

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS

FACULTAS PHILOSOPHICA

HISTORICA 33 – 2007

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS

FACULTAS PHILOSOPHICA

HISTORICA 33 – 2007

**SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH**

XXI

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2007

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.
Die Autoren sind für den Inhalt und die sprachliche Richtigkeit der Arbeiten
verantwortlich.
Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

© Ivana Koucká – Jiří Šmeral, 2007

ISBN 978-80-244-1721-9

ISSN 0472-8947

SBORNÍK PRACÍ HISTORICKÝCH
DEDIKOVANÝ K PĚTAŠEDESÁTÝM NAROZENINÁM
DOC. PHDr. JINDŘICHA SCHULZE, CSc.

OBSAH

Miloš Trapl	
<i>Doc. PhDr. Jindřich Schulz, CSc. slaví jubileum</i>	9
Jiří Šmeral	
<i>Výběrová bibliografie prací doc. PhDr. Jindřicha Schulze, CSc.</i>	13
 Studie a články	
Vladimír P. Polách	
<i>Theodoricus Monachus: čtení mezi řádky jedné norské kroniky</i>	25
Monika Vondráková	
<i>Homo viator čili člověk putující. Několik poznámek ke středověkému putování ke hrobu sv. Jakuba Staršího</i>	35
Libuše Hrabová	
<i>Výzvy Bernarda z Clairvaux ke druhé křížové výpravě a jejich pozdější souvislosti</i> ...	53
Josef Šrámek	
<i>K otázce smrti Jana Lucemburského</i>	67
Antonín Kalous	
<i>Služba Boskovických u Matyáše Korvína</i>	83
Miloš Kouřil	
<i>Absolventi Collegia Germanica v olomoucké diecézi do roku 1620</i>	101
Radmila Pavlíčková	
<i>„Sirotci učinění jsme bez otce“. Pobřežní kázání nad biskupy v raném novověku a konstrukce kontinuity diecéze</i>	109
Pavla Slavičková	
<i>Nové materiály švédské provenience k dějinám města Olomouce</i>	129
Irena Marie Kubešová – Helena Richterová	
<i>Stavební historie domu „U sv. Josefa“ na olomouckém Předbradí</i>	139
Michael Viktořík	
<i>Fürstové – příběh rodiny moravských sladovníků</i>	151
Lumír Dokoupil	
<i>Počátky historické práce Františka Hrubého v době studií v Olomouci</i>	175

Tomáš Staněk	
<i>Německé obyvatelstvo v českých zemích po roce 1945. (Česká historiografie v minulém desetiletí a mezinárodní kontext)</i>	183
Karel Konečný	
<i>Československá strana lidová na Olomoucku v letech 1948–1968</i>	205
Jiří Glonek	
<i>Hic sunt leones aneb fragment ze zapomenuté historie zaniklých sídel Vojenského výcvikového prostoru Libavá</i>	217
Vladimír Goněc	
<i>První programy Rady svobodného Československa pro zahraniční politiku</i>	229
Zprávy	
Miloš Trapl	
<i>Za zesnulým docentem Josefem Bartošem</i>	245
Ivo Barteček	
<i>Smuteční projev děkana FF UP</i>	249
Jana Burešová	
<i>Zpráva o činnosti katedry historie Filozofické fakulty UP za akademické roky 2003/2004 a 2004/2005</i>	251
David Papajík	
<i>Zpráva o činnosti Kabinetu regionálních dějin za léta 2004–2005</i>	260
Libuše Hrabová	
<i>Čtenice 2003</i>	262
Libuše Hrabová	
<i>Čtenice 2004</i>	264
Tomáš Motlíček	
<i>Zpráva o činnosti Centra pro československá exilová studia za rok 2004</i>	265
Jan Goll – Václav Ulvr	
<i>Neviditelné oběti komunismu v zemi javorů (projekt studentů Gymnázia F. X. Šaldy v Liberci)</i>	268
The Authors and Summaries	271

DOC. PHDr. JINDŘICH SCHULZ, CSc. SLAVÍ JUBILEUM

Miloš Trapl

Na sklonku roku 2005 se docent Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého PhDr. Jindřich Schulz, CSc., dožil šedesáti pěti let. Celý jeho život je spjat s Olomoucí, kde se 1. prosince 1940 narodil a kde žije dosud. Nemuselo to být ovšem zdaleka tak dlouho, kdyby ho ve třech letech, kdy se topil v řece Moravě, nezachránil německý voják. Základní vzdělání absolvoval na olomoucké chlapecké škole „Na Hradě“, kde panovaly drsné poměry, neboť nezbedné žáky nebylo dost dobře možné zvládnout bez tělesných trestů. Docházka do vyšších tříd jedenáctileté střední školy v Starých Hodolanech byla již pro Jindřicha Schulze „procházkou po zelené louce“, stejně jako přijímací zkoušky ke studiu na Univerzitu Palackého.

Jindřich Schulz již více než čtyřicet let působí na katedře historie, kde prožil podstatnou část svých životních osudů. V roce svého jubilea může oslavit i to, že dokončil jedno z nejvýznamnějších děl, na nichž pracoval. Šestnáctý a zároveň poslední svazek mimořádně rozsáhlého díla – *Historického místopisu Moravy a Slezska v letech 1848–1960*, který vychází již čtyřicet let, byl právě dokončen. Tento svazek, jenž zahrnuje okresy Ostrava, Fryštát a Hlučín, byl tentokrát z velké části zpracován právě Jindřichem Schulzem. Jeho podíl na celém novodobém místopise, jehož nejpodstatnější díly (3.–16.) psal s Josefem Bartošem (redaktor všech svazků) a Milošem Traplem, byl pozoruhodný v tom, že se zabýval a zabývá především staršími dějinami.

J. Schulz studoval v letech 1957–1961 na Univerzitě Palackého historii a geografii. Jeho vysokoškolským učitelem historie na filozofické fakultě byl prof. PhDr. Ladislav Hosák, DrSc., u něhož také psal diplomovou práci. Po intermezzu dvouleté vojny a krátkého období, kdy učil na základní škole v Těšeticích, nastoupil v roce 1964 na katedru historie FF UP, aby zde, opět pod vedením profesora Hosáka, absolvoval vědeckou aspiranturu. Tématem jeho kandidátské práce, kterou obhájil roku 1967, byl vývoj česko-moravské zemské hranice ve středověku a v raném novověku. Již předtím obhájil rigorózní práci a získal titul PhDr. Také jeho další profilace byla zaměřena na středověké a raně novověké dějiny (zabýval se např. vývojem velkostatků na Moravě). I jeho přednášky pro studenty, jak ještě uvidíme, byly zaměřeny ke starším dějinám.

K práci na místopise se Jindřich Schulz dostal poté, co po skončení aspirantury nastoupil jako vědecký pracovník nedlouho předtím ustanoveného Kabinetu regionálních dějin, který začal vydávat novodobý místopis jako pokračování Hosákova předválečného *Historického místopisu země Moravskoslezské*, jenž byl doveden do konce patrimoniálního zřízení v roce 1848, a na nějž novodobý místopis navazo-

val. Jindřich Schulz pronikl obdivuhodně rychle do problematiky novodobých dějin a stal se platným členem autorského kolektivu místopisu. Je třeba ocenit i to, že vedle zpracování některého z okresů v každém z jednotlivých svazků napsal historicko-geografické charakteristiky příslušných okresů a vytvářel mapové přílohy místopisu, čímž navazoval i na své geografické vzdělání.

Regionální dějiny a historická geografie představují také nejčastější tematiku dalších Schulzových prací. Podílel se na zpracování historie několika obcí, napsal řadu článků k regionálním dějinám Moravy a Olomouce, zabýval se historickou ekologií a vytvořil podstatné příspěvky o jejích aspektech v minulosti, byl jedním z hlavních autorů a redaktorů velké *Vlastivědy Šumperska*, jež vyšla v roce 1993. Účastnil se mnoha historických konferencí a sympozií, mimo jiné i mezinárodních (např. v Mikulově či v Lublinu v Polsku, v Bratislavě, Nitře a v Martině na Slovensku), z nichž většinou vyšly jeho příspěvky tiskem. Byl spoluautorem příspěvků o regionálních dějinách na posledním sjezdu českých historiků v Hradci Králové a na sympoziu k 100. výročí Matice Moravské v Brně v roce 1999. Napsal také o životě a díle svých učitelů, především profesora Hosáka a docentky dr. Jiřiny Holinkové, CSc.

Schulzovo pojetí regionálních dějin je ovšem prohlubováno právě tím, že vedle značného nadhledu historického využívá i geografických a ekologických aspektů. Umožňuje mu to často netradiční pohledy na místní historické události. Sleduje a podílí se také na významných projektech regionálních dějin, které mají vždy reálnost a precizitu. Jako příklad lze uvést jeho vedoucí redakční a garanční úlohu v dlouhodobém projektu dějin Olomouce, který připravují olomoucká historická pracoviště v čele s Katedrou historie FF UP za podpory olomoucké radnice. První část tohoto projektu byla již naplněna v roce 2002 vydáním obsáhlých *Malých dějin města*, na druhé části – velkých akademických dějinách města Olomouce se nyní pracuje. J. Schulz při této práci prokazuje nejen svou odbornou erudici, ale také schopnost spojovat a koordinovat činnost pracovníků různých historických a příbuzných pracovišť. Sám se podílel a podílí na zpracování nejnovějšího období vývoje města od obnovení demokratického zřízení koncem roku 1989.

Mezi jubilantovy významné odborné funkce patří členství v Česko-slovenské komisi historiků od jejího zřízení v roce 1993. Zasedá také v redakční radě ročenky, kterou komise vydává, a letos organizoval již podruhé zasedání této komise v Olomouci. Nelze opomenout ani jeho členství v Komisi pro historickou geografii Akademie věd České republiky, v oborových komisích pro české i světové dějiny, pro státní doktorské zkoušky na FF UP a předsednictví vědecké rady VMO.

Mimořádně významnou složkou práce docenta Schulze je jeho vysokoškolská výuka. Od svého příchodu na katedru přednášel nejdříve starší světové dějiny a historickou geografii, od roku 1990 pak i starší české dějiny. Za normalizace sice směl přednášet a být dlouhá léta tajemníkem katedry, nemohl se však stát vysokoškolským učitelem a dvaadvacet let působil stále jako vědecký pracovník v Kabinetu regionálních dějin. Docentem byl jmenován až v roce 1990. Vedle výuky na olomoucké filozofické fakultě přednáší také na Ostravské univerzitě (zasedal i v její vědecké radě) a rok přednášel také na Komenského univerzitě v Bratislavě. Od počátku devadesátých let 20. století působil řadu let v akademických funkcích proděkana i děkana filozofické fakulty a prorektora Univerzity Palackého a dosud je

členem Kolegia děkana Filozofické fakulty UP. Byl též vedoucím katedry historie, vykonával a v současné době opět zastává funkci vedoucího Kabinetu regionálních dějin při Katedře historie FF UP.

Činorodost docenta Jindřicha Schulze se projevuje i ve veřejném životě. Zde je třeba uvést především jeho dlouholeté členství v zastupitelstvu města Olomouce, kde podal řadu cenných návrhů v oblasti kulturní i společenské. Jeho významná role v přípravě zmíněných dějin Olomouce s jeho funkcí v městském zastupitelstvu rovněž souvisí. Přes naše poněkud rozdílné názory na budoucí úspěšnost některých politických uskupení si jeho společenských aktivit vážím a pokud možno je podporuji.

Nastínili jsme ve zkratce nejpodstatnější aktivity docenta Jindřicha Schulze ve vědě, výuce i ve společenské angažovanosti. To vše ho však zdaleka nevystihuje po stránce lidské. Reálný, věcný a často i kritický přístup k názorům druhých výrazně přispívá k dosažení konsensu při širších jednáních. Je ovšem třeba konstatovat, že Jindřich Schulz je přitom vždy přímý, otevřený a uvážlivý a často dovede vypjatější situace vyřešit inteligentním humorem, pro nějž má mimořádný smysl. Má vždy pochopení pro seriózní jednání a – pokud mu to zdraví dovolí – i přátelská posezení, neboť si uvědomuje, že jich lze využít k vyřešení mnoha problémů. Jeho zdánlivě epikurejská touha „mít se dobře“ není v žádném případě egoistická, neboť při tom nejen plní stoprocentně všechny úkoly, ale snaží se k dosažení co největší spokojenosti pomáhat i jiným. Je třeba vysoce ocenit jeho obětavost při výchově pěti dětí, byť někdy v složitějších podmínkách. Do dalšího života běhu mu chci popřát především pevné zdraví, sílu a pocit osobního štěstí, neboť jinak nemám o jeho dalších odborných a pedagogických úspěších žádné pochyby.

prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
771 80 Olomouc

VÝBĚROVÁ BIBLIOGRAFIE PRACÍ DOC. PHDr. JINDŘICHA SCHULZE, CSc.

Jiří Šmeral

1966

Studie a články

Příspěvek k lokalizaci hranic lesa Střelná. Vlastivědný věstník moravský 18, 1966, s. 235–243 (spoluautor).

Neuskutečněná změna zemské hranice u Velké a Dolní Moravy v letech 1821–1822. Severní Morava, sv. 14, 1966, s. 29.

Středověké cesty přes Ždánický les a Chříby. Od Hradské cesty, 1965–1966, s. 25–26 (spoluautor).

Kronika, recenze, zprávy

František Roubík: Zemští měřiči v Čechách v 16. až 18. století. Sborník archivních prací 15, 1965, č. 2, s. 269–301. *Československý časopis historický* 14, 1966, s. 136.

Istorija istoričeskoj nauki v SSSR. Dooktjavrskij period. Bibliografija. Moskva 1965. Slezský sborník 64, 1966, s. 288.

1967

Studie a články

K počátkům města Vítkova a Vítkovska. Slezský sborník 65, 1967, s. 105–109 (spoluautor).

Kronika, recenze, zprávy

Historicko–geografická témata na stránkách Severní Moravy. Severní Morava, sv. 14, 1966, s. 345–356. *Československý časopis historický* 15, 1967, s. 649.

Jerzy Topolski: Czynniki geograficzne w wyjaśnianiu historycznym. Studia historyczne. Warszawa 1965, s. 345–356. *Slezský sborník* 65, 1967, s. 553.

1968

Studie a články

Vývoj českomoravské zemské hranice na horní Svitavě a Svatce do 2. poloviny 13. století. In: Sborník prací k sedmdesátinám universitního profesora PhDr. Ladislava Hosáka. Olomouc 1968, s. 7–15.

František Machát. Sborník Československé společnosti zeměpisné 73, 1968, č. 2, s. 149–154 (spoluautor).

Vývoj česko–moravsko–rakouské hranice na Landštejnsku a Novobystřicku do 2. poloviny 15. století. Jižní Morava, sv. 4, 1968, s. 93–99.

Vývoj českomoravské hranice na nejhořejším povodí Moravy a Moravské Sázavy do 2. poloviny 14. století. Severní Morava, sv. 16, 1968, s. 20–25.

Kronika, recenze, zprávy

Poděkování profesorovi dr. Ladislavu Hosákovi. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 6, 1968, s. 3–4.

Konference o vlastivědné práci na Moravě. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 6, 1968, s. 12–14.

Diskuse o publikační činnosti archivů v Mikulově. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 6, 1968, s. 17–18.

Alena Zimáková: Územní vývoj břeclavského okresu po roce 1850. Jižní Morava, sv. 1967, s. 83–89. *Československý časopis historický* 16, 1968, s. 637.

Setkání zástupců redakčních rad moravských vlastivědných sborníků v Mikulově. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 7, 1968, s. 19.

1969

Knihy

Geograf František Machát. Příležitostný tisk vydaný k odhalení pamětní desky F. Machátovi. Horka nad Moravou 1969, 8 s. (spoluautor).

Studie a články

Vývoj českomoravské zemské hranice na Popelínsku a Kunžacku do počátku 17. století. Jižní Morava, sv. 5, 1969, s. 66–74.

Kronika, recenze, zprávy

Slovník obcí Banskobystrického okresu. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 8, 1969, s. 18–20.

Břeclav – Dějiny města, autorský kolektiv pod vedením Metoděje Zemka. Vlastivědný věstník moravský 21, 1969, s. 190–192.

Významné životní jubileum univ. prof. PhDr. Ladislava Hosáka. Od Hradské cesty, 1968–1969, s. 107–108.

Jižní Morava. Vlastivědný sborník, svazek 4, 1968. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 8, 1969, s. 22–23.

Břeclav – dějiny města. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 9, 1969, s. 25–26.

Břeclav – dějiny města. Břeclav 1968. Vlastivědný věstník moravský 21, 1969, s. 190–192.

Rozpis lexikonů obcí. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 8, 1969, s. 11–17.

Historický místopis statutárního města Olomouce 1848–1960. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 9, 1969, s. 14–22.

1970

Studie a články

Vývoj českomoravské hranice do 15. století. Historická geografie 4, 1970, s. 52–82, 7 map. příloh.

Hraniční spory mezi Čechami a Moravou do 17. století. Zprávy Geografického ústavu ČSAV 7, 1970, č. 5, s. 18–20.

Kronika, recenze, zprávy

Návrh na složení jednotlivých svazků Historického místopisu Moravy a Slezska v letech 1848–1960.

Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 11, 1970, s. 18–19.

Polsko na mapách Atlasu československých dějin. Slezský sborník 68, 1970, s. 99–100.

Zasedání Komise pro historickou geografii v Praze. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 11, 1970, s. 21.

François de Damville: Le Dauphiné et ses imfins ons par l'ingénieur d'Henri Jean de Beins.

Genève – Paris 1968. – Historická geografie 4, 1970, s. 207–208.

XIII. mezinárodní kongres historických věd. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 13, 1970, s. 15.

II. mikulovské historické symposium. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 13, 1970, s. 15.

1971

Studie a články

Mapa – pramen a nezbytná pomůcka v práci historika a vlastivědného pracovníka. In: Sborník přednášek 15 let historicko–vlastivědného kroužku ZK ROH v Adamově. Adamov 1971, s. 30–32.

Hraniční spory mezi Čechami a Moravou od konce 15. do 1. čtvrtiny 17. století. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 15, 1971, s. 45–73.

Region politického okresu Moravská Třebová na Fabriciově a Komenského mapách Moravy. In: Sborník k 15. výročí historicko–vlastivědného kroužku ZV ROH Moravských šamotových a lupkových závodů n. p. Velké Opatovice. Velké Opatovice 1971, s. 38–39.

Kronika, recenze, zprávy

Břeclavsko. Brno 1969. Vlastivědný věstník moravský 23, 1971, s. 296–298.

Historická geografie má svůj časopis. Slezský sborník 69, 1971, s. 435–436.

Ladislav Hosák – Rudolf Šrámek: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*. Praha 1970. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 15, 1971, s. 22.

XIII. mezinárodní kongres historických věd v Moskvě. Jižní Morava, sv. 7, 1971, s. 217–218.

Konference o zaniklých středověkých osadách. Jižní Morava, sv. 7, 1971, s. 219–220.

1972

Knihy

Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1948–1960. Svazek 3. Ostrava 1972, 364 s., 9 map. příloh (spoluautor).

Historický místopis politického okresu Olomouc-město 1848–1960. Olomouc 1972, 221 s. (spoluautor).

Malé dějiny Olomouce. Ostrava 1972, 147 s. (spoluautor).

Studie a články

K použití kartografické metody v historické práci. Vlastivědná ročenka Okresního archivu v Blansku, 1971–1972, s. 18–21.

Hraniční spory u Jihlavy v polovině 18. století. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 18, 1972, s. 65–79, 5 map. příloh.

Kronika, recenze, zprávy

Jižní Morava, sv. 7, 1971. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 17, 1972, s. 16–17.

Dvě nové monografie o jihomoravských městech. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 17, 1972, s. 17–18.

IV. mikulovské sympóziu. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 19, 1972, s. 13–14.

Sjezd českých geografů. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 19, 1972, s. 14.

Historická geografie 6, 7. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 19, 1972, s. 18.

1973

Knihy

Kapitoly z dějin olomoucké university 1573–1973. Ostrava 1973, 371 s. (redaktor a spoluautor).

Kronika, recenze, zprávy

Hustopeče, dějiny města. Jižní Morava, sv. 9, 1973, s. 234–236.

Za profesorem Ladislavem Hosákem. *Historická geografie* 11, 1973, s. 307–309.

Zemřel universitní profesor PhDr. Ladislav Hosák. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 20, 1973, s. 3.

Jižní Morava 1972. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 20, 1973, s. 12.

Nedožití pětasedmdesátiny Ladislava Hosáka. Slezský sborník 71, 1973, s. 136–137.

Vlastivědný věstník moravský 25, 1973/1. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 21, 1973, s. 16.

Za Ladislavem Hosákem. In: *Heraldika*. Bulletin pro základní vědy historické 6, 1973, č. 1, s. 8.

1974

Knihy

Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1948–1960. Svazek 4. Ostrava 1974, 316 s., 7 map. příloh (spoluautor).

Studie a články

Vývoj českomoravské zemské hranice na nejhořejším povodí Sázavy a Oslavy do 2. poloviny 14. století. Jižní Morava, sv. 10/1974, s. 34–37.

K možnosti využití kartografického materiálu v regionálním výzkumu. Muzejní a vlastivědná práce 12, 1974, s. 227–229.

Kronika, recenze, zprávy

Historická geografie 8, 9. Slezský sborník 72, 1974, s. 72–73.

Zpráva o činnosti Kabinetu regionálních dějin UP ve školním roce 1973–1974. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 23, 1974, s. 14–15.

1975

Knihy

Kratkij očerk istorii goroda Olomouc. Olomouc 1975, 211 s. (spoluautor).

Studie a články

Přínos universitního profesora PhDr. Ladislava Hosáka pro československou historickou geografii.

Vlastivědný věstník moravský 27, 1975, s. 328–329.

Kronika, recenze, zprávy

K. Domes: *Velký Újezd a okolí v minulosti a přítomnosti*. Ostrava 1974. *Vlastivědný věstník moravský* 27, 1975, s. 353–354.

Jaroslav Purš: *Historiometrics, historical and cartographic information and computers*. Slezský sborník 73, 1975, s. 315.

V. Z. Dubiživ – J. D. Kovalčenko: *Istoričeskaja geografija SSSR*. Moskva 1973, 320 s. Slezský sborník 73, 1975, s. 315–316.

Celostátní seminář regionálních bibliografů, VI. mikulovské sympózium, nová vlastivědná publikace o Velkém Újezdě, Ivan Štarha: *Správní vývoj obcí Jihomoravského kraje v letech 1850–1871*. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 24, 1975, s. 14–15.

1976

Knihy

Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1948–1960. Svazek 5. Ostrava 1976, 330 s., 7 map. příloh (spoluautor).

Kronika, recenze, zprávy

Historická geografie 10 a 11. – Slezský sborník 74, 1976, s. 75–76.

Zpráva o činnosti Kabinetu regionálních dějin ve školním roce 1974–1975 a 1975–1976. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 25, 1976, s. 8–9.

Program výzkumného úkolu "Historický vývoj Rožnova a Rožnovska v 18. a 19. století." Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 25, 1976, s. 9–10.

Vlastivědný věstník moravský 27, 1975, č. 1–3. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 25, 1976, s. 15.

Historická geografie 12 a 13. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 25, 1976, s. 17.

Místopisný rejstřík obcí Severomoravského kraje. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 25, 1976, s. 18.

Zpráva o oponentech vědecko-výzkumného úkolu "Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960" a program plnění úkolu v letech 1976–1980. Mikulov, Brno 1971. Slezský sborník 74, 1976, s. 315.

1977

Knihy

Historický místopis okresu Litovel 1848–1960. Olomouc 1977, 200 s., 2 map. přílohy (spoluautor).

Kronika, recenze, zprávy

Zpráva o činnosti Kabinetu regionálních dějin ve školním roce 1976–1977. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 27, 1977, s. 10–11.

Vlastivědný věstník moravský 28, 1976, č. 1–3. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 27, s. 11–12.

Časopis Matice Moravské 94, 1975, č. 1–2, 3–4. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 27, 1977, s. 12.

Nový vlastivědný časopis na severní Moravě. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 27, 1977, s. 17–18.

1978

Knihy

Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1948–1960. Svazek 6. Ostrava 1978, 291 s. (spoluautor).

Studie a články

Zeměpisná složka v regionálních dějinách. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 29, 1978, s. 6–11.

Kronika, recenze, zprávy

Seminář „Vývoj a současný stav moravské kartografie“. Vlastivědný věstník moravský 30, 1978, s. 219.

Nejnovější faksimilová vydání Komenského mapy Moravy. Vlastivědný věstník moravský 30, 1978, s. 231–232.

Vlastivědný věstník moravský 1975–1976. Jižní Morava 14, 1978, s. 261–262.

Seminář o mapové tvorbě. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 28, 1978, s. 14–15.

Vlastivědný věstník moravský 29, 1977. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 28, 1978, s. 16–17.

Časopis Matice moravské 95, 1976 a 96, 1977. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 28, 1978, s. 17–18.

Zpráva o činnosti Kabinetu regionálních dějin ve školním roce 1977–1978. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 28, 1978, s. 12–14.

1979

Studie a články

Urbář rudského panství z 1. poloviny 17. století. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 20, 1979, s. 15–27.

Místopisná a regionální tradice 19. století. In: Pocta Františku Palackému. Václavkova Olomouc 1977. Olomouc 1979, s. 85–89 (spoluautor).

Kronika, recenze, zprávy

Kabinet regionálních dějin UP 1972–1978. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 20, 1979, s. 131–135.

Kabinet regionálních dějin. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 30, 1979, s. 11–14.

15 let Kabinetu regionálních dějin na Filozofické fakultě Univerzity Palackého. Vlastivědné listy 5, 1979, s. 34–35.

Zpráva o činnosti Kabinetu regionálních dějin ve školním roce 1978–1979. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 32, 1979, s. 9–11.

1980

Knihy

Postřehy v minulosti a přítomnosti. Postřehy 1980, 257 s., 9. map. příloh (spoluautor).

Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1948–1960. Svazek 7. Ostrava 1980, 257 s. (spoluautor).

Studie a články

K regionalizaci z hlediska geografie. In: O regionálních dějinách. Olomouc 1980, s. 133–134.

Kronika, recenze, zprávy

Häufler, Vlastislav: Ekonomická geografie ČSSR. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 33, 1980, s. 8–9.

Zpráva o činnosti Kabinetu regionálních dějin ve školním roce 1979–1980. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 34, 1980, s. 9–10.

Časopis Matice moravské 97, 1978; 98, 1979. – Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 34, 1980, s. 19–20.

Konference vlastivědných kroužků v Adamově. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 35, 1980, s. 19.

1981

Knihy

Okres Olomouc. Ostrava 1981, 99 s., 142 obr. příloh (spoluautor).

Metodické otázky regionálních dějin. Praha 1981, 71 s. (spoluautor).

Otrokovice – dějiny a současnost. Praha 1981, 263 s. (spoluautor).

Studie a články

Plošné rozšíření vinic na Moravě (podle soudních okresů) v letech 1900 a 1930 v absolutních a poměrných číslech. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 35, 1981, s. 3–7.

Kronika, recenze, zprávy

Jubileum dr. Jiřiny Holinkové, CSc. Vlastivědný věstník moravský 33, 1981, s. 370.

Kabinet regionálních dějin UP 1978–1980. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 21, 1981, s. 125–127.

Zpráva o činnosti Kabinetu regionálních dějin ve školním roce 1980/1981. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 37, 1981, s. 11–12.

Březová, dějiny obce pod Lopeníkem. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 37, 1981, s. 21.

1982

Knihy

Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1948–1960. Svazek 8. Ostrava 1982, 355 s., 9 map. příloh (spoluautor).

Dějiny kultury I. Olomouc 1982, 305 s. (spoluautor).

Studie a články

Spory o stavbu opevnění u Králík za třicetileté války. Severní Morava, sv. 44, 1982, s. 62–63.

Kronika, recenze, zprávy

Zpráva o činnosti Kabinetu regionálních dějin ve školním roce 1981/1982. Listy Kabinetu regionálních dějin, č. 39, 1982, s. 8–9.

1983

Knihy

Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Svazek 2. Severní Morava. Praha 1983, 358 s. (spoluautor).

750 let od založení obce Doloplazy. Doloplazy 1983, 65 s. (spoluautor).

Studie a články

Majetková držba na střední Moravě v předbělohorském období. Historická Olomouc a její současné problémy 4, 1983, s. 119–121.

Rudské panství ve světle seznamu poddaných z roku 1656. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 22, 1983, s. 45–62.

Kronika, recenze, zprávy

Kabinet regionálních dějin UP 1980–1982. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 22, 1983, s. 195–197.

1984

Knihy

Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1948–1960. Svazek 9. Ostrava 1984, 345 s., 9 map. příloh (spoluautor).

Vysokoškolské studium dějepisu a historie. Olomouc 1984, 111 s. (spoluautor).

Tršice. Praha 1984, 166 s. (spoluautor).

Studie a články

Problémy kolem česko-moravsko-kladského trojmezí na počátku 19. století. Severní Morava, sv. 47, 1984, s. 54–56.

Vývoj průmyslu na jižní Moravě v letech 1900–1930. In: XIII. mikulovské sympózium 1983. Praha 1984, s. 269–278.

Kronika, recenze, zprávy

Dvě stovky Vlastivědných zajímavostí OVM v Šumperku. Severní Morava, sv. 47, 1984, s. 66–67.

Nová vlastivědná příručka. Severní Morava, sv. 47, 1984, s. 63.

Zpráva o činnosti Střediska regionálních dějin ve školním roce 1982/1983. Listy Střediska regionálních dějin, č. 42, 1984, s. 8–9.

Zpráva o činnosti Střediska regionálních dějin ve školním roce 1983/1984. Listy Střediska regionálních dějin, č. 43, 1984, s. 8–9.

1985

Studie a články

Olomouc v 17. a 18. století. Historická Olomouc a její současné problémy 5, 1985, s. 31–40.

Kronika, recenze, zprávy

Životopis PaedDr. Jiřiny Holinkové, CSc. In: Pocta PaedDr. Jiřiny Holinkové, CSc. Ostrava 1985, s. 3.

Zpráva o činnosti Střediska regionálních dějin ve školním roce 1984/1985. Listy Střediska regionálních dějin, č. 45, 1985, s. 14–15.

1986

Knihy

Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1948–1960. Svazek 10. Ostrava 1986, 287 s., 5 map. příloh (spoluautor).

Studie a články

Ekologická výchova v přípravě učitelů dějepisu. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 23, 1986, s. 167–183.

Kronika, recenze, zprávy

Středisko regionálních dějin v letech 1983–1984. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 23, 1986, s. 202–204.

1987

Knihy

Dějiny kultury I. 2. vydání. Olomouc 1987, 305 s. (spoluautor).

Studie a články

Možnosti výzkumu obydlí a sídlišť na jižní Moravě ve 20. století. In: XVI. mikulovské sympózium 1986. Praha 1987, s. 55–86 (spoluautor).

Kronika, recenze, zprávy

Zpráva o činnosti Střediska regionálních dějin ve školním roce 1985–1986. Listy Střediska regionálních dějin, č. 47, 1987, s. 8–10.

Zpráva o činnosti Střediska regionálních dějin ve školním roce 1986–1987. Listy Střediska regionálních dějin, č. 48, 1987, s. 12–14.

1988

Knihy

Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1948–1960. Svazek 11. Ostrava 1988, 385 s., 9 map. příloh (spoluautor).

Studie a články

Slavnostní shromáždění u příležitosti stého výročí vzniku Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně. Vlastivědný věstník moravský 40, 1988, s. 277–306.

Tradice vlastivědné práce v československé vlastivědě. Vlastivědný věstník moravský 40, 1988, s. 286–291.

Přírodní vědy na staré olomoucké univerzitě. In: XVII. mikulovské sympozium 1987. Brno 1988, s. 215–220.

Kronika, recenze, zprávy

Jubileum PaedDr. Jiřiny Holinkové, CSc. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 24, 1988, s. 191–193.

Středisko regionálních dějin 1985–1986. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 24, 1988, s. 185–187.

Zpráva o činnosti Střediska regionálních dějin ve školním roce 1987–1988. Listy Střediska regionálních dějin, č. 49, 1988, s. 17–18.

1989

Studie a články

Historie a životní prostředí, dějepis a ekologická výchova. Společenské vědy ve škole 45, 1988–1989, č. 4, s. 115–118 (spoluautor).

Jiří z Poděbrad a smlouva o nastolení míru v celém křesťanstvu. In: 40 let mírového hnutí v Olomouci a na Univerzitě Palackého. Olomouc 1989, s. 59–67.

Pojetí času ve středověku. In: Časový rozměr společnosti, člověka a jeho vědomí. Svazek 2. Olomouc 1989, s. 116–121.

1990

Knihy

Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Svazek 12. Ostrava 1990, 321 s., 7 map. příloh (spoluautor).

Studie a články

Sociální složení obyvatelstva Komňátky v 17. století. Severní Morava, sv. 60, 1990, s. 45–51.

Prostředí historických procesů. In: XIX. mikulovské sympozium 1989. Brno 1990, s. 63–67.

Kronika, recenze, zprávy

PhDr. Jan Bistřícký, CSc. šedesátníkem. Jižní Morava, sv. 26, 1990, s. 324–325.

Středisko regionálních dějin 1987/1988. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 25, 1990, s. 131–133.

1993

Knihy

Vlastivěda šumperského okresu. Šumperk 1993, 585 s. (redaktor, spoluautor).

1994

Knihy

Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Svazek 13. Olomouc 1994, 228 s., 7 map (spoluautor).

Kronika, recenze, zprávy

Zpráva o činnosti katedry historie v letech 1988–1993. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 26, 1994, s. 105–108.

1995

Knihy

Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Svazek 14. Olomouc 1995, 252 s., 7 map (spoluautor).

125 let a. s. Milo Olomouc. Olomouc 1995, (spoluautor).

1996

Knihy

Padesát let z dějin obnovené univerzity. Olomouc 1996, 345 s. (spoluautor).

Studie a články

Szkolnictwo na Morawach i Akademia w Ołomuńcu w XVI–XVIII stuleciu. In: W kręgu akademickiego Zamościa. Lublin 1996, s. 39–47.

1998

Knihy

Dějepis 7. Učebnice středověku pro ZŠ. Olomouc 1998, 112 s.

Studie a články

Historik Ladislav Hosák. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 28, 1998, s. 131–134.

1999

Studie a články

Výsledky, možnosti a perspektivy vlastivědy. In: XXV. Mikulovské sympozium. Mikulov – Brno 1999, s. 15–25 (spoluautor).

2000

Knihy

Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Svazek 15. Olomouc 2000, 195 s., 5 map. příloh (spoluautor).

Studie a články

Regionální dějiny. Stav, problémy, výhledy. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 29, 2000, s. 21–38. (spoluautor).

Sviluppo giuridico e amministrativo della Moravia nel XV secolo. In: Ultimi fiori del medioevo dal gotico al rinascimento in Moravia e nella Slesia. Olomouc 2000, s. 34–35.

La proprietà della terra in Moravia dal 1400 al 1550. In: Ultimi fiori del medioevo dal gotico al rinascimento in Moravia e nella Slesia. Olomouc 2000, s. 35–37.

Development of Law and Administration in Moravia in the 15th century. In: The last Flowers of the Middle Ages. From Gothic to the Renaissance in Moravia and Silesia. Olomouc 2000, s. 34–35.

Property Ownership in Moravia in 1400–1550. In: The last Flowers of the Middle Ages. From Gothic to the Renaissance in Moravia and Silesia. Olomouc 2000, s. 35–37.

2001

Studie a články

Ladislav Hosák, 1898–1972. In: Historiografie Moravy a Slezska. Svazek 1. Olomouc 2001, s. 139–157.

Historické bádání na katedře historie FF UP a jeho vztah k Olomouci. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 30, 2001, s. 165–166.

2002

Knihy

Olomouc. *Malé dějiny města.* Olomouc 2002, 392 s. (hlavní redaktor, spoluautor).

Jezuitský konvikt, sídlo uměleckého centra Univerzity Palackého v Olomouci. Dějiny a stavební a umělecké dějiny, obnova a využití. Olomouc 2002, 414 s. (spoluautor).

Studie a články

Geografické prostředí moravské krajiny v 15. a 16. století. In: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. Úvodní svazek. Olomouc 2002, s. 55–58.

Právní a správní vývoj na Moravě v 15. století. In: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. Úvodní svazek. Olomouc 2002, s. 59–64.

2004

Knihy

Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika. Olomouc 2004, 119 s. (spoluautor).

Zábřeh – 750 let. Zábřeh 2004, 161 s. (spoluautor).

Studie a články

Místopis, ano či ne? Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 32, 2004, s. 85–86.

Mgr. Jiří Šmeral
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
771 80 Olomouc

STUDIE A ČLÁNKY

THEODORICUS MONACHUS: ČTENÍ MEZI ŘÁDKY JEDNÉ NORSKÉ KRONIKY

Vladimír P. Polách

Raná norskoo-islandská historiografie je u nás spojována především s monumentálním svodem tzv. královských ság, *Heimskringlou*, islandského politika a spisovatele Snorriho Sturlussona z cca třicátých let 13. století.¹ Pokud se dostane pozornosti pracím starším, je mnohdy vzpomínána a citována *Kniba o Islandānech*, *Íslendigabók*, relativně útlé dílo islandského historika Ariho Moudrého (ins Fróði) z dvacátých let 12. století, zaměřené především na osídlování a konverzi Islandu. Mezi těmito dvěma milníky západoskandinávské historie a historiografie však najdeme další body.² Na norské straně jsou to především: anonymní *Historia Norwegiae* (c. 1150–1175), zde více diskutovaná Theodorikova *Historia de antiquitate regum Norwagiensium*, a opět anonymní *Ágrip af Nóregs konunga sögum* (okolo 1190). Z této trojice nás v dané chvíli nejvíce zajímá Theodorikova práce, která se dochovala kompletní a ukazuje na některé zajímavé tendence v rané skandinávské středověké historiografii.³

(Z daného krátkého přehledu byly záměrně vyloučeny ostatní islandské ságy, které z hlediska historiografie tvoří velmi specifický žánr a jejichž zařazení by bylo podmíněno extenzivním rozbohem. Stačí jen poznamenat, že tři výše zmiňované kroniky se někdy řadí právě mezi ságy, a to tzv. královské ságy, jindy pak mezi subžánr „synaptických historií“.)

„Pokorný hříšník Theodoricus“, jak se autor sám tituluje v prologu, je osoba blíže neznámá, a pokusy ztotožnit jej s existujícími postavami norských dějin byly zatím přijaty jako poměrně nejisté.⁴ Obecně (samotná otázka autorství nebývá zpochyb-

- 1 V českém překladu vyšla její stěžejní část, *Sága o svatém Olafu* (Praha 1967) a úvodní *Sága o Ynglinzích* (In: *Edda a Sága o Ynglinzích*. Praha 2003, s. 145–191).
- 2 Záměrně zde nebereme v úvahu díla dnes ztracená, jejichž existence je někdy doložená a někdy jen spekulovaná.
- 3 Vyšla v edici: STORM, Gustav: *Monumenta historica Norvegiæ*. Christiania 1880, s. 1–68, reprint Oslo 1973. Stormova edice, ač velmi kvalitní a dodnes používaná, trpí přeci jen nedostatky metodologickými, které byly ovšem podmíněny dobou a dobovým územím, ale především tím, že Storm neznal všechny dnes dostupné verze Theodorikovy kroniky. Nové vydání se připravuje již delší dobu, zatím je však od profesora Egila KRAGGERUDA z univerzity v Oslo k dispozici jen práce *Theoderiks tekst etter Storm*. In: *Olavslegenden og den latinske historieskrivning i 1100-tallets Norge*. Eds.: Inger EKREM, Lars Boje MORTENSEN, Karen SKOVGAARD-PETERSEN, København 2000, s. 263–280. Zveřejněn byl také Kraggerudův krátký seznam jinočtení a oprav některých Stormových omylů. Kronika je dostupná i v angličtině: THEODORICUS MONACHUS: *An Account of the Ancient History of the Norwegian Kings*. Přel. David a Ian McDougall, University College London, London 1998. Užitečná je také recenze této publikace od E. Kraggeruda v *Collegium Medievale* XI, 1998, s. 119–126.

ňována) platí shoda v předpokladu, že Theodoricus (v této práci jinak používáme počestěnou formu Theodorik) je latinská forma původního Thorir (Þórir), a v tom, že jeho cognomen Monachus označuje příslušníka mnišského řádu a kláštera, téměř s jistotou benediktýnského. Theodorik není sám, kdo má podobné přízvisko, mezi jeho kolegy-literáty bychom našli islandské autory Odda munku Snorrasona (Oddr munkar Snorrasonar) a Gunnlauga munku Leifssona (Gunnlaugr munkr Leifssonar), kteří patřili do islandské benediktýnské komunity v Thingeyraru (Þingeyrar).⁵

Vzhledem k tomu, že Theodorik připisuje (dedikuje) svou *Historii* niðarósskému arcibiskupu Eysteinnovi Erlendssonovi (1161–1188), je možné, že patřil do benediktýnského kláštera v Niðarhólmu, založeného kolem roku 1100 na ostrůvku v blízkosti vlastního města Niðaróssu-Trondheimu. Druhou variantou je klášter sv. Michaela, Munkalíf, v Bergenu, založený králem Eysteinnem Magnússonem asi o dekádu později než Niðarhólm. Zdá se jisté, že Theodorik sám byl Nor a jeho dílo bylo orientováno především na norské publikum, znalé latiny.

Co se datace jeho díla týče, je určována pouze sekundárně na základě vlastního textu a údajů a osob v něm zmíněných. Theodorik ve svém díle zachycuje pouze dobu od nástupu Haralda Krásnovlasého (858, resp. 862)⁶ do smrti Sigurða Magnússona⁷ v roce 1130, tedy do začátku období tzv. občanských válek. Nicméně několik údajů a odkazů na pozdější události v textu Theodorikova díla se uchovalo – jako je například zmíněná dedikace kroniky – a jsou tak nejbližším návodem na jeho dataci, která se dnes nejčastěji vypočítává na léta 1177–1187 a často se zpřesňuje na 1177–1178.

Jeho dílo bylo mnohdy ne-li přímo odsuzováno, pak jistě odsouváno do pozadí pro svou celkovou nevyrovnanost a (pro mnohé lopotnou) učenost: zatímco v centru jeho zájmu stojí Olaf Tryggvasson a jeho nástupce, svatý Olaf Haraldsson, ostatním králům se dostává jen okrajového prostoru. Mnohé známé události norských dějin jsou vynechány, nebo připomenuty jen několika slovy bez dalšího vysvětlení. S nepochopením se střetávaly také časté odbočky od textu, paralely a odkazy na biblí nebo na jinou křesťanskou literaturu, vystavěné nejspíše na modelu langobardské

4 Jedním z nich je hamarský biskup téhož jména (1189/90–1196), druhým Þórir Guðmundarson, pozdější arcibiskup v Niðaróssu. Na podporu této teorie lze dodat, že oba prokazatelně studovali u Sv. Viktora v Paříži a Theodorikova osobnost a jeho dílo samy o sobě naznačují, že by mohlo jít o osobu z vyšších církevních kruhů. Na druhou stranu oba zmiňovaní byli augustiniány, takže jejich označení „munkr“ je nepravděpodobné.

5 O Oddu Snorrassonovi nelze říct mnoho detailů. Žil v druhé polovině 12. století a jeho latinsky psaná sága o Ólafu Tryggvassonovi se zachovala jen v islandském překladu (a s pozdějšími úpravami): byl prvním, kdo vytvořil narativní životopis tohoto norského krále a využil při tom i Theodorika. Následoval jej právě Gunnlaug Leifsson (†1218/1219), o jehož životě i díle máme více zpráv, jeho „olafovská“ sága se datuje přibližně k roku 1200, Oddova musela být zákonitě starší, nicméně mladší než Theodorikovo dílo. Gunnlaugovo dílo však nepřežilo ani v islandském překladu, známe z něj dnes jen fragmenty v jiných titulech. Více o těchto autorech např. KRISTJÁNSSON, Jónas: *Eddas and Sagas*. Reykjavík 1997, s. 157–159; DE VRIES, Jan: *Altnordische Literaturgeschichte*. Band II. Berlin 1967, s. 242–251.

6 Problematikou správné datace nástupu Haralda Krásnovlasého u Theodorika se zabývá Vegard SKÅNLAND: *The Year of Harald Fairhair's access to the throne*. Symbolae Osloenses XLII, Upsala 1966, s. 125–128.

7 Zvaného též Sigurð – Cestovatel do Jeruzaléma, vzhledem k jeho výpravě do Svatého města v letech 1108–1111.

kroniky Pavla Diákona. To vše bylo chápáno jako zbytečný exhibicionismus autora, jako snaha zdůraznit jeho vzdělání, a jako něco neústrojného v diskurzu skandinávské historiografie. Jde však o omyl, v rámci kterého byl Theodorik poměřován s výsledky domácího literárního vývoje, dlouho však ne s tím, s kým by poměřován být měl – s evropskou křesťanskou historiografií, do níž bezpochyby patří, jak dokazuje již jeho styl a způsob práce se zdroji.

Theodorik používá a odkazuje, případně cituje, přibližně tyto mimoskandinávské prameny: *Bibli – Vulgátu*; antické autory (Platón, Chrysippos Filozof, Plinius, Lucanus, Horatius, Ovidius, Vergilius); církevní otce (Origenes, Eusebios, Jeroným, Augustin); a jiné středověké autory či díla (Böethius, Pavel Diákon, Jordanes, Isidor Sevillecký, Běda Ctihodný, Remigius z Auxerre, Hugo ze Sv. Viktora, Sigebert z Gembloux, *Historie Normanů* Viléma z Jumièges) a blíže neurčenou *Římskou historii*.⁸

Tento na první pohled úctyhodný seznam v sobě skrývá několik háčeků. Většinu z těchto autorů a děl Theodorik ve svém textu spíše parafrázuje než cituje, mnohde se o citaci ani nepokouší a v některých případech si jednotlivé autory zaměňuje. Tato inkonzistence může ukazovat několika směry. Je možné, že Theodorik studoval v zahraničí, nejspíše v klášteře Sv. Viktora v Paříži, kam, jak víme, se uchýlovalo více kleriků ze Skandinávie. A. O. Johnsen porovnal nejstarší katalogové záznamy kláštera s prameny, které používá Theodorik, a zjistil, že je mezi nimi velká korelace.⁹ Pravdou ovšem je, že jde o skupinu autorů a děl, která patří k určitému kánonu mnoha středověkých historiků, a také o texty, které byly k nalezení v mnoha dobových kompendiích excerpt či antologiích, spojitost mezi knihovnou u Sv. Viktora a Theodorikovými znalostmi nemusí tedy být přímá.

Johnsen se také domníval, že samotná knihovna v Niðaróssu-Trondheimu, ať již arcibiskupská nebo klášterní (Theodorik mohl mít přístup do obou), nemusela být tak chudá na literaturu, jak by se snad mohlo zdát, a norský mnich zde mohl načerpat dostatek informací, či případně si oživit ty znalosti, které nabyt dříve za studií v Evropě. To by však ne zcela vysvětlovalo množství chyb, které Theodorik ve svém díle vytvořil – neukazují tyto spíše k tomu, že Theodorik se pokouší citovat či odvolávat na jednotlivá díla po paměti, na základě již zasunutých údajů ze svých předchozích studií? Ačkoliv jsme ochotni věřit tomuto závěru více než jinému, v obecné rovině důvod a původ tolika omylů a nepřesností u Theodorika zatím nemá široce akceptované řešení.

Autor sám se také hlásí k využívání islandských zdrojů, ačkoliv není zcela jasné, zda měl po ruce i nějaký psaný pramen, nebo zda šlo pouze o ústní podání. Sám se otevřeně hlásí k použití skaldské poezie a k vyptávání se „mezi těmi, které nazývá-

8 „*Romana historia*“, snad pozdější zpracování Pavla Diákona a jiných děl, jak se domnívá Paul Lehmann (LEHMANN, Paul: *Skandnaviens Anteil an der lateinischen Literatur und Wissenschaft des Mittelalters*. Teil II. München 1937, s. 75).

9 JOHNSEN, Arne Odd: *Om Theodoricus og hans Historia de antiquitate regum norwagiensium*. Oslo 1939, s. 50nn. Ptá se ovšem také na to, zda by nebylo možné, aby se Theodorik k některým ze zkoumaných děl (především Huga ze Sv. Viktora) nemohl dostat v dostupných knihovnách v Norsku přesto, že v žádném ze zde uchovaném soupisu knih žádný z těchto titulů nefiguruje (s. 55).

me Islandŕany“.¹⁰ Je zajímavé, že neznal pravděpodobně o něco mladší kroniku *Historia Norwegiae*, která celkově ukazuje spíše na německo-dánský kulturní vliv (je mj. silně ovlivněna kronikou Adama Brémského), na rozdíl od vlivu fransko-anglického u Theodorika.¹¹ Sám se v Prologu svého díla zmiňuje o tom, že píše první kroniku své země (zcela jistě ve smyslu křesťanské historiografie, do které nemohl patřit třeba starší a Theodorikovi známý spis *Passio Olavi*, popisující skutky a mučednickou smrt svatého Olafa a patřící také do niðarósského kulturního okruhu).

Theodorik tak vnáší do skandinávské historiografie záplavu mimoskandinávských pramenů, odkazů a paralel, nikoliv však jako samoúčelnou ukázkou vlastní učenosti, ale ve snaze vytvořit pro Norsko a Nory kroniku, která by se podobala podobným pracím evropským, která si z nich coby z autorit vypůjčuje a která také propojuje norské dějiny s dějinami křesťanské Evropy. To však znesnadnilo a dodnes ztěžuje její uchopení čtenářem, který je zvyklý na přímočařejší a vyprávěcí styl islandských ság a jejich kompendií. Zdánlivý problém tkví v obsahu i struktuře Theodorikova díla.

K zásadním stavebním prvkům jeho textu patří dvanáct velkých odboček, které nemají na první pohled nic společného s norskou-islandskou historiografií. Theodorik ovšem dobře ví, že patří k žánru: „Po zvyku starých kronikářů jsem do správných míst doplnil odbočky, které podle mého názoru nejsou bezcenné, ale (naopak) potěší mysl čtenáře.“¹² Jeho záměr můžeme jasně vidět, když se podíváme na jeho vykreslení života a smrti Olafa Haraldssona – Svatého Olafa. Popis jeho života a smrti zabírá kapitoly 13, 15, 16, 18 a 19, logicky přidružená je také kapitola následující.¹³ Kapitoly 17 a 20 jsou čistými odbočkami, první z nich popisuje záludnost moře u Charybdis a věnuje se také Langobardům a Hunům,¹⁴ druhá se zabývá problematikou absolutní chronologie dějin.¹⁵ Ovšem také kapitoly 13, 18 a 19 jsou plné drobnějších odboček, vysvětlivek a citací, v prostřední z této trojice dokonce tvoří popis Olafovy činnosti (návrat z ruského exilu v roce 1029, správně ovšem o rok později) necelou jednu čtvrtinu celého rozsahu kapitoly a navíc je v nejednom bodě pravděpodobně fak-

10 Tak v Prologu, 10–12; a v první kapitole, 5–6 (zde „quos nos vulgato nomine Islendinga vocamus“). Vzhledem k lepší dostupnosti poslední anglické edice uvádím zde řádkování podle ní. U Storma (edice MGH, Kristiania 1880) by šlo o stranu 3, řádek 10, resp. s. 6, ř. 8.

11 Problematikou zdrojů a pramenů u Theodorika se zabývaly mnohé studie. Mezi nejnovější shrnutí patří LANGE, Gudrun: *Die Anfänge der isländisch-norwegischen Geschichtsschreibung*. Reykjavík 1989, s. 48nn.

12 THEODORIK, Prolog, 44–48.

13 Kapitola 14 se zabývá předchozím vládcem, Olafem Tryggvassonem. Theodorikovo vyprávění není vždy chronologicky nebo i logicky uspořádáno dle moderního úzu, ale jednotlivé kapitoly mají mnohdy návaznost jinou, např. v morálním hodnocení.

14 Zajímavé vysvětlení pro zapojení těchto motivů má BAGGE, Sverre: *Theodoricus Monachus – Clerical Historiography in Twelfth Century Norway*. Scandinavian Journal of History XIV, 1989, s. 118. Zvláště příběh sv. Uršuly, která smrtí z rukou Hunů, pohanů, získává místo v nebi a pro svou zemi mír, je zde zřejmě správně interpretován jako paralela sv. Olafa.

15 Theodorik ve své práci udává jen tři přesná data: rok nástupu Haralda Krásnovlasého, 958 (962), rok smrti Olafa Haraldssona, 1029 (nesprávně!), a rok smrti Haralda Krutého u Stamford Bridge, 1066.

tický chybný!¹⁶ Tyto odbočky ovšem opět nejsou samoučelné. Hned v kapitole 13 je Olaf Haraldsson připodobňován k císaři Konstantinovi a je tedy jasně ukázána a zdůrazněna Olafova role nejenom jako krále, ale jako krále-misionáře, jako jeden z ideálních modelů pro spravedlivého krále, *rex iustus*.¹⁷

I Theodorikova úporná snaha vyřešit problematickou chronologii světových a norských dějin v kapitole dvacáté, která se váže k „olafovskému“ bloku, ve kterém je datace jeho činů mnohdy nejasná, není samoučelná, ale musí být vnímána v širším rozsahu. Theodorik se nesnaží vytvořit vyčerpávající biografii norského věčného krále, mučedníka a symbolu, svatého Olafa Haraldssona. Výpis jeho činů není bez omylu a především je silně výběrový, zaměřený především na Olafovu misionářskou činnost s několika málo informacemi o válečných a politických střetech, jejich pozadí však již vysvětlováno není, případně je vykreslováno tendenčně. O Olafovi se zde mnoho nedozvíme a informace zde zastoupené by nám poskytly i jiné dochované prameny. To však pro Theodorika nebylo důležité, ten se snažil, a to z velké části právě pomocí mnoha citací, odboček a exkurzů, vytvořit takovou norskou historii, kterou by se toto království definitivně začlenilo do křesťanské Evropy. Měl tím na mysli nikoliv Evropu politickou a diplomatickou, kde Norsko hrálo svou roli již po více než století, ale Evropu idejí a kultury. Jeho připodobnění (mj.) svatého Olafa s císařem Konstantinem, jeho syna Magnúse s Karlem Velikým či propojení norských dějin (chronologie) s evropskými není manýrismem vzdělaného jedince, ale záměrem.¹⁸

Přesto, nebo možná právě proto se Theodorik nestal jedním z kánonů norské historiografie, tato role připadla již zmiňované *Heimskringla* Snorriho Sturlussona. I u něj tvoří životopis svatého Olafa Haraldssona stěžejní část díla, jde však nejenom o ságu více než desetinásobně rozměrnější než celé Theodorikovo dílo, především jeho styl a ideologie jsou jiné. Samozřejmě, Snorri byl křesťan a i u Olafa je v centru dění jeho misionářská činnost. Není však natolik exaltovaná, jak tomu je u Theodorika. Snorri byl výborným stylistou a jeho dílo patří mezi to nejlepší, co na Islandu vzniklo, jeho postavy jsou živé, promlouvají k nám v mnoha proslovech i verších, jsou často psychologicky propracované a jejich činy popsány do drobných detailů (ne vždy důvěryhodných). Snorri ale nevytvářel církevní historii, nesnažil se propojit

16 Theodorik tvrdí, že Olaf přezímoval v Rusku, což však ostatní zdroje nepotvrzují. Naopak se zdá, že spěchal co nejrychleji zpátky do Norska, kde zrovna panovalo jisté mocenské vakuum, neboť Hákon Eiríksson, zástupce Knuta Velikého, který měl v jeho jménu spravovat Norsko, se utopil na moři, v „Petlandsfjordu“, tj. v Pentland Firth, kam Theodorik ve shodě s nordickou tradicí, umístil právě Charybdis.

17 Olafův syn Magnús byl potom připodobňován k Karlu Velikému, po kterém měl také jméno: Karel Veliký, Charlemagne, Carolus Magnus, byl ve Skandinávii znám většinou jako Karlamagnús, někdy také jenom jako Magnús. Nebyl to neobvyklý postup, syn krále Ludvíka z Provence byl pojmenován Karel-Konstantin (NELSON, Janet L.: *Rulers and Government*. In: Cambridge Medieval History III, Cambridge 1999, s. 97).

18 Bagge se domnívá (BAGGE, Sverre: *Theodoricus Monachus*, s. 121), že závěr Theodorikova díla směřuje až k eschatologickým vizím, chaosu a konci světa. Podporuje tento fakt jednak tím, že křesťanství se již rozšířilo až na samotný kraj světa, což by dle Písma mělo předcházet poslednímu soudu (Mt 24,14: „A toto evangelium o království bude kázáno po celém světě na svědectví všem národům, a teprve potom přijde konec.“), jednak vsuvkou, ve které Theodorik teoretizuje o velikosti lidí, která je nižší a nižší. Domnívám se ale, že negativní závěrečné pasáže této kroniky mohou odrážet autorův názor na vývoj politický a být varováním a oporou pro jeho souputníky.

ideově dějiny severského národa s vývojem a stavem křesťanské Evropy. Snorriho svatý Olaf je křesťanský král, ale stále ještě viking.¹⁹ Bojuje s pohany i s křesťany, bojuje proti Angličanům i s nimi a neváhá se vojensky střetnout i Knutem Velikým. Ano, to vše má Theodorik také, ale u něj, jak bylo řečeno, zůstává motivace některých činů a postav neodkryta, aby se zabránilo tomu, že svatý Olaf, *rex perpetuus* norského království, by mohl být zobrazen v ne zcela pozitivním světle.

Stačí jen posoudit, jak stejná a přitom rozdílná je u obou autorů poslední scéna z Olafova života, jeho smrt u Stiklestadu.²⁰ Zatímco Theodorik zdůrazňuje, jak Olaf toužil po míru a nabídl jej svým oponentům, kteří jej však odmítli, Snorri, zdá se, nikdy neměl pochybnosti o tom, že „jeho“ Olaf přišel na válečné pole bojovat. Theodorik zdůrazňuje, že Olaf se děsil prolévání krve, *obzvláště v občanské válce*,²¹ a že když šel nakonec do boje, bylo to s vědomím blížící se smrti a pouze proto, aby zabránil zločincům a vychytralým lidem ubližovat těm, kdož jsou dobří.²² Jako svatý Štěpán, jak praví Theodorik, se odebral na místo střetu, kde byl zabit a po bitvě pohřben. A po roce a pěti dnech bylo pak jeho tělo vyzdvíženo z hrobu a slavnostně přeneseno do Trondheimu. Olafův příběh tak u Theodorika ukončí až jeho *translatio*,²³ ale například o samotném průběhu bitvy nebo o Olafovi jako člověku se u něj nic nedozvíme.

Snorriho sága nám naopak dává dostatek informací k tomu, abychom pochopili nejenom všechny pohnutky, které obě znepřátelené strany přivedly na stiklestadské bojiště, ale i jeho popis válečných příprav a samotného střetu je epický, až vizuální. Snorri evidentně neměl za problematický fakt, že Olaf, který již věděl, že se stane mučedníkem a svatým, šel do boje s mečem a v brnění a bojoval s křesťany. Zatímco Theodorik o tomto prvku cudně mlčí (a na příklad autor zmiňovaného *Ágripu* problém „řeší“ alespoň tím, že Olafa nechává bojovat bez brnění a helmy a poté, co je král zraněn, odkládá meč a uprostřed bitevní vřavy se modlí – za své protivníky²⁴), Snorri popisuje krále v bitvě v barvitých detailech. Olaf má pozlacenou helmu, bílý štít se zlatem vyloženým křížem a v ruce meč jménem *Hneitir*, oblečený byl v brnění.²⁵ A to vše neváhá použít a činí tak s úspěchem.²⁶ Nakonec i u Snorriho král

19 A. GUREVIČ (*Saga and history. The „historical conception“ of Snorri Sturlusson*. Medieval Scandinavia IV, 1971, s. 44) zdůrazňuje, že pro autory ságy musel mít úspěšný vladař jiné vlastnosti, než tomu bylo u křesťanského historika, jakým byl Theodorik. Jde především o štěstí, které se v ságách opravdu drží vyvolených. Úspěch a štěstí, hamingja, jsou imanentními prvky královských osudů i ve Snorriho *Heimskringlu*.

20 Olaf Haraldsson se na tomto bojišti severovýchodně od dnešního Trondheimu střetl s koalici domácí opozice. Ačkoliv se ji např. Theodorik snaží (marně) vykreslit jako pohanskou, šlo z většiny o křesťany, zastánce Knuta Velikého a odpůrce centralizačních Olafových snah.

21 THEODORIK, kapitola 19, 17–21. Kurzíva V. P. P.

22 THEODORIK, kapitola 19, 51–52.

23 THEODORIK, kapitola 20, 38–43.

24 *Ágrip*, kapitola 31.

25 *Sága o sv. Olafu*, kapitola 213.

26 Ve Snorriho sáze jsou uchovány i skaldské verše, které oslavují Olafovo válečnické umění v bitvě. Viz především kap. 226 a 227.

odhazuje meč, když je poraněn, ale na druhou stranu se nechává obklopit štítovou hradbou ze svých nejlepších bojovníků, což je chování, které bychom jen těžko čekali u mučedníka dychtícího po smrti.²⁷

U Theodorika nás ale nezajímá jen období, které ve své kronice popsal. Doba, o které se nezmiňuje, totiž pomáhá nejenom k určení datace jeho díla, ale především k pochopení jeho celkové tendence a myšlenky. Theodorik končí svou kroniku v roce 1130, neboť „je lepší mlčet o hanebných zločinech následujících let“.²⁸ Co je míněno těmito zločiny? Ve zmiňovaném roce vstupuje Norsko do dlouholetého problematického procesu, který je obecně nazýván obdobím občanských válek. Zajímavé je, že do podobně těžkých dob plných převratů, soupeření o trůn a oslabování moci krále v té době se dostává i Dánsko a Švédsko, detaily však zde nemůžeme rozebírat.²⁹

Z pohledu Theodorika jsou v této době klíčové dva body. Prvním je založení arcibiskupství v Niðaróssu v roce 1152 nebo 1153. Druhým vyhocení krize raného středověkého norského státu, která byla do sedmdesátých let spíše záležitostí menších oblastí nebo jednotlivých mocných jarlů, králů a pretendentů, do skutečné občanské války. K tomu dochází v roce 1177, kdy se do čela povstání „březových noh“³⁰ postavil Sverre, nejspíše zcela nelegitimní žadatel o trůn, který většinu života strávil na Faerských ostrovech. Ve střetu mezi ním a králem Magnúsem Erlingssonem (1161–1164–1184) stálo arcibiskupství na straně nakonec poraženého Magnúse.³¹ Arcibiskupem byl v této době již vzpomínaný Eysteinn Erlendsson (1161–1188), kterému Theodorik dedikuje svou kroniku. Po Magnúsově těžké porážce v roce 1180 odchází Eysteinn raději do tříletého exilu do Anglie, kde je podporován Jindřichem II. V roce

27 Výborná celková analýza Snorriho díla je podaná in: BAGGE, Sverre: *Society and Politics in Snorri Sturlusson's Heimskringla*. Berkeley/Los Angeles/Oxford 1991. Krátký přehled v němčině je možné získat z článku stejného autora *Snorri Sturlusson und die europäische Geschichtsschreibung*. *Skandinavistik* 1, ročník XX, 1990, s. 1–19.

28 THEODORIK, kapitola 34, 12–17, zkráceně.

29 Problematikou období občanských válek, které bylo nejkratší, asi třicetileté v Dánsku, a nejdelší v Norsku, kde je ohraničeno rokem 1202, ale někdy také událostmi až o tři dekády pozdějšími (1217, 1240), se zabývá mnoho badatelů. Mezi dostupné a koherentní zpracování problému patří např. příslušné pasáže z *The Cambridge History of Scandinavia, vol. I, Prehistory to 1520*. Ed. HELLE, Knut. Cambridge 2003. Pro Norsko především viz strany 369–385. Zajímavé údaje a teorie, s možností reinterpretace známých skutečností, přináší SAWYER, Birgit: *The 'Civil Wars' revisited*. *Historisk tidsskrift*, Bind 82, 2003, s. 43–73.

30 „Birkibeinar.“ Dle tradice byli příslušníci povstání tak chudí a špatně zaopatření, že se při své guerillové válce obouvali a kryli si nohy březovou kůrou.

31 Byla to oboustranně výhodná a dlouhodobá spolupráce. Mnohdy nejistou mocenskou a majetkovou pozici církve měl vyřešit konkordát mezi ní a králem v roce 1164, spojený s korunovaci Magnúse arcibiskupem (jednání s církví probíhala i v roce 1162). Magnús nebyl přímo synem krále, pocházel ze ženské linie, potřeboval tedy svou pozici potvrdit jiným způsobem. Církev se ukazovala jako odpovídající instituce, zvláště v době, kdy dochází v Evropě k mnoha střetům mezi králi či císařem (Fridrich Barbarossa, Jindřich II.)

1184 je Magnús definitivně poražen a arcibiskupovi nezbývá než uzavřít se Sverrem příměří a navrátit se do Niðaróssu.³²

Theodorik události kolem sebe komentuje většinou nepřímou, s pomocí ve středověku tak oblíbených paralel a metafor, svých citací a vsuvek. Jenom výjimečně se dotkne událostí, které se opravdu dějí nebo děly v jeho blízkosti (díky čemuž můžeme datovat jeho text relativně přesně). Již výše jsme viděli, jak svatý Olaf, věčný král Norska, od něhož jeho nástupci přijímají trůn jenom jako dočasné léno, se hrozil občanské války a krve v ní prolité. Jde o narážku určenou pro Theodorikovy soudobé čtenáře a jistě jimi chápanou. Mír, domácí i na hranicích, který Theodorik ve své době postrádal, proto propaguje všemi silami ve své kronice. Plná polovina z jeho větších digresí se zabývá definicí a popisem spravedlivého krále, ideologií *rex iustus*, kterou nachází jak v příkladech ze starších norských dějin, tak ve svých pramenech. Zřejmě v kontrastu s tímto svým ideálem pak vidí svou dobu a jen při znalosti okolností vzniku Theodorikovy kroniky pochopíme četnost výskytu tohoto motivu a jejich pravý smysl.

Také neustálé boje o trůn, spoluvladaření několika králů (joint kingship) a především pýcha a nenasytnost lidských vládců patří mezi Theodorikem neustále kritizované prvky norských, ale i světových dějin.³³ Jako v předchozím případě, i zde platí jeho kritika nejenom událostem historickým (tragická vláda synů Erika Krvavé Sekery v 10. století, sobectví Knuta Velikého, který přivodil pád Olafův, příchod Haralda Krutého z Byzance a jeho žádost o vládu v polovině země aj.), ale metaforicky i k době mnohem pozdější.

Poslední z oblastí, ke kterým se Theodorik vyjadřuje nepřímou, je spor o moc a vzájemné nadřazení mezi církví a státem. Pokud za Magnúse a jeho předchůdců bylo arcibiskupství a církev na vrcholu, Snorri se snažil potlačit jeho samostatnost. Norsko však v sedmdesátých letech bylo začleněno do křesťanské Evropy a norská církev si byla vědoma svého právního postavení i bojů a sporů, které mezi církví a světskou mocí již v Evropě proběhly. Pokud také souhlasíme s teorií, že Theodorik pocházel z vyšších církevních kruhů (zdůrazněme, že jde o teorii), lze v jeho díle očekávat odraz tohoto souboje. Zdá se, že obhajoval především samostatnost církve na světských osobách, v kapitole páté vkládá do úst anděla kritiku na hlavu Otty II., který obdaroval církev příliš mnoha majetky a tudíž do ní „zasadil jed“. Kritika ovšem směřuje na hlavy těch prelátů, kteří berou majetky a funkce nikoliv od papeže, ale od světských hlav. Jejich oddělení Theodorik zdůrazňuje i ve známém příběhu Karla

32 Nebudeme zacházet dále do podrobností, protože v tuto dobu už byla Theodorikova kronika s největší pravděpodobností dopsána, ale je vhodné dodat, že ani pozdější Eysteinnův nástupce, Eirík Ivarsson, nevycházel se Sverrem zrovna nejlépe a rozpory mezi církví a králem vyvrcholily dalším odchodem nejenom arcibiskupa, ale nakonec i všech jeho biskupů do exilu a Sverreho exkomunikací papežem Innocentem III. (1196).

33 Ne všechna dělení moci nebo království byla ale Theodorikem odsouzena. Dohoda mezi Karlem Velikým a jeho bratrem Karlomanem byla v 23. kapitole přijata kladně, především nejspíše proto, že ji neprovázely žádné morální poklesky, ba naopak. Ostatní příklady již takové pozitivní vyznění nemají. Navíc Theodorik si musel být vědom toho, že animozita mezi sourozenci a spoluvládci vedla k zabití norských panovníků jenom v „jeho“ století třikrát, v letech 1136, 1155 a 1157.

Velikého a papeže, kdy druhý zmiňovaný říká po porážce Langobardů budoucímu císaři, že on sám vládne jen mečem duchovním, nikoliv tělesným.³⁴

Jedinou dosud nevyřešenou otázkou zůstává, zda některé příběhy či metafory Theodorikem použité mají odkazovat přímo k některým osobám v jeho době či okolí. Diskutovaná je na příklad vsuvka o Juliánovi, který jako podjáhen odpadl od církve a která podle některých ukazuje přímo na osobu (budoucího) krále Sverreho, který měl také kněžské svěcení, avšak věnoval se světské kariéře, jak se někteří domnívají.³⁵ Celkově se taková přímá aluze jeví nepravděpodobná, zapadá spíše do kontextu kritiky jarla Hákona z Lade, který podle Theodorika odpadl od křesťanské víry a byl za to Bohem potrestán. Je také možné, že tím chtěl autor v duchu středověké tradice, která v Juliánově nástupci Joviánovi viděla horlivého křesťana, zvýraznit osobu misionářského krále Olafa Tryggvassona. S celkovým Baggeho hodnocením, že totiž Theodorik žil odtržen od dobového dění a politiky a obsah a styl jeho kroniky tak nebyl ničím ovlivněn, se však zatím ztotožnit nemohu. Správný *rex iustus* by měl udržovat mír, potlačovat bezpráví a násilí, podporovat chudé a potřebné, stavět kostely a pomáhat šířit slovo Boží. To vše Theodorik ve své době postrádal, a i proto najdeme tyto prvky tak bohatě v jeho popisu norských dějin desátého a jedenáctého století. Jeho dílo je proto možná málo informačně hodnotné pro poznání starších norských dějin, je však jistě relevantní pro pochopení osoby a doby tohoto historika z druhé poloviny dvanáctého století.

Snad i těchto několik ukázek a komentářů naznačí podmínky, ve kterých vznikala norská středověká historiografie, a že nám umožní pochopit některé rozdíly mezi oběma směry západoskandinávské historiografie, které na jedné straně reprezentuje Theodorik coby křesťanský historik a Snorri coby reprezentant více národní a narativní skupiny.

34 THEODORIK, kapitola 23, 46. O výroku *Ego non corporalem sed spiritualement fero gladium* diskutuje dále HANSEN, Jens S. Th.: *Theodoricus Monachus and European Literature*. Symbolae Osloenses XXVII, 1949, s. 117–120. Někteří badatelé (STORM v předmluvě k výše uváděné edici Theodorika, s. VIII předmluvy; HANSEN, J. S.: *c. d.*, s. 114–116) interpretují Theodorikovy postoje jako opoziční k názorům arcibiskupa Eysteinna a vyššího kléru jako takového, ač pro to nenalézám důvody. Theodorika naopak obhajuje JOHNSEN (*c. d.*, s. 77–78), který také upozorňuje na to, že nejen pravděpodobně samotný Theodorik, ale určitě také jeho patron, arcibiskup Eysteinn, studovali v klášteře sv. Viktora, kde byly reformní myšlenky na fungování církve ve vztahu ke světské moci ve smyslu uvedeném výše přijímány a šířeny.

35 Tak JOHNSEN, A. O.: *c. d.*, s. 80–83, a HANSEN, J. S.: *c. d.*, s. 97–99. Proti tomu BAGGE, S.: *Theodoricus Monachus*, s. 128–129. Zajímavou ukázkou rozboru Theodorikových možných pramenů a jeho (kladně hodnocených) spisovatelských schopností upravovat a parafrázovat vzory přináší Espen KARLSEN a Kyrre VATSEND: *On Theodoricus Monachus' Use of Late Classical Authors*. Collegium Mediaevale, vol. XVI, 2003, s. 239–263.

SUMMARY

Theodoricus Monachus: between the lines of one Norwegian medieval chronicle

Theodoricus Monachus' *Historia de antiquitate regum Norwagiensium* from (most likely) 1170s is one of the earliest Norwegian chronicles. It is in a way also a unique one, built not on the traditional native sources, narratives and attitudes (as are the sagas, but – partly – also some other chronicles), but on the European Christian models. This article lists Theodoricus' sources, but more importantly, explains their use. One of the interesting features of the chronicle is also the fact that Theodoricus does not describe his own times, finishing the chronicle with the events of early twelfth century. Or, at least he claims to. In fact, as can be shown on some few stories and metaphors in his work, he is describing his own times indirectly, which makes him also a unique author among the contemporaries in Scandinavia.

Mgr. Vladimír P. Polách, M.Phil.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc

HOMO VIATOR ČILI ČLOVĚK PUTUJÍCÍ

Několik poznámek ke středověkému putování ke hrobu sv. Jakuba Staršího

Monika Vondráková

Homo viator

Není neznámou skutečností, že mezi nejnavštěvovanější poutní místa středověku patřila hvězdná trojice Jeruzalém – Řím – Compostela.¹ Mezi tamními hroby to byly zvláště jeruzalémský Boží hrob a hrob sv. Petra v Římě, které přitahovaly poutníky zejména ve vypjaté atmosféře kolem roku 1000, kdy se všeobecně očekával konec světa, a bylo tedy záhodno usilovat o očistu své duše.²

Při rekonstrukci motivů ke zbožnému putování je však třeba počítat se skutečností, že pravé motivace pouti zůstaly často zahaleny tajemstvím, neboť své zážitky byla schopna zapsat pouze nepatrná vrstva společnosti. Pokud se gramotní poutníci přece jen vyskytli, zaměřovali se ve svých záznamech na popis poutních cest či míst kultu ostatků; jejich pohnutky k vydání se na dalekou cestu je proto nutné hledat doslova „mezi řádky“. V jejich líčení cizích krajů však musíme počítat i s častou nadsázkou, patetickými výrazy, ba dokonce i se lží.³

V případech pouti ke hrobu sv. Jakuba do Compostely se – podobně jako v případech dalších poutních míst – dochovalo itinerářů velice málo. Zachovaly se např. pozdněstředověké a raněnovověké zprávy o pouti Nompara II., lorda z Caumontu (1417), Williama Waye z College of Eton (1456), církevního hodnostáře Roberta Langtona (1456), urozeného Němce Arnolda von Harff z Kolína (1499) či skeptického anglického doktora Andrewa Boordeho (1532); avšak pro období středověku, kdy dosahoval věhlas galicijského poutního místa svého vrcholu, je nutné počítat s prameny jiného druhu.⁴

Některé informace o soudobém putování k místu „až na konci světa“ nabízejí kroniky, charty řeholních domů či kánony církevních koncilů; cenné poznatky lze

1 Dante Alighieri ve svém díle *Vita nuova* (1294) podle této trojice míst rozlišuje i tři druhy poutníků: *palmieri* (podle rátolesť z Jeruzaléma), *Romie* (Řím) a *peregrini* (Compostela).

Srov. ALIGHIERI, Dante: *Nový život*. Ed. Emil Janovský. 2. vydání, Praha 1945, s. 76n.

2 Vilém, vévoda akvitánský, žijící kolem roku 1000, měl již od svého mládí ve zvyku každoročně putovat do Říma ke hrobům apoštolů. V letech, kdy svou pouť nemohl uskutečnit, si zvolil jako náhradní cíl galicijský hrob sv. Jakuba.

Srov. DUBY, Georges: *Les Temps des Cathédrales. L'Art et la Société (980–1420)*. Paris 1976, s. 68.

3 Srov. DAVIES, Horton and Marie-Hélène: *Holy Days and Holidays. The Medieval Pilgrimage to Compostela*. London–Toronto 1982, s. 17.

4 Srov. tamtéž, s. 18.

nalézt také v ikonografii opatských chrámů a katedrál, lemujících poutní cesty. Takto můžeme poznávat nejen motivaci poutě, přípravu cesty či ustanovení poutnické skupiny, ale také jednotlivé zastávky na cestách spolu s popisem špitálů, pomáhajících poutníkům čelit nejružnějším nebezpečím, a konečně i triumfální příchod do cíle.⁵

Průvodce poutníka

Skutečnost, jak velká byla popularita kultu sv. Jakuba, dosvědčuje i ojedinělý písemný pramen, *Liber sancti Jacobi* neboli *Jacobus*.⁶ Tato kompilace, nazývaná rovněž *Codex Calixtinus*, zahrnuje pět knih nestejněho rozsahu. Závěrečná kniha, nazvaná *Průvodce poutníka do Santiago de Compostela* (dále jen *Průvodce poutníka*),⁷ patří mezi nejstudovanější knihy kodexu. Je také mezi širokou veřejností nejznámější, neboť nadšené líčení poutních cest dovoluje čtenáři nejen alespoň zčásti na svatojakubské pouti participovat, ale doslova ho k přímému putování do Compostely zve, což byl zřejmě i autorův záměr.⁸

Knize bývá často připisováno, že se stala prvním turistickým průvodcem v dějinách,⁹ byť koncipovaným zcela v duchu století svého vzniku, tj. století snů a dobrodružství. Proti nadšeným textologickým rozborům¹⁰ stojí jako protipól názor, podle něhož je kniha doslova přesycena monotónními informacemi technického rázu: suchopárným výčtem topografických údajů, kostelů a kaplí s příslušnými ostatky svých

5 Srov. DAVIES, H. and M.-H., c. d., s. 18; SIGAL, Pierre-André: *Les Marcheurs de Dieu. Pèlerinages et Pèlerins au Moyen Age*. Paris 1974, s. 8.

Světlou výjimku mezi středověkými itineráři, pojednávajícími o poutích ke hrobu sv. Jakuba do galicjské Compostely, představuje pátá kniha díla *Liber sancti Jacobi*, příhodně nazvaná *Kníha V. Průvodce poutníka do Santiago de Compostela* (srov. níže).

Za jakéhosi předchůdce tohoto průvodce můžeme považovat zápisky poutníka z Bordeaux, který se v polovině 11. století vydal nejen do Konstantinopole, ale i do Jeruzaléma, a své dojmy shrnul v díle *Itinerarium a Burdigalia Jerusalem usque*, známém spíše jako *Burdigalien*. Vedle popisu vlastní cesty poskytuje informace také o celkové organizaci soudobého putování. Viz DAVIES, H. and M.-H., c. d., s. 95, pozn. 49.

6 *Liber sancti Jacobi (Codex Calixtinus)*. Eds. Klaus HERBERS – Manuel Santos NOIA. Santiago de Compostela 1998.

Kodex se skládá z pěti částí – knih: kniha I představuje antologii liturgických obřadů ke cti sv. Jakuba, kniha II líčí zázraky uskutečněné na apoštolovu přímluvu, kniha III popisuje přenesení apoštolových ostatků, kniha IV, nazývaná také *Historia Turpini*, vypráví o bojích Karla Velikého a Rolanda proti muslimům a konečně zmiňovaná kniha V je průvodcem poutníků do Santiago de Compostela.

7 Kniha byla poprvé publikována až na konci 19. století.

Viz *Le Codex de Saint Jacques de Compostelle, livre IV, Liber de miraculis sancti Jacobi*. Eds. Fedel FITA – Julien VINSON. Paris 1882.

8 Srov. MOISAN, André: *Le Livre de Saint Jacques ou Codex Calixtinus de Compostelle. Etude Critique et Littéraire*. Genève 1992, s. 207.

9 Jednoho z nástupců středověkého průvodce představuje např. příruční publikace, mapující krok za krokem, kilometr za kilometrem, pěší pouť do Santiago de Compostela, jak ji lze v současnosti po překročení francouzsko-španělských státních hranic absolvovat. Vedle podrobného kartografického materiálu poskytuje poutníkům i odkazy na novodobé hospice, tj. především kláštery, fary či poutní domy, a to včetně příslušných telefonických spojení.

Srov. BERNES, Georges – VÉRON, Georges – LABORDE-BALEN, Louis: *The Pilgrim Route to Compostela. In Search of St. James*. 2nd ed. London 1990.

10 Studium knihy i celého kodexu se vedle archivů, v nichž jsou jednotlivé rukopisy uloženy, zabývá pařížské pracoviště Centre d'Etudes, de Recherche et d'Histoire Compostellanes, založené René de La Coste-Messelière a v současnosti řízené Adéline Rucquoi. Toto výzkumné centrum vzniklo pod

patronů či zbytečně podrobnými detaily, popisujícími město Compostelu i samotný chrám sv. Jakuba.¹¹

Ohledně datace i autorství *Průvodce poutníka* (podobně jako i v případě ostatních knih kodexu) proběhlo již nemálo diskusí. Vedle hypotéz o postupném vzniku celého kodexu se ustálilo přesvědčení o vzniku knihy V v rozmezí let 1139 (datum posledního svatojakubského zázraku, který *Codex Calixtinus* uvádí) až 1173 (rok přepisu knihy benediktinským mnichem Arnauldem du Mont, pocházejícím z kláštera v Ripoll, z čehož lze usuzovat, že originál již musel existovat).¹² Jiná hypotéza hovoří o vykonání pouti až kolem roku 1135 a následném sepsání díla k roku 1137 (po smrti Ludvíka VI.).¹³ V případě autora kompilace¹⁴ – není-li jím papež Kalixtus II. (1119–1124), jak je uvedeno v předmluvě¹⁵ – se hovoří o muži jménem Aimericus Picaudus.

I přes mnoho dohadů lze však na základě charakteristik, vyplývajících ze samotného textu, s jistotou počítat s následujícími skutečnostmi: autorem byl Francouz (často hovoří o *nos gens gallica*), pocházející zřejmě z okolí Poitiers.¹⁶ Jeho sociální postavení mu umožňovalo cestovat na koni, svými znalostmi náboženských a klasičtých textů ukazuje na příslušníka duchovenstva. Přestože psal ne příliš elegantní latinou, dokládá jí své hluboké znalosti. Podle důvěrných zmínek o pařížské cestě by se dalo usuzovat, že právě tímto směrem do Compostely putoval, přinejmenším z Orléansu. Ve stejném čase také navštívil nejen St Gilles du Gard, ale také St Léo-

patronací tamější Sociétés Française des Amis de Saint Jacques de Compostelle. Mezi další spřátelené organizace, sdružující příznivce svatojakubských poutních cest, patří např. Los Amigos del Camino (Estella), Confraternity of Saint James (Londýn), Friends of the Road to Santiago (New York).

- 11 Pierre David zastává názor, že „tato pátá kniha nemá jiné ambice než být pouhým průvodcem, itinerářem, popisujícím památky a cesty, s praktickými radami“.

Srov. DAVID, Pierre: *Etudes sur le Livre de Saint Jacques Attribué au Pape Calixte II. Tome III. Le Pseudo-Turpin et le Guide du Pèlerin*. Paris 1948, s. 119.

- 12 Srov. *Le Guide du Pèlerin de Saint Jacques de Compostelle. Texte latin du XIIe siècle, édité et traduit en français d'après les manuscrits de Compostelle et de Ripoll* (dále *Le Guide du Pèlerin*). Ed. Jeanne VIELLIARD. 5e édition, Paris 1984, s. XII.

The Pilgrim's Guide to Compostela (dále *The Pilgrim's Guide*). Eds. Annie SHAVER-CRANDEL – Paula GERSON. London 1995, s. 25.

- 13 Hypotéza tedy posouvá vykonání pouti z roku 1130/1131 na rok 1135, a tak i následný vznik knihy z roku 1135 na rok 1137. Srov. tamtéž, s. 56.

- 14 Poslední stylistická zkoumání použitého latinského jazyka naznačují, že v otázce autorství díla je nutno počítat se dvěma osobami, vyznačujícími se zřetelnými odlišnostmi při práci s jazykem. Určitý celek tak vytvářejí kapitoly I–VII, část kapitoly VIII (popisující hrobku sv. Eutropia) a kapitoly IX–XI; zbývající část kapitoly VIII „*De sanctorum corporibus requirendis in itinere ejus et de passione sancti Eutropii*“ (O ostatcích svatých, uložených na cestě, a utrpení sv. Eutropia) ukazuje na jiného původce. Srov. *The Pilgrim's Guide*, s. 54.

- 15 „*Incipit liber IIIus sancti Jacobi apostoli. Argumentum beati Calixti pape.*“ (Zde začíná IV. kniha sv. Jakuba apoštola. Doklad blaboslaveného papeže Kalixta.) *Liber sancti Jacobi*, s. 235; *Le Guide du Pèlerin*, s. 1. V současnosti se však od této teorie upouští. Srov. tamtéž, s. XIII. Ohledně číslování knihy: tento incipit byl k textu připsán až poté, co byla kniha IV, tzv. *Pseudo-Turpin*, od zbývajících knih oddělena; např. rukopis z Ripoll začíná slovy *Incipit liber Vtus*. Srov. tamtéž, s. 1, pozn. a).

- 16 Srov. *Le Guide du Pèlerin*, s. XIII; *The Pilgrim's Guide*, s. 56.

nard de Noblat, neboť byl schopen porovnat tamější praxi přinášení poutnických darů se zvyklostmi v Compostele.¹⁷

Neznámý poutník, plný zbožného nadšení a úcty ke sv. Jakubovi, se chtěl nejen podělit o své hluboké duchovní zážitky, ale přál si též (na základě svých zkušeností a poznatků) své následovníky informovat o možnostech stravování, nocování i možných obtížích při putování. Tato myšlenka stála zřejmě u zrodu úmyslu dopravit kodex přímo do Compostely, aby ho tak měla alespoň část poutníků k dispozici.

V současné době se dochovalo jen dvanáct opisů *Průvodce poutníka*, pocházejících z různých časových období mezi polovinou 12. a polovinou 18. století.¹⁸ Nejstarší rukopis *Průvodce poutníka* se nyní nachází v archivu při katedrále sv. Jakuba v Compostele; jeho pozdější opisy, vytvořené většinou na území Španělska, jsou uloženy v Barceloně, Lisabonu, Londýně, Vatikánu, Salamance, Pistoii a Madridu.¹⁹

Svatojakubské poutní cesty

Vznik proslulých svatojakubských cest spojuje tradice s osobou Karla Velikého. Tomu je přičítáno nejen programové ustanovení počátků jednotlivých cest, ale i jejich následné upevňování.²⁰ Toto upevňování pokračovalo i po jeho smrti (zejména v průběhu 11. století), a tak se v polovině 12. století, tj. době vzniku *Průvodce poutníka*, setkáváme již s cestami teritoriálně fixovanými.²¹

V případě pouti do Compostely měli putující k dispozici hned čtyři možné varianty. Mezi nimi zvolili pochopitelně tu, která korespondovala s místem jejich bydliště či požadavky ohledně náročnosti kající cesty, kterou hodlali nastoupit. Jelikož se zastávky orientovaly na míjející poutní místa, honosící se ve většině případů i ostatky nějakého světce, mohla svou roli ve výběru cesty hrát i určitá touha po jejich navští-

17 Srov. *Le Guide du Pèlerin*, s. XIII; *The Pilgrim's Guide*, s. 56.

18 Je to velmi omezený počet, uvážíme-li, že v případě knihy IV, zvané *Historia Turpini*, se dochovalo více než 200 opisů rukopisu. Srov. *The Pilgrim's Guide*, tamtéž.

19 Santiago de Compostela, *Archivo de la Catedral* (1138–40?, 1173; pův. rukopis, Francie/Compostela); Barcelona, *Arxiu de la Corona de Aragó* (1173; opis benediktina Arnaulda du Mont z Ripoll); Lisabon, *Biblioteca Nacional* (přelom 12. a 13. století, Alcobaça v Portugalsku nebo Compostela); Londýn, *British Library* (1325, španělsky, Compostela); Vatikán, *Biblioteca Apostolica Vaticana*, Archivio di S. Pietro (1325, španělsky, Compostela); Salamanca, *Biblioteca Universitaria* (1325, španělsky, Compostela); Vatikán, *Biblioteca Apostolica Vaticana* (2. polovina 14. století, španělsky, Zaragoza); Londýn, *British Library* (konec 15. století, York a Kirkstall, Anglie); Pistoia, *Archivio di Stato* (po 1524–30, italsky, Pistoia); Madrid, *Biblioteca Nacional* (1538, opis fra Juana de Azcona, Compostela); Madrid, *Biblioteca Nacional* (1657, španělsky, Estepa nedaleko Sevilly); Madrid, *Biblioteca Nacional* (1750, španělsky, Toledo). Srov. tamtéž, s. 62.

20 Jako byli tři králové (mimočodem: to, že se jednalo o krále, stejně jako jejich počet, je výplodem pozdější tradice, neboť Bible hovoří jen o mudrcích od Východu, srov. *Mt 2, 1–12*) vedeni do Betléma hvězdou, byli i poutníci z Francie vedeni do Compostely Mléčnou dráhou. Podle tradice ji Karlu Velikému na nebi naznačil sám sv. Jakub, aby mu tak ukázal správnou cestu v boji proti Maurům. V pozdější době se stala Mléčná dráha symbolem všech svatojakubských cest coby správných cest v boji proti ďáblu a jeho svodům. Srov. DARKEVIČ, Vladislav Petrovič: *Argonauti středověku*. Praha 1984, s. 105n.

21 Srov. *Santiago de Compostela: 1000 Ans de Pèlerinage Européen*. Usp. Luis VÁZQUEZ DE PARGA. Gand 1985, s. 24.

vení. Pominou-li se totiž materiální potřeby putujícího člověka, vysíleného nepřízní počasí, únavou, hladem a žízní, měla pro něj navštívená lokalita svůj význam jen ve spojení s očekávaným duchovním prožitkem a zkušeností.

Ať už autorem *Průvodce poutníka* či celého kodexu Aimericus Picaudus byl, či nikoli, ve svém díle uplatnil téměř geniální myšlenku. Tím, že navázal na tradici a za východiska cest ustanovil jednotlivá poutní místa (St Martin de Tours, Ste Marie-Madelaine de Vézelay, Notre-Dame de Puy, Notre-Dame d'Arles), potlačil jejich vzájemnou potenciální konkurenci a místo ní usiloval o spolupráci.²²

Pravděpodobněji nejdelší cesta, zvaná *via Turonensis*, dávala ve své počáteční etapě poutníkům na vybranou. *Průvodce poutníka* za její počátek považuje teprve Tours,²³ avšak v současné době je již známo, že v tomto městě sv. Martina docházelo ke sjednocení poutnických skupin, přicházejících jednak z Chartres, Châteaudun a Vendôme, jednak ze St Denis, Paříže, Orléansu a Blois.²⁴ Společně putovaly přes Poitiers (sv. Hilarius), Angély (sv. Jan), Saintes (sv. Eutropius), Blaye (sv. Roman), Bordeaux (sv. Severinus aj.) a Belin do španělské Puente la Reina, kam se sbíhaly i ostatní směry.

Podobně náročnou se jevila i druhá možná trasa, zvaná *via Viziliacensis* neboli *via Lemovicensis*.²⁵ Majíc svůj počátek ve Vézelay, procházela mj. Bourges (variantou se stal směr přes Nevers), Crozant, St Léonard de Noblat, Limoges, Périgueux a uzlovým bodem Ostabat.

Další ze svatojakubských poutních cest, podstatně kratší cesty, zvané *via Podensis*,²⁶ využívali většinou Burgundané či poutníci z Říše. Tato cesta vycházela z mariánského poutního místa Le Puy en Velay, směřovala přes Conques (sv. Foy), Cahors, Moissac (sv. Petr) a Aire sur l'Adour, aby v Ostabat navázala na předcházející dva směry a společně s nimi mířila přes St Jean Pied de Port a pyrenejský průsmyk Roncesvalles k tzv. španělské cestě.²⁷

Jedinou možnou trasou (relativně nejkratší), připojující se k této tzv. španělské cestě až po překonání Somportského průsmyku přes Pyreneje, byla čtvrtá poutní cesta, nazývaná *via Egidiana* neboli *via Tolosana*.²⁸ Této trasy užívali většinou poutníci, přicházející z Apeninského poloostrova (či jiných středomořských oblastí), Provence, Dauphiné nebo vzhledem k Iberskému poloostrovu z východnějších částí

22 Srov. DUPRONT, Alphonse: *Saint Jacques de Compostelle. La Quête du Sacré*. Turnhout 1985, s. 21.

23 Srov. *Cap. I*, „*De viis sancti Jacobi*.“ (*O cestách sv. Jakuba*.) *Liber sancti Jacobi*, s. 235; *Le Guide du Pèlerin*, s. 2.

24 Této cesty využívali i poutníci, pocházející z Anglie. Ti měli totiž dvě možnosti: buď zvolit cestu po moři, tj. směrem k přístavu Calais a odtud do Boulogne a Tours, nebo z jižní Anglie (z přístavu Plymouthu) po moři přímo do přístavu La Coruña, nacházejícího se nedaleko Compostely. Tuto druhou variantu však nevolili pouze poutníci z ostrovů, ale i obyvatelé Normandie či francouzské Bretaně. Srov. DAVIES, H. and M.-H., *c. d.*, s. 91.

25 Srov. *Cap. I*, „*De viis sancti Jacobi*.“ (*O cestách sv. Jakuba*.) *Liber sancti Jacobi*, s. 235; *Le Guide du Pèlerin*, s. 2.

26 Srov. tamtéž.

27 Tento úsek byl pro velký počet poutníků, přicházejících z Francie, zván *camino francés* (francouzská cesta), tedy shodně s ostatními cestami, vedoucími napříč Francií. Srov. *Santiago*, s. 24.

28 Srov. *Cap. II*, „*De dietis itineris sancti Jacobi. Calixtus papa*.“ (*O etapách cesty sv. Jakuba. Papež Kalixtus*.) *Liber sancti Jacobi*, s. 236; *Le Guide du Pèlerin*, s. 4.

Evropy.²⁹ Putující skupiny po opuštění Arles pokračovaly přes St Gilles du Gard, Les Saintes Maries de la Mer, Montpellier, Lodève (nebo St Thibéry), Toulouse až směrem k Somportskému průsmyku, poslední překážce před očekávanou španělskou zastávkou Puente la Reina, již závěrečná společná cesta, mající svůj cíl až v Compostele, začínala.

Po stopách ostatků svatých

Poutnické cesty, a to nejen svatojakubské, vytvářely jakýsi řetězec, složený z menších poutních míst, a tím i specifickou komunikační síť. Zakoušení nadpřirozené ochrany Božích vyvolených, jejichž ostatky putující křesťané na svých cestách uctívali, spolu se zářivým příkladem svatosti života, měly zemdleného poutníka duchovně posílit a povzbudit k novému vykročení za cílem. Tak uspokojil putující křesťan vedle potřeb svého těla (jídlo, spánek apod.) také potřeby své duše.³⁰

Svatí se pro svou úlohu prostředníků mezi Bohem a lidmi stávali nesmírně populárními. Byli vzýváni nejen jako ochránci měst, opatství, království či všech křesťanů obecně, ale i jako zvláštní patronové každého jednotlivce zvlášť, nesoucího světovo jméno. Církev tento kult svatých živě podporovala: vybízela k četbě životů, legend, sbírek zázraků či zápisů o přenesení ostatků, a to zejména o vigiliích svátků či o poutních slavnostech.³¹

„Hvězdné“ poutnické cesty, směřující do Compostely, nabízely poutníkům široký výběr možností, jak uctívání ostatků coby projev soudobé kolektivní zbožnosti realizovat. *Průvodce poutníka* přímo oplývá výčtem lokalit, které poutník „musí navštívit“. V případě *via Egidiana* neboli *via Tolosana* vybízí:

„Nejdříve ti, kteří jdou k sv. Jakubovi po cestě od St Gilles, musí navštívit v Arles tělo blaženého Trophima, vyznavače; je to ten, kterého sv. Pavel vzpomíná ve svém listě Timoteovi³² a který byl tímto apoštolem vysvěcen na biskupa a poslán do tohoto města jako první, aby zde hlásal Kristovu radostnou zvěst. Podle slov papeže Zosima získala Francie prameny víry právě z tohoto čistého zdroje. Jeho svátek je slaven 29. prosince.

Je třeba rovněž navštívit tělo blaženého Césareia, biskupa a mučedníka, který uvedl do tohoto města řeholi mnišek³³ a jehož svátek je slaven 1. listopadu.

29 Poutníci, pocházející z krajů dnešního Německa a Švýcarska, se shromažďovali v Einsiedelnu a odtud se vydávali přes Luzern, Bern, Lausanne a Ženevu do Arles. V Ženevě mohli využít jak hospicu, tak také kaple sv. Jakuba. Srov. DAVIES, H. and M.-H., *c. d.*, s. 96, pozn. 56.

30 Srov. DUPRONT, A., *c. d.*, s. 91n. Hojně uctívání ostatků se někdy podobalo téměř až polyteismu: jakoby jednotliví svatí disponovali větší mocí než sám Bůh. Počátky středověké úcty ostatků však lze spatřovat již ve Starém zákoně, kdy si při exodu z Egypta Izraelité s sebou odnášeli i archu úmluvy. Středověk na ni svými četnými relikviáři, zdobenými stříbrem a zlatem, pouze navázal; tuto archu připomínaly nejen svým vzhledem, ale také terminologií, neboť bývaly často nazývány *arcae sanctae*. Srov. DAVIES, H. and M.-H., *c. d.*, s. 100n; SIGAL, P.-A., *c. d.*, s. 25n.

31 Srov. DAVIES, H. and M.-H., *c. d.*, tamtéž; SIGAL, P.-A., *c. d.*, tamtéž.

32 Srov. 2 Tim 4, 20

33 Sv. Césareius, arcibiskup z Arles (zemřel 543), založil v městě kolem roku 515 klášter pro řeholnice, do jehož čela postavil jako abatyši svou sestru. Klášter se zpočátku řídil jím ustanovenou řeholí; posléze ji však opustil a přijal řeholi sv. Benedikta. Srov. *Le Guide du Pèlerin*, s. 35, pozn. 4.

A na hřbitově v témže městě musí být vyhledány ostatky biskupa sv. Honoráta.³⁴ Slavnostní officium k jeho počtě je slaveno 16. ledna, a to v úctyhodné a velkolepé bazilice,³⁵ kde odpočívá i tělo přesvatého mučedníka Genesia.³⁶

Vedle stručných nekrologů jednotlivých světců a nástinu zázraků poskytuje *Průvodce poutníka* také informace o dnech oslav jejich svátků, čímž se staví i do pozice praktického křesťanského kalendáře:

„Nedaleko Arles, mezi rameny Rhôny, se nachází předměstí, zvané Trinquetaille, na němž lze nalézt podivuhodný mramorový sloup, velmi vysoký, postavený na pozemku za kostelem světce. Je to onen sloup, k němuž byl zlými obyvateli připoután blažený Genesius – předtím, než byl umučen. Ještě dnes jsou zde vidět krvavé skvrny. Po své smrti světec uchopil do rukou svou useknutou hlavu a hodil ji do Rhôny; zbylé tělo řeka odplavila až k bazilice sv. Honoráta, v níž se mu poté dostalo honosného náhrobku. Hlavu Rhôna dopravila až do moře. Po něm se, řízená andělem, dostala až do Kartága ve Španělsku, kde slavně odpočívá až dodnes a činí mnoho zázraků. Jeho svátek je slaven 25. srpna.“³⁷

Vyprávění o podivuhodnostech, které se udály na přímmluvu Božích přátel, se po krajích často šířila rychlostí blesku. Člověk se tato místa snažil spatřit „na vlastní oči“, přičemž se neřídil jen svou zvědavostí, ale i touhou po intenzivnějším prožitku Boží blízkosti. Tak ti, kteří putovali po *via Egidiana* neboli *via Tolosana*, byli mj. také nabádáni:

„Ti, kdo jdou k sv. Jakubovi po cestě z Toulouse, musí navštívit tělo blaženého vyznavače Viléma.³⁸ Přesvatý nosič zástavy byl hrabětem v družině krále Karla Velikého a ne z nejmenších, bojovník přeudatný, ve válečných věcech velmi zkušený. Byl to on, který svou odvahou a chrabrostí podrobil města Nîmes a Orange spolu s mnoha dalšími pod křesťanskou vládou; přinesl dřevo z kříže Spasitele do údolí Gellone, kde posléze začal žít poustevnickým životem a kde, po svém blaženém skonání, tento vyznavač Krista ve slávě odpočívá. Jeho svátek je slaven 28. května.

34 Sv. Honorát, zakladatel kláštera v Lérins, biskup v Arles (zemřel 429). Přenesení ostatků do kláštera v Lérins se neuskutečnilo dříve než roku 1392. Srov. *Le Guide du Pèlerin*, s. 35, pozn. 6.

35 Chrám sv. Honoráta (a sv. Genesia) dosud existuje; nachází se v Aliscamps nedaleko Arles. Je v něm dokonce zachováno zdivo z karolínské doby, byť budova podstoupila četné přestavby a rekonstrukce, z nichž nejrozsáhlejší proběhla ve 12.–13. století. Srov. tamtéž, pozn. 7.

36 Sv. Genesius, voják a písař v Arles, zde podstoupil mučednictví 25. srpna 303 nebo 308. Je třeba ho odlišovat od římského sv. Genesia, patrona divadelníků. Srov. tamtéž, pozn. 8. *Cap. VIII, „De corporibus sanctorum que in ytinere sancti Jacobi requiescunt, que peregrinis ejus sunt visitanda.“* (O svatých ostatcích, odpočívajících na cestě sv. Jakuba, které musí poutníci navštívit.) *Liber sancti Jacobi*, s. 241; *Le Guide du Pèlerin*, s. 34.

37 *Cap. VIII, „De corporibus sanctorum que in ytinere sancti Jacobi requiescunt, que peregrinis ejus sunt visitanda.“* (O svatých ostatcích, odpočívajících na cestě sv. Jakuba, které musí poutníci navštívit.) *Liber sancti Jacobi*, tamtéž; *Le Guide du Pèlerin*, s. 36.

38 Vilém Akvitánský, hrabě z Toulouse (zemřel 28. května 812), se stal mnichem v Gellone poté, co bojoval proti Maurům. Je to onen hrdina z cyklu o Vilému Oranžském. Srov. *Le Guide du Pèlerin*, s. 47, pozn. 7.

Na téže cestě je třeba navštívit těla blažených mučedníků Tiberia, Modesta a Florencia,³⁹ kteří za časů Diokleciána snášeli pro víru v Krista nejrůznější útrapy a podstoupili mučednictví. Odpočívají na kraji Héraultu v překrásné hrobce; jejich svátek je slaven 10. listopadu.⁴⁰

Burgundané a Němci, jdoucí směrem z mariánského místa Le Puy en Velay, tedy po *via Podensis*, nepřešli přes Conques, aniž by neuctili ostatky sv. Foy (Fides), „panny a mučednice, jejíž přesvatá duše poté, co jí kati na hoře za městem Agen utali hlavu, byla v podobě holubice přenesena mezi andělské kůry do nebe a tam korunována vavříny nesmrtelnosti.“⁴¹

Křesťanům, putujícím po *via Viziliacensis* neboli *via Lemovicensis*, se doporučovala mj. zastávka v St Léonard de Noblat (sv. Leonard, sv. Maří Magdalena) nebo v Périgueux (sv. Frontus).⁴²

A konečně poutníkům, vycházejícím z Paříže či Chartres a dále putujícím po *via Turonensis*, bylo doporučováno navštívit např. Orléans (ostatky Kristova kříže, kalich sv. Euverta), Tours (sv. Martin),⁴³ Poitiers (sv. Hilarius) či Saintes (sv. Eutropius).⁴⁴

Posléze však toužili poutníci ostatky nejen vidět, ale také se jich dotýkat. S rostoucí úctou ostatků⁴⁵ rostl pochopitelně i počet relikviářů, ostatky uchovávajících. Při zvláštních příležitostech, např. v den svátku či během díkůvzdání za vyslyšení proseb na světcovu přímluvu u Boha, byly tyto schránky s ostatky nesený v procesích po městě či celém kraji, aby jim mohli vzdát úctu nejen lidé shromáždění v chrámě, ale i široká veřejnost.⁴⁶ V určitých případech se však tento zvyk neustálil, jak o tom svědčí i autor *Průvodce poutníka*. Důvodem se stala zřejmě zvýšená obava o jejich bezpečnost:

„Jsou čtyři těla svatých, které – jak se říká – nebyly nikdy vyzdvíženy ze svých sarkofágů, jestli lze věřit četným svědectvím. Jsou to [ostatky] sv. Jakuba, syna Zebedeova, blaženého Martina z Tours, sv. Leonarda z Limousin a blaženého Jiljí, vyznavače

39 Tito tři svatí z Agde byli umučeni 10. listopadu 304. Jejich těla však nespočívala v Agde samotném, ale na kraji Héraultu, v benediktinském opatsví St Thibéry, založeném kolem roku 770, avšak zničeném během Revoluce. Srov. *Le Guide du Pèlerin*, s. 49, pozn. 3.

40 *Cap. VIII. „De corporibus sanctorum que in itinere sancti Jacobi requiescunt, que peregrinis ejus sunt visitanda.“* (O svatých ostatcích, odpočívajících na cestě sv. Jakuba, které musí poutníci navštívit.) *Liber sancti Jacobi*, s. 244; *Le Guide du Pèlerin*, s. 48.

41 *Liber sancti Jacobi*, s. 244; *Le Guide du Pèlerin*, s. 48–50.

42 Srov. *Liber sancti Jacobi*, s. 245; *Le Guide du Pèlerin*, s. 50–60.

43 V souvislosti s chrámem sv. Martina v Tours autor *Průvodce poutníka* poukazuje na jeho zřejmou architektonickou podobnost se svatojakubskou bazilikou v Compostele. Jedná se totiž o jednu z pěti tzv. poutních bazilik, vyznačujících se shodnými prvky. Vedle tohoto chrámu to byly chrámy sv. Foy (Fides) v Conques, sv. Saturnina v Toulouse, sv. Martiala v Limoges a sv. Jakuba v Compostele; ta sloužila předcházejícím stavbám za vzor. Srov. *Liber sancti Jacobi*, s. 246; *Le Guide du Pèlerin*, s. 60.

44 Srov. *Liber sancti Jacobi*, s. 247–250; *Le Guide du Pèlerin*, s. 60–82. Součástí výčtu ostatků na této cestě je i rozsáhlá pasáž o utrpení sv. Eutropia. Existují domněnky, že ji psal jiný autor, než ostatní části *Průvodce poutníka*, a to z důvodu odlišného stylu jazyka.

45 Úcta k ostatkům byla tak ohromná, že benediktini v Cluny podle soudobých inventářů přechovávali kolem roku 1304 až 225 ostatků různých svatých. Srov. DAVIES, H. and M.-H., *c. d.*, s. 108; SIGAL, P.-A., *c. d.*, s. 30.

46 Velmi známá byla zvláště procesí s ostatky sv. Armanda v Rodez, sv. Mauria ve Vabres, sv. Saturnina v Toulouse, sv. Foy (Fides) v Conques a sv. Gerarda v Aurillacu. Srov. DAVIES, H. and M.-H., *c. d.*, tamtéž; SIGAL, P.-A., *c. d.*, tamtéž; LAMBERT, Elie: *Etudes Médiévales. Tome II. Le Sud-Ouest Français*. Toulouse 1956, s. 9nn.

Kristova. Vypráví se, že Filip, francouzský král,⁴⁷ často zkoušel tato těla odvézt do Francie, ale nemohl je z jejich sarkofágů ani vytáhnout.⁴⁸

Vyskytly se však i případy, kdy více kostelů současně tvrdilo, že právě v nich jsou přechovávány ty jediné pravé ostatky daného světce. Také autor *Průvodce poutníka* uvádí, že ačkoli Maďaři tvrdí, že jen oni vlastní skutečné ostatky sv. Jiljí, jsou nepochybně uloženy v St Gilles du Gard a nikde jinde.⁴⁹

Město sv. Jakuba

„Mezi dvěma řekami, z nichž jedna se jmenuje Sar a druhá Sarela, se tyčí město Compostela. Sar [protéká] směrem k východu, mezi Horou radosti⁵⁰ a městem, Sarela směrem k západu. Město má sedm bran neboli vstupů. První se nazývá Branou Francie,⁵¹ druhá Branou de la Peña,⁵² třetí Branou pod bratřími,⁵³ čtvrtá Branou svatého poutníka, pátá Branou kapradin, která vede k Petronu, šestá Branou neobděláných polí, sedmá Branou cihlovou; touto [branou] je do města přiváděn vynikající [nápoj] Bacchus.“⁵⁴

Zbožný křesťan, přicházející po úmorném dlouhodobém putování konečně do cíle, se pravděpodobně cítil jak ve snu. Skutečnost, že do Compostely dorazil bez větší újmy na zdraví, považoval za velkou milost; naději na spásu a vstup do nebeské vlasti však neztrácel ani oslabený či nemocný, který během namáhavé cesty vysílením zemřel. Věřil totiž, že světec, k jehož počtě se rozhodl podniknout tak namáhavou pouť, jej doprovodí do zástupu blažených v nebi.

47 Jedná se pravděpodobně o krále Filipa I. (zemřel 1108), avšak nic nenasvědčuje tomu, že by náročnou pouť ke hrobu sv. Jakuba do Compostely skutečně podnikl. Srov. *Le Guide du Pèlerin*, s. 47, pozn. 6.

48 *Cap. VIII, „De corporibus sanctorum que in itinere sancti Jacobi requiescunt, que peregrinis ejus sunt visitanda.“* (O svatých ostatcích, odpočívajících na cestě sv. Jakuba, které musí poutníci navštívit.) Srov. *Liber sancti Jacobi*, s. 243; *Le Guide du Pèlerin*, s. 46.

49 Již se však nezmiňuje o hlavě sv. Jana Křtitele, uložené nedaleko Poitiers, jejíž autenticita se stala diskutabilní již od prvopočátku. Zřejmě nechtěl v případě svého rodiště (?) vyvolávat spory. Srov. tamtéž; DAVIES, H. and M.-H., *c. d.*, s. 111.

50 Jedná se o Monte del Gozo (dnes Monte San Marcos). Jméno mělo naznačovat radující se poutníky poté, co z hory spatřili cílovou Compostelu. Podobně byla nazývána i hora Monte Mario nedaleko Říma jako Mons Gaudii. Srov. *Le Guide du Pèlerin*, s. 83, pozn. 4.

51 Dnes Puerta del Camino, Brána cest. Touto branou na severovýchodní straně města vstupovali poutníci, kteří přicházeli převážně z Francie, po cestách zvaných „camino francés“. Srov. *Le Guide du Pèlerin*, s. 84, pozn. 1.

52 Na severní straně města. V lidové latině, užívané zejména na Iberském poloostrově, znamenala *penna* skálu, pohoří; podobně kastilsky *pena*, katalánsky *penya*. Srov. tamtéž, pozn. 2.

53 Na východní straně města. Tato brána, nazývaná dnes Puerta de San Martín, Brána sv. Martina, se nachází nedaleko kláštera sv. Martina Pinaria; neznamená to však, že by byla označována podle něho. Své jméno získala podle bratří, kteří zde v době sepsání *Průvodce poutníka* vedli hospic pro poutníky. Srov. tamtéž, pozn. 3.

54 „(...) porta de Macerellis, per quam preciosus Baccus venit ad urbem.“ *Cap. IX, „De qualitate urbis et basilice sancti Jacobi apostoli Gallicie. Calixtus papa et Aymericus cancellarius.“* (O kvalitách [charakteru] města a baziliky sv. Jakuba, apoštola Galicie. Papež Kalixtus a kancléř Aimericus.) *Liber sancti Jacobi*, s. 251; *Le Guide du Pèlerin*, s. 82–84. Kapitola je tedy atribuovaná jak předpokládanému autorovi knihy (kodexu), tak i autoritě, kterou se pisatel zaštiťoval.

Můžeme si představit, že než došli poutníci k svému cíli, zpívali během cesty žalmy⁵⁵ a duchovní písně. Při přechodu přes průsmyk u Cize se skupiny poutníků zastavovaly na místě zvaném Monte Bentarte u dřevěného kříže, nasměrovaného ke Španělsku, který podle tradice nechal zbudovat již Karel Veliký, aby zde poděkovaly za ochranu během celého putování. Poté následovala očista v řece jménem Lavamentula, která se podobala téměř rituální lázni.⁵⁶

Své žalmy zpívali poutníci zejména poté, co vystoupili na proslulou Horu radosti. Toto místo nezískalo své jméno náhodou: kdo ze skupiny putujících křesťanů z této hory, vzdálené od Compostely asi dvě míle, spatřil město jako první, zvolal Mont-joie! a měl právo nazývat se králem celé pouti.⁵⁷

Lid, vstupující do města⁵⁸ severovýchodní Branou Francie, mohl využít nabízeného přístřeší v hospici, nacházejícím se ihned při této cestě:

„Pokud budeme my, lidé z Francie, chtít vstoupit do apoštolovy baziliky, učiníme tak severní stranou. Před tímto vstupem se na kraji cesty nachází hospic pro chudé svatojakubské poutníky (...).“⁵⁹

Ještě než tak poutníci učinili (nebo krátce poté), nenechali si pravděpodobně ujít příležitost, aby si neprohlédli i ostatní chrámy Compostely, které je jistě uchvátily, byť ne natolik, jako samotná bazilika sv. Jakuba Staršího:

„V tomto městě se nachází deset chrámů, z nichž na prvním místě stojí [chrám] přeslavného apoštola Jakuba, syna Zebedeova, který, situovaný ve středu města, se týpí nádherou; druhý, vztyčený ke cti blaženého apoštola Petra,⁶⁰ je součástí mnišského opatství, položeného při cestě z Francie; třetí, sv. Michaela,⁶¹ byl přejmenovaný z Cisterny; čtvrtý, vztyčený ke cti sv. biskupa Martina, zvaného de Pinario,⁶² je rovněž součástí mnišského opatství; pátý, Nejsvětější Trojice, slouží k pohřbívání poutníků; šestý, zasvěcený sv. Zuzaně, panně, je blízko cesty z Petrona; sedmý [zasvěcený] sv. Felixi, mučedníkovi; osmý [zasvěcený] sv. Benediktu; devátý [zasvěcený]

55 Ž 95, 1–2: „Pojďme, jásejme Hospodinu, oslavujme skálu své spásy, předstupme před něho s chvalozpěvy a písněmi mu zajásejme!“

Ž 100, 1–2: „Plesejte Hospodinu, všechny země, služte Hospodinu s radostí, vstupte před něho s jásotem!“

56 Tato koupel snad měla symbolizovat druhý křest, tj. návrat k nevinnosti a svatosti života. Možná měla také představovat paralelu k poutím do Svaté země, kde se poutníci podobně očišťovali v řece Jordánu. Srov. DAVIES, H. and M.-H., c. d., s. 202; SIGAL, P.-A., c. d., s. 75.

57 Srov. DAVIES, H. and M.-H., c. d., s. 201; DUPRONT, A., c. d., s. 62, s. 93; SIGAL, P.-A., c. d., tamtéž.

58 Autor *Průvodce poutníka* pravděpodobně líčí Compostelu jako typické středověké město. Můžeme se proto ptát, zda oněch sedmero jmenovaných bran představuje skutečný počet, či zda se jedná v duchu biblické symboliky, v níž představuje toto číslo vyjádření plnosti, o znázornění dokonalosti města, v jehož středu stojí slavná bazilika (která sama je obklopena dalšími devíti chrámy, viz níže). Srov. *Santiago*, s. 53n.

59 *Cap. IX, „De qualitate urbis et basilice sancti Jacobi apostoli Gallecie. Calixtus papa et Aymericus cancellarius.“* (O kvalitách [charakteru] města a baziliky sv. Jakuba, apoštola Galicie. Papež Kalixtus a kancléř Aimericus.) *Liber sancti Jacobi*, s. 253; *Le Guide du Pèlerin*, s. 94. Toto představuje další argument pro autorův francouzský původ.

60 Marginální poznámka v rukopisu ze 14. století tvrdí, že se jedná o chrám sv. Pelagia, avšak je to omyl: opatství, o kterém je zde řeč, je sv. Petru skutečně zasvěceno jako opatství San Pedro d'Afora. Srov. *Le Guide du Pèlerin*, s. 85, pozn. 8.

61 Dnes farní kostel San Miguel de los Agros.

62 Dnes seminář San Martín Pinario.

sv. Pelagiu, mučedníkovi, se nachází za bazilikou sv. Jakuba; desátý, zasvěcený Pan-
ně Marii,⁶³ se nachází za kostelem sv. Jakuba, a mezi oltářem sv. Mikuláše a sv. Kříže
z něj do této baziliky vede [další] vchod.⁶⁴

„Chrám je postaven způsobem hodným obdivu...“

Největší duchovní zážitky byly pochopitelně spjaty s bazilikou, v níž spočívala těla
sv. Jakuba Staršího a jeho bratra, sv. Jana evangelisty.⁶⁵ Středověcí poutníci, pocháze-
jící ze všech koutů Evropy, zůstávali před tak velkolepým stavebním dílem často stát
v němém úžasu. Románská bazilika, dílo mistra Matouše, doslova vyrážela dech.⁶⁶

Při pohledu na proslulý Portál slávy defilovaly před očima užaslých křesťanů celé
dějiny spásy: vyhnání Adama a Evy z ráje, Abrahámovo putování do Zaslíbené země,
exodus Izraelitů z Egypta, zvěstování Mesiáše, klanění mudrců od Východu, útěk
Svaté rodiny do Egypta, jednotlivé scény z evangelií až po Kristovo vzkříšení a po-
slední soud veškerého světa. To vše mělo křesťanům nejen osvětlovat pravdy jejich
víry, ale i ukazovat, v čem spočívá jejich pozemský život, tj. v putování do nebes-
kého království.⁶⁷

Po vstupu tímto velkolepým portálem, v němž lze ještě i dnes položit dlaň na
hlavní pilíř do staletými vyhloubených štěrbín, za přísného pohledu andělů a svatých
ráje, vytesaných mistrem Matoušem, se poutníci ocitli u cíle svého putování.⁶⁸ Autor
Přívodce poutníka toto posvátné místo líčí s opravdovým nadšením:

„Bazilika sv. Jakuba měří na délku od Západního portálu k oltáři Nejsvětějšího
Spasitele padesát tři výšek člověka, od Brány Francie po Jižní portál bez jedné čtyři-
cet šířek; ohledně vnitřní výšky dosahuje čtrnácti výšek člověka. Žádný však nedo-
káže změřit vnější výšku a šířku stavby. Chrám má devět lodí ve spodní části a šest
v části horní, v hlavě [kaple] větší než ostatní se nachází oltář Nejsvětějšího Spasitele,
koruna,⁶⁹ loď a dvě části [ramen transeptu] a osm jiných malých hlav [kaplí]; v každé
z nich se nachází po jednom oltáři.“⁷⁰

63 Dnes kostel Notre-Dame de la Corticela.

64 *Cap. IX, „De qualitate urbis et basilice sancti Jacobi apostoli Gallecie. Calixtus papa et Aymericus cancellarius.“* (O kvalitách [charakteru] města a baziliky sv. Jakuba, apoštola Galicie. Papež Kalixtus a kancléř Aymericus.) *Liber sancti Jacobi*, s. 251; *Le Guide du Pèlerin*, s. 84–86.

65 Od 19. století jsou oboje ostatky uloženy v kryptách. Srov. JÖCKLE, Clemens: *Slavná poutní místa*. Kostelní Vydří 1996, s. 174. Podle jiných podání však místo, kde byl sv. Jan evangelista pohřben, není známo; snad se jedná o pahorek nedaleko Efesu. Srov. SCHAUBER, Vera – SCHINDLER, Hanns Michael: *Rok se svatými*. Kostelní Vydří 1994, s. 667.

66 Přílivem poutníků došlo od poloviny 11. století k rozšiřování původního posvátného prostoru, a tak také posouvání hranic městského jádra. Město získalo zásluhou biskupa Cresconia rovněž nové opevnění, biskup Diego Peláez se zase zasadil o sjednocení původních tří chrámů v jeden. Srov. DUPRONT, A., c. d., s. 27.

67 Je zajímavé, že u svatojakubských poutníků bylo téma putování mudrců od Východu za hvězdou velmi oblíbené. Důvodem bylo zřejmě zázračné objevení hrobu sv. Jakuba za pomoci hvězd. Scéna útěku Svaté rodiny do Egypta zase připomínala úděl poutníků coby cizinců na cestě, bez vlastní rodiny i domova. Tato dvě ikonografická znázornění lze také nalézt např. na portálech v Arles (klášter sv. Trophina) či v Autunu (chrám sv. Lazara). Srov. DUPRONT, A., c. d., s. 32; DAVIES, H. and M.-H., c. d., s. 129nn; SIGAL, P.-A., c. d., s. 6nn.

68 Srov. DUPRONT, A., c. d., s. 62.

69 Laurea, koruna z vavřínů, která označuje svatostánek jedinečným způsobem, nemá nikde obdobu.

70 *Cap. IX, „De qualitate urbis et basilice sancti Jacobi apostoli Gallecie. Calixtus papa et Aymericus cancellarius.“* (O kvalitách [charakteru] města a baziliky sv. Jakuba, apoštola Galicie. Papež Kalixtus a kancléř Aymericus.) *Liber sancti Jacobi*, s. 251; *Le Guide du Pèlerin*, s. 86–88.

Celá stavba chrámu, jejíž příčná loď dosahuje přibližně stejných rozměrů jako loď hlavní, byla koncipována tak, aby mohla pojmut co největší množství poutníků a umožnila jim snadné procházení kolem ostatků. Dokonalá vnitřní i vnější sochařská výzdoba, nádherné portály, zejména Portál zlatníků a Portál slávy, devět věží, „(...) jejichž a ještě jinými překrásnými detaily se skví bazilika sv. Jakuba velkolepou slávou“, ⁷¹ to vše potvrzovalo slova *Průvodce poutníka*:

„(...) V tomto chrámu se nevyskytuje žádná trhlinka, žádná závada: je postaven způsobem hodným obdivu, velký, prostorný, jasný, v harmonických rozměrech, dobře členěný na délku, šířku i výšku, ústrojím obdivuhodnějším, že to ani nelze vyjádřit; je dokonce postaven dvojité [se dvěma poschodími] jako královský palác.

Ten, kdo se projde horními částmi (i kdyby tam vystoupil smutný), z nich sestoupí šťastný a utěšený, poté co rozjímal o dokonalé kráse tohoto chrámu.“ ⁷²

Svatojakubský chrám se svým půlkruhovým půdorysem kněžiště, v němž se nacházely kaple s ostatky jednotlivých svatých, představoval určitý typ poutní baziliky. Toto umožnění snazší cirkulace zástupů poutníků kolem relikviářů inspirovalo i další chrámy, a to zvláště od poloviny 11. století, kdy dochází k pozvolné internacionalizaci poutí do Compostely. Podle galicijského vzoru byly přestavěny poutní baziliky sv. Martina v Tours, sv. Martiala v Limoges, sv. Foy (Fides) v Conques a sv. Saturnina v Toulouse. Tyto chrámy, nacházející se na všech čtyřech svatojakubských poutních cestách, se proto jeden druhému podobají jak v architektonickém rozvržení plánu stavby, tak také v prostorové kompozici. ⁷³

Tzv. poutní chrám se vyznačoval typickými prvky: širokou hlavní lodí, klenutou více oblouky a prodlouženými bočními loděmi, přičemž na východní straně bylo zbudováno více kaplí. Nejdůležitější přínos tohoto typu chrámu však spočíval právě v onom půlkruhovém kněžišti, obklopeném chórem, odkud jako paprsky vycházely další kaple, obsahující relikviáře s ostatky jednotlivých svatých. ⁷⁴

Rané románské umění Španělska, které se posléze přetvořilo do vlastního stylu, za mnohé vděčí Francii. Bylo to totiž zásluhou benediktinů z burgundského Cluny, že se tyto nové prvky v románském stavebním slohu nejdříve ve španělské Galicii objevily, aby se odtud posléze šířily zpět do Francie. ⁷⁵

71 *Liber sancti Jacobi*, s. 254; *Le Guide du Pèlerin*, s. 104.

72 *Liber sancti Jacobi*, s. 251; *Le Guide du Pèlerin*, s. 90–92. Následuje obsáhlá pasáž o pilířích, sloupech a oknech, vstupních portálech, křtitelnici, obranných věžích a oltářích s ostatky jednotlivých světců (srov. *Liber sancti Jacobi*, s. 251–256; *Le Guide du Pèlerin*, s. 92–106). Nevyváženost popisu města a chrámu měla ukázat, že Compostela je především příbytkem sv. Jakuba.

73 Srov. DAVIES, H. and M.-H., c. d., s. 116; SIGAL, P.-A., c. d., s. 30.

74 Na půdorysu latinského kříže se zrodila odpověď na touhu poutníků ostatky nejen vidět, ale moci se jich i dotýkat. Sekundárním důvodem pro rozmnožení kaplí s ostatky byla potřeba zajistit početnému duchovenstvu prostor pro slavení bohoslužeb. Poutní kostel se tak stával současně bazilikou i martyriem, chrámem i svatostánkem. Srov. *Santiago*, s. 25, s. 43, s. 53, s. 155–164.

75 Vedle již zmíněných hospiců zakládali podél svatojakubských poutních cest clunyjští mniši i vlastní filiální opatské chrámy, v jejichž architektuře se objevovaly i maurské dekorativní prvky: např. zvonici v La Charité sur Loire zdobí arabské oblouky; průčelí a ambity chrámu v Le Puy, výchozího bodu na via Podensis, připomínají svými černými a bílými klíny mešitu v Córdoba apod. Srov. DARKEVIČ, V. P., c. d., s. 108; LAMBERT, Elie: *Etudes Médiévales. Tome I. Histoire de l'Art et Histoire*. Toulouse 1956, s. 225–244, s. 245–259; LAMBERT, E, c. d., II., s. 9nn; PIRENNE, Henri – COHEN, Gustav – FOCILLON, Henri:

Jak vykonat v Compostele „skutečnou“ pouť

Cílová návštěva poutních svatyní většinou probíhala podle ustáleného rituálu. Poutník se účastnil noční vigílie, při níž v modlitbě vyslovoval své prosby. Spolu s nimi přednášel i důkazy pokání – břemeno, které s sebou přinesl, půst, který během cesty dodržoval aj. Jsou známy i tzv. inkubační rituály, pocházející již z antiky. Ne vždy se totiž dostal poutník k ostatkům ihned po svém příchodu, proto během čekání skrze úkony zbožnosti (půst, almužna aj.) vyjadřoval svou víru, že se mu v chrámu světec, kterého přišel prosit o přímluvu u Boha, zjeví a uzdraví jej. Po vigílii následovaly další pobožnosti, trvající mnohdy i několik hodin. Vyvrcholením pouti se stala pak možnost spatřit ostatky světce, k nimž se putovalo, popř. vlastní obřad uctívání ostatků, spojený s dotykem.⁷⁶ Středem pozornosti poutníků do Compostely se stal pochopitelně oltář sv. Jakuba, pod nímž⁷⁷ podle tradice spočívaly světcovy ostatky:

„(...) Dosud jsme hovořili o charakteristikách chrámu, nyní je třeba pojednat o ctihodném oltáři apoštolově. V této ctihodné bazilice odpočívá podle tradice pod hlavním oltářem, velkolepě zdobeném, tělo sv. Jakuba; je uzavřeno do mramorové schránky, kterou zastřešuje překrásný klenutý náhrobek, obdivuhodná práce vyhovujících rozměrů.

Je jisté, že se tělo nachází opravdu zde, dosud nikdy nezaměněné, jestli můžeme věřit svědectví sv. Theodomira, biskupa tohoto města, který je objevil a již více nenechal přemístit. Nechť jsou zahanbeni všichni odpůrci, kteří se pyšní, že vlastní několik částí nebo uchovávají jeho ostatky v úplnosti. Tělo sv. apoštola Jakuba je zde totiž uloženo celé, to tělo divotvorně osvětlované rajskými světly, neustále ctěné libými parfémami, zdobené jasnými nebeskými svíčkami a obklopené sloužícími anděly.

Oltář nad jeho hrobem byl vyzdvižen – jak se říká – jeho učedníky; z lásky k apoštolu a jeho učedníkům ho nikdo nechtěl zbořit. A nad ním se nachází ještě jiný oltář, velký a obdivuhodný, který měří na výšku pět pídí, na délku dvanáct a na šířku sedm.

To jsou rozměry, které jsem získal svými vlastními rukama. Malý oltář je tedy uzavřen pod velkým, ze tří stran, zleva a zezadu, avšak přední část byla ponechána otevřená, takže lze původní oltář dobře spatřit. Kdokoli by chtěl ze zbožnosti k sv. Jakubu poslat svrchní plachtu na oltář či ubrus pro přikrytí apoštolova oltáře, je třeba mu [tomuto člověku] dát za rozměry devět pídí šířky a jednadvacet délkou. Avšak jestliže budeme chtít darovat z lásky k Bohu a apoštolu paramentum pro přikrytí

Histoire du Moyen Age. Tome VIII. La Civilisation Occidentale au Moyen Age du XIe au milieu du XVe siècle. Paris 1933, s. 447n, s. 458–523.

76 V Compostele mezi vyvrcholení pouti náleželo i okouřování mohutnou kadidelnicí, zvanou botafumeiro, nad hlavami shromážděných poutníků. Tento zvyk je při hlavní poutní slavnosti (25. července) dodržován dodnes. Srov. DUPRONT, A., c. d., s. 62; JÖCKLE, C., c. d., s. 12, s. 174.

77 O novém uložení ostatků srov. výše.

přední strany oltáře, je třeba vědět, že by mělo měřit sedm pídí na šířku a třináct na délku.⁷⁸

Privilegium slavit na tomto oltáři mši svatou měl vyhrazeno pouze biskup, arcibiskup, papež či „kardinál“⁷⁹ baziliky. Tito „kardinálové“ byli v počtu sedmi papežem Kalixtem II. ustanoveni výlučně pro službu poutníkům. Pečovali o spravedlivé rozdělování přinesených darů, z nichž se starali o chudé poutníky; těm v případě potřeby zajišťovali i pohřeb.⁸⁰

Po celodenním vypětí unavení a vzrušujícími dojmy naplnění poutníci si mohli být většinou jisti, že jim bude kvečeru potřebné ubytování spolu s nezbytnou stravou skutečně poskytnuto. Místní obyvatelé Compostely totiž znali jakési „všeobecné pravidlo“:

„Poutníci, chudí či bohatí, kteří ke sv. Jakubovi přicházejí či jej opouštějí, musí být s láskou přijati a všemi zohledněni, neboť ten, kdo je přijme a laskavě ubytuje, bude hostit nejen sv. Jakuba, ale samotného našeho Pána, tak jak on sám řekl: Kdo vás přijímá, mne přijímá.⁸¹ Mnoho je těch, kteří zbytečně pokoušeli hněv Boží, neboť nechtěli přijmout poutníky k sv. Jakubovi a nuzné.“

A autor *Průvodce poutníka* dále pokračuje varovnými příklady:

„V Nantua, což je město ležící mezi Ženevou a Lyonem, odmítl jeden tkadlec dát svatojakubskému poutníku chléb, o který ho prosil; najednou spatřil své plátno spadnout na zem, roztržené v půli.

Ve Villeneuve se ubohý svatojakubský poutník obrátil na ženu, která hlídala chléb pod teplým popelem, a žádal ji pro lásku k Bohu a sv. Jakubu o almužnu; ona mu však odpověděla, že žádný chléb nemá. Na to poutník řekl: „Ať se tvůj chléb změní v kámen!“ A když byl již poutník od onoho domu velmi vzdálen, chtěla tato zlá žena vzít svůj chléb z popela, avšak na jeho místě nenalezla než kulatý kámen. S kajícím srdcem se vydala poutníka hledat, ale nemohla jej najít. (...)

78 *Cap. IX, „De qualitate urbis et basilice sancti Jacobi apostoli Gallecie. Calixtus papa et Aymericus cancellarius.“* (O kvalitách [charakteru] města a baziliky sv. Jakuba, apoštola Galicie. Papež Kalixtus a kancléř Aimericus.) *Liber sancti Jacobi*, s. 254–255; *Le Guide du Pèlerin*, s. 108–110. Závěrečné pasáže kapitoly hovoří nejen o podrobném popisu hlavního oltáře či o svatojakubských kanovnících, ale také o okolnostech výstavby chrámu, dárcích materiálu či uměleckých mistrech, kteří se prací účastnili. Jsou zde vzpomínány i špičky soudobé společnosti (králové jednotlivých zemí, biskupové apod.). Je připomenuta také vážnost Compostely coby povýšeného biskupství papežem Kalixtem II. na arcibiskupství a její vztah jako metropole k podřízené Méridě. Srov. *Liber sancti Jacobi*, s. 255–256; *Le Guide du Pèlerin*, s. 112–118.

79 Titul kardinál neměl v tomto případě nic společného s kardinálskou hodností, jak byla a dosud je v římské církvi chápána. Jednalo se spíše o čestné označení místních kanovníků, jak o nich koneckonců hovoří i název příslušné kapitoly. Srov. *Le Guide du Pèlerin*, s. 115, pozn. 6.

80 Srov. *Cap. X, „De numero canonicorum S. Jacobi.“* (O počtu kanovníků u sv. Jakuba.) *Liber sancti Jacobi*, s. 257; *Le Guide du Pèlerin*, s. 120–122.

81 Srov. *Mt 10, 40; Mk 9, 37; Lk 9, 48; Jn 13, 20*

Proto nechť všichni ví, bohatí či chudí, že poutníci k sv. Jakubu mají právo na pohostinnost a ohleduplné přijetí.⁸²

Jako památku na vykonanou pouť si poutníci odnášeli předměty, připomínající úctu k navštívenému místu. Za poutníkovu života sloužily jako důkaz, že dotyčný skutečně ono poutní místo navštívil, a zároveň pomáhaly na onen svět: byly kladeny do hrobu ve víře, že při posledním soudu bude duši vykonání náročné pouti připočteno k lepšímu, a to díky přímlově světce, k jehož hrobu křesťan putoval.⁸³

Mezi nejproslulejší upomínky z pouti do Compostely patřily mušle, concha venera, vyskytující se na tamějším pobřeží ve velkém množství.⁸⁴ Zpočátku si je mohli poutníci nasbírat sami, posléze však na jejich distribuci získali od papeže monopol jen vybraní obchodníci; ti je prodávali přímo před chrámem. Mušle se staly proslulými díky zázraku sv. Jakuba, který zachránil před utonutím knížete, jehož kůň se splašil a zanesl jej do moře. Poté, co kníže vyzýval světce o pomoc, byl totiž podle legendy celý pokrytý mušlemi vyvržen na břeh.⁸⁵

Vedle mušlí si mohli poutníci u svatojakubských kanovníků vyžádat i jakýsi druh certifikátu, zvaný *compostellana*, coby doklad o vykonané pouti; ten byl vyžádován zejména v případě, jednalo-li se o pouť, uloženou zpovědníkem za pokání. Na základě tohoto *breve* si mohli poutníci u notáře nechat svou přítomnost na poutním místě potvrdit i úředně.⁸⁶

82 *Cap. XI, „Quod peregrini S. Jacobi sint recipiendi“ (Jak mají být poutníci k sv. Jakubovi přijímáni). Liber sancti Jacobi, s. 257; Le Guide du Pèlerin, s. 122–124. Na tomto místě Průvodce poutníka končí slovy: „Zde končí čtvrtá kniha o apoštolu sv. Jakubovi. Sláva tomu, kdo ji napsal; sláva i tomu, kdo ji četl. Byla to římská církev, která jako první přijala tuto knihu s horlivostí; byla napsána na vícero místech: v Římě, v okolí Jeruzaléma, ve Francii, v Itálii, v Německu, ve Frísku a zejména v Cluny.“ Liber sancti Jacobi, s. 258; Le Guide du Pèlerin, s. 124. (Ohledně číslování knihy jako čtvrté namísto páté srov. výše.) Jeanne Vieliardová připojuje i list Arnaulda du Mont, tj. benediktinského mnicha z kláštera v Ripoll, který Liber sancti Jacobi roku 1173 přepsal a dopravil do svého konventu. Srov. Le Guide du Pèlerin, s. 126–130.*

83 Předměty se staly předlohou pro tzv. poutnické odznaky. Byly jimi nejčastěji drobné medaile nebo figurky, snadno upevnitelné na oděv. Postupně měla svůj charakteristický poutnický odznak každá svatyně. Zatímco z Compostely si poutníci odnášeli svatojakubské mušle, v případě pouti do Svaté země to byla palma od Jericha, jako symbol nového jara a regenerace. Poutník do Říma byl zase rozpoznatelný podle zkřížených klíčů, symbolizujících sv. Petra, a tím i papeže; poutní chrám v Canterbury nabízel symbol hlavy sv. Tomáše Becketa mezi dvěma vztyčenými meči; Le Mont Saint Michel zase zobrazení archanděla Michaela, chránícího duše na posledním soudu. Srov. DAVIES, H. and M.-H., *c. d.*, s. 26, s. 219; SIGAL, P.-A., *c. d.*, s. 84.

84 Často se spekuluje o jejich symbolickém významu. Jedna z teorií předkládá shodnou podobu s lidskou dlaní jako nástroje dobrého díla. Nevyskytovaly se však pouze v Compostele; jsou známy i mušle např. z Le Mont Saint Michel. Jako amulety sloužily již v antice, např. zrození Venuše z pěny, odkud také pochází jejich španělský název *concha venera*. Srov. DUPRONT, A., *c. d.*, s. 16, s. 130; *Santiago*, s. 85–89.

85 Srov. DARKEVIČ, V. P., *c. d.*, s. 105; DAVIES, H. and M.-H., *c. d.*, s. 220; LE GOFF, Jacques: *Kultura středověké Evropy*. Praha 1991, s. 707. Jiná verze legendy je spojena s příchodem apoštolova těla do Galicie. V den, kdy se konala mezi mocnými rodinami v Iria Flavia svatba, se projížděl ženich, jistý Maya, spolu se svými druhy na koni. Najednou jej kůň zavedl na břeh moře a začal plavat směrem k loďce, která se blížila ke břehu. Sedm mužů na loďce na Mayovy dotazy odpovědělo, že jsou učedníky sv. Jakuba, jehož ostatky přivázejí. Maya jim ve svém paláci poskytl pohostinství a když se chtěl vrátit na břeh, všiml si, že je jeho kůň pokryt mušlemi. Celý dojatý se nechal od apoštolových učedníků pokřtít. Srov. DUPRONT, A., *c. d.*, s. 131nn.

86 Srov. tamtéž, s. 36, s. 94.

Bazilika byla připravena na mnohonárodnostní poutě opravdu pečlivě. Nejenže byly na její žádost vymezeny jednotlivé brány města pro určité národy,⁸⁷ čímž se zamezilo zbytečnému zmatku, ale také disponovala četnými kněžími, schopnými udělit rozhřešení ve více jazycích: anglicky, německy, francouzsky, italsky, polsky, maďarsky.⁸⁸

Vlastní délka pobytu v Compostele netrvala většinou déle než tři až čtyři dny. Poutníci totiž nenavštěvovali pouze hrob sv. Jakuba, ale i další místa, spjatá s osudy apoštolových ostatků. Obdivovali kámen zvaný *ara*, nacházející se pod hlavním oltářem baziliky, což byl kámen z původně pohanského oltáře, díky němuž bylo světcovo tělo vyloveno; odcházeli k místu zvanému Padrón (původně Iria Flavia), kde shlédli zbytky loďky, na níž byly zázračným způsobem dopraveny apoštolovy ostatky do Galicie, a kde si nechávali ukázat onen kámen, který poté, co na něj bylo položeno apoštolovo tělo, změkl jako vosk a zformoval se podle tělesných ostatků světce; na Monte Santiaguino si připomínali okamžik, kdy na onom místě začal sv. Jakub hlásat Kristovu radostnou zvěst.⁸⁹

Do svých domovů se skupiny putujících křesťanů vracely ne vždy stejnou cestou; podobně jako při cestě do Compostely i při cestě zpět navštěvovali poutníci další poutní místa. Díky potvrzení o vykonané pouti se mohli po svém návratu zapojit do některého z četných bratrstev,⁹⁰ a tak šířit nejen úctu k sv. Jakubu, ale i věhlas galicijského poutního místa a poutních cest, k němu směřujících.⁹¹

87 Autor *Průvodce poutníka* např. upozorňuje, kterou branou mají vcházet „my, lidé z Francie“. Srov. výše.

88 Archiv při svatojakubském chrámu dodnes uchovává několik rukopisů konfesionálů, určených „*pro lingua germanica et hungarica*“. Srov. DUPRONT, A., c. d., s. 36.

89 Srov. tamtéž, s. 94.

90 Přijetí do bratrstev nebylo jednoduchou záležitostí. Slavná homilie *Veneranda dies* formulovala požadavky, které musel uchazeč splňovat. Byly mu kladeny otázky, zda skutečně změnil svůj život a snaží se varovat hříchů, jejichž odpuštění si byl u sv. Jakuba vyprosit apod. Srov. tamtéž, s. 95, s. 146–151.

91 Srov. SIGAL, P.-A., c. d., s. 88. Mezi těmi, kdo tento věhlas šířili v českých zemích, byli např. Ctibor z Kozího, majitel Kozího Hrádku u Sezimova Ústí (1415); Jaroslav Lev z Rožmitálu s dvěma průvodci, Václavem Šaškem z Břkova a Němcem Gabrielem Tetzlem (1465) nebo pražský matematik a hvězdář Oldřich Prefát z Vlkanova (2. polovina 16. století). Srov. DUPRONT, A., c. d., s. 81; *Santiago*, s. 179.

RÉSUMÉ

Homo viator ou l'Homme en Pèlerinage. Quelques Remarques sur le Pèlerinage Médiéval vers le Tombeau de St Jacques le Majeur

Parmi plusieurs moyens de dévotion, proposés par l'Eglise médiévale (prière, confession des péchés, aumône, jeûne, vie ascétique), le moyen de pénitence le plus préféré consiste dans *peregrinatio religiosa*, le pèlerinage. C'est à la fois s'imposer une pénitence salutaire et s'assurer les faveurs des personnages invisibles et formidables, les vrais amis de Dieu dont on allait saluer sa sépulture. Dans les années qui suivent l'an mil, et notamment après la destruction du Saint Sépulcre, très vite rebâti, Jérusalem devient avec Rome (St Pierre et St Paul) et Saint Jacques de Compostelle (St Jacques le Majeur) le but des plus exaltantes et des plus salutaires pérégrinations.

L'un des témoins du culte jacobite à Compostelle est représenté par une source écrite, célèbre dans le monde entier. Ce *Liber sancti Jacobi* (nommé aussi *Jacobus* ou *Codex Calixtinus*) dont les cinq livres étaient compilés au XIIe siècle par Aimericus Picaudus, un clerc poitevin, trace les textes liturgiques (livre I), les miracles de St Jacques (livre II), la passion de l'apôtre et la translation des reliques (livre III), l'histoire de Charlemagne (livre IV) et le guide du pèlerin (livre V).

A l'aide des livres II et V de *Liber sancti Jacobi* on peut très bien sentir les motivations de ces pèlerinages „jusqu'à la fin du monde“ ainsi que les espoirs ou les désirs de la société chrétienne de l'époque. Dans la mentalité collective, basée sur le principe de la marginalité, le pèlerin sur la route (soit librement choisie soit pratiquée par condamnation) est considéré comme un étranger. Il doit aussi compter avec plusieurs types du danger: le climat peu favorable, la faim et la soif, l'hostilité des propriétaires des hospices, les *rivires* et les fleuves sans ponts etc. Mais dans toutes les situations malheureuses il croît en intercession de St Jacques et d'autres saints dont les corps sont visités au cours de la route; sous leur regard il peut achever son devoir dévot sans grande difficulté. Si pendant ce temps-là le pèlerin tombe malade ou bien s'il meurt, il est persuadé qu'il va entrer dans le Ciel juste après la mort.

Mgr. Monika Vondráková
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc

VÝZVY BERNARDA Z CLAIRVAUX KE DRUHÉ KŘÍŽOVÉ VÝPRAVĚ A JEJICH POZDĚJŠÍ SOUVISLOSTI

Libuše Hrabová

Pro naši dobu jsou křížové výpravy vzdáleným příběhem o rytířském tažení do Jeruzaléma, o rytířích v ozdobném brnění na krásných koních a s barevnými prapory, o jakési velké turnajové slavnosti. Křížové výpravy přinesly Evropě prospěch v podobě technických vymožeností z Blízkého východu, jako třeba větrných mlýnů nebo tkaní a barvení jemných látek. Pro obecné mínění je už méně přijatelné užití termínu „křížová výprava“ jako synonyma „spravedlivé války“. V každém z nás přece jen utkvělo něco z učebnicových příběhů, třeba nešťastná křížová výprava dětí, což svědčilo o bezohledném fanatismu dobyvatelů, který hnal do záhuby tisíce lidí vlastních i cizích.

Méně už žije v obecném povědomí doba křížových výprav jako velký zlom v myšlení západního křesťanstva. Křesťanské náboženství se šířilo od prvního století našeho letopočtu nejdříve v římské říši a pak za její hranicí, nejdříve proti vůli mocných tohoto světa a pak s jejich podporou, ale vždy misijní činností. Na šíření křesťanství v „barbarské“ Evropě za hranicí římské říše se podíleli schopní a vzdělaní mužové, jako Patrik v Irsku, Konstantin a Metoděj na Moravě, Anskar ve Skandinávii, Wynifrid-Bonifác a desítky irských mnichů v Germánii, ale také královské a knížecí dcery, které získaly sňatkem s pohanským vládcem jeho i jeho zemi ke křesťanství. Jistě se může poukázat na to, že existovala i jiná forma šíření, že na přelomu 8. a 9. století Karel Veliký vedl po třicet let válku s pohanskými Sasy a donutil je nakonec podřídit se francké říši a přijmout křesťanství. Můžeme uvažovat o tom, že se v Karlových válkách poprvé realizovala myšlenka šíření křesťanství ozbrojenou mocí. Avšak ještě tři století po době Karlově pracovali velcí i menší misionáři mezi pohany s myšlenkou, že jim přináší spásu, že slouží spáse (nebo blahu, protože slovo *salus* má v latině obojí význam) těch, kteří jim uvěří, stejně jako spáse či blahu svému. Věřili, že jim přináší vyšší vzdělanost – Písmo i písmo („Národy bez knih jsou mrtvé“ psal Konstantin Filozof–svatý Cyril v Proglasu k překladu evangelií do slovanského jazyka) a vyšší morálku. Byli ochotni v této službě budoucím členům křesťanského společenství obětovat i svůj život, třebaže naprostá většina z nich netoužila po mučednické smrti a také jen málokterý z nich byli zabiti. Byli přesvědčeni, že misijní činností plní záměr boží získat všechny lidi do boží obce.

Už dokumenty o první křížové výpravě naznačují myšlenkový obrat: kronikářské zápisy o ní byly nazývány „Gesta Dei per Frankos – Činy boží skrze Francouze“. Odhaluje se tím, že křížáci vyhlásili sami sebe za nástroje boží. Možná, že se zdá rozdíl

mezi člověkem, který plní záměr boží, a člověkem, který se pokládá za nástroj boží, jen nepatrný. Ten první se však rozhodl sám jít mezi pohany (a legendy o životech věrozvěstů líčí, že to bylo často těžké rozhodování), protože cítil odpovědnost vůči nim i vůči bohu. Ten druhý se zbavil odpovědnosti, protože za svůj nástroj odpovídá bůh. A tak už první zprávy z dobytého Jeruzaléma hlásily s nadšením, jak se křižáci brodili krví až po kolena koní a jak ženám, které našli ve stanech, nic neudělali, jen jim propíchlí břicha kopím.

Teoretické zdůvodnění ideologie křížových výprav se vytvářelo v čase mezi první a druhou výpravou. Hlavním tvůrcem tohoto zdůvodnění byl opat cisterciáckého kláštera ve Francii Bernard z Clairvaux. Ve svém spise *Liber ad milites Templi de laude novae militiae* (*Knihy k rytířům Chrámu o chvále nového válečnictví*),¹ určeném rytířskému řádu Templářů, který se po dobytí Jeruzaléma vytvořil u chrámu božího hrobu, píše ve 3. kapitole: „Aby Kristovi vojáci bezpečni bojovali bitvy svého Pána, ať vědí, že se nemají čeho bát, ani hříchu pro zabití nepřítele, ani nebezpečí vlastní smrti, neboť jako smrt pro Krista snášena, stejně tak i smrt pro Krista způsobená není žádným zločinem a naopak si zaslouží mnohou chválu. Tou první je totiž on získáván pro Krista, druhou získává Kristus, který jistě rád přijímá smrt nepřítele pro pomstu a ještě raději se nabízí vojáku pro útěchu. Pravím, že voják Kristův bezpečně zabíjí, hyne bezpečněji. Sobě prospívá, když hyne, Kristu, když zabíjí. Ne bez důvodu nosí meč. Je totiž pomahačem k pomstě nad zločinci a ke slávě dobrých.“²

Duch *Chvály nového válečnictví* ovlivnil existující i později vytvořené rytířské řády a působil ještě po dlouhá století.

Rubovou stranou představy o křižácích jako nástrojích božích je představa „těch druhých“ jako nástrojů ďáblových. Za nástroje ďáblovy označuje pohany Bernard z Clairvaux ve svých listech, kterými vyzýval katolickou Evropu ke druhé křížové výpravě. Jeho listy tvoří významný komplex pramenů, svědčících o způsobu argumentace tohoto slabého, nemocného, ale velmi sebejistého a velmi výmluvného muže, který uskutečnil velké vojenské tažení pouhým ideovým nátlakem, jemuž podlehl i mnozí, kdo s tažením nesouhlasili. Než se obrátíme k podobě nové koncepce šíření křesťanství, kterou ony listy přinášejí, je třeba přihlédnout k tomuto komplexu pramenů podrobněji.

Zachovaná korespondence Bernardova je velmi rozsáhlá.³ Soubor listů, týkajících se druhé křížové výpravy, kterými se obracel ke křesťanům Říše a jiných oblastí mimo Francii, v ní tvoří samostatnou skupinu, propojenou navzájem shodnými, místy doslova shodnými pasážemi. Nejvýznamnější je tu list adresovaný „Pánům a otcům, nejdražším arcibiskupům, biskupům, všemu kléru a lidu východní Francie a Bavorska“. Tento list zaznamenal v kronice vlády svého synovce, císaře Fridricha I. Barbarossy, zvané *Gesta Friderici imperatoris*, Oto biskup ve Freisingen, současník

1 BERNARDI CLARAVALLENSIS: *Liber ad milites Templi de laude novae militiae*. In: S. BERNARDI, abbas primus Clarae–Vallensis Opera omnia. *Patrologia latina* (dále jen PL), vol. 182. Parisiis 1879, vol. I., tomus 2, odst. 912–950.

2 Tamtéž, odst. 924.

3 Ve velkém množství souborů Bernardovy korespondence, které vznikaly již od 12. století, se zachovalo 495 listů. Byly vydány v PL v 1. svazku Bernardových děl. (S. BERNARDI, abbas Clarae–Vallensis, *Epistolae*, PL 182, vol. I, tomus 1, odst. 67–722).

a účastník 2. křížové výpravy, ve zkrácené podobě (dále bude tento list označován A2).⁴ Úplný text se zachoval v několika pozdějších opisech, a byl vydán z listu adresovaného „národu Anglů“ s přihlédnutím k dalším opisům v edici *Patrologia latina* (dále PL) v Bernardově korespondenci (úplný text dále A1).⁵

Dva další listy, které byly podobně objeveny teprve v 19. století, jsou uloženy v pobočce Zemského archivu v Olomouci. Jeden z nich je adresován českému knížeti Vladislavovi II. (dále B) a druhý obecně „arcibiskupům, biskupům, knížatům a všem věrným“ (dále C) a měl být šířen v opisech ve všech oblastech Říše.⁶ Oba listy se dostaly do Olomouce zřejmě v souvislosti s účastí biskupa Jindřicha Zdíka na řezenském sněmu v únoru 1147, kde se setkal s Bernardem. Bernard v listu knížeti Vladislavovi uvádí, že i když on sám nemůže přijet do Čech, biskup Zdík, „muž svatý a učený“, mu všechno stejně dobře vysvětlí. Tento list vyzývá Vladislava, aby následoval křížáky, kteří už vytáhli přes Uhry podél Dunaje k Jeruzalému. Druhý list (C) vyzývá ty, kdo se jeruzalémského tažení nezúčastní, aby se shromáždili v Magdeburku a obrátili proti pohanům za Labem, protože na frankfurtském sněmu bylo rozhodnuto – zřejmě jako reakce na námitky saských velmožů, že nemohou táhnout k Jeruzalému, protože je ohrožují sousední pohané – že druhá větev křížové výpravy bude rovnocenná větvi jižní. Tohoto evropského tažení se zúčastnil i biskup Jindřich Zdík.

K obsahu listů se vrátíme později. Nejdříve je třeba několik slov o jejich uchování a edicích. Oba uvedené listy spolu se dvěma listy papeže Evžena III. ke druhé křížové výpravě a listem Bernarda kolínskému arcibiskupovi můžeme najít v opise ze 14. století v kodexu CO 177 kapitulní knihovny olomoucké, do níž kodex patřil od doby svého vzniku. Knihovna olomoucké kapituly nebo také knihovna olomouckého kostela se vyvíjela po více než 800 let, od doby biskupa Jindřicha Zdíka (1126 až 1150) do roku 1951. Tehdy byla převedena do olomoucké pobočky Státního archivu, dnes Zemského archivu v Opavě. Komplex listů, týkajících se 2. křížové výpravy, objevil Antonín Boczek a vydal čtyři z nich (dva listy Bernardovy a dva listy Evžena III.) v prvním díle své edice moravských listin *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM) v roce 1836.⁷ Odtud byly převzaty do Migneho edice *Patrologia latina* do dílu 182 obsahujícího Bernardovu korespondenci. Bohužel však Boczek uvedl v CDM špatně signaturu rukopisného kodexu, namísto CO 177 je tam udáno z nepochopitelných důvodů CO 126. To vedlo k mnoha omylům.

Kodex CO 177 má na prvním místě výbor z Bernardovy korespondence (fol. 5a–90a), kterému předchází seznam listů (fol. 1a–4r). Tento výbor však výše uvedené listy neobsahuje. Ke korespondenci je připojen spis, nazvaný zde „*Epilogum Bernardi*“ (fol. 90a–98a) končící slovy: „*melius est, ut scandalum oriatur, quam veritas reliquatur*“ v půli stránky. Ihned za tím pokračuje od poloviny stránky první

4 OTTONIS et RAHEWINI *Gesta Friderici imperatoris* I, 43. Editio tertia, recensuit G. Waitz. Hannoverae et Lipsiae 1912, s. 61–63 (A2). Monumenta Germaniae historica in usum scholarum.

5 PL 182, Epistola 363, odst. 564–568. (A1)

6 PL 182, Epistola 458, odst. 652–654 (B) a Epistola 457, odst. 651–652, vydáno podle *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* I. Ed. Antonius BOCZEK. Olomutii 1836, 275, s. 255–257 (B) a 274, s. 253–255 (C).

7 Listy papeže Evžena III.: CDM 262, s. 241–243 a CDM 266, s. 244–245.

list Bernardův knížeti Vladislavovi (B) (fol. 98a–99r), pak list arcibiskupu kolínskému (fol. 99r–102a), první list papeže Evžena (fol. 102a–104a), Bernardův list k tažení proti pohanům za Labem (C) (fol. 104a–105a) a druhý Evženův list (fol. 105a–105r). Na to bezprostředně navazuje na fol. 106a *Secunda pars huius libri de superfluitatibus*, která končí na fol. 113r. Za tím opět pokračují Bernardovy dopisy až po fol. 131a.

Soubor těchto listů, jak je uveden v seznamu na začátku kodexu, se shoduje se souborem Bernardových listů v kodexu kapitulní knihovny CO 98, který pochází z doby Jindřicha Zdíka. Od fol. 62r zde začíná rovněž *Epilogum Bernardi*, listy ke křížové výpravě však nejsou do něho vloženy. Pořadí opsaných listů v kodexu CO 98 odpovídá seznamu, v kodexu CO 177 jsou však některé z listů, uvedené na počátku seznamu, umístěny až na konec, za *Liber de superfluitatibus*. Zjistit, zda byly Bernardovy listy ve 14. století opisovány ze zdíkovského kodexu CO 98, by si vyžádalo hlubší analýzu – zatím musíme uvažovat pouze o možnosti, že písař CO 177 měl k dispozici materiály ze Zdíkovy doby, které se nám nezachovaly, a mezi nimi i uvedený komplex pěti listů.

Vzhledem k tomu, co bylo uvedeno, není divu, že badatelé v kapitulní knihovně naše listy nenalezli a jejich vydání v CDM bylo Dudíkem dokonce pokládáno za Boczkova falza. Teprve Jindřich Šebánek v roce 1936 odmítl tuto domněnku, i když sám kodex CO 177 v ruce neměl.⁸ Text listu Vladislavovi (B) vydaný v CDM se totiž v podstatě shoduje s opisy téhož listu uchovanými v Praze a ve Vídni, podle nichž jej vydal Gustav Friedrich v edici *Codex diplomaticus nec non epistolaris regni Bohemiae* (dále jen CDB). Friedrich hledal listy v Olomouci pod signaturou CO 126 a když je nenašel, druhý Bernardův list (C) v CDB neuveřejnil.⁹

Po prázdném fol. 132 následují v kodexu CO 177 další texty, z nichž většina souvisí s působením bývalého kancléře Karla IV., Jana ze Středy (Johannes de Nova Domo, Johann von Neumarkt), jako olomouckého biskupa. Za spisem Anselma z Canterbury (*Sermo beati Anselmi episcopi*, fol. 133a–142a)¹⁰ následuje *Exporcio sex versiculorum per cancellarium missa archiepiscopo Pragensi* a dopis Jana ze Středy arcibiskupovi (fol. 142a–145r), za tím na fol. 143a–r jsou zapsány dvě básně, které nepochybně mají spojitost s biskupem Janem. Jde o verše na oslavu svatého Jeronýma. Karel IV. byl od mládí ctitelům tohoto světce, kterého pokládal za Slovana, protože pocházel ze Stridonu na Balkáně. Pověřil proto Jana ze Středy vypracováním životopisu sv. Jeronýma. Kancléř ho vytvořil ze tří listů, které byly připisovány sv. Eusebiovi, sv. Augustinovi a sv. Cyrilu Cesarejskému, i když pocházejí z mnohem pozdější doby, a přeložil ho také do němčiny. Toto dílo v našem kodexu není. Jsou v něm však uvedené verše, které provázejí některé exempláře Jeronýmova životopisu od Jana ze Středy v různých knihovnách střední Evropy. O první básni

8 ŠEBÁNEK, Jindřich: *Moderní padělky v moravském diplomatáři Bočkově do r. 1306*. Časopis Matice moravské 60, 1936, s. 83–84.

9 *Codex diplomaticus nec non epistolaris regni Bohemiae* (zkrác. CDB). Ed. Gustavus FRIEDRICH. Pragae 1904–1907. Vol. I, 150, s. 151–153. V seznamu vydání se uvádí: Boczek CDM num. 275 (sic ut asserit, e codice ms. capituli Olomouensis sign. CXXVI, ubi autem epistolam hanc non repperi).

10 Podle soupisu rukopisů kapitulní knihovny v průvodci olomouckého archivu (Státní archiv v Opavě, *Průvodce po archiálních fondech*, sv. III. Pobočka v Olomouci, Praha 1962) jde o Anselmův spis *De humanitate Christi*.

uvádí kodex CO 177: „Istos versos edidit magister Johannes Andree ad honorem et laudem Jeronimi gloriosi“; a k druhé: „Sequitur metrum aliquid honorabilis domini Francisci Petrarchi laureati poete in laudem prefati Jeronimi gloriosi“. Petrarkovy verše v soudobém olomouckém rukopise mohou být trochu překvapením, ale styky Karla IV. i Jana ze Středy se slavným básníkem jsou obecně známy. Zmatky vznikly v literatuře spíše okolo Jana Andree. Ferdinand Tadra, který se ve druhé polovině 19. století intenzivně zabýval Janem ze Středy,¹¹ věděl o verších uložených v Olomouci, jak v kapitulní knihovně, tak v knihovně univerzitní (sign. M II.209, M II.23, M III.29), ale na základě rukopisu pražské univerzitní knihovny, kde je uvedená báseň označena za „verisculi domini Andree“, připsal je nějakému Ondřejovi. Domníval se, že „snad to byl Ondřej, děkan Olomoucký“.¹² Na základě Tatrovy domněnky se objevil v díle *Humanismus a raná renesance na Moravě* jako autor veršů Ondřej Mikulášův z Třeboně, který působil ve službách markraběte Jošta.¹³ Ale již v roce 1973 ukázal Jiří Kejř, že editorem veršů (jak je v kodexu CO 177 správně uvedeno) je slavný právník z Boloně Johannes Andree, autor velkého spisu o svatém Jeronýmovi *Hieronymianum opus*, a autorem veršů je italský básník Francesco Thebaldini. U nás se tyto verše poprvé objevily v misálu Jana ze Středy, který vznikl po roce 1365.¹⁴ Za básněmi je pak na fol. 146r–147r připojena dohoda biskupa Jana ze Středy s markrabětem Joštem, sepsaná okolo 1380.

Zmatky, které zapletly listy Bernarda z Clairvaux ke křížové výpravě do pavučiny nejistoty a nepřesných údajů a které se táhnou již od jejich vydání v CDM v roce 1836, vznikly převážně z toho, že autoři neměli kodex v ruce a v nejlepším případě byli o něm někým z Olomouce informováni (dokonce i Šebánek měl o něm jen informace od pozdějšího olomouckého biskupa Stanislava Zely). Není vyloučeno, že kodex neviděl ani Antonín Boczek a že se při edici listů opíral o práci svého opisovače. Šebánek jen z opisů, které našel v Boczkových materiálech k CDM, usoudil, že Boczkovo vydání „vzbuzuje dojem, že bylo buď opisováno z porušeného starého rukopisu nebo že ze starého rukopisu nebylo opisováno bezvadně“.¹⁵ Nepochybně platí druhá udávaná možnost – rukopis kodexu je pečlivý, dobře čitelný a není ničím porušen. V Boczkově vydání jsou zřetelné chyby (vynechání a přidání slov, záměna písmen, nedbalé opisy vlastních jmen), i když tyto chyby nemění podstatně obsah textu. Přesto by však bylo užitečné, aby jako podklad pro rozbor koncepce křížových tažení v pojetí Bernarda z Clairvaux byl zde otištěn a přeložen alespoň text listu C, když list knížeti Vladislavovi je k dispozici v CDB I a jeho český překlad je možno najít v poznámkách k českému překladu letopisu Vincenciova (viz pozn. 18) na s. 195–197.

11 TADRA, Ferdinand: *Jan ze Středy, kancléř císaře Karla IV., biskup Litomyšlský a Olomoucký*. Časopis Muzea království českého 60, 1886, s. 85–101, 276–297; též: *Kancléř Jan ze Středy a jeho „Život svatého Jeronýma“*. Věstník České akademie císaře Františka Josefa 8, 1899, s. 421–426, a jiné práce.

12 TADRA, F.: *Kancléř Jan*, s. 425.

13 PETRŮ, Eduard – HLOBIL, Ivo: *Humanismus a raná renesance na Moravě*. Praha 1992, s. 21.

14 KEJŘ, Jiří: *Joannis Andree „Hieronymianum opus“ a jeho oblas v českých zemích*. Studie o rukopisech 12, 1973, s. 73–86.

15 ŠEBÁNEK, J.: *c. d.*, s. 83–84.

Výzva Bernarda z Clairvaux k tažení proti zálabským pohanům podle rukopisu CO 177 kapitulní knihovny v Olomouci

Dominis et patribus venerendis archiepiscopis ceterisque episcopis et principibus et universis fidelibus dei, B[ernardus], clare-vallensis vocatus abbas, spiritum fortitudinis et salutis.

Non dubito quin auditum sit in terra vestra, et celebri sermone vulgatum, quomodo suscitaverit spiritum regum deus et principum ad faciendam vindictam in nacionibus et exstirpandas de terra christiani nominis inimicos. Magnum bonum, magna divine miseracionis ubertas! Verum protinus videt hoc malignus et invidet more suo, frendet dentibus et thabescit; multos amittit ex hiis, quos variis criminibus et sceleribus obligatos tenebat: perdissimi quique convertuntur declinantes a malo, parati facere bonum. Sed aliud dampnum veretur longe amplius de conversione gentium qui audivit plenitudinem earum introituras, et omnem quoque Israhel fore salvandum. Hoc ei nunc tempus imminere videtur et tota fraude sathagit versuta malicia, quemadmodum obviet tanto bono. Suscitavit proinde semen nequam filios sceleratos paganos, quos, ut pace vestra dixerim, nimis diu sustinuit christianorum fortitudo perniciose insidiantes dissimulans, calcaneo suo nec conterens capita venenata. Sed, quia dicit Scriptura: Ante ruinam exaltabitur cor, fiet ergo deo volente, ut eorum superbia citius humilietur et non propter hoc impediatur via Iherosolimitana. Quia enim verbum hoc crucis parvitati nostrae dominus evangelizandum commisit, consilio domini Regis et Episcoporum et principum, qui convenerant Frankenevort, denunciamus armari christianorum robur adversus illos, et ad delendas penitus aut certe convertendas naciones illas signum salutare suscipere, eandem eis promittentes indulgentiam peccatorum, quam et hiis, qui versus Iherosolimam sunt profecti. Et multi quidem signati sunt in ipso loco, ceteros autem ad opus simile provocavimus, ut ex christianis necdum signati sunt ad viam Iherosolimitanam noverint eandem sese indulgentiam hac adepturos expeditione, si tamen perstiterint in ea pro consilio Episcoporum et principum. Illud enim omnimodis interdiciamus, ne qua ratione ineant fedus cum eis, neque pro pecunia, neque pro tributo, donec auxiliante Deo aut ritus ipse aut natio deleatur. Vobis sane loquimur, dominis archiepiscopis et coepiscopis vestris, opponite omnino, ut maximam super hiis geratis sollicitudinem, et quantumcumque potestis, studium adhibeatis et diligenciam, ut viriliter fiat et secundum deum. Ministri Christi estis, et idcirco fiducialius a vobis exigitur, ut negotio eius, quod ad vos spectat, invigiletis. Nos quoque plurimum id rogamus et obsecramus in Domino. Erit autem huius exercitus et in vestibus, et in armis et faleris ceterisque omnibus eadem que et alterius exercitus observatio, quippe quos eadem retributio munit. Placuit autem omnibus in Frankenevort congregatis, quatenus exemplar istarum litterarum ubique portaretur, et Episcopi atque presbyteri populo dei annunciant, et eos contra hostes crucis Christi, qui sunt ultra albi /!/, signo Sancte crucis consignarent et armarent, qui nimirum omnes in festo apostolorum Petri et Pauli aput Magdeburg convenire debent.

(český překlad)

Pánům a otcům, ctěným arcibiskupům a ostatním biskupům, knížatům a všem věrným božím Bernard, nazývaný opat z Jasného údolí, přeje ducha statečnosti a blaha.

Nepochybuji, že jste slyšeli ve své zemi a že se rozhlásilo řečí mezi lidmi, jak Bůh povzbudil ducha králů a knížat, aby vykonali pomstu na národech a vykořenili nepřátele ze země křesťanského jména. Velké dílo, velká hojnost božího slitování!

Avšak ihned to vidí Zlý a závidí po svém způsobu, skřípe zuby a šíří se. Propustil mnohé z těch, které si držel zavázané různými vinami a zločiny, a ti nejztracenější se obracejí, odklánějí se od zlého, připraveni konat dobro. Avšak obává se jiné, mnohem rozsáhlejší škody obrácením pohanů. Slyšel, že mnoho jich má přestoupit a že téměř celý Izrael má být spasen. Zdá se, že to mu v tomto čase hrozí. S veškerou svou lstivostí usiluje, aby svou prohnanou zlobou zabránil takovému dobru.

Povzbudil proto ničemné plémě, syny zločinných pohanů, které, abych s vaším dovolením řekl, nenechá dlouho statečnost křesťanů bez povšimnutí činit zhoubné úklady, ale svou botou rozdrť jedovaté hlavy. Protože Písmo praví: „Před pádem se pozvedá srdce“, stane se z boží vůle, že jejich zpupnost bude velice rychle pokořena a nebude na překážku jeruzalémské cestě.

Protože hlásání slova kříže svěřil Pán naší maličkosti, na radu pana krále, biskupů a knížat, kteří se sešli ve Frankfurtu, vyhlásili jsme, že se má vyzbrojit křesťanská síla proti oněm [pohanům] a zvednout proti nim znamení spásy, aby byly ony národy zcela zničeny nebo jistě obráceny.

Slibujeme účastníkům stejné odpuštění hříchů jako těm, kteří vytáhli k Jeruzalému. Mnozí se označili křížem již na onom místě, ostatní jsme vyzvali k podobnému dílu. Křesťané, kteří se už označili křížem k jeruzalémské cestě, mají zvědět, že získají stejné odpuštění hříchů, jestliže se zúčastní této výpravy a podle rady biskupů a kněží na ní vytrvají. Bezpodmínečně zakazujeme, aby z jakéhokoliv důvodu uzavírali s pohany smlouvu, ani pro peníze, ani pro tribut, dokud s pomocí boží nebude onen obřad nebo národ zničen.

Připomínáme především vám, pánům arcibiskupům a vašim spolubiskupům: mějte stále na paměti, abyste tomu věnovali největší péči a jak jen můžete podněcovali horlivost, aby se bojovalo statečně a podle boha. Jste pomahači Kristovi, a proto se vyžaduje od vás tím více záruka, že budete bdít nad jeho záležitostmi, kde vám to náleží. My také o to nejvíce žádáme a prosíme u Pána.

Bude pak jeho vojsko i v oblečení, i ve zbraních a ozdobách a ve všem ostatním zachovávat stejná pravidla jako druhé vojsko, protože je posiluje stejná odplata.

Všichni shromáždění ve Frankfurtu souhlasili, aby se exempláře tohoto listu všude nosily a aby biskupové a kněží jej vyhlášovali lidu božímu a vyzbrojovali je a označovali znamením svatého kříže proti nepřátelům kříže Kristova, kteří jsou za Labem. Mají se sejít téměř všichni na svátek apoštolů Petra a Pavla u Magdeburgu.

Zatím co u nás se projevovaly pochyby o tom, zda Boczkem uveřejněné listy v Olomouci existují, nebyl obsah Bernardovy výzvy k tažení proti evropským pohanům nikdy v literatuře zpochybněn,¹⁶ i když se výzva nikde jinde neuchovala a je olomouckým unikátem. Shoduje se totiž v některých formulacích s listem Vladislavovi (B) i s výzvou adresovanou velmožům východní Francie a Bavorska (A). O realizaci tohoto tažení svědčí také soudobé kroniky.

Helmoldova *Slovanská kronika* vypovídá o frankfurtském sněmu a úloze Bernardově na něm na základě očitého svědectví účastníka, holsatského hraběte Adolfa ze Schauenburku, a uzavírá: „Vidělo se pak původcům výpravy, aby jedna část vojska byla určena do východních krajin, druhá do Španělska, třetí proti Slovanům, kteří bydlí v našem sousedství“¹⁷.

Svědectví kronikářů ukazuje, že výzev uposlechly tisíce křižáků – a přesto výprava dopadla špatně. Sasové, z jejichž iniciativy vyhlásil Bernard tažení proti pohanům, vyšli pod vedením markraběte Adalberta z Magdeburku, prošli územím Obodritska až na pomořanské hranice, kde oblehli hrad Dymin. Po dlouhém marném obléhání usoudili, že se sami připravují o tribut („Řekli si: „Nejsme snad mrhači svých duchodů?““, píše Helmold) a udělali právě to, co Bernard bezpodmínečně zakazoval – uzavřeli mír.¹⁸ Druhá část vojska, v níž byl i olomoucký biskup Zdík, táhla k ústí Odry „do Pomořan, aby obrátili Pomořany na křesťanskou víru“, píše kanovník pražského kostela Vincencius.¹⁹ „Když však dorazili k jejich hlavnímu městu, zvanému Štětín, obklíčili je ozbrojeným vojskem, jak jen mohli. Ale Pomořané vztýčili na hradě kříž a poslali k nim své vyslance spolu se svým biskupem Albertem, kterého jim dal pan Ota blahé paměti, biskup bamberského kostela, jenž je obrátil na křesťanskou víru. Ptali se na důvod, proč přitáhli s takovou ozbrojenou mocí. Říkali, že přišli-li upevňovat křesťanskou víru, mají to učinit kázáním biskupů a ne zbraní.“

Hlavní tažení, které vyšlo k Jeruzalému, se změnilo v tragédii, jak je nazval Oto Frízinský. Králové, knížata (mezi nimi i český Vladislav) se zachránili útekem k pobřeží nebo na byzantské území, ostatní z velké části zahynuli. I Bernard ve své knize

16 Srov.: UNGER, Manfred: *Bernhard von Clairvaux und der Slawenkreuzzug 1147*. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 7, 1959, s. 80–90; BEUMANN, Helmut: *Kreuzgedanke und Ostpolitik im hohen Mittelalter*. Historische Jahrbücher 72, 1953, s. 112–132; KAHL, Hans Dietrich: *Zum Geist der deutschen Slawenmission des hohen Mittelalters*. Zeitschrift für Ostforschung 2, 1953, s. 1–14; Týž: *Zum Ergebnis des Wendenkreuzzugs von 1147. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte des sächsischen Frühchristentums*. In: Wichmann Jahrbuch 11/12, 1957/58, s. 99–120; LOTTER, Friedrich: *Bemerkungen zur Christianisierung der Abodriten*. In: Festschrift für Walter Schlesinger, Bd. 2. Hrsg. von Helmut Beumann. Köln – Wien 1974, s. 395–442; Týž: *Die Konzeption des Wendenkreuzzugs. Ideengeschichtliche, kirchenrechtliche und historisch-politische Voraussetzungen der Missionierung von Elb- und Ostseeslawen um die Mitte des 12. Jahrhunderts*. Sigmaringen 1977. – srov. kritickou recenzi knihy: HEHL, Ernst Dieter in: Bohemia 20, 1979, s. 114–115.

17 HELMOLDI presbyteri *Chronica Slavorum*. Ed. Bernhardus SCHMEIDLER, textum denuo imprimendum curavit Heinz Stoob. Darmstadt 1963. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, Bd. 19, I 59, s. 216. HELMOLDA kněze buzovského *Slovanská kronika*. Přel. Karel Vrátný. Praha 1947, s. 93.

18 HELMOLD 65, s. 228, český překlad s. 98.

19 *Letopisy Vincencia, kanovníka kostela pražského, a Jarlocha, opata kláštera milevského*. Vyd. Josef EMLER. In: *Prameny dějin českých – Fontes rerum bohemicarum*. Díl 2. Praha 1874, s. 417; *Letopisy Vincenciův a Jarlochův*. Přel. František Heřmanský. Praha 1957, s. 60.

O rozjímání (*De consideratione libri quinque*), zaslané papeži Evženovi, přiznával: „Synové církve, kteří se přihlásili ke jménu křesťanů, leží poraženi v poušti, zabiti mečem nebo vyčerpání hladem.“ „Řekli jsme mír, a není mír, slíbili jsme dobro a hle – nepokoj. V onom díle jsme projeвили jakousi unáhlenost a lehkomyšlnost.“²⁰ Oto Frízinský ironicky dodává, že „věšdecký duch nestojí vždy nablízku věštcům.“²¹ Ale Bernard se obhajoval v knize pro papeže: „Vběhli jsme rovnou do toho, ale ne jako do nejistoty, nýbrž na tvůj příkaz a skrze tebe na příkaz boží!“ Za katastrofu je tedy odpovědný bůh, papež i Bernard byli jen nástroji.

Bohužel myšlenky, které ve svých výzvách šířil, přežily katastrofu druhé křížové výpravy. Jeho listy především slibovaly těm, kdo se na výpravě budou podílet a bojovat za „věc Kristovu“, odpuštění hříchů a věčnou slávu. Bernard několikrát zdůrazňuje, že právě v této době nastal čas božího smilování – příležitost ke spasení (*occasio salvationis*) se nabízí i největším hříšníkům, takže Bůh „vrahy, lupiče, křivopřísežníky a lidi obtížené jinými zločiny milostivě uznává za hodné své služby stejně jako lid, který se drží spravedlnosti.“ (A1)

V souvislosti s oněmi hříšníky se zmiňuje o stálých vzájemných bojích. „Ať přestane dávné ne válčení, ale zhoubu (*non militia*, *sed plane malitia*), ve kterém se navzájem zabíjíte, navzájem se ničíte, abyste byli společně zmarnění. Proč vás proklátá záliba povzbuzuje, že probodáváte mečem tělo svého bližního, jehož duše při tom může také zahynout?“ A hned nabízí řešení: „Nyní máš, silný vojín, máš, bojovný muž, kde zápasit bez nebezpečí!“ (A1) Tam, kam směřuje bojovného muže, nestojí bližní, ale nepřítel. O jeho duši se není třeba starat.

Bernardovi ovšem zkomplikovalo situaci, když křížáci, táhnoucí Porýním, usoudili, že mají nepřátele Kristovy po ruce, a zaútočili na židy v porýnských městech. Pogromy podnícené jakýmsi mnichem Radolfem, zaznamenává Oto Frízinský. Židé, pokud přežili, „utekli se pod křídla králů římských, aby se zachránili. Odtud se stalo, že mnozí, prchající před takovou nelidskostí, uchýlili se do královského města, které se nazývá *Noricum* nebo *Norimberk* a do jiných královských pevností.“ Bernard zřejmě na výzvu krále, když Radolf „využil židů a pohnul lid ve městech k četným povstáním proti jejich pánům, ...poslal posly a dopisy lidu Galie a Germánie, v nichž z autority Písma svatého přesvědčivě dokázal, že židé nemají být zabíjeni, ale rozptýleni.“²²

Bernard v listě A1 (v části, která je u Oty Frízinského v A2 zkrácena slovy „a mnoho jiného na ten způsob“), dokazuje nejen, že židé nemají být zabíjeni, ale ani pronásledováni, ani vyháněni, protože jejich obrácení přijde až „navečer“ a zatím snášejí tvrdé zajetí pod křesťanskými knížaty. Pasáž týkající se židů získala Bernardovi u nich velkou přízeň a po dlouhou dobu viděli v něm svého zastánce. Pak v listě následuje důležité vyjádření k pohanům: „Ovšem i pohané, kdyby podobně vyčkávali budoucnost, měli by být spíše snášeni než stíháni mečem. Ale když se proti nám násilně obrátili ti, kdo ne bez příčiny nosí meč, je třeba sílu odrazit silou. Křesťanská spravedlnost má jak potlačovat zpupné, tak chránit ty, kdo se podřídili.“ Z toho je

20 S. BERNARDI, abbatiss Clarae–Vallensis *De consideratione libri quinque*, liber II, PL 182, odst. 743.

21 OTTONIS *Gesta Friderici* I 65, s. 93.

22 OTTONIS *Gesta Friderici* I 38–40, s. 58–59.

zřejmé, že věta o národech, které mají být jistě obráceny (*certe convertendas*) v listu C neznámá, že se pohané stanou křesťany, nýbrž že se jim podřídí. Ještě jasněji se vyslovil papež Evžen: „Ti z vás, kteří se podílejí na tak svaté práci i odměně a touží jít proti Slovanům a ostatním pohanům na sever a podmanit je křesťanskému náboženství (latinské slovo *subiugare* je víc než podmanit, v podstatě znamená přivést pod jho, *sub iugum*), potáhnou tam s pomocí boží.“²³

Ovšem první výzva Bernardova (A1), časově předcházející výzvu B a C, neuvádí jako alternativu podřízení „úplné zničení“ (*penitus delendas nationes*) ani vykořenění či vyhubení (*extirpandas nationes*), jen boj se „zlými lidmi“, kterými jsou zřejmě míněni stoupenci islámu útočící na křižácké državy v Palestině. Špatný člověk (*homo malignus*) „skřípe zuby a šíří se“ zlobou nad tím, že „meči otců byla odstraněna špína pohanů“. Je zajímavé, že v listu C je stejnými slovy vyjadřována zloba ďáblova, který měl povzbuzovat evropské pohany, aby byli na překážku jeruzalémské výpravě.

O těchto pohanech mohl Bernard před příchodem do Frankfurtu těžko něco slyšet a o reálné situaci za Labem nic nevěděl, jak je zjevné z průběhu výpravy podle svědectví kronik. O to tvrdší kroky mohl přikazovat proti neznámému „nepříteli“, o kterém ho informovali Sasové.

Kanovník Vincencius viděl důvody Sasů k tažení proti pohanům za Labem takto: „Sasové podnikli tak velkou vojenskou výpravu spíše proto, aby jim odňali zemi, než aby upevnili křesťanství. Sasští biskupové se dohodli s knížetem Ratiborem a s Albertem, biskupem té země, o míru a vrátili se, když ztratili přemnoho vojáků, se svými knížaty domů. Neboť když nešlo o Pána, bylo velmi nesnadno přivést věc k dobrému konci.“²⁴ Vincencius, podle jehož názoru bylo cílem Sasů získání země, měl jistě velmi reálnou představu o obdělávané zemi, která v jeho době představovala největší bohatství.

Země, o níž psal ve svých listech Bernard, měla daleko abstraktnější charakter. Ve výzvě A stejně jako ve výzvě adresované Vladislavovi (B) se opakují stejné věty, které „zaslíbené zemi“ jako cíli výpravy dávají mystickou podobu. „Pohnula a zachvěla se země, protože Pán nebes začal ztrácet svou zemi. Svou, v níž byl viděn a více než 30 let žil jako člověk mezi lidmi. Svou, kterou poctil svým zrozením, oslavil zázraky, posvětil krví, obohatil svým hrobem... Tuto zemi zaslíbení počali okupovat zlí.“ Básnické obrazy „zaslíbené země“, „svatých míst“, „svatostánku našeho náboženství“, „míst zčervenalých krví neposkvrněného Beránka“ apod. zakrývají, že získání „svaté země“ není získání duší. O těch se v žádném listě Bernard nezmiňuje jediným slovem.

List, který vyzývá k tažení proti zálabským pohanům, zmiňuje zemi jen jedenkrát, a to v úvodní větě: „Bůh povzbudil ducha králů a knížat, aby vykonali pomstu na národech a vykořenili nepřátele ze země křesťanského jména.“ Vztahuje se ona věta na „svatou zemi“ nebo je tato formulace, která se neobjevuje v jiném listě, pojmenováním země za Labem? Viděli jsme, že Pomořany měly křesťanského knížete a biskupa. Křesťanem byl kníže Pribislav braniborský, úzce spřátelený s vůdcem výpravy mar-

23 CDM I 266, s. 245.

24 VINCENCIUS 7, s. 417–418, český překlad s. 60–61.

krabětem Bernardem. Křesťanem byl i Pribislav lubecký, vládce Vágrie, a pravděpodobně, jak novější literatura připouští, i obodritský kníže Niklot. Jistě, že lid ve všech těchto zálabských knížectvích zachovával mnohé pohanské zvyky, ale stejně tak se pohanské zvyky uchovávaly u lidu v krajích už dávno pokládaných za křesťanské. Pohanství za Labem už nemělo organizovanou politickou a ideovou moc, kterou do poloviny 11. století drželo v rukou lutické kultovní středisko Retra. Retra byla zničena a lutický kmenový svaz se rozpadl ve vnitřní válce sto let před druhou křížovou výpravou a jeho území si rozdělilo obodritské a pomořanské knížectví.²⁵ Dvacet let před křížovou výpravou projel napříč celým Zálabím od Magdeburku přes Dymin až do Pomořan Oto Bamberský s průvodem kleriků a padesáti vozy plnými darů pro pomořanské kostely a nové křesťany, se zásobami a stany – bez nejmenších potíží.²⁶ Bylo by tedy oprávněné mluvit o zemi křesťanského jména. To Sasové, sousedé zálabských Slovanů, dobře věděli, ale „tajné úklady pohanů“ byly výhodnou záminkou k tažení, zvláště když je organizátor výpravy svým prohlášením posvětil.

Bernardova koncepce nahradila šíření víry šířením moci křesťanů. Toto pojetí neohrozil neúspěch druhé křížové výpravy. Naopak – stále intenzivněji se hledali „nepřátelé Kristovi“ v Evropě. Čím více porážek zakoušeli křížáci v Jeruzalémském království, tím více hleděli najít náhradu jinde. Objektem jejich působení měly být země prohlášené za pohanské, muslimské a zanedlouho i heretické.

Již krátce po neúspěchu křížové výpravy začal své tažení proti obodritskému knížectví saský vévoda Jindřich z rodu Velfů zcela v duchu vyznačeném výzvami Bernarda z Clairvaux. V roce 1147 se jako sedmnáctiletý zúčastnil tažení k Dyminu a vzal si z jeho neúspěchu poučení. Rozhodl se získat obodritskou zemi pro sebe a rozdělil ji svým lidem, aby si tak zajistil základ své budoucí moci v silném vojsku svých leníků a ministeriálů. K útokům se opravňoval tvrzením, že bojuje proti zatvrzelým pohanům. Proto přes četné stížnosti biskupů nepodpořil církevní instituce, které působily ve Vágrii a Obodritsku, snažily se o misijní činnost a o oživení církevní správy. Naopak, přemísťoval sídla původních biskupství, osoboval si právo investitury biskupů (které mu nakonec císař postoupil přes protesty arcibiskupa) a nejednal lépe s vlastními lidmi, které za biskupy dosadil, než s těmi, které ustanovil arcibiskup – dokud potřeboval pohany. Teprve až v krutých bojích donutil posledního obodritského knížete Pribislava ustoupit až na východní hranici a přiměl ho po jisté době marných divokých výjezdů, aby se vzdal a zcela podřídil, změnil se vévodův vztah k církevním institucím a začal udělovat statky s poddanými biskupům i kostelům. Své vítězství dovedl při tom Jindřich, který se začal nazývat Lev a dokonce razil peníze s heslem „Sum Leo – jsem Lev“, dát tvrdě najevo. Do arengy listiny, kterou potvrzoval darování statků lübeckému kostelu, přikázal napsat: „Když se nebeská přízeň projevila v našich úspěších, triumfovali jsme nad množstvím Slovanů tak, že u těch, kteří se pokořili, jsme vynutili poslušnost křtem, vzpurnost zpupných jsme proti jejich vůli prolitím krve zvrátili ve smrt. V jejich zemích jsme stvrdili preláty,

25 KAHL, Hans Dietrich: *Heidnisches Wendentum und christliche Stammesfürsten. Ein Blick in die Auseinandersetzung zwischen Gentil- und Universalreligion im abendländischen Hochmittelalter.* Archiv für Kulturgeschichte 44, 1962, s. 72–119.

26 HERBORDI *Dialogus de vita Ottonis, episcopi Babenbergensis.* Rec. Rudolphus Köpke. Hannoverae 1868. Monumenta Germaniae historica in usum scholarum, s. 106–108.

služebníky církevních úřadů, výnosy prebend, vybavení staveb a místní správce tří biskupství rukopisem svého meče.²⁷

Tato arenga, k níž se asi těžko najde obdoba, je ve své první části zřetelnou odezvou Bernardovy formulace v listu A1: „Křesťanská spravedlnost má potlačovat zpupné a chránit ty, kdo se podřídili.“ Vyhlašuje zároveň, že Jindřich Lev plní požadavky výzvy, a ti, kdo se nepokořili, byli zničeni. I Friedrich Lotter, který z výše uvedených německých autorů byl nejvíce ochoten hájit Bernardovo stanovisko, napsal: „V převzetí hesla ‚smrt nebo křesť‘ Jindřichem Lvem 1163 nemůžeme vidět nic víc než opožděný pokus náboženského ospravedlnění jeho brutální dobyvačné politiky.“²⁸ Pokus opožděný, bohužel na rozdíl od druhé křížové výpravy úspěšný. Bezohledným postupem Jindřicha Lva proti obodritskému knížectví byla rozvrácena slovanská společnost v kdysi kvetoucí zemi a nebyla už jí dána možnost se z toho otřesu vzpamatovat.

Jinou oblastí Evropy, kde byla důsledně realizována ideologie křížových výprav, bylo Prusko. Tam se přesunul jeden ze tří rytířských řádů, které vznikly ve „svaté zemi“, Řád Panny Marie Němců (*Ordo sanctae Mariae Teutonicorum*, známý více pod svým pozdějším názvem jako Řád německých rytířů), když ztratil většinu svých palestinských hradů. Na pravém břehu Visly našel území ochotně mu darované knížetem Konrádem Mazovským a odtud vedl války proti pruským kmenům a Litvanům. Za padesát let ovládl území Pruska až po Němen.

Kronika řádu, psaná Petrem z Dusburgu²⁹ ve dvacátých letech 14. století, ukazuje, jak dlouho byly živé zásady křížáckého pojetí šíření křesťanství a jak důsledně byly dodržovány. Už začátek kroniky prohlašuje, že řádoví rytíři jsou nástroji božími. Dusburg píše: „Velká znamení a tak podivuhodné věci... učinil Bůh na nebesích skrze bratry Německého domu.“ „Druhá strana“, a to nejen Prusové, Litvané a pravoslavní, ale všichni, kdo řád nepodporovali, byli děti ďáblovy (*mulier Pruthena filia Belial*, *Prutheni filii Belial*, synem ďáblovým – *filius diaboli* byl i východopomořanský kníže Svatopluk).

V duchu *Chvály nového válečnictví* popisuje Dusburg se zálibou smrti, zpusťování, spálení, destrukce, a to stejně jak na straně pohanů, tak i křesťanů. Ve své práci o pruské historiografii charakterizoval Martin Töppen tento dominantní rys kroniky slovem *die Lieblosigkeit*.³⁰

Vítězství křížáků nad pohany hodnotí Dusburg stereotypně slovy: „A nemohli vydržet nápor bratří a sklonili své šíje pod jeho víry a bratří.“³¹ Touto větou je pregnantně vyjádřeno, co se rozumělo „obrácením pohanů“ nebo „poslušností vynucenou křtem“. Jiná často opakovaná věta Dusburgova (jak už je jeho jazyk suše deskriptivní,

27 *Die Urkunden Heinrichs des Löwen, Herzogs von Sachsen und Bayern*. Bearbeitet von Karl Jordan. I. Stück – Texte, 59, s. 86–87. Leipzig 1941. MGH C 3 Laienfürsten- und Dynastienurkunden der Kaiserzeit I, 1.

28 LOTTER, F.: *Bemerkungen*, s. 401.

29 PETRI DE DUSBURG *Chronicon terrae Prussiae*. Ed. Martin TÖPPEN. *Scriptores rerum Prussicarum* I. Leipzig 1861, s. 1–269.

30 TÖPPEN, Martin: *Geschichte der preussischen Historiographie von Peter von Dusburg bis auf Kaspar Schütz*. Berlin 1853, s. 9.

31 DUSBURG III 17, s. 61; III 101, s. 105; III 211, s. 143 aj.

užívající stále stejných obrátů) konstatuje „rozšiřování hranic křesťanstva“ (christianorum terminos dilatandos). Hranice křesťanstva se posouvají získáním duší stejně jako rozšířením moci křesťanů do prázdné země.

Avšak i šíření hranic křesťanstva poznalo své meze. Kdyby byli pohané úplně zmizeli, neměla by přítomnost řádu v Prusku oprávnění. Litva uchránila svou existenci v tlaku ze dvou stran nejen statečností svých bojovníků a schopnostmi svých knížat, ale také tím, že řád potřeboval pohany. Řížský arcibiskup Fridrich z Pernštejna obvinil řád již roku 1305, že jeho strašné skutky odstrašují Litvu od křesťanství a že to řádu vyhovuje, protože potřebuje boj s pohany ke zdůvodnění své přítomnosti v Prusku.

Křížové války byly vedeny dál. Těžko by se asi v pozdějších obdobích našly důkazy o přímém působení listů Bernardových. Názory, které formulovaly, však žily v různých podobách v dalších staletích, i když listy samy už zapadly a ztrácely se v archivech svých adresátů.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Aufforderungen Bernards von Clairvaux zum zweiten Kreuzzug und ihre spätere Zusammenhänge

Der Brief von Bernard von Clairvaux, der zum Kreuzzug gegen die heidnischen Slawen im Jahre 1147 aufgefordert hat, ist im einzigen Exemplar in Olomouc erhalten. Höchstwahrscheinlich kam der Original des Briefes nach Olomouc im Zusammenhang mit der Teilnahme des Olmützer Bischofs Heinrich Zdík an diesem Kreuzzuge. Der Original ist verlorengegangen, aber man kann die Abschrift in dem Kodex CO 177 aus dem 14. Jahrhundert in der Kapitelbibliothek (jetzt im Landesarchiv Opava, Filiale Olomouc) finden.

Laut Bernard's Konzeption sollten die Kreuzzüge die Heiden entweder unterjochen oder vernichten. Diese Konzeption beendete die tausendjährige Missionstätigkeit, durch welche die Mehrheit der Völker Europas zum Christentum gewonnen war. Bernards Anschauungen inspirierten die Kreuz- und Eroberungszüge in Europa bis zum 14. Jahrhundert.

prof. PhDr. Libuše Hrabová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc

K OTÁZCE SMRTI JANA LUCEMBURSKÉHO

Josef Šrámek

Bitva u Kresčaku

Rokem 1337 začíná konflikt, pro který se vžilo označení stoletá válka. V prvních deseti letech proběhla mezi francouzskými a anglickými vojsky řada střetů, ty však pro nás nejsou podstatné.¹ Roku 1346 se anglické vojsko vylodilo v severní Francii a následovalo tažení Edwarda III. na Paříž.² Filip VI. naléhavě žádal pomoc, aktivoval složitý francouzský alianční systém a shromažďoval vojsko u Saint Denis.³

Francouzská armáda zachovávala pasivitu⁴ a prováděla jen úhybné manévry. Edward se již dostal na dohled Paříže, leč tu náhle málem upadl vlivem situace do léčky mezi nepřekročitelnou Seinou a francouzskou hotovostí.⁵ Obě strany vyčkávaly.⁶ Anglickému vojsku se nakonec podařilo ustoupit a zaujmout postavení, chráněné vozovou hradbou, na půl cesty mezi Paříží a pobřežím, poblíž vesničky Kresčak.⁷ Zde došlo po příchodu francouzských sborů na den sv. Rufa, tj. 26. srpna, roku 1346 k bitvě.

Útok zahájili janovští střelci v žoldu francouzské Koruny. Byli však zasypáni deštěm anglických šípů a ve zmatku se dali na ústup. Do toho se už rozjela nedočkavá feudalita. Na bojišti vznikl chaos.⁸ Anglický výpad poté zahájil střetnutí jízdy.⁹ Vše

1 Zájemce o bližší studium nalezne potřebné informace mimo jiné v: FROISSART, Jean: *Kronika stoleté války*. Praha 1977; ŠUSTA, Josef a kol.: *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku. Díl IV. Středověk vrcholný a stárnoucí*. Praha 1942; URBAN, Jan: *Kresčak. 26. srpen 1346*. Praha – Litomyšl 2000.

2 Edward III. se bojem vyhýbal a jen pustošil zemi. Ostatně ani Francouzi se zpočátku do střetu s Angličany nehnali.

3 Na pomoc příbuznému přijel např. český král Jan i se synem Karlem (čerstvě zvoleným za římského krále) doprovázený hotovostí o síle 500 těžkých jezdců. Údaj o síle 500 rytířských kopí (tj. těžkooděný rytíř spolu se svým zbrojním doprovodem, skutečný počet je tedy vyšší) uvádí florentský kronikář Villani. In: ŠUSTA, Josef: *České dějiny II/3*. Praha 1946, s. 496. Dále viz např. CONTAMINE, Philippe: *Válka ve středověku*. Praha 2004, s. 185, popř. KLUČINA, Petr: *Zbroj a zbraně. Evropa 6.–17. století*. Praha – Litomyšl 2004, s. 424.

4 Filip VI. stále čekal na příjezd všech posil u Abbeville.

5 Kromě vítané kořisti mělo Edwardovo tažení zpočátku rysy nezdařené výpravy. Angličané se právem cítili jako v pasti: stáli před Paříží, kterou nemohli dobýt, mezi nepřekročitelnou Seinou a rostoucí francouzskou hotovostí. Proto hned jak měli příležitost, stáhli se zpět. I toto má vliv na význam Kresčaku v historii stoleté války.

6 Filip VI. se v této chvíli na Edwardovi marně dožadoval bitvy. Edward III. mu později posměšně vzkázal, že se bitvě nevyhýbá, ale čas i místo si nenechá vnutit.

7 Bitva se odehrála konkrétně v prostoru mezi hradem Labroye a vesnicí Crécy.

8 Janované se chtěli stáhnout, cestu jim však uzavřeli francouzští rytíři. Ve zmatku, který v nepřehledné situaci vznikl, se Janované a Francouzi začali pobíjet mezi sebou.

9 Francouzi údajně podnikli proti anglickým pozicím 15 útoků. In: ŠUSTA, J.: *České dějiny II/3*, s. 503, srov. KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně*, s. 426.

skončilo úprkem a porážkou Francouzů.¹⁰ Brzy nato bylo uzavřeno příměří. Politické důsledky bitvy byly minimální.¹¹

O smrti Jana Lucemburského nás informuje kronikář Jean Froissart.¹² Král Jan, když slyšel o beznadějnosti situace, se údajně nejprve otázal na svého syna Karla a poté rozkázal, aby byl veden do největší věry. Na tuto poslední cestu ho doprovázelo na padesát rytířů. Všichni padli spolu s králem.¹³ Tělo krále Jana bylo poté na rozkaz Edwarda III. uloženo v opatství Valloire poblíž Kresčaku, po předání Karlem převezeno do Lucemburku a 7. září 1346 pochováno v kryptě benediktinského kláštera Panny Marie v Alt-Münsteru v podhradí města.¹⁴ Na místě, kde Jan Lucemburský spolu se svými druhy padl, byl již nedlouho po bitvě vztyčen tzv. Croix de Boheme.

Je neoddiskutovatelným faktem, že bitva u Kresčaku skončila porážkou francouzského vojska. Francouzi se dopustili mnoha chyb. Podcenili fakt, že Angličané jsou na rozdíl od nich odpočatí, mají výhodnější postavení na návrší, svou roli hrál i fakt, že při odpolední bouři zvlhly Janovanům tělvy kuší.¹⁵ Roli sehrála také taktika. Francouzi byli sice početnější a měli převahu těžké jízdy, leč ta byla oproti disciplinovaným anglickým vojmům neukázněná a těžko ovladatelná.¹⁶ Navíc vzhledem k te-

10 Z důvodu omezeného prostoru se zabývám vlastním průběhem bitvy jen v nejzákladnější rovině. Podrobněji opět viz: FEATHERSTONE, Donald: *Válečníci a války ve starověku a středověku*. Praha – Plzeň 2001; FROISSART, J.: *Kronika stoleté války*. Praha 1977; ROTHERO, Christopher: *The Armies of Crécy and Poitiers*. Oxford 2000; SEIBT, Ferdinand: *Lesk a bída středověku*. Praha 2000; SPĚVÁČEK, Jiří: *Bitva u Crécy-en-Pontbieu, její příčiny a průběh bojových akcí*. In: Historický obzor, 1996, č. VII–VIII, s. 153–156; LE BEL, Jean: *Bitva u Kresčaku*. In: *Staré francouzské kroniky*. Praha 1962; ŠUSTA, Josef a kol.: *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku. Díl IV. Středověk vrcholný a stárnoucí*. Praha 1942; ŠUSTA, J.: *České dějiny II/3*. Praha 1946; URBAN, J.: *Kresčák. 26. srpen 1346*. Praha – Litomyšl 2000; *Vojenské dějiny Československa. Díl I. Do roku 1526*. Praha 1985; KLUČINA, Petr – ROMAŇÁK, Andrej: *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby. Díl I. 5.–17. století*. Praha 1983, nejnověji KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně. Evropa 6.–17. století*. Praha – Litomyšl 2004, s. 423–426.

11 Francie zůstala nedobytá, nevyřešily se zcela ani anglické finanční problémy (ačkoli kořist z této kampaně státní pokladnu opět doplnila) – nejdůležitějším úspěchem se stalo dobytí a ovládnutí přístavu Calais.

12 Jean Froissart žil v letech 1336/37 až 1400. Ve svém díle vycházel z díla svého předchůdce, současníka popisovaných událostí Jeana Le Bela i z vyprávění očitých svědků. Froissart sám říká, že jeho informace pocházejí hlavně od Angličanů a od pánů z družiny Jana Henegavského, který byl po celou dobu v blízkosti francouzského krále. Jeho *Kroniky* jsou psány po roce 1370 ve službách různých pánů. Jsou patrně tři redakce, Froissart nejprve straní anglickému, později francouzskému hledisku. In: ŠUSTA, J.: *České dějiny II/3*, s. 505. J. Spěváček hodnotí Froissarta jako strážlivého kronikáře. In: SPĚVÁČEK, Jiří: *Král diplomat*. Praha 1982, s. 244.

13 Froissartovo vyprávění o Janově poslední bitvě vychází prý z líčení očitých svědků z vojska Jana Henegavského, kteří měli Janův poslední zápas s úžasem sledovat.

14 Janovy ostatky tu však neodpočívaly v pokoji. Byly později častokrát přenášeny a definitivně byly pochovány po antropologickém výzkumu provedeném prof. Emanuelem Vlčkem roku 1980 v katedrálním chrámu Panny Marie v Lucemburku. Podrobněji viz: ŠUSTA, J.: *České dějiny II/3*. Praha 1946; URBAN, J.: *Kresčák. 26. srpen 1346*. Praha – Litomyšl 2000; VLČEK, Emanuel: *Čeští králové I. Díl II*. Praha 1999; TÝŽ: *Jak zemřeli*. Praha 1993; TÝŽ: *Jan Lucemburský. Tělesné vlastnosti 10. českého krále ve světle antropologicko lékařského průzkumu*. Praha 1980.

15 Což ještě snížilo oproti anglickým lukům už tak jejich menší dostřel.

16 Francouzská feudalita bojovala zcela dle kodexu rytířské cti a statečnosti založeném na silně individualistickém principu. Francouzský útok sestával z útočící masy jednotlivců. Útočící jezdec nebral ohled na nikoho, ani na vlastní pěšáky, kterými v zásadě pohrdal (viz osud Janovanů). Edward III. se tomuto vyhnul tím, že nařídil svým rytířům sesednout a promíchat se s lehkooděnci. Tím se vyvaroval

rénu nebyl možný klasický čelní útok, ale francouzské rytířstvo bylo nuceno přejet kolem celého čela anglické sestavy a teprve poté mohlo přejít do čelního útoku. Postupným útokem, tak jak na místo dorážely jednotlivé oddíly, Francouzi ztratili výhodu své početní převahy. Není třeba asi zdůrazňovat, že po celou tuto dobu bylo možno Francouze volně ostřelovat.¹⁷

Podstatný vliv na výsledek měly i osobnosti velitelů obou armád: zatímco Edward III. zcela v duchu moderního válečnictví řídil bitvu ze zadních pozic,¹⁸ jeho královský sok Filip VI. byl, stejně jako Jan Lucemburský, typický rytíř se všemi klady i zápory. Jeho vlastní vina na výsledku střetnutí je nezanedbatelná. Jak již bylo řečeno, Angličané, vědomi si své početní i hmotné slabosti, se zaměřili na defenzivní styl boje. Edward své vojsko rozestavil na pahorku po levé straně cesty vedoucí k Abeville. Svým pravým bokem se Angličané opírali o městečko Crécy a les. Vojsko bylo sešikováváno ve třech rovnoběžných liniích. V nich byly šachovitě rozmístěny oddíly lučištníků a kopiníků společně se sesedlými rytíři, kteří byli vzhledem ke své zbroji a výcviku neurozeným lehkooděncům v případě boje muže proti muži skvělou oporou.¹⁹ A nutno zde zmínit i psychologický efekt: Edward tak dal svým mužům najevo, že urozená feudalita je v boji v případě nepřízně neopustí, jak bývalo časté, že zvítězí či padnou společně. To bylo nepochybně velmi motivujícím faktorem.

Smrt krále Jana v historiografii

Vzhledem k tomu, v jakém stavu se nacházejí naše informační zdroje o bitvě u Kresčaku, nemůže být překvapující, že si nejsme jisti, jak proběhly poslední okamžiky krále Jana. Naše zdroje nám totiž umožňují nastínit pouhý sled událostí, nikoli však přesný detailní průběh. Na základě tohoto faktu se přirozeně také liší závěry jednotlivých historiků, kteří se v různých dobách problematikou Kresčaku zabývali.

Jelikož všechny tyto závěry utvářely naši představu o tom, co se u Kresčaku událo, pokládám za vhodné se v krátkosti o některých těchto interpretacích zmínit.

Současníkem událostí, jež jsou ve středu našeho zájmu, je francouzský kronikář Jean Le Bel.²⁰ O smrti Jana Lucemburského se Le Bel zmiňuje v závěru, kdy vypočítává padlé francouzské strany: „Počnu nejvznešenějším a nejurozenějším. To byl

toho, že by hrdou šlechtu neovládl a zároveň tak zvýšil vědomí sounáležitosti ve svém vojsku. Dá se říci, že Kresčak znamená spolu s bitvou u Courtrai (1302) změnu v chápání válečného střetnutí. Ve středověké mentalitě se totiž odlišně chápe bitva a válka. Angličané jeli ke Kresčaku do války, Francouzi do bitvy. Střet těchto dvou principů zapříčinil výsledek. O mentalitě válečných střetů ve středověku blíže viz: DUBY, Georges: *Neděle u Bouvines. 27. červenec 1214*. Praha 1997, s. 88–140. K pojetí rytířství např. viz: IWAŃCZAK, Wojciech: *Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století*. Praha 2001, popř. HOŠŤÁLEK, Stanislav: *Kníha o rytířích*. Praha 2002.

17 KLUČINA, P. – ROMAŇÁK, A.: *c. d.*, s. 146–147.

18 Král Edward velel třetímu voji, který stál na vrcholu kopce, kde Angličané rozložili své pozice.

19 Dle údajů P. Klučiny první linii tvořilo asi 2000 lučištníků, 1000 kopiníků a 800 rytířů. V druhé linii bylo 1200 lučištníků, 600 rytířů a blíže nespecifikovaný počet dalších lehkooděnců, nepochybně však tato linie byla slabší než linie první. Třetí linie přibližně odpovídala lini první. In: KLUČINA, P. – ROMAŇÁK, A.: *c. d.*, s. 146.

20 Jean Le Bel se narodil v dnešní Belgii před rokem 1290. Jeho dílo nazvané *Vrayes Chroniques* zachycuje období let 1306 až 1361. Veškeré události jsou zachyceny moderním reportérským způsobem. Le Bel byl přítelem a průvodcem Jana Henegavského, na jehož dvoře působil. Díky tomu se stává přímým svědkem popisovaných událostí, které zachycuje objektivně, bez stopy vlivu „vlastenectví“. Le Bel je o generaci starší než Froissart, který z jeho díla také vychází. Roku 1370, kdy Jean Le Bel umírá, začíná Jean Froissart psát své *Kroniky*.

udatný král český, jenž – třebaže byl slepý – chtěl být jedním z prvních v bitvě. Dal svým rytířům rozkaz pod trestem zkrácení o hlavu, aby ho dovedli tak daleko vpřed, aby mohl zasadit do nepřátel mečem.²¹ O Janově proslulém výroku „Toho bohda nebude, aby český král z boje utíkal“ se Le Bel nezmiňuje.

Toto nám o Janově konci říká Le Bel. Nutno říci, že toho není mnoho. Jean Froissart, který na Le Bela navazuje, je však již podrobnější: „Přitom padl i chrabrý český král Jan Lucemburský, syn císaře Jindřicha Lucemburského. Když zaslechl povel k boji, zeptal se, kde je jeho syn Karel. Průvodci mu řekli, že nevědí, že se však nejspíš někde bije, načež král pravil: ‚Pánové, jste dnes všichni mými přáteli a bratry ve zbrani, proto vás žádám, jelikož sám jsem slepý, vedte mne tak daleko do bitevní vřavy, abych měl nepřátele na dosah meče.‘“²² Rytíři souhlasili, a protože ho nechťeli ztratit v mačkanici lidí, svázali otěže koní dohromady. Krále pak dle jeho přání vysunuli o něco kupředu a tímto způsobem postupovali proti Angličanům. „...Král vjel do řad protivníka a on i jeho druhové bojovali velmi statečně. Postoupili však příliš kupředu a byli všichni na místě pobiti. Ráno je našli na zemi mrtvé s koňmi navzájem spojenými.“²³

Tolik asi prameny nejznámější, avšak francouzské. Jak se ke Kresčaku staví prameny domácí? Nutno říci, že jich logicky mnoho není.²⁴ Z kronik vzniklých z podnětu Karla IV. relativně nedlouho poté se o Kresčaku zmiňuje František Pražský, Beneš Krabice z Weitmile a velmi stručně opat Neplach.²⁵

František Pražský ve své Kronice²⁶ píše, že čeští šlechtici Janovi radili, aby si odchodem ze ztracené bitvy zachoval život. Leč „on odpověděl, že nespáchá takový zločin na své slávě a neočerní proto svou pověst, naopak jim přikázal, aby ho vedli tam, kde nastala větší válečná vřava a třeskot zbraní. Jeden z urozených Českého království mu odpověděl: „My vás povedeme tam, odkud se již s vámi nevrátíme.“ A když to učinili, král český, žel, s mnoha knížaty, pány a rytíři z různých částí světa padl a byl zabit... Potom anglický král se svými šlechtici upřímně oplakal a dal s potout pohřbit českého krále a jiná knížata, která padla v boji.“²⁷

U Beneše Krabice z Weitmile²⁸ se objevuje onen později tak často citovaný Janův výrok: „Když bylo králi Janovi oznámeno, že Francouzi prchli a byl vyzván, aby spásným útekem zachoval život svůj a svých lidí, popuzen odpověděl: ‚Toho nebude,

21 *Staré francouzské kroniky*. Ed. V. ČERNÝ, Praha 1962, s. 192.

22 Osobně se mi zdá tato verze Janova proslovu k jeho doprovodu pravděpodobnější. Velmi pochybuji, že rytíř jako Jan by hrozil svým rytířským druhům – a o tom, že jeho nejbližší doprovod byl tvořen rytíři, nelze pochybovat – setnutím.

23 FROISSART, J.: *c. d.*, s. 40.

24 Česká účast na tažení obou Lucemburků byla epizodní. Krom doprovodu jistého počtu synů českých šlechtických rodů se většina lucemburské hotovosti rekrutovala z Porýní (Karel byl nedávno předtím zvolen římským králem proti císaři v klatbě Ludvíku Bavorovi) a z Lucemburska. Čeští svědkové Janova skonu se přirozeně do Čech nevrátili. Zmínky v pozdějších českých kronikách vznikají pod vlivem Karla IV.

25 Jedná se o *Kroniku Františka Pražského*, *Kroniku pražského kostela* Beneše Krabice z Weitmile a *Neplachovo Stručné sepsání kroniky římské a české*. Viz edice: *Kroniky doby Karla IV.* Praha 1987.

26 Tato kronika byla psána od roku 1341 a je dovedena k roku 1353.

27 *Kroniky doby Karla IV.*, s. 140–141.

28 Na to, kdy začal Beneš Krabice z Weitmile psát svou kroniku, se názory historiků různí. Datace počátku se pohybuje od poloviny 14. století zhruba do 70. let téhož století. Viz: tamtéž, s. 563–70.

aby český král utíkal z boje, zaveďte mě tam, kde zuří největší válečná vřava. Pán buď s námi, ničeho se nebojme, jenom pečlivě střežte mého syna!‘ Byl tedy přiveden na bojiště, a hle, v předvečer svatého Rufa mučedníka, 26. srpna, král Jan zraněn mnoha střelami, podlehl smrti a s ním mnoho šlechticů Království českého. ... Jakmile se po skončené bitvě anglický král dověděl, že král Jan padl, dal vyhledat jeho tělo a když bylo nalezeno, dal mu s velkým nářkem vystrojit slavný pohřeb a posílaje je domů, řekl svým spolubojovníkům: „Dnes padla koruna rytířstva, nikdy nebyl nikdo podobný tomuto českému králi.“²⁹

Neplach,³⁰ opat východočeského opatovického kláštera, je nejstručnější:³¹ „Léta Páně 1347³². Český král Jan, syn císaře Jindřicha, s mnoha urozenými Českého království, totiž se synem pana Petra z Rožmberka a synem pana Jindřicha z Lichtenburka a s mnoha dalšími táhl do francouzského království na pomoc francouzskému králi proti králi anglickému a v zmíněném slavném království ve Francii byl zabit s níže psanými urozenými, totiž ...³³ Potom byl přenesen do Lucemburku a tam spolu s nimi pochován. ... A aby smrt tak velkého vládce byla uchována v paměti, nechť jsou zapsány tyhle verše: ‚Po narození Páně, když minulo třináct set roků, po nich když čtyřicet a šesti se naplnil počet, na den svatého Rufa smrt skosila slavného krále. Vyslov s bolestí v srdci svou soustrast se skromným králem. Třebaže byl opuštěn zcela a nadto úplně slepý, sotva se takový zrodí, vždy připraven do boje táhnout.“³⁴ Tolik tedy o Janově smrti u Kresčaku říkají české kroniky 14. století.

Přikročně nyní až k verzi, které se ve svých Dějinách národu českého v Čechách a v Moravě drží František Palacký: „Slepý Jan, král Český nacházel se byl, spolu s vévodou Savojským, v zadním šiku vojska. I dověděl se, kterak ke zlému konci chýlila se bitva, žádal i on oučastniti se nebezpečného boje toho dne. Postoupil tedy se svými ku předu: však že již nebylo žádné naděje více k vítězství, prosili ho páni čeští, aby ustoupením nazpět zachoval svůj život. I tu to bylo, kdežto prones proslavená slova svá ‚toť bohda nebude, by král Český z boje utíkal‘, - přikázal naopak, aby ho vedli do nejužší seče, kdeby také on ještě dokázati mohl sílu meče svého, jen syna jeho aby zachovali a ochránili. Jindřich tedy Mnich Basilejský a Jindřich z Klingenberka vzavše slepého krále mezi sebe, a přivázavše koně jeho ke svým, uprostřed pánův českých v hustém davu, s heslem „Praha“, obořili se na nepřátely. Takto ve strašném hluku zbraní proklestivše sobě, skrze šiky nepřátelské, cestu až

29 Tamtéž, s. 224. Paradoxem se Edwardův vlastní syn Edward, princ Waleský, zvaný dle své zbroje Černý princ, stal legendou srovnatelnou s legendou Jana Lucemburského.

30 Neplachova kronika vzniká někdy v období mezi lety 1355 a 1362, pravděpodobně kolem roku 1360. Viz: tamtéž, s. 584–85.

31 Jeho dílo má spíše analistickou podobu.

32 Jedná se o omyl. Správně samozřejmě 1346.

33 Zde je v rukopise volné místo, údajně v rozsahu dva a půl řádku, kam měla být dopsána jména padlých šlechticů. In: *Kroniky doby Karla IV.*, s. 548. Jana Lucemburského do jeho poslední bitvy doprovázeli s jistotou tito šlechtici: Jindřich z Rožmberka, Jindřich Bítovský z Lichtenburka a Jindřich z Klingenberka. Bývají ještě uváděna další jména – Dalibor z Kozojed, Ješek z Rožďalovic, Licek z Risenburka, Valkoun z Pořešína, Bolek z Vlašimi, Kunart z Pavlovic – objevují se ale až v pozdější veršované zprávě o bitvě u Kresčaku, soudobé prameny je nepotvrzují. In: URBAN, J.: *c. d.*, s. 45.

34 *Kroniky Karla IV.*, s. 548.

k Černému princovi,³⁵ byli odtud přece zase odtištěni. A když již větší část králových průvodců, mezi nimiž zejména Jindřich z Rosenberka, nejstarší syn Petra nejv. Komorníka Českého, Jan z Lichtenburka, i až do padesáti jiných pánův zahynuli, on vždy ještě předce udatně máchal mečem okolo sebe, až konečně zemdlený, upadl s koně. Když nastávala noc, našli ho mezi mrtvolami jeho druhův, an ještě dýchal. Král Eduard kázal jej zanést do vlastního stanu svého a pilně ošetřovati: on však již té noci vypustil ducha, na čež dívaje se vítěz spanilomyslný nemohl sám zdržeti se slzení. ... Na znamení vítězství šňal král Anglický s přílbice krále Janovy tři supí pera s nápisem „Ich dien“, i dal je svému synovi, Černému princovi, jenž přední čest toho dne byl sobě vysloužil. On postavil je do svého štítu, jež užíval co princ Waleský, ony pak zdobí až podnes erb jeho nástupcův, princův totiž Waleských.³⁶ Mrtvolu rytířského krále král Eduard, po odbývání zaň smuteční služby boží společně se synem svým, kázal odevzdati králi Karlovi IV. ...“³⁷

Vedle historického díla Františka Palackého měl v závěru 19. století na utváření představ o českých dějinách podstatný vliv ještě jeden titul, *Česko-moravská kronika* Karla Vladislava Zapa. Tato kronika vychází, ostatně jako všechny té doby, z odkazu Palackého. Situaci kolem bitvy u Kresčaku se věnuje dosti detailně, často výstižně, určitým omylům se v souladu s obecným povědomím ovšem neubráníla, líčení je dosti romantizující: „Když Českému králi Janovi přinesli zprávu, že jeho syn Karel, zvolený král Římský a markrabě Moravský, po boku krále Filipa na nepřátelské šíky dotírá a udatně bojuje, zaklínal knížete Savojského, aby mu rychle ku pomoci přispěl. I nedalo mu to pokoje a pravil řka: ‚A já půjdu tam, kde syn můj bojuje, abych jej svým tělem chránil. Vzhůru! ku předu! chrabří přátelé!‘ ... Shlukla se česká družina rytířův okolo svého krále, posvětivši se službám rytířským a čestným; ... Vzali čeští rytířové slepého krále mezi sebe, a aby ho v tísní bitvy neztratili, přivázali uzdu jeho koně k uzdám a střmeny ku střmenům jeho nejbližších dvořanův, Jindřicha řečeného Mnicha Basilejského a mladého Jindřicha z Klingenberka. Takovým to způsobem vrhli se čeští rytíři se svým králem do posledního boje, kde dav a hlomoz bitvy byl největší, porážejíce kopím všecko před sebou a vykřikující heslo Praha! Praha!, heslo své. ... naši rytíři vidouce jistou záhubu napomínali krále, aby svůj život zachoval. Král Jan však nechtěl z bojiště ustoupiti provolávaje slova: ‚Zachraňte syna mého! onť jest dědicem české koruny! Mne však pusťte do bitvy, neb toho bohda nebude, aby král Český z bitvy utíkal!‘ ... Po boku krále padli: Jindřich z Rosenberka, nejstarší syn pana Petra z Rosenberka, Jan z Lichtenburka, Jindřich z Klingenberka, Heřman z Milíčína a Talmberka, Plichta II. ze Žerotína, synovec slavného bojovníka téhož jména, který 1322 u Mühldorfa padl, Bavor ze Strakonic, Valkoun z Pořešína, Závíše z Jimlina, Dalibor z Kožojed, Kunáč z Pavlovic, Bedřich Pětipeský, Liček z Eiesenburka,

35 Zde byl možná položen základ pozdějšího věhlasu a slávy Černého prince. Tím, že porazil legendu, se legendou stal.

36 Tato historka je pouhým mýtem. Užívání hesla „Ich dien“ není u Jana Lucemburského doloženo. Historikové jsou skeptičtí také k převzetí oněch supích per (král Jan vsutku, stejně tak jako přemyslovští předchůdci, užíval v klenotu supí křídlo) Černým princem. Spíše opačně ukazují na vlastní waleskou tradici a kořeny. Někdy bývají supí pera nahrazena pery pštrosími, což je však naprostý nesmysl: pštrosí pera nemohla být v Evropě před polovinou 14. století známa. Viz: FIALA, Zdeněk: *Předbusitské Čechy (1310–1419)*. Praha 1978, s. 79.

37 PALACKÝ, František: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Praha 1926, s. 386.

Hron z Vlašimi a do padesáti ze stavu rytířského. Král Jan mečem svým tak dlouho udatně okolo sebe máchal, až mnohými smrtelnými ranami pokryt s koně klesl.³⁸ Z tohoto textu jasně vyplývá, že Jan dle autora zasáhl do bitvy až v podvečer, po několika předchozích francouzských útocích. Stejně tak se tu objevuje zmínka o tom, že Edward zakázal svým mužům opouštět pozice: „... nedovolil ještě vojsku svému opouštět šíky, boje se nějakého obelstění...“³⁹ Dále: „Nalezen jest také král Český, ležel uprostřed svých rytířův, kteří pro něj na poli bitvy položili život svůj, ještě dýchal a měl něco síly, tak že i promluvit mohl. ... Přišel král Edward i syn jeho, Černý princ; Edward spatře skomírajícího královského hrdinu, promluvil k svým průvodcům hlasem pohnutým řka: ‚Dnes klesla koruna rytířstva, nebylo nikdy podobného tomuto králi Českému! Král Český by byl hoden lepšího umrlčího lože!‘ i nemohl se od slz zdržeti.“⁴⁰ Dle Zapa král Jan skonal v rukou Černého prince, který o něj synovsky pečoval, otec mu poté udělil Janův klenot a heslo „Ich dien“, Janovo tělo nechal pohřbít. Autor se na závěr dosti podrobně věnuje osudům Janových ostatků.⁴¹

Na počátku 20. století vychází ve Velké Británii kniha Františka hraběte Lützowa, která vyšla roku 1911 v češtině pod názvem *Čechy – nástin historický*. O Kresčaku se tu píše: „Na počátku bitvy zůstávali králové český i německý se svojí skrovnou družinou v zadním šiku vojska, nedůvěřující snad příliš výsledku boje, svedeného proti jejich radě.“⁴² Když se porážka Francouzů jevila jistou, uvědomili někteří z českých pánů krále Jana o nepříznivém obratu v bitvě nastalém, i radili mu, aby následoval příkladu Francouzů, kteří již ustupovali. Tu promluvil král Jan památná slova: ‚Tohoť bohdá nebude, aby král český z boje utíkal!‘ I poručil král Jan dvěma ze svých nejstatečnějších rytířů, Jindřichu Mnichovi Basilejskému a Jindřichu z Klingenbergu, aby přivázali svoje koně k jeho a vedli jej, kde stál Černý princ. Provolal pak heslo „Praha“ a rytířové i páni, shluknuvše se kolem svého krále, zamířili útočně do vojska anglického. Kvapem minuvše utíkající Francouze, pronikli, těsně k sobě srazení, do nejhustších řad anglických a na okamžik málem dosáhli místa, kde stál Černý princ.“⁴³ Brzo přesilou opět odrazení a král Jan, smrtelně raněn, klesl s koně a ve chvílce padesáte předních pánů leželo mrtvo vůkol svého krále. Z Čechů sotva který zůstal naživu, i zahynul na bojišti kresčackém výkvět české šlechty.“⁴⁴ Zbytek pokračuje stejně jako u Palackého, který je ostatně silným inspiračním vzorem.

Velmi detailně se roli Jana Lucemburského u Kresčaku věnuje Josef Šusta v třetím díle druhého svazku *Českých dějin*. Konstatuje, že veškeré údaje o členění a počtech

38 ZAP, Karel Vladislav: *Česko-moravská kronika. Kniha II.* Praha 1882, s. 221–222.

39 Tamtéž, s. 223.

40 Tamtéž, s. 225–226.

41 Tamtéž, s. 226–227.

42 Autor tu naráží na radu zvědů vyslaných Filipem VI., z nichž jeden byl Jindřich Mnich Basilejský, kteří francouzskému králi po obhlédnutí anglických pozic radili, aby nechal vojsko odpočinout a s útokem posečkal do druhého dne. Vše bohužel dopadlo, jak víme, jinak.

43 Mohlo by se jednat o jeden z útoků, který ohrozil pozice Černého prince natolik, že dva z jeho rytířů odjeli žádat princova otce, krále Edwarda o poskytnutí posil. Ten je odbyl, jak známo, slovy, že nezasáhne do bojů, pokud bude jeho syn živ, a ať nechají Černého prince, aby si sám vysloužil rytířské ostruhy. Tak se i stalo. Edwardovi, princovi Waleskému, bylo v době bitvy u Kresčaku 16 let.

44 LÜTZOW, František: *Čechy. Nástin historický*. Hradec Králové – Praha 1911, s. 67–68.

francouzského vojska jsou nejisté a navzájem si odporují.⁴⁵ Ohledně síly lucemburského kontingentu se odvolává na zprávu florentského kronikáře Villaniho, který hovoří o 500 rytířských kopích. Pro roztržitost útoku a anglické lučištníky prý do anglických řad dospěly pouze ojedinělé hloučky francouzských rytířů, což je opět velmi pravděpodobné.⁴⁶

Froissart dokonce hovoří o tom, že Jan Lucemburský dorazil do anglických řad a čtyři z nepřátel mečem zranil, než on a jeho průvodci byli zabiti. Josef Šusta o tomto pochybuje a odkazuje se na Karlem IV. informovaného Beneše Krabice z Weitmile, který Janovu smrt přičítá lučištníkům.⁴⁷

Josef Šusta soudí, že Jan Lucemburský, stejně tak jako většina francouzských rytířů, padl pod zásahy waleských lučištníků dříve, než se mohl střetnout v osobním boji s opěšalými anglickými rytíři. Navíc prý houstnoucí tma zvyšovala paniku ve vojsku.⁴⁸ Také Šusta potvrzuje, že převzetí Janova klenotu a hesla je jen smyšlenkou.⁴⁹

Německý historik, zabývající se českými dějinami, Ferdinand Seibt se ve své knize *Karel IV. – císař v Evropě (1346–1378)* přiklání k verzi Jeana Froissarta, když píše: „Český král Jan naproti tomu (míněn je tu nedobrovolný ústup francouzského krále

45 J. Šusta uvádí, že dle některých zpráv se Jan i Karel nacházeli v houfci, který doprovázel Janovany, podle jiných byli v houfci německého původu, až v druhém šiku. Toto je zdůvodňováno tvrzením, že Francouzi prý nepřáli přednost v honosné rytířské srážce cizincům. Tento šik byl údajně veden královým bratrem Karlem z Alenconu. Osobně se přikláním ke druhé možnosti. Myslím, že je velmi pravděpodobné, že Jan byl v těsné blízkosti Filipa VI., což by odpovídalo jeho prestiži a válečnické pověsti. Není zmínka o tom, že by se král Filip účastnil onoho nešťastného prvního útoku, který povětšinou skončil pod anglickými šípy. Pokud Jan bojoval spolu s hrabětem z Alenconu, je opět pravděpodobné, že byl mezi těmi, kteří ohrozili Černého prince. Hrabě z Alenconu se totiž prokazatelně s Angličany osobně utkal, při tomto střetu padl. Karel z Alenconu je kronikáři zmiňován, vedle flanderského hraběte Ludvíka z Nevers a synovce Filipa VI. Ludvíka z Blois, kteří také padli, jako jeden z těch, kteří pronikli do anglických řad.

46 Projet skrz střelbu lučištníků a dorazit k cíli měli šanci jen ti s nejdokonalejší, tudíž nejnákladnější, zbrojí – tedy ti neurozenější. Šusta navíc udává, že se zcela jistě neví, kdy k útoku Janovy družiny došlo, ale že to pravděpodobně bylo až v jejím závěru, tj. k večeru. To by opět zvyšovalo šance Francouzů na dojetí, neboť rostoucí tma nutně musela lučištníkům stěžovat, ne-li přímo znemožňovat, mířenou střelbu a střelba v podstatě naslepo již nemohla být tak efektivní. Odkazuje na to i Froissartův údaj, že Jan Lucemburský vyrazil těsně před západem slunce. In: ŠUSTA, J.: *České dějiny II/3*, s. 496–507. J. Urban ve své monografii o Kresčaku uvádí, že 26. srpna v oblasti Crécy-en-Ponthieu slunce zapadá kolem 18.38 hod., za jasného počasí se stmívá až kolem 19.30 hod. In: URBAN, Jan: *c. d.*, s. 58.

47 Doslova: „... král Jan, zraněn mnoha střelami, podlehl smrti...“ In: *Kroniky doby Karla IV.*, s. 224. Stejný způsob smrti přičítá Janovi i *Gesta Trevirorum* – letopis vzniklý v okruhu Janova strýce, trevírského arcibiskupa Balduina. Dle italských kronik našel Jan smrt pod kopyty svého koně. In: ŠUSTA, J.: *České dějiny II/3*, s. 508.

48 ŠUSTA, J.: *České dějiny II/3*, s. 508–509. S tímto závěrem nesouhlasím. Co pak ale útok hraběte z Alenconu? Neztěžovala tma také střelbu lučištníkům? Nemyslím si také, že by družinu Jana Lucemburského zachvátila panika. Všichni jeli na jistou smrt se svým slepým králem, který byl rozhodnut rytířsky padnout na vrcholu své slávy, neboť život pro něj po synově volbě římským králem již neměl ve slepotě smysl. V okamžiku, kdy už byli se smrtí smířeni, těžko mohla panika hrát i minimální roli. Navíc J. Šusta neměl možnost čerpat z ostatků Jana Lucemburského, které z antropologického hlediska prozkoumal prof. E. Vlček roku 1980 a které do případu vnášejí jiný pohled. O tom podrobně v kapitole o Vlčkově zkoumání nebo ve Vlčkových pracích: VLČEK, E.: *Čeští králové I. Díl II*. Praha 1999; TÝŽ: *Jak zemřeli*. Praha 1993; TÝŽ: *Jan Lucemburský. Tělesné vlastnosti 10. českého krále ve světle antropologického lékařského průzkumu*. Praha 1980. Tuto možnost měl již např. J. Spěváček, ale překvapivě se zkoumání prof. Vlčka v jeho monografiích o Janu Lucemburském hlouběji neobjevuje.

Filipa VI., kdy byl z bitvy vyveden Janem Henegavským) usiloval o postup vpřed, aby nikdy nikdo nemohl říci, že český král ustoupil před nepřítelem.⁵⁰ A dokládá to Froissartovými, resp. Janovými slovy: „Prosím vás se vši naléhavostí, vedte mne tak daleko vpřed, abych měl nepřátele na dosah meče.“ A tak byl slepec veden svými druhy vpřed. Jan pozvedl meč jednou nebo třikrát či čtyřikrát a bil se velmi hrdinsky. Udatní rytíři to s umíráním mysleli vážně, neboť potupný útěk jim byl cizí...⁵¹

Na závěr dejme slovo Jiřímu Spěváčkovi, který je autorem prozatím nejobsáhlejších monografií o Janu Lucemburském.⁵² Spěváčkova verze vychází z Froissartova líčení, jehož charakterizuje jako střízlivého kronikáře.⁵³ Přejímá jeho tvrzení, že Jan i jeho druhové zahynuli, když postoupili příliš kupředu a byli na místě ubiti. Dle Spěváčka je toto jediná autentická zpráva, která byla pozdějšími pisateli přejímána a doplňována (tedy fabulována) s cílem obestříť Janův skon gloriolou rytířského hrdinství. Přitom, jak říká Spěváček, statečnost Jana Lucemburského byla zcela prostá, bez patosu, neboť Jan v osobě svého syna Karla dosáhl vrcholu a mohl svůj život považovat za završený – ve slepotě pro něj již nadále neměl smysl, proto mu ani nepřípadlo na mysl, že by jej poskvnil útekem z bitvy.⁵⁴

Toto jsou tedy názory jednotlivých badatelů,⁵⁵ které přesně odrážejí stav pramen-
né základny: je-li řeč pramenů často protichůdná, nemohou ani historici dospět k jednotě. Otázka smrti krále Jana Lucemburského v bitvě u Kresčaku tak stále zůstává jednoznačně nezodpovězena. Cestu naznačují výsledky bádání antropologa Emanuela Vlčka, jimž se podrobně věnuji v následující kapitole.

Antropologický rozbor ostatků krále Jana

V období srpna až prosince roku 1980 došlo k antropologicko-lékařskému průzkumu dochovaných ostatků 10. českého krále Jana Lucemburského odborným kolektivem v čele s prof. MUDr. Emanuelem Vlčkem, DrSc. Závěry, k nimž tato komise došla, se odrazily ještě téhož roku v uspořádání výstavy o smrti Jana Lucemburského v Pantheonu Národního muzea v Praze a ve vydání publikace s názvem *Jan Lucemburský – tělesné vlastnosti 10. českého krále ve světle antropologicko-lékařského*

49 ŠUSTA, J.: *České dějiny II/3*, s. 510.

50 SEIBT, Ferdinand: *Karel IV. Císař v Evropě (1346–1378)*. Praha 1999, s. 144.

51 Tamtéž.

52 Jedná se o práce: SPĚVÁČEK, Jiří: *Král diplomat*. Praha 1982 a SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba (1296–1346)*. Praha 1994. K tomu viz článek: SPĚVÁČEK, Jiří: *Bitva u Crécy-en-Ponthieu, její příčiny a průběh bojových akcí*. In: Historický obzor, 1996, č. VII–VIII, s. 153–156. Bohužel v obou monografiích je Spěváček ke Kresčaku a Janově smrti dosti skoupý – věnuje této otázce cca 1–2 strany.

53 SPĚVÁČEK, Jiří: *Král diplomat*, s. 244.

54 Tamtéž, s. 245; TÝŽ: *Jan Lucemburský a jeho doba (1296–1346)*, s. 565.

55 Nejnovější monografií na toto téma je (opomineme-li syntézu L. BOBKOVÉ *Velké dějiny zemí Koruny české. Díl IVa 1310–1402*. Praha – Litomyšl 2003, kde je otázce Kresčaku věnován relativně rozsáhlý prostor, ačkoli i toto pojetí odráží většinové názory historiografie na Janovu smrt, autorka ale již reflektuje antropologické výzkumy Janových ostatků) kniha J. URBANA *Kresčák. 26. srpen 1346 z roku 2000*. Toto dílo shrnuje předchozí závěry a autor sám se přiklání k verzi, že Jan, stejně jako většina útočících, nedojel, přičemž konstatuje, že svědkové ale chybí, čím vzniká prostor pro legendy. Nesouhlasí také s tím, že by Jan byl živý přenesen do Edwardova stanu. In: URBAN, J.: *c. d.*, s. 59–60.

průzkumu.⁵⁶ Výzkum prof. Vlčka je základním informačním pramenem mé práce,⁵⁷ a proto jsem se rozhodl mu věnovat samostatnou kapitolu.

Průzkumem zachované mumie bylo doloženo, že se skutečně jedná o autentické ostatky krále Jana Lucemburského. Antropologická data krále Jana se s ostatky shodují. Dle těchto ostatků měl král Jan asi 170 cm vysokou atletickou a svalnatou postavu. Měl krátkou zakulacenou hlavu a výrazný obličej s dlouhým a úzkým nosem, nízkým horním rtem a výraznou bradou. Vousy nosil pravděpodobně krátce zastřižené, nakadeřené a s knírkem. Také vlasy nosil dle tehdejší módy dlouhé a nakadeřené.

Dědičné prvky ukazují na vztah otec – syn mezi zkoumanými ostatky a ostatky Karla IV. Prokazatelně se jedná o příslušníky stejného, tj. lucemburského rodu.⁵⁸

Král Jan oslepl mezi svým 41. a 43. rokem života – příčinou byl pravděpodobně zelený zákal.⁵⁹

Zdravotní stav krále Jana v době smrti byl uspokojivý.⁶⁰ Ve své poslední bitvě utrpěl tato zranění: bodnou ránu levého oka, která pronikla do nitra lebky a byla způsobena trojbokým předmětem.⁶¹ Takto vzniklé poškození mozku spolu se silným vnitřním krvácením způsobilo králi neodvratitelnou smrt. Dále byla na Janově těle zjištěna bodná rána zad, jež pronikla levou lopatkou do horní části hrudníku.⁶² I tato rána byla smrtelná. Byla zjištěna také sečná poranění paže.⁶³ Nelze pochybovat o tom, že král Jan v bitvě u Kresčaku zemřel na místě. Zjištěné sečné rány na pravé ruce přičítá prof. Vlček snaze uloupit mrtvému králi z ruky drahocnou zbraň či sejmout prsteny. Sečnou ranou byla zasažena i levá pata, na pravé noze byl posmrtně násilně odtržen 1., 2. a 3. prst.

56 VLČEK, Emanuel: *Jan Lucemburský. Tělesné vlastnosti 10. českého krále ve světle antropologicko-lékařského průzkumu*. Praha 1980. Nověji tato práce vyšla pod odlišnými názvy v letech 1993 a 1999. Došlo ovšem jen k drobným revizím, které na základní teze neměly prázdný vliv. Jedná se o práce: VLČEK, Emanuel: *Jak zemřeli*. Praha 1993 a VLČEK, Emanuel: *Čeští králové I. Díl II*. Praha 1999. Vlčkovy práce obsahují kromě antropologické části i část historickou, čímž je pro čtenáře zachována souvislost s historickými událostmi, do nichž tak může výsledky Vlčkovy práce zasadit, což považuji za velmi důležité.

57 Při řešení otázky smrti Jana Lucemburského jsou jeho ostatky přirozeně primárním historickým pramenem, jehož kombinací s prameny písemnými může být do často navzájem se vyvracející mluvy těchto pramenů vneseno nové světlo.

58 Provedené antropologické výzkumy potvrzují věrnost zobrazení Lucemburků Jindřicha VII., Jana Lucemburského a Karla IV. v Jihlavském rukopise *Zbraslavské kroniky*.

59 Jan oslepl na pravé oko ve 41 letech, ve 43 oslepl zcela po neúspěšné léčbě v Montpellier. Jistý vliv tu vedle glaukomu pravděpodobně sehrála i dědičná slabozrakost.

60 Byla zjištěna za života zhojená zranění – snad následky turnajových či válečných zranění. Král Jan byl např. zle pochroumán při turnaji konaném 24. února 1321 v Praze: „Při něm těžce (míněn král Jan, pozn. aut.) spadl s koně, a když se dlouho válel v převelikém blátě a byl hrozně pošlapán nohama koní, byl konečně stěží vytažen ze zástupu takřka polomrtev se zabláčenou zbraní a úplně zohavěným oděvem.“ In: KOPIČKOVÁ, Božena: *Eliška Přemyslovna. Královna česká (1292–1330)*. Praha 2003, s. 36. Obdobně byl král Jan zraněn v turnaji ve Francii roku 1335. In: IWAŃCZAK, W.: *c. d.*, s. 58.

61 Prof. Vlček spekuluje o kopí, dýce či šípů.

62 Jedná se o kruhovitý otvor o průměru cca 10 mm, který vznikl průnikem hrotnatého tělesa do hrudníku. Dle zkošení okrajů se zcela jistě jedná o bodnou ránu. Následkem byl jistě pneumotorax.

63 Sečné rány byly zjištěny na pravém loketním kloubu. První sek měl za následek oddělení hlavičky ramenní kosti v kloubu, další dva seký zasáhly hlavičku a krček pravé kosti vřetenní.

Prof. Vlček vše uzavírá konstatováním, že Jan Lucemburský zemřel na základě utržených bodných ran hlavy a hrudníku. V otázce časového určení se přiklání k líčení Jeana Froissarta, že král Jan zemřel na bitevním poli a kategoricky odmítá tvrzení o přenesení ještě žijícího Jana Lucemburského do stanu anglického krále Edvarda III. a následné pokusy o Janovu záchranu.

Tělo krále Jana bylo po smrti mumifikováno. Bylo vyjmuto srdce z těla a tělo samo bylo konzervováno ponořením do horké pryskyřice.⁶⁴

K otázce smrti Jana Lucemburského

Výsledky antropologického průzkumu ostatků Jana Lucemburského, k nimž došel prof. Vlček, jsou jistě velmi podnětné, přesto však považuji některé Vlčkovy závěry za chybné či nepřesné.⁶⁵

Dostávám se tak k tomu, abych předeštel svůj náhled na problematiku smrti krále Jana Lucemburského. Já osobně si na základě písemných pramenů, které jsem prostudoval, a na základě faktů, které zjistil na ostatcích krále Jana prof. Vlček, myslím, že Jan Lucemburský zemřel v bitvě u Kresčaku roku 1346 na základě zranění, jež utřil v přímém střetu s Angličany, tedy nikoli pod zásahy anglických šípů, jak se mnohdy traduje.

Nejprve bych se vyjádřil k závěrům prof. Vlčka, které jsou mi hlavním pramenem.⁶⁶ Jak jsem již řekl, závěry, k nimž došel, jsou velmi přínosné a zajímavé, mám pouze výhrady k jeho hodnocení ran na Janově těle.⁶⁷

Vlček říká, že nejzávažnější ranou, kterou na Janově těle zjistil a která byla bezpochyby smrtelná, je bodná rána levého oka, jež pronikla očníci až do nitra lebky. Tvar nástroje byl trojboký a Vlček spekuluje o tom, že se mohlo jednat o kopí, dýku či šíp.

Druhá rána, také smrtelná, je klasifikována jako kruhovitý otvor o průměru cca 10 mm pod hřebenem levé lopatky vzniklý průnikem hrotnatého tělesa do oblasti hrudníku. Dle zkosení okrajů se dle Vlčka jedná zcela nepochybně o ránu bodnou.

Dále byly zjištěny tři sečné rány na pravém loketním kloubu a taktéž tři sečné rány na pravém zápěstí. Sečnou ranou byla zasažena také levá pata. Vlček soudí, že byly zasazeny sekundárně na již mrtvém těle a spekuluje o tom, že důvodem snad měla být snaha oloupit Janovu mrtvolu o cenný meč či neméně cenné prsteny.

64 In: VLČEK, E.: *Čeští králové I.*, s. 152–164; TÝŽ: *Jak zemřeli*, s. 87–104; TÝŽ: *Jan Lucemburský.*, nepaginováno.

65 Je nutné si uvědomit, že prof. Vlček je antropolog, nikoli historik, zvláště ne vojenský historik. Jeho závěry jsou ale nutným základem, z něhož musíme vycházet, chceme-li se zabývat otázkou smrti Jana Lucemburského v bitvě u Kresčaku.

66 Tento pramen je, narozdíl od pramenů písemných, pramenem objektivním. Teprve v jeho světle je podle mého názoru možno se s větší jistotou orientovat ve spleti pramenů písemných.

67 Jsem si vědom toho, že se může zdát paradoxním, chci-li opravovat výsledky antropologického výzkumu a nejsem přitom antropologem. Chtěl bych říci, že v žádném případě nejde o žádnou opravu z hlediska antropologického, zde se jedná o nezpochybnitelná fakta, pokouším se pouze o jinou interpretaci těchto faktů, což již je úkolem, jehož se historik může zhostit.

Je škoda, že v případě oné rány v levém oku nejsou uvedeny její rozměry, které by nám také mohly být nápomocny.⁶⁸ Osobně si myslím, že výše popisovaná rána byla způsobena dýkou. Vzhledem k tomu, že dobíjení protivníků velmi úzkou, speciálně k tomuto účelu pouze bodnou, dýkou nazývanou *misericordia*⁶⁹ skrz mezeru ve zbroji či skrz hledí přilby (!) bylo dobově běžnou praxí, jež měla za cíl ukončit boj a ukončit utrpení poraženého protivníka, zdá se mi být tato interpretace nejvhodnější.⁷⁰

Co se týče rány v zádech, pochybuji, že se jedná o ránu způsobenou šípem.⁷¹ Opomineme-li slova prof. Vlčka, uvažujme o tom, jak by Jan mohl přijít k ráně šípem do zad? Podle mne je značně nepravděpodobné, že by se Jan jako rytíř, který tak dbal na svou čest a pověst, nadto hledající smrt, obracel k nepříteli zády. Pokud se tak stalo, myslím si, že k tomu došlo až v okamžiku střetu s nepřítelem. V tomto okamžiku již pokládám případnou střelbu lučištníků za neefektivní (střelba na krátkou vzdálenost, pokud již není přímo technicky nemožná, rozhodně postrádá smysl). A kdyby byl Jan zasažen lučištníky ještě před tím, než dorazil do anglických řad (i když to pokládám, vzhledem k faktům, za nepravděpodobné), jak vysvětlit onu ránu v zádech?

Samozřejmě je možné přemýšlet o tom, že Jan byl střelen do zad, když se blížil k anglickým pozicím.⁷² Pokud ale vezmeme v úvahu hrozivou účinnost anglických luků,⁷³ kterou zde nijak nepodceňuji, a přitom také povahu smrtelných zranění Jana Lucemburského, která podle mne svědčí o tom, že král Jan padl v osobním střetu, nadchází otázka, jak se s těmito kontrastujícími fakty vyrovnat. Osobně bych viděl možné vysvětlení v kvalitě zbroje krále a jeho průvodců, možná také ve formaci, kterou družina zaujala,⁷⁴ a asi i v onom příslovečném štěstí, i když toto je faktor, kterým bychom se nejspíše neměli mnoho zabývat.

Závěry prof. Vlčka nám neříkají pouze to, jak Jan Lucemburský zemřel, nýbrž nepochybně vyvracejí také onu historku, že byl Jan nalezen živý a přenesen do stanu Edwarda III., kde se Angličané snažili o jeho záchranu.⁷⁵

68 Pravděpodobně jinak by vypadala oční krajina po zásahu kopím, než po zásahu útlou dýkou.

69 Tento výraz značí „Milosrdenství“, podobně němčina užívá pro tento typ dýky výraz *Gnadgott*, tj. „Milost Boží.“

70 Navíc většina těchto dýk mívala trojboký tvar! Tato zbraň, právě proto, že byla pouze bodná, neměla pro řadového pěšáka cenu – byla by pro něho příliš drahá, příliš luxusní. Jednalo se o zbraň urozeného rytířstva. Jsou tedy vyloučeni v pramenech zmiňovaní pěšáci z Cornwallu. Osobně pochybuji, že by byli vyzbrojeni *misericordiemi*, i prameny hovoří o dlouhých nožích – mám za to, že jsou tím míněny tesáky jakožto běžně užívaná zbraň nižších společenských vrstev.

71 Ostatně ani Vlček nepochybuje, že se jedná o ránu bodnou.

72 Jak uvádím výše, francouzští rytíři nemohli útočit na Angličany přímo, ale byli nuceni anglické pozice obíždět.

73 Myslím tím celkovou výkonnost, tj. rychlost a přesnost střelby, průraznost. Viz KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně*, s. 426–431.

74 Jak asi mohli pánové vést slepého krále do boje? Nabízím tuto hypotézu: Jan byl středem skupiny, cílem bylo dovést jej až do anglických řad, aby mohlo dojít k boji. Kdyby byli vzájemně spoutáni, hrozilo nebezpečí, že smrt jednoho z nich ohrozí všechny. Stejně tak, kdyby králova koně vedli 2–3 lidé, kteří tak ale byli takřka na ráně, mohla by mít jejich smrt fatální následky. Řešení bych viděl v tom, že družina krále obklopila – aby jej chránili svými těly a aby každý jeden z nich mohl kdykoliv nastoupit na místo padlého druha – a v této formaci, směrem k anglickým pozicím krytí štíty, vyrazili. Jistý počet tak měl relativně slušnou šanci dojet živý.

Odmítám také Vlčkovu hypotézu, že Jan byl na bojišti oloupen. Sečné rány na jeho ruce pokládám spíše za rány vzniklé během boje. Každopádně se mi zdá technicky nemožné, aby byl Jan oloupen o prsteny. Neumím si totiž představit, jak by Jan tyto prsteny nosil. Kde? Pod rukavicí nebo na rukavici? Variantu, že by Jan nosil prsteny pod rukavicí, můžeme ihned vyloučit. Za prvé by pak obtížně oblékal rukavici, za druhé by tyto prsteny zvyšovaly nebezpečí zranění prstu při zásahu, což by zkušený válečník jako Jan jistě neriskoval.

Varianta druhá: Jan nosil prsteny na rukavici. Z této doby známe několik typů rukavic, které se nosily do boje. Vyskytuje se starší typ rukavic z kroužkového pletiva,⁷⁶ nově se začínají objevovat rukavice spějící k rukavici plátové.⁷⁷ Ani na jednu z těchto rukavic⁷⁸ nelze navléci prsten běžné velikosti. Přihlédneme-li k faktu, že i takto nošený prsten je opět svému nositeli spíše na škodu, pochybuji, že by si Jan nechal zhotovit prsteny zvláštní velikosti, které by mohl navlékat na rukavici.

Jsem skeptický i k otázce uloupení Janova meče. Myslím si, že pokud by Jan v důsledku posmrtné ztuhlosti⁷⁹ svíral zbraň tak pevně, bylo by pro potenciálního lupiče snazší mu dlaň otevřít zlomením prstů na principu páky než sekáním do ruky.⁸⁰

Toto jsou pouze otázky technické. Mohlo však vůbec dojít k tomu, že by byl Jan Lucemburský na bojišti oloupen? Víme, že vzhledem k tomu, že Angličané nevěděli, že je již po bitvě a očekávali celou noc další francouzský útok, vydal Edward III. zákaz opouštět pozice a loupit.⁸¹

75 Viz Vlčkovu tvrzení o dvou nepochybně smrtelných ranách, kdy smrt nastala ihned nebo velmi brzy. Je nemožné, že by Jan Lucemburský přežil takto těžce raněn na bojišti celou noc a dočkal se ranního ohledávání bojiště anglickými heroldy. Edward III. navíc zakázal svým vojákům opouštět bojiště před skončením bitvy. Angličané dlouho nechtěli věřit, že bitvu vyhráli. O tom, že skončila, se přesvědčili právě až ráno.

76 Mohou být prstové nebo tzv. palčáky. Jak uvádí P. Klučina, rukavice již v prvních desetiletích 14. století ztrácejí tvar palčáků a stávají se prstovými. In: KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně*, s. 346.

77 Podrobně ROTHERO, Christopher: *The Armies of Crécy and Poitiers*. Oxford 2000; NICOLLE, David: *French Armies of The Hundred Years War 1337–1453*. Oxford 2000 nebo KLUČINA, Petr – ROMANÁK, Andrej: *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby. Díl I. 5.–17. století*. Praha 1983 či *Vojenské dějiny Československa. Díl I. Do roku 1526*. Praha 1985, nejnověji a nejobsažněji KLUČINA, Petr: *Zbroj a zbraně. Evropa 6.–17. století*. Praha – Litomyšl 2004. Osobně u Jana Lucemburského předpokládám rukavice kroužkové, kombinované s pláty. Panovník jeho významu zajisté měl zbroj pokud možno nejmodernější. Nepředpokládám u něho konzervatismus, se kterým by lpěl na starších typech zbrojí. Navíc víme, že Jan vždy sledoval módní trendy a nebránil se luxusu. Proč by toto neplatilo také v případě zbroje? Plátovou zbroj, přesněji tzv. kombinovanou, nosil např. i Černý princ, tedy ji předpokládám také u krále Jana, navíc dle P. Klučiny byla tato zbroj v polovině 14. stol. standardem. Viz: KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně*, s. 322–346. Obecně tedy možno říci, že v nejvyšších vrstvách se v naší době užívala tzv. kombinovaná zbroj – tj. základem stále byla kroužková zbroj, klouby byly kryty plátovými nákoklenkami a náloketnicemi (objevují se již v pol. 13. stol.), varkoč bývá buď podbit kovovými lamelami, popř. se objevují tzv. plátové kabátce, kroužková zbroj je zesílena koženými pláty s lamelami, kryjícími předloktí a nadloktí, taktéž byla řešena ochrana nohou. Viz např. *Vojenské dějiny Československa. Díl I. Do roku 1526*. Praha 1985, s. 122–127; srov. KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně*, s. 189–346.

78 U rukavic – palčáků je to přirozeně zhora nemožné.

79 Pokud by ale zbraň spíše neupustil.

80 Tento způsob, kromě toho, že je pomalejší, by spíše přilákal nechtěnou pozornost.

81 Ba dokonce i pronásledovat nepřitele.

Pokud by se ale i přesto stalo, že by někdo porušil královo nařízení, riskoval by bezpochyby přísný trest a vydal by se na bojiště okrádat mrtvé,⁸² napadají mne dvě otázky. Kdyby došlo k loupení, účastnil by se ho jen jeden člověk? Naopak, kdyby jich bylo více a k loupení došlo, ztratil by Jan jen prsteny a meč?⁸³ Spíše se mi zdá logické, pominu-li prostou materiální hodnotu daných předmětů, že by si každý vzal něco z oné legendy,⁸⁴ již Jan byl, na památku či pro „štěstí“.⁸⁵ Kdyby bylo tělo takové legendy nalezeno oloupené, přešel by to Edward III., Černý princ a ostatně i kdokoli z anglických šlechticů? Nebyla by snaha najít viníka tohoto neslýchaného činu⁸⁶ a exemplárně jej potrestat? Kdyby k takovému oloupení došlo, neinformovali by nás o něm kronikáři?⁸⁷ Jan Urban ve své monografii o Kresčaku říká, že Jana našli a dosti necitlivě oloupili maroděři.⁸⁸ To však neřeší problém, zda by to nechal Edward III. jen tak a proč to nezachytili kronikáři.

82 Nepochybně by to musel být velmi odvážný člověk – Angličané přece netušili, že Francouzi zcela ustoupili a o nic se již nepokusí, a riskovat, že se sám v otevřené krajině střetne s nepřátelskými jezdci?

83 Po bitvě na Moravském poli bylo tělo Přemysla Otakara nalezeno údajně téměř nahé.

84 O pojetí ideje rytířství, a zvláště konkrétně na příkladu Jana Lucemburského např. viz IWAŇCAK, Wojciech: *Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví*. Praha 2001.

85 K porovnání: toto bylo běžnou praxí, a to nejen ve středověku. Ostatky krále Jana nejsou kompletní, neboť v novověku si jich část vzali kolem táhnoucí vojáci. Podrobně viz VLČEK, Emanuel: *Čeští králové I. Díl II*. Praha 1999; též: *Jak zemřeli*. Praha 1993; též: *Jan Lucemburský. Tělesné vlastnosti 10. českého krále ve světle antropologicko lékařského průzkumu*. Praha 1980.

86 Kmán se odvážil oloupit krále a rytíře! Navíc Janova formátu. Myslím si, že pro tehdejší dobu by bylo nemyslitelné (byl by to nebezpečný precedens), aby takový čin prošel bez potrestání.

87 Nemáme ani zprávy, že by se Janův meč kdosi pokusil později prodat. K čemu by také neurozenému meč byl? Obtížně by se skrýval a přinášel by s sebou spoustu problémů.

88 URBAN, J.: *c. d.*, s. 74.

89 Dle mého názoru bývají lučištníci u Kresčaku příliš přeceňováni. Příkladem může být např. kniha D. FEATHERSTONA *Válečníci a války ve starověku a středověku*. Praha – Plzeň 2001. Je nepochybné, že lučištníci hráli velkou roli a zastavili většinu lehkých či méně oděných francouzských vojáků, leč ti nejlépe vyzbrojení jistě do anglických řad došli. Jak jinak než střetem s Francouzi lze vysvětlit 300 anglických padlých? Je tu také svědectví o hraběti z Alenconu, hraběti z Nevers a hraběti z Blois. Většina soudobých pramenů, až na Beneše Krabice z Weitmile, nepochybují o tom, že Jan Lucemburský se s Angličany střetl. V tomto bodě bych věřil spíše Le Belovi a Froissartovi než Beneši Krabici z Weitmile, jehož informace byly tzv. z „druhé ruky.“ S Angličany se v osobním střetu tedy utkali ti nejlépe vybavení, tedy nejurozenější. Nemůže být tedy pochyb, že Jan Lucemburský patří do této kategorie. Za zdůraznění stojí i fakt, že běžně byli ve zbroj oděni i koně. Rekonstrukce provedená anglickými odborníky z BBC navíc ukázala, jak bídne byli právě angličtí pěšáci vyzbrojeni. Byla také potvrzena funkčnost ochranné zbroje při střetu se střelou z kuše či šípem. Ve většině případů zbroj tuto ránu buď vychýlila či odrazila nebo ztlumila (v případech zbraní úderných). Při posezu v uzavřené pozici (tj. při útoku) poskytuje takováto zbroj relativně minimum místa k zásahu. Svůj vliv při ochraně hraje také štít a speciální rytířské jezdecké sedlo, které se lišilo tvarem od dnešního. Odborníci z BBC navíc provedli pokus, kdy proti železnému plátu stříleli z dlouhých luků a kuší. Výsledek byl očividný: střely odskakovaly, přičemž v plátu zanechávaly pouze dolíky. K tomu musíme připočítat ještě vliv tvarování zbroje dle těla, kdy minimum rovných ploch zvyšuje šanci střely na sklouznutí. Podrobně viz *Zbraně v akci. Díly Obrnění I., II.* Dokument BBC. Česká programová společnost 2001. Obecně lze konstatovat následující: kroužková zbroj je sama o sobě bezcenná – střely procházejí, sám prošívaný kabátec, pokud je minimálně dvouvrstvý, je relativně dobrou ochranou – střela projde pouze 1. vrstvou. Pokud dojde ke kombinaci kroužkové zbroje a prošívaného kabátce, což bylo i s ohledem na pohodlí obvyklé, je ochrana dosti dobrá. Zájemce o anglické lučištníky nalezne podrobné informace in: BARLETT, Clive: *English Longbowman 1330–1515*. Oxford 1998, resp. KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně*, s. 426–431.

Mým názorem je, že král Jan Lucemburský zemřel v osobním střetu s Angličany. Verze, že padl pod střelami anglických lučištníků,⁹⁰ se mi jeví jako dosti nepravděpodobná, a to vzhledem k ranám, které na Janově těle zjistil prof. Vlček. Podle mne Jan Lucemburský dosáhl anglických pozic a zemřel, byv obklopen nepřáteli, na základě zranění utržených v tomto osobním střetu. Prof. Vlček hovoří o dvou smrtelných zraněních. Onu ránu v levém oku bych přičítal z důvodů výše řečených ráně misericordií při dobíjení padlého Jana,⁹⁰ rána v zádech odpovídá ráně zasazené sudlicí či kopím ve snaze dostat Jana dolů z koně. Rány na zápěstí byly způsobeny v průběhu boje.⁹¹

Hypotézu o královi oloupením těle z důvodů nastíněných výše zcela odmítám jako nepravděpodobnou, resp. těžko pravděpodobnou a nezakotvenou v pramenech.⁹² Žádné zmínky o Janově oloupení se nevyskytují, Edward III. nikoho nestřelil.⁹³ Kdyby došlo k olupování královy mrtvoly, pochybuji, že by zmizel pouze králův meč⁹⁴ a na místě by zůstaly zlaté ostruhy, zajisté bohatě zdobený rytířský pás a další zdobné a drahocenné doplňky Janovy zbroje a odění. Muselo být přece rychlejší a jednodušší např. vylomit několik drahých kamenů, než krást meč. Znovu zdůrazňuji, že nikde v pramenech není ani zmínka o tom, že ona „corona militiae“ nemá při sobě svůj meč!

Jak se tedy události u Kresčaku tenkrát seběhly? Vzhledem ke stavu pramenů je dnes již sestavení přesného průběhu nemožné. Můžeme se pouze dohadovat. Já bych řekl, na základě toho, co jsem k problematice nastudoval a co píše výše, že Jan Lucemburský se svou družinou zaútočil v závěru bitvy, kdy se již začalo stmívat.⁹⁵ Dojel až k anglickým pozicím, kde se on a jeho druhové utkali s nepřítelem. Jan již neměl zájem na životě, pro jeho společníky bylo nemyslitelné, aby svého krále opustili.⁹⁶ Bojovali tedy tak dlouho, dokud nebyli všichni pobiti. Tuto verzi myslím potvrzuje antropologické bádání prof. Vlčka i většina dobových písemných pramenů.

90 K tomuto závěru došel také P. Klučina, který se přiklání k verzi, že rána v Janově oku byla způsobena trojbokou dýkou, přičemž dokládá, že šipy té doby byly zásadně dvojbřité, šipky z kuší dvojbřité či čtvercové a trojbřité kopí se objevují až od počátku 17. století. Jednalo se tedy nejspíše o dobítí skrze průzor helmice. Rána v zádech je nepochybně bodného, nikoli střelného charakteru. In: URBAN, J.: *c. d.*, s. 61.

91 Pokud uvažujeme u Jana o rukavicích zesílených pláty, muselo se jednat o velmi silnou ránu – nejspíše již zmiňovanou sudlicí či sekerou nebo jinou pádnou zbraní.

92 Ty až na Beneše Krabice z Weitmile o Janově smrti v boji s Angličany nepochybuji.

93 Přičemž je pravděpodobné, že královo oloupení by nějaký ohlas vyvolalo, neboť například onen meč, o němž prof. Vlček spekuluje, je, krom rytířského pásu a zlatých ostruh, základní insignií rytíře.

94 Hypotézu o prstenech již pokládám za zcela bezpředmětnou. Ostatně doklad o nošení prstenů na rukavicích nemáme ani na náhrobcích.

95 Např. autoři *Vojenských dějin Československa* přímo říkají, že Jan Lucemburský i Karel stáli u Crécy v zadních vojsch a do bitvy zasáhli, až když už byla ztracena. In: *Vojenské dějiny Československa*, s. 185.

96 Mám za to, že se zde neopakovala, i vzhledem k tomu, jakými lidmi se král při své poslední cestě obklopil, situace z roku 1345, kdy Jan přislíbil pomoc opavskému knížeti Mikulášovi proti polskému Kazimírovi. České panstvo ale nečekaně odmítlo svou účast s tím, že nejsou povinni táhnout za hranice země. Jana to neodradilo a táhl dál jen asi s 500 oděnci se slovy: „Já se vydávám na cestu a uvidíme, kdo bude mít odvahu po mém odjezdu zůstat.“ Byl si nepochybně vědom síly svého příkladu a nezklamal se: než dorazil na Opavsko, měl po boku na 2000 mužů. In: IWAŃCZAK, W.: *c. d.*, s. 61–62.

SUMMARY

On the question of John of Luxembourg's death

In the year 1337 started the conflict between French King Philip VI of Valois and English King Edward III, which is in historiography called „The Hundred Years War“. First important collision was the Battle at Crécy. In this battle French chivalry was defeated and Czech King John the Blind of Luxembourg, ally of King Philip, died under the arrows of English longbowmen. At least as present historiography presents. But in the year 1980 Czech anthropologist Emanuel Vlček explored the remains of King John's body and discovered King's vital injuries, which he subsequently described in several studies.

His conclusions are that King John and his suite have clashed with English campaigners in battle and they were killed by Englishmen. Except this anthropological research we can use the testimonies of different contemporary chronicles, mainly Chronicle of Jean Le Bel and Chronicle of Jean Froissart, whose authors do not doubt the fact of King John's death in a man to man collision with English campaigners.

So by a combination of the anthropological research as a primary historical source with the supplement of the written sources we can try to answer how King John died at Crécy. I believe he fell in a fight against English campaigners. Vlček has revealed two vital injuries on his body, one in his back where the king was speared, second in his eye, which was ran through beaver of helmet by a dagger called „misericordia“. Further the King's body reveals hints of other injuries caused by the fight, which, however, were not immediately fatal. I also refuse Vlček's thesis about King John's robbery at the battlefield, which was one of his attempts how to explain king's injuries. I believe it is only an unjustified speculation, found in the contemporary sources.

Josef Šrámek
Úprkova 673
500 09 Hradec Králové

SLUŽBA BOSKOVICKÝCH U MATYÁŠE KORVÍNA

Antonín Kalous

Mezi nejdůležitější členy moravské stavovské obce patřila rozvětvená rodina pánů z Boskovic, kteří měli své rodinné statky roztroušeny po území Moravy a na správu Moravy se také mohutně podíleli. Boskovická rodina se dělila na několik větví, podle rodinných panství; nejvýznamnější z nich byly větve boskovická a černohorská.¹ To platí také pro období druhé poloviny 15. století, kdy se Morava stala bojištěm mezi českým a uherským králem a později mezi dvěma králi českými. Doba krále Matyáše Korvína patří bezpochyby mezi nejméně zpracované v české historiografii; právě toto období však poskytuje možnosti zkoumání českých a moravských dějin v mezinárodních souvislostech. Přestože Čechy byly v této době podstatně izolovány od katolického světa, v ostatních českých zemích tomu tak nebylo. Zvláště Morava a Slezsko se z této izolace dostávaly mnohem dříve než Čechy, a to jak díky zapojení do evropských kulturních a spirituálních proudů, tak díky přímé vládě Matyáše Korvína. Matyáš Korvín pak samozřejmě jako český král využíval služeb svých nových poddaných. Mezi takové patřil bezesporu rod Boskovických.

Nejvýznamnějším členem rodu na počátku válek Jiřího z Poděbrad byl Tas (Prothasius) Černohorský z Boskovic, jenž zastával úřad olomouckého biskupa.² Jak známo, ještě jeho otec Beneš Černohorský z Boskovic byl utrakvistou, ale přestoupil na katolickou víru díky kázání Jana Kapistrana – 1. srpna 1451 veřejně přiznal svůj omyl, požádal Kapistrana o rozhřešení a navrátil se zpět do katolického ovčince.³ Šembera to považoval za nesmírně důležitou událost, ostatně jako již Aeneas Silvius, který ji zaznamenává ve svém popisu Evropy: „Hic (*in Moravia – ak*) cum verbum dei prädicaret Ioannes Capistranus, & in errores Hussitarum vehementius inveheretur, Baronis non parvi nominis quem Ezernahoram (*sic*) vocant secuta conversio est, qui relicta priore perfidia cum duobus millibus subditorum veritatem Romanæ sedis amplexus

- 1 Základním dílem o jejich rodu je stále ŠEMBERA, Alois Vojtěch: *Páni z Boskovic a potomní držitelé bradu boskovického*. Vídeň 1870.
- 2 O jeho osobě HORKÝ, Joseph: *Prothasius, Bischof von Ollmütz und seine Neffen*. Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst 10, 1819, passim; PALACKÝ, František: *Dějiny národu českého*. Praha 1968, sv. 4, 5, passim; ŠEMBERA, A. V.: c. d., s. 63–74; MACEK, Josef: *K dějinám Olomouce na konci 15. století. Spory v olomouckém biskupství*. In: Okresní archiv v Olomouci 1986. Olomouc 1987, s. 53–63, zde s. 53–54; HLOBIL, Ivo – PETRŮ, Eduard: *Humanismus a raná renesance na Moravě*. Praha 1992, s. 25, 104–105; nověji tíž: *Humanism and the Early Renaissance in Moravia*, 2. vyd. Přel. Jana and Michael Stoddart. Olomouc 1999, s. 34, 140–141; WÖRSTER, Peter: *Humanismus in Ollmütz. Landesbeschreibung, Stadtlob und Geschichteschreibung in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. Marburg 1994, s. 27–28 a některé další studie o olomouckém biskupství.
- 3 DŘÍMAL, Jaroslav: *Biskup Vilém z Kolína*. ČMM 55, 1931, s. 1–42, zde s. 19. Latinská kázání Kapistranova tlumočil Vilém z Kolína, byl také přítomen Benešovu přestoupení.

est: filius eius doctrina & moribus clarus, non diu postea Olomucensis ecclesiae pontificatum obtinuit.⁴ Tas se stal biskupem olomouckým: obsadil jedno ze dvou funkcí biskupství v zemi. Nebylo to ovšem pouze prosazení člena mocného rodu na biskupský stolec. Tas byl pro tuto funkci zvláště vhodný, jak říká Aeneas Silvius, byl „doctrina & moribus clarus“: studoval totiž na univerzitách ve Vídni a v Itálii, a to ve Ferrare, Padově (práva) a snad také v Pavii.⁵

Na studiích v Itálii se Tas setkal s uherským humanistou Janem Pannoniem, jejich společnými učiteli potom byli Guarino Veronský či Galeotto Marzio. Oba spolužáci měli po návratu do vlasti podobné osudy, oba dokonce získali biskupství téměř současně: Tas olomoucké roku 1457 ještě od Kalixta III. a Janus pětikostelské roku 1459 již od Pia II., jehož poznal již dříve, neboť se roku 1455 setkali ve Vídeňském Novém Městě. Vyměnili si několik veršů a mladý Janus žádal Aenea Silvia o zapůjčení kodexu Martiala – byl ovšem Aeneem varován, že to není vhodná četba na Velikonocce.⁶ Janus Pannonius se velmi rychle zapojil do správy Uher, stal se členem kanceláře (i když bez oficiální hodnosti) a účastnil se několika diplomatických cest ve službách Matyáše Korvína.⁷ Pro své zaneprázdnění v kanceláři i v diplomatických cestách musel mít Pannonius ve svém biskupství zástupce, který za něho vykonával biskupské funkce.⁸ Jeho nejvýznamnější diplomatickou cestou byla návštěva Říma v roce 1465, jejímž cílem bylo složit hold novému papeži a Matyášovi přinést další finanční pomoc z Říma i z Benátek pro boj s Turky. Nebyla ovšem tak úspěšná, jak by si asi Matyáš přál, od papeže získal zhruba desetinu požadované nerealné částky; navíc však dostal podporu mystickou v podobě pozlaceného kříže obloženého drahými kameny, který obsahoval „pretiosum lignum dominice crucis et plures sancto-

4 Pii II. Pon. M. *Asiae Europaeque elegantiss. descriptio mira festivitate tum veterum tum recentium res memoratu dignas complectens maxime quae sub Frederico III. apud Europaeos Christianicum Turcis, Prutenis, Soldano, & caeteris hostibus fidei, tum etiam inter sese vario bellorum eventu commiserunt*. 1531, s. 360; ŠEMBERA, A. V.: c. d., s. 62: „Kteréžto odřeknutí se kalicha, ač samo o sobě příběh nepatrný, mělo potom nemalý účinek na dějiny moravské, uvážímeli, jaké služby synové Benešovi, Tas biskup Olomoucký a Dobeš, polní vůdce, ve válce krále Jiřího a Vladislava II. s Matiašem Uherským, co přívrženci Matiašovi tomuto zhoupci národu Českého prokázali.“

5 ŠMAHEL, František: *Humanismus v době poděbradské*. Praha 1963, s. 56–57; MEŘÍNSKÝ, Zdeněk: *Černoborští z Boskovic na vídeňské univerzitě v pozdním středověku a raném novověku*. In: Nový Mars Moravicus, vyd. Bronislav CHOCHOLÁČ – Libor JAN – Tomáš KNOZ. Brno 1999, s. 285–306, zde s. 289, 293–296.

6 Tas: PALACKÝ, František (ed.): *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg's von Podiebrad (1450–1471)*. Fontes rerum Austriacarum II, 20 (=FRA II/20). Wien 1860, č. 119, s. 115. Janus: datum papežského potvrzení je problematické, viz BIRNBAUM, Marianna D.: *Janus Pannonius. Poet and Politician*. Zagreb 1981, s. 111, 120–121; RITOÓKNÉ SZALAY, Ágnes: „*Nympha super ripam Danubii*“. *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Budapest 2002, s. 68–70; VAN HECK, Adrianus (ed.): *Enee Silvii Piccolominei postea Pii PP. II. Carmina*. Città del Vaticano 1994, s. 202–203, kde je celá Aeneova báseň vydána. O Pannoniovi např. HUSZTI, József: *Janus Pannonius*. Pécs 1931; KARDOS, Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*. Budapest 1955, s. 123–149; BIRNBAUM, M. D.: *Janus*; TÁZ: *The Orb and the Pen. Janus Pannonius, Matthias Corvinus, and the Buda Court*. [Budapest] 1996; BAK, János M.: *Janus Pannonius (1434–1472). The Historical Background*. In: *Janus Pannonius: The Epigrams*, ed. a přel. A. Barrett. Budapest 1985, s. 29–45; KUBINYI, András: *Vitéz János és Janus Pannonius politikája Mátyás uralkodása idején*. In: *Humanista műveltség Pannóniában*, ed. István Bartók – László Jankovits – Gábor Kecskeméti. Pécs 2000, s. 7–26; RITOÓKNÉ SZALAY, Á.: „*Nympha*“, *passim*.

7 BIRNBAUM, M. D.: *Janus*, s. 144–197; BAK, J. M.: c. d.; KUBINYI, A.: *Vitéz*.

8 BIRNBAUM, M. D.: *Janus*, s. 144.

rum reliquie“.⁹ Vrcholu dosáhla Janova kariéra roku 1467, ale to už působil zejména v domácí politice; od té doby jeho popularita u krále klesala.¹⁰

Jeho kariéra se do jisté míry podobá jiným v té době: včetně Tasovy a Jana z Rabštejna, který rovněž jako Pannonius po svém návratu z Itálie obdržel bohaté obročí (vyšehradské proboštví) a znaje italskou situaci, stal se oporou i v zahraniční politice, včetně poselstev k papeži atd. Kariéra Tasa z Boskovic postupovala podle stejného modelu: ještě za studií se stal kanovníkem olomoucké kapituly, poté proboštem kapituly sv. Petra v Brně.¹¹ Nakonec nastoupil, jak již jsem zmínil, do úřadu olomouckého biskupa; od volby Jiřího z Poděbrad, jehož korunovace se též zúčastnil, stál vždy na straně krále (i když Pius II. uvádí ve svých *Commentarii*, že když král dal do vězení papežského nuncia Fantina de Valle, odešli oba biskupové, vratislavský i olomoucký, bez rozloučení od krále ke svým kostelům)¹² a podporoval jeho domácí i zahraniční politiku.

Už v této době získal Tas diplomatické zkušenosti, i když to nebyla Itálie (Řím navštívil prý nedlouho po své volbě v záležitostech spíše hospodářských týkajících se jeho olomouckého biskupství),¹³ ale pouze středoevropský prostor. V létě 1459 byl jedním z vyslanců krále Jiřího, kteří jednali ve Znojmě s císařskou stranou. V červenci a srpnu se jistě účastnil jednání mezi Jiřím z Poděbrad, Fridrichem III. a uherskými vyslanci v Brně.¹⁴ V červenci 1460, kdy končilo příměří mezi Matyášem a Fridrichem vyjednané na schůzce v Brně, se spolu se svým otcem Benešem, Jindřichem z Kolovrat a Prokopem z Rabštejna vypravil do Vídně, aby jako zástupce českého krále prostředkoval jednání mezi císařem a uherským králem. Jiří měl totiž oba panovníky usmířovat. To se však českým vyjednavacům valně nedařilo a kardinál Bessarion, který rovněž přijel do Vídně (4. května 1460),¹⁵ zpravuje papeže o situaci. Papežský

- 9 BAK, J. M.: c. d., s. 38; HOENSCH, Jörg K.: *Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen*. Graz–Wien–Köln 1998, s. 86, na rozdíl od Baka o neúspěchu nemluví; srov. *Matthiae Corvini Hungariae regis epistolae ad romanos pontifices datae et ab eis acceptae / Matyás Király levelezése a római pápákkal 1458–1490* (=MVH I/6). Ed. Vilmos Fraknói. Budapest 1891, č. 35, 36, s. 45–49, 26. května 1465, cit. s. 48.
- 10 KUBINYI, A.: Vitéz; též SZAKÁLY, Ferenc: *Vitéz János, a politikus és államférfi (Pályavázlat – kérdőjelekkel)*. In: Vitéz János Emlékkönyv. Esztergom Évlapjai / Annales Strigonienses 1990, s. 9–38, zde s. 31–33.
- 11 URBÁNEK, Rudolf: *České dějiny*. Díl 3, *Věk poděbradský*. Část 3. Praha 1930, s. 105; JAN, Libor: *Dějiny kapituly*. In: Libor Jan – Rudolf Procházka – Bohumil Samek: *Sedm set let brněnské kapituly*. Brno 1996, s. 41–105, zde s. 61.
- 12 PIUS II.: *Commentarii*. Ed. Ibolya Bellus a Iván Boronkai. Budapest 1993, sv. 1, s. 442–3, „Episcopi Vratislaviensis et Olumicensis, ubi Fantinum captum et Procopium retentum agnovere, insalutato rege ad suas ecclesias reverterunt“.
- 13 URBÁNEK, R.: c. d., s. 331.
- 14 HEYMANN, Frederick G.: *George of Bohemia. King of Heretics*. Princeton 1965, s. 209–211.
- 15 PALACKÝ, F.: *Dějiny*, sv. 4, s. 361, o českých jednatelích též pozn. 104 (PALACKÝ, F.: *Dějiny*, sv. 6. Praha 1973, s. 680). O Bessarionově legaci MOHLER, Ludwig: *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann: Funde und Forschungen*. I. Band. Darstellung. Paderborn 1923, s. 292–303; ENEPEKIDES, Polychronis K.: *Die Wiener Legation des Kardinals Bessarion in den Jahren 1460–1461. Unter Berücksichtigung der neuentdeckten urkundlichen Quellen in Wien*. In: *Miscellanea marciiana di studi bessarionei* (a coronamento de V Centenario della donazione nicena). Padova 1976, s. 69–82; FRANKÓI, Vilmos: *Carvajal János bíbornok magyarországi követségét, 1448–1461*. Budapest 1889, s. 65–67; mnohé listy mezi papežem a oběma kardinály vydány v KAPRINAI, Stephanus (ed.): *Hungaria Diplomatica temporibus Matthiae de Hunyad regis Hungariae*. Pars 2. Vindobonae 1771, passim.

legát kardinál Bessarion byl vyslán na vídeňská jednání, jednak aby se zúčastnil říšského sněmu, který se měl konat 30. března (a jehož datum bylo posunuto až na 17. září), a jednak aby při jednáních pomáhal kardinálu Juanu Carvajalovi, jak uvádí papežská korespondence; ve skutečnosti zřejmě proto, aby mírnil názory Carvajalovy, jenž se jednoznačně stavěl na stranu Matyáše.¹⁶ Bessarion ve svém listě do Říma ze srpna 1460 uvádí, že uherský král už je povolnější a že rozpory mezi císařem a obyvateli jeho zemí se už také řeší. V dodatku na konci dopisu však popisuje situaci zcela odlišně: velice si stěžuje na činnost Tasovu. Píše doslova: „Post scripta, beatissime pater, negotium terrigenarum cum domino imperatore ruptum est totaliter opera episcopi Olomucensis, prout magister Franciscus referet. Dignetur sanctitas vestra digne eum punire, cum pro rei justitia tam pro exemplo aliorum, quia, si iste evadet per suam frivolam apellationem, actum erit de sententiis meis etiam in maioribus rebus.“¹⁷ Zde se ovšem naskytá otázka, zda selhání všech jednání bylo zaviněno Tasovou neschopností, nebo bylo jeho úmyslem. Vysvětlení druhé není vůbec vyloučené, neboť právě v této době se vztahy mezi císařem a Jiřím znovu ochlazují a český král se opět začíná sblížovat s Matyášem Korvínem.¹⁸ Tas mohl mít instrukce od krále, které takový postup doporučovaly, a svědomitě je plnit, i když skutečnost, že by je prosazoval takovým způsobem, že si papežský legát na jeho činnost stěžuje papeži, není známkou jemné diplomatické obratnosti.¹⁹

Alespoň částečně jasno do tohoto problému vnáší korespondence Tasa s Janem Pannonií z roku 1461. Janus Pannonius ve svém listě Tasovi vzpomíná na staré přátelství, lituje, že je to jeho chybou, že se jejich kontakty přerušily, děkuje velmi Tasovi za jeho chválu před varadínským biskupem (jeho strýcem Janem Vítězem); doufá, že se někdy brzy setkají. Tas v odpovědi ze 17. dubna 1461 také touží po setkání se starým přítelem a uvádí, že když chtěl odepisovat, došel mu další dopis – od krále, který ho žádal, aby se připravil na diplomatickou misi, „pro concludendis tractatibus inter se ad serenissimum Regem Hungariae habitis“; na této diplomatické cestě by se také mohli potkat, kdyby tam Janus byl též. Tas se tedy podílel na dalším jednání mezi králi Jiřím a Matyášem. Avšak kromě pozdravů a informací o diplomatické činnosti a kromě toho, že Pannonia žádá, aby mu půjčil nějaké knihy, jak si povšiml již dříve František Šmahel,²⁰ prosí olomoucký biskup pětikostelského, aby pozdravoval biskupa varadínského, „našeho společného otce“, a požádal jej, aby jeho případ legátovi vysvětlil a aby mu byl ochráncem. Je obviňován z neposlušnosti, ale přitom „to není nic jiného, než že jsem viněn, že jsem sloužil přátelství králů“.²¹

16 FRANKÓI, V.: *Carvajal*, s. 65–67.

17 BACHMANN, Adolf (ed.): *Urkundliche Nachträge zur österreichisch-deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III.* Fontes rerum Austriacarum II, 46 (=FRA II/46). Wien 1892, č. 2, s. 3–4, citát s. 4.

18 MACEK, Josef: *Král Jiří a král Matyáš. Od přátelství k nepřátelství (1458–1469)*. ČMM 110, 1991, s. 297–311, zde s. 303.

19 O Bessarionově legaci v Germánii zaměřené na agitaci pro boj proti Turkům a o vztahu Jiřího k císaři vypráví Pius II.: *Commentarii*, s. 251.

20 ŠMAHEL, F.: *Humanismus*, s. 57.

21 ÁBEL, Jenő (ed.): *Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon*. Budapest 1880, s. 92, dopis Jana Tasovi z 26. března 1461; s. 92–94 odpověď Tasova: „Litterae tuae Kalendis Aprilibus per tabellarium castellani Trenchini redditae sunt, quibus respondere cum vellem, supervenerunt aliae Regis mei, ut una cum collegis ad hoc deputatis in Bro. Nonis Aprilibus constituerer pro concludendis tractatibus

S největší pravděpodobností zde Tas naráží na své vystupování na schůzce ve Vídni, kde velice rozhněval kardinála Bessariona. Jestliže se tedy Tas snažil sloužit přátelství králů na jednáních ve Vídni před devíti měsíci (pokud nešlo pouze o rétorský obrat v jeho listu), mohlo se jednat o společnou akci Jiřího a Matyáše, aby Fridricha dostali do úzkých, což je ovšem nedoložená domněnka. Skutečností však zůstává, jak vyjadřuje již Tasův dopis, že se český a uherský král znovu sblížili, přestože Jiří se ještě v roce 1459 jednoznačně přikláněl na stranu císařovu. V lednu 1461 byly obnoveny dohody o svatbě mezi Matyášem a Jiřího dcerou Kateřinou, k níž došlo v květnu.²² Proto snad již v červenci 1460 prosazoval Tas také zájmy Matyáše Korvína stále ještě pouze krále uherského.

inter se ac serenissimum Regem Hungariae habitis. Credens te in aliquo loco vicino offendi, rescribere tardavi: spe frustratus, ut valeo, scribo. ... Scit ipse pater communis noster Varadiensis, quantum illum oraverim, ut cooperaretur, etsi non alia causa, saltem mei contemplatione, te in aliqua legatione Regis tui mitti. Ego vero, si etiam ad legationis officium pro eo tempore non essem designatus, efficere tantum vellem, ut tui gratia designarer. ... te si affuisses, vidissem. Vale, et patrem nostrum Varadiensem saluta, ac mei ex parte ora, ut casum meum, qui mihi est cum legato Imperatoris Reverendissimo domino meo legato declaret ac supplicet: si ultra ea quae hactenus in me facta sunt, quis temptare vellet, ut se mihi defensorem pareret. Velant enim nomine culpam inobedientiam mihi ascribentes, res tamen animorum alia non est preter eam qua culpor amicitiae Regum inservisse“.

- 22 NEHRING, Karl: *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadisch-babsburgischen Gegensatz im Donauraum*. 2. vyd. München 1989, s. 17; MACEK, J.: *Král Jiří*, s. 304; o Kateřině GLOGOWSKI, Stefan: *Potomci krále Jiřího z Poděbrad (Genealogie knížat z Minsterberka)*. Ostrava 1989, s. 17–19. Kateřina měla dostat od Matyáše tradiční statky královen, „castra in Veteri Buda et Dyosgewr (Diósgyőr), insulam Chepel (Csepel) et Comanos reginales cum omnibus pertinentiis eorundem...“, má dále do dvou let získat všechny hrady, které užívala Barbora Celská, vdova po Zikmundovi, nebo ekvivalentní náhradu, navíc „pro sustentatione curie ejus dabimus singulis annis futuris septem millia florenorum auri de lucro camere cultelli Cassoviensis“, kdyby to nebylo možné, pak „supplebimus id de camera salium nostrorum“. Do dvou let má být svatba naplněna. (TELEKI, József (ed.): *Hunyadiak kora Magyarországon*. Köt. 11. Pest 1855, č. 318, s. 3–6; k tomu srov. KALÁBOVÁ, Martina: *Venné majetky uhorských královen v stredoslovenskej banskej oblasti do roku 1478*. Historický časopis 52, 2004, s. 3–30, zde s. 26–27). Pro Kateřinu se do Čech vydal Kašpar Bodoky, dvořan krále Matyáše a měl ji dopravit do Trenčína (srov. *Archiv český (=AČ)* 4, č. 14, s. 337). Kateřina vyjela z Prahy v květnu 1461 a stala se již druhou ženou Matyášovou, neboť ten byl v mládí zasnouben s Alžbětou Celskou, která brzy zemřela. O Kateřině napsal několik epigramů Janus Pannonius, např. epigram napsaný jménem Matyáše o jejím příchodu do Uher a o změně jména, JANUS PANNONIUS: *Munkái latinul és magyarul / Opera latine et hungarice*. Ed. Sándor V. Kovács. Budapest 1972, Ep. 313, s. 202: „De Catharina regina Hungariae. Nostri primus amor, stirps regis clara Boemi, / Post matris lacrymas, oscula pauca patris, / Cum iam Pannonicas avecta inviseret oras, / Edidit hos praesens Calliopea sonos: / Mutasti patriam, mutare vocabula debes, / Sis Catharina, volo, quae Cunegundis eras.“ BONFINIS, Antonius de: *Rerum Ungaricarum Decades*. Vol. 3. Ed. I. Fógel – B. Iványi – L. Juhász. Leipzig 1936, s. 232 vypráví: „Sub iisdem fere temporibus regales nuptie celebrate, cum post mortem prioris sponse, de qua supra diximus, filie Georgii regis Bohemie iam nuptie instarent, quam, antequam emitteretur e carcere, desponsarat... Bohemi hanc procures Trincinium usque duxerunt, hinc regali pompa pontifices et optimates Ungarici acceperere Budamque duxere, ubi nuptiarum sollemnitatis celebrata. Catherine huic nomen fuit. Vix quartum cum rege annum clausit et ante coronationem immatura morte surrepta in divique Sigismundi ede sepulta.“ Byla pohřbena v kostele sv. Zikmunda na budínském hradě (z nějž se dochovaly pouze základy), jako např. manželka Vladislava Jagellonského Anna z Foix, která byla později exhumována a pohřbena spolu se svým manželem v Stoličném Bělehradě. Zřejmě podobně měla být přenesena i Kateřina, ale kvůli další Matyášově manželce Beatrix k tomu nedošlo; srov. KUBINYI, András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest 1999, s. 228–229; její pohřeb v kostele sv. Zikmunda uvádí GLOGOWSKI, S.: *c. d.*, s. 18. ENGEL, Pál: *Temetkezések a középkori székesfehérvári bazilikában*. Századok 121, 1987, s. 613–637, zde s. 628, naproti tomu tvrdí, že Kateřina byla v Stoličném Bělehradě pohřbena (avšak bez uvedení pramene).

Svou dobrou známost s Janem Pannoniem a především s Janem Vítězem mohl pak Tas využít při setkání s tímto nově ustanoveným ostrřihomským arcibiskupem v Trnavě roku 1465.²³ Konkrétní náplň těchto jednání není zcela známá, je však jisté, že se rokovalo o řešení vztahu mezi Jiřím z Poděbrad a papežem Pavlem II. Tas se s Janem zřejmě dohodl na určitém postupu, kdy Vítěz měl znovu orodovat v Římě. Ať byly samotné rozhovory úspěšné, nebo ne, výsledek nepřinesly; korespondence mezi Pavlem II. a Matyášem ukazuje zcela jiné směřování jejich politiky.²⁴ Jak věděl již Palacký, jednání v Trnavě ztroskotalo právě kvůli Matyášově papežské politice; Vítěz se potom pouze omlouval Tasovi a Jiřímu psal, že by mu rád poslal kopii listu, který poslali kardinálovi Carvajalovi, „sed dominus episcopus Quinqueecclesiensis (= *Janus Pannonius* – ak), frater noster reliquit illam Quinqueecclesiis“.²⁵ Ještě o rok později jednal olomoucký biskup ve službách Jiřího z Poděbrad ve Vratislavi s papežským legátem a vratislavským biskupem.²⁶ To byla poslední významnější diplomatická akce Tasova ve službách Jiřího z Poděbrad; nakonec podlehl naléhání papežské diplomacie a ztrátám, které utrpěl pro své setrvání na králově straně, a přidal se na stranu jeho protivníků.²⁷

Pro Matyáše bylo přestoupení Tasa z Boskovic na stranu katolické jednoty bojující proti králi Jiřímu, a tedy později do Matyášova tábora velice důležitým, neboť s sebou neslo i službu dalších členů rodu – právě Tasovo přestoupení na Matyášovu stranu bylo dalším krokem v tomto procesu, na nějž upozorňoval již Šembera v souvislosti s konverzí Beneše roku 1451. Na konci roku 1467 se Tas zúčastnil sněmu katolických stavů ve Vratislavi, i když pro poničení svých majetků válkou si byl nucen vypůjčit na cestu od Jaroslava z Hříště.²⁸ Na tomto sněmu bylo s konečnou platností rozhodnuto o tom, že na pomoc českým katolíkům bude povolán uherský král Matyáš Korvín.²⁹

23 PALACKÝ, F.: *Dějiny*, sv. 4, s. 472; HOENSCH, J. K.: *c. d.*, s. 98. Původně mělo dojít k setkání králů ve Skalici, z něhož ovšem sešlo.

24 MVH I/6, č. 39, s. 56–57, 23. července 1465, list papeže, č. 42, s. 61–62, 2. října 1465, odpověď Matyáše; oba listy tištěny též v FRANKÓI, Vilmos (ed.): *Matyás király levelei, küllögyi oształy*. 2 sv. Budapest 1893–1895, sv. 1 (=MKL I), č. 78, s. 112–114.

25 PALACKÝ, F.: *Dějiny*, sv. 4, s. 473; Vítězovy listy nejnověji vydány in: VITĚZ DE ZREDNA, Iohannes: *Opera quae supersunt*. Ed. Iván Boronkai. Budapest 1980, č. 41, 42, s. 217–218, citát s. 218.

26 AČ 4, č. 15, s. 121–123, 20. února 1466, list Tasa Jiřímu. K zmiňovanému dopisu Jana Vítěze kardinálu Carvajalovi uvádí, „viděl sem u kněze legáta list kněze arcibiskupa Ostrřehomského, w kterémž píše, že jest již kardinála S. Angela obeslal, kterak se u WM^u sjeti má a co jednati i toho napomíná, aby těch věcí tak těžce před se nebral“.

27 O přesvědčování svědčí listy papežského legáta Rudolfa z Rüdesheimu Tasovi, FRA II/20, č. 342, s. 372–374, 17. prosince 1465; Tasův list Rudolfovi, č. 346, s. 382–383, 3. ledna 1466, zmiňuje Tasovu plánovanou cestu do Vratislavi; listy papeže Pavla II. Tasovi, č. 357, 358, s. 404–406, 27. května a 8. června 1466; a znovu list Rudolfův, č. 374, s. 425–426 (novější edice FRA II/46, č. 34, s. 43–44), 27. ledna 1467. Tas si v říjnu 1466 stěžoval na příkoří od členů panské jednoty, AČ 4, č. 23, s. 133–134, 27. října 1466; v půli následujícího roku už obdržel opovědní list Ctibora Tovačovského z Cimburka, AČ 4, č. 32, s. 141–142, poč. července 1467. Tam též další korespondence mezi Tasem a Ctiborem. Srov. též ROUBIC, Antonín: *Olomoucké biskupství ve druhé polovině 15. století*. In: Morava na prahu nové doby. Přerov 1995, s. 94–103, zde s. 99.

28 ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc, Pergameny, sign. C I b 10, 6. prosince 1467, Olomouc; srov. ROUBIC, A.: *c. d.*, s. 100.

29 Srov. ESCHENLOER, Peter: *Geschichte der Stadt Breslau*. 2 sv. Ed. Gunhild Roth. Münster – New York – München – Berlin 2003, s. 710.

Tas se proto, jako zástupce českých katolíků, na počátku roku 1468 vypravil spolu s Gabrielem Rangonim, minoritou, který aktivně působil ve střední Evropě jako papežský diplomat, za uherským králem do Varadína, kde se ten právě zdržoval po krvavém potlačení odporu v Transylvánii a neúspěšném boji s moldavským vévodou Štěpánem Velikým, aby ho požádal o ochranu katolíků v zemi.³⁰ Matyáš chápal, že podpora místní církve je při jeho útoku na české země nezbytná, proto také ve všech svých manifestech českým stavům či katolickým městům uvádí, že byl nabádán různými katolíky, „nejposledy skrze velebného v Kristu otce pana Prothasia biskupa olomúckého s dostatečnou mocí za jiné k nám se přimlouvajícímu“, aby bojoval proti heretikům.³¹ Sám Tas se také zapojil do agitace, neboť při tomto královském manifestu se na dvou místech objevuje také jeho vlastní list, jímž dokládá, že se s Matyášem spojil na žádost sněmu katolických obyvatel českých zemí ve Vratislavi.³²

Matyáš Korvín zřejmě uzavřel tajnou dohodu s Turky, jednak aby si kryl záda z důvodů nepokojů v zemi, ale jednak také kvůli připravovanému boji proti českému králi (podle Długosze se s následným poselstvem do Konstantinopole vydal Jan Jiskra a bylo uzavřeno příměří na tři roky).³³ S podporou českých katolických stavů souhlasil a začal nejprve bojovat proti Viktorinovi. Tas z Boskovic, jenž byl díky svému přátelství s Janem Pannoniem a častému jednání s Uhry ve službách Jiřího znalý uherských záležitostí, byl pro Matyáše vhodným diplomatem. Uherský král ho vyslal hned na počátku dubna do Krakova, aby se pro něj pokusil získat ruku dcery polského krále Kazimíra Hedviky.³⁴ O poselstvu píše jak Długosz, tak Eschenloer, kteří oba zaznamenávají Tasův neúspěch. Tas přijel do Krakova zřejmě 12. dubna a zpravil polského krále na soukromém setkání s úmysly Matyáše i s tím, že byla uzavřena dohoda s Turky. Jeho úkolem bylo vtáhnout Kazimíra do boje proti Jiřímu. V obou žádostech byl Tas polským králem odmítnut – Kazimír se ani nepostavil proti

30 To potvrzuje Matyáš ve svém listu českým katolickým stavům 8. dubna 1468, MKL 1, č. 141, s. 205–206: „...de mandato sanctissimi domini nostri et reverendissimi eius legati monitione, interveniente reverendissimo in Christo patre domino Prothasio Olomucensi episcopo...“ O Rangonim nově, avšak s drobnými chybami v uherských záležitostech, HLAVÁČEK, Petr: *Italský františkán a papežský diplomat Gabriel Rangoni z Verony († 1486) a jeho angažmá ve střední Evropě a Itálii*. In: Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, ed. Eva Doležalová – Robert Novotný – Pavel Soukup. Praha 2004, s. 269–280.

31 SOA Třeboň, fond Historica, sign. 2083; srov. latinský originál SOA Třeboň, rkp. A 16, fol. 310v; MARKGRAF, Hermann (ed.): *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter Georgs von Podiebrad*. Zweite Abtheilung, 1463–1469. Scriptores rerum silesiacarum 9. Breslau 1874 (=SRS 9), č. 390A, s. 262: „...cum ad id ipsum per eosdem catholicos instantissime sollicitati essemus, tum sepe alias, tum novissime per reverendum in Christo patrem dominum Prothasium episcopum Olomucensem cum sufficiente facultate pro reliquis apud nos intervenientem...“; německy ESCHENLOER, P.: *c. d.*, s. 711.

32 SOA Třeboň, rkp. A 16, fol. 310v; SRS 9, č. 390B, s. 263–264; německy ESCHENLOER, P.: *c. d.*, s. 712.

33 DLUGOSSIUS, Joannes: *Historiae Polonicae libri XII*. Ed. Ignatius Żegota Pauli – Alexander Przewdziecki. Tomus V, liber XII (XIII). Cracoviae 1878, s. 500; HEYMANN, F. G.: *c. d.*, s. 482–483; PALACKÝ, F.: *Dějiny*, sv. 4, s. 547 se domnívá, že turecké poselstvo mohlo být připraveno Matyášem, aby získal podporu pro boj proti Čechům; CĂZAN, Ileana: *A török-magyar béketárgyalások és az 1468. évi fegyverszünet kőzép- és délkelet-európai politikai összefüggései*. Hadtörténelmi Közlemények 105, č. 2, 1992, s. 97–105, dokládá, rozbořem zvláště italských zpráv, že k takové dohodě skutečně došlo (i když se šířilo, že zpráva o návštěvě tureckého poselstva ve Varadině není pravdivá a má sloužit pouze pro uzavření míru v Itálii).

34 PALACKÝ, F.: *Dějiny*, sv. 4, s. 562–563; HOENSCH, J. K.: *Matthias*, s. 101–102.

kacířům na stranu Matyášovu, ani mu nedal svou dceru za ženu.³⁵ Matyáš sám ještě 3. května psal Tasovi a nabádal ho, aby spíše pomalu vyjednával a dospěl k úspěchu, než aby jednal rychle a neúspěšně – jeho mise však přesto neúspěšná byla a Tas odjel z Krakova zpět do Uher před polovinou května.³⁶

Přestože Tasovo vyjednávání úspěchem neskončilo, nezanevřel na něj Matyáš a dále mu svěřoval diplomatické mise: do Polska byl vyslán ještě jednou, a to po volbě Vladislava utrakvistickými stavy českým králem v Kutné Hoře a potvrzení Matyáše v téže funkci papežským legátem v Jihlavě v květnu 1471. Tasova mise trvala pouze od 9. do 12. července a byla opět neúspěšná.³⁷ Matyáš se pomocí olomouckého biskupa snažil s Kazimírem vyjednávat o svém nástupnictví v Čechách; uherský král navrhoval několik možných řešení, která měla posloužit k dohodě mezi oběma králi. První možností měla být arbitráž papeže či císaře mezi oběma pretendenty (oba měli nárok na trůn); druhým způsobem řešení byla adopce Vladislava Matyášem s tím, že by se Vladislav stal Matyášovým nástupcem v českém království; třetím možným řešením bylo uzavření míru na jeden či dva roky a uspořádání sjezdu zástupců všech tří království ve Vratislavi nebo jinde, kteří by pod vedením papežského legáta rozhodli o nejlepším řešení pro české království; posledním návrhem byla korunovace Vladislava, který směl do Čech přivést toliko tisíc jezdců, a následná arbitráž papeže či císaře podle první možnosti. Tas se prý také znovu vrátil k návrhu svatby Matyáše s Hedvikou.³⁸ Poláci nebyli spokojeni ani s jedním řešením a postavili se rozhodně proti (snad i pod vlivem českého utrakvistického poselstva). Zdůrazňovali především Vladislavův dědičný nárok na český trůn jako při samotném volebním sněmu v Kutné Hoře a postupně odmítli všechny Tasovy návrhy.³⁹ „Tas odpověděl: ‚Nechť si pamatujete tu velkou nabídku mého nejmilostivějšího pana krále Matyáše... Dá Bůh a přijde čas, kdy budete litovat, že to již nenavrhuje.‘ Na to Poláci: ‚Přijde čas a již přišel, kdy Matyáš nebude mít nic ani v Čechách ani v Uhrách.‘ Na to byla odpověď biskupa olomouckého: ‚Ať Bůh pomáhá spravedlnosti a svaté křesťanské víře a ať nás ochrání od vašich přání.‘“ Tak nás zpravuje o závěru Tasova jednání opět

35 ESCHENLOER, P.: *c. d.*, s. 721; DLUGOSSIUS, J.: *c. d.*, s. 500–502, u něj panují jisté nepřesnosti v datu příjezdu Tasa do Krakova (rukopisy uvádějí úterý 8. nebo 13. dubna; úterý však bylo 12.). O své cestě také Tas zpravuje Rudolfa 9. dubna ještě z Bratislavy, FRA II/20, č. 440, s. 523–524, „ex Polonia, ut spero, non minora scribam“; a také po svém návratu na Moravu 19. června, č. 457, s. 538–539.

36 MKL I, č. 151, s. 216, „nec imputabimus vobis mora necessarium, quia maluimus ut aliquid tardius fiat et bene, quam cito et inutiliter“; DLUGOSSIUS, J.: *c. d.*, s. 502–503.

37 ESCHENLOER, P.: *c. d.*, s. 834–839; KRONTHAL, Berthold – WENDT, Heinric (edd.): *Politische Correspondenz Breslau im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus*. 2 Bd. Scriptores rerum Silesiacarum 13, 14. Breslau 1893–1894, Bd. 1 (=SRS 13), č. 72, s. 43–44, 9. července 1471; NEHRING, K.: *Matthias*, s. 52; BACZKOWSKI, Krzysztof: *Walka Jagiellonów z Maciejem Korwinem o koronę czeską w latach 1471–1479*. Kraków 1980, s. 41–43; HOENSCH, J. K.: *Matthias*, s. 121–122; PROCHASKA, Antoni: *Protazego biskupa poselstwo do Polski r. 1471*. In: *Rozprawy Akademii umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny, seria II*, tom 31 (56). Kraków 1914, s. 1–14, jenž se věnuje rozboru dochovaných pramenů o Tasově misi (za opatření této studie vděčím Martinovi Čapskému).

38 ESCHENLOER, P.: *c. d.*, s. 834–835; BACZKOWSKI, K.: *c. d.*, s. 41–42 (svatbu Eschenloer neuvádí); PROCHASKA, A.: *c. d.*, s. 3–4, o problematice čtvrtého bodu (a jeho nepřítomnosti v některých pramenech) s. 4–12.

39 ESCHENLOER, P.: *c. d.*, s. 836–837; polská řeč na sněmu v Kutné Hoře: BONFINIS, Antonius de: *Rerum Ungaricarum Decades*. Vol. 4, 1. Budapest 1941, s. 36; HECK, Roman: *Elekcja kutnoborska 1471 roku*. Śląski kwartalnik historyczny. Sobótka 27, 1972, s. 193–235, zde s. 221.

Peter Eschenloer.⁴⁰ Poláci zde již mohli narážet na události roku 1471, kdy Vladislav měl převzít vládu v Čechách a další Kazimírův syn Kazimír (později svatořečený)⁴¹ se pokusil v součinnosti se spiknutím uherských magnátů vedených Janem Vítězem a Janem Pannoniem připravit Matyáše také o trůn uherský. Tento uherský podnik polské zahraniční politiky byl ovšem neúspěšný.⁴²

Tato polská cesta byla na dlouhou dobu poslední, kterou Tas jako Matyášův diplomat podnikl. Až v letech 1478 a 1479 se podílel na přípravách mírové smlouvy mezi Matyášem a Vladislavem Jagellonským, avšak ani tehdy se králi nezavděčil, neboť první mírová dohoda z roku 1478 nebyla Matyášem přijata. Podle Eschenloera Matyáš vinil své zplnomocněnce Tasa, Jana Filipce a Rudolfa z Rüdeshheimu, kteří první smlouvu domluvili, za to, že překročili své pravomoci.⁴³ Boje pokračovaly a dohoda musela být opravena; především díky tomu, že po uzavření původní dohody získala Matyášova vojska vedená Planknarem z Kynšperka důležité vítězství u Plzně. Nová mírová smlouva byla podepsána a slavnostně přijata oběma panovníky v Olomouci 1479, kteréhožto setkání se Tas jako olomoucký biskup samozřejmě také účastnil.

V prvních letech po svém přestoupení ke králi Matyášovi patřil Tas rozhodně mezi jeho oblíbence. Objevuje se totiž nejen v diplomatických službách, ale také ve vnitřní správě Uher, ne ovšem v královské kanceláři, ale ve správě církevní. Roku 1467 povstaly transylvánské stavy proti vládě Matyáše Korvína. Biskupství v Transylvánii (sídlem byla Alba Iulia, maď. Gyulafehérvár) držel v té době Mikuláš Szapolyai (Zápolský). Nejsou sice důkazy o tom, že by se transylvánský biskup stavěl na stranu svých bratrů v opozici proti králi,⁴⁴ přesto se o tom dá uvažovat, neboť povstání samotné bylo vedeno jeho dvěma bratry. Na to ukazuje skutečnost, že Matyáš považoval toto biskupství za velice důležité pro udržení své moci v Transylvánii. Mikuláš zemřel na konci roku 1468 a jeho úřad zůstal neobsazen až do roku 1472;⁴⁵ alespoň tak řešil Matyáš problém s klíčovým biskupstvím, neboť jeho původním záměrem hned po smrti Mikuláše bylo zboření biskupského hradu.⁴⁶ Během této doby, kdy Matyáš hledal vhodného kandidáta, potřebovalo biskupství samotné i biskupský majetek správce (zde zván *postulatus*), jímž byl určen právě Tas z Boskovic. Přesné datum jeho nástupu do této funkce není známo. Dochovaly se však jiné údaje, které odhalují působení dalšího člena boskovického rodu v Uhrách.

V protokolu benediktinského kláštera v Kolozsmonostoru (dnešní Mănăstur v blízkosti Kluže), jenž patřil mezi tzv. *loca credibilia*, tedy ověřovací místa, která

40 ESCHENLOER, P.: c. d., s. 839.

41 VONDROŠKA, Isidor: *Životopisy svatých v pořadí dějin církevních*, sv. 3. Praha 1931, s. 163–164.

42 O tom BONFINIS, A. de: c. d., vol. 4, 1, s. 40–48; DLUGOSSIUS, J.: c. d., s. 557–560, 564–567; stručně KUBINYI, A.: *Matyáš király*, s. 71–73.

43 ESCHENLOER, P.: c. d., s. 1042: „Er (konig Mathias) wart czornig uffn bischoff von Waradin vnd den von Olomuncz, auch heren Rudolff zu Breslow, dorumb die vorrichtung gar abginge vnd die fehde ginge wider an“; DLUGOSSIUS, J.: c. d., s. 670–674.

44 TEMESVÁRY, János: *Erdély középkori püspökei*. Cluj–Kolozsvár 1922, s. 383.

45 Tamtéž.

46 KUBINYI, András: *Matthias Corvinus. Die Regierung eines Königreichs in Ostmitteleuropa 1458–1490*. Herne 1999, s. 161, pozn. 124.

47 K tomu srov. ECKHART, Franz: *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*. MIÖG, Ergänzungsband 9, 1915, s. 395–558; BORSA, I.: *Zur Beurkundungstätigkeit der Glaubwürdigen Orte in Ungarn*. In: Forschungen über Siebenburgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond

měla v Uhrách funkci veřejných notářů,⁴⁷ se dochovaly zápisy o tom, že „Egregius Jereslaus de Boskowycz, patruelis Reverendi in Christo domini Prothasii Episcopi olomucensis et postulati Albensis Transsylvane ecclesiarum procurator eiusdem domini Episcopi“ potvrzuje Mikulášovi, arciděkanovi „de Kykellew“ (Küküllő, župa v Transylvánii východně od Alba Iulie) a kanovníkovi kapituly v Alba Iulii, držbu majetků náležejících k majetkům transylvánského biskupství. Další záznam dokládá, že arciděkan Mikuláš si ponechá na příkaz krále („ex speciali commissione et mandato Serenissimi principis et domini domini Mathie dei gracia regis Hungarie etc.“) dva hrady Szentmihálykő (*Zentmyhalkeuwe*; 9 km západně od Alba Iulie u vsi Tăuți) a Gyalu (*Gyalu*; dnes Gilău, 15 km západně od Kluže) a výnosy z jejich majetků, Jaroslav se zavazuje platit z majetku biskupství 400 zlatých na jejich údržbu. A konečně v třetím zápisu předává Mikuláš majetek biskupství (s výjimkou zmiňovaných hradů) Jaroslavovi.⁴⁸

Na scéně se tedy objevuje další z Boskoviců, a sice Jaroslav, syn Tasova bratrance Václava. Patrně sám Tas si ho určil za svého zástupce (*procurator*) v záležitosti transylvánského biskupství; a Jaroslav se do Transylvánie také vydal. To potvrzuje další listina, která popisuje rozpory mezi kapitulou a městem, ve kterých Jaroslav hraje podstatnou roli. V listině Matyáše Korvína z 21. května 1471 (kterou v Kluži jeho jménem vydal zřejmě Jan Ernuszt, královský pokladník; král v té době pobýval v českých zemích) je popsán tento spor. Jaroslav si s kastelánem v Alba Iulii a tamějšími měšťany přivlastnil některé pozemky kapituly, *familiares* kapituly naproti tomu odvedli 50 krav těchto měšťanů. Někteří z nich si pak ozbrojení „z rozkazu zmiňovaného Jaroslava“ vzali své krávy zpět, a „konečně kdyby se *familiares* kapituly nebyli schopni bránit, chtěli je pozabít“. Král žádá, aby byla zjednána náprava podle

Jakó, sv. 2. München 1988, s. 143–148; HUNYADI, Zsolt: *Administering the Law. Hungary's Loca Credibilia*. In: Custom and Law in Central Europe, ed. Martyn Rady. Cambridge 2003, s. 25–35.

48 Magyar országos levéltár (=MOL), Diplomatikai levéltár (=DL) 36393, protokol kolozsmonostorského kláštera, pag. 66–67. Maďarská regesta, JAKÓ, Zsigmond (ed.): *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Köt. 1, 1289–1484. Budapest 1990, č. 1970–1972, s. 703–704; německý regest druhého záznamu, GÜNDISCH, Gustav (ed.): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Bd. 6, 1458–1473. Bukarest 1981, č. 3806, s. 458 („Jereslaus de Ruzkowycz“). O těchto majetkových problémech v době sedisvakance se bohužel nezmiňuje přehled středověkých majetků biskupství, srov. JAKÓ, Zsigmond: *Az erdélyi püspökség középkori birtokairól*. In: Erdély a keresztény magyar királyságban. Ed. Samu Benkő. Kolozsvár 2001, s. 98–115.

49 V MOL je uložena fotokopie listiny uchovávané v Alba Iulii, Diplomatikai fényképgyűjtemény (=DF) 277573, a její opis z roku 1715 DL 37222, „ex commissione annotati Jeresai“, „tandem si iidem (*familiares Capituli – ak*) se defendere non valuisse, eosdem interimere voluissent“. Něm. regest GÜNDISCH, G. (ed.): *c. d.*, č. 3874, s. 501; maď regest BEKE, Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárrt (A Gyulafehérvárrt maradt okirator)*, Z. Közlemény. Történelmi Tár 1892, č. 726, s. 649; listina byla ověřena také kolozsmonostorským klásterem, MOL, DL 36393, pag. 90–91, maďarský regest JAKÓ, Zs., (ed.): *A kolozsmonostori*, č. 2027, s. 719–720. Jaroslav je tu jmenován jako „Egregius Jereslaus de Chernahora Gubernator Episcopatus Transsylvanensis“, jedná se o Jaroslava z Boskovic, syna Václava, i když je označen z Černé Hory (tak je označován i v matrice vídeňské univerzity). PILNÁČEK, Josef: *Staromoravští rodové*. Vídeň 1930, v rodokmenu za s. 32 zná i dalšího Jaroslava, kterému přisuzuje studium na vídeňské univerzitě a kanovníctví olomoucké, což je zřejmě omyl; jedná se o jednoho a téhož Jaroslava. K tomu též MĚŘÍNSKÝ, Z.: *c. d.*, s. 297.

50 GÜNDISCH, G. (ed.): *c. d.*, č. 3880, s. 505, uvádí listinu z 2. července, v níž Albertus de Wath požaduje po Bystřici zbytek daní, který má vybrat, a dodává, „nos decimas Bistriciensis pro centum florenis auri a domino Iaryslao recepinus in arendam“. Jedná se ještě o Jaroslava z Boskovic. Žádné mnou prostu-

práva, vojvodové (Mikuláš Csupor a Jan Pongráč z Dengelegu) mají rozhodnout do 1. července.⁴⁹ Jaké toto rozhodnutí bylo, ovšem jisté není, Jaroslav byl zřejmě z této funkce odvolán, po začátku července se už v této souvislosti neobjevuje v žádných mně známých pramenech.⁵⁰ Po Jaroslavově zmizení dosedl na biskupský stolec v Transylvánii Gabriel Rangoni z Verony.⁵¹ Je zajímavé, že po Tasovi získal biskupství jeho kolega, se kterým jel na začátku roku 1468 za Matyášem do Varadína. Tato skutečnost celkem jasně potvrzuje Matyášovy záměry s „novými lidmi“, které hledal jak ve svých nových državách, tak mezi příchozími odjinud. Často si také udílením různých obročí snažil zavázat papežské diplomaty, aby si zajistil jejich podporu v Římě, což se stalo i v případě Gabriela Rangoniho. Novými věrnými se Matyáš pokoušel vyplnit rozhodující posty, aby upevnil svou vládu. Mohla by se také naskytnout otázka, zda Tas, jenž se po své neúspěšné misi v Polsku v roce 1471 neobjevuje v Matyášových diplomatických službách až do roku 1478 a jenž byl dobrým přítelem Jana Pannonia, nebyl spojencem spiklenců roku 1471. Tuto variantu z dostupných pramenů prokázat nelze a ani Eschenloer při popisu Tasovy cesty do Krakova na nic takového nenaráží. K Jaroslavovu odvolání tedy s největší pravděpodobností došlo ze zcela jiných důvodů, jimiž byly zmiňované spory mezi městem a kapitulou, a jež se navíc odehrály ještě před prozrazením Vítězova spiknutí.

Sám Jaroslav z Boskovic v diplomatických službách Matyáše Korvína pracoval i později. Jako student vídeňské univerzity je doložen již v roce 1464⁵² a po svém „transylvánském dobrodružství“ se znovu objevuje v pramenech v roce 1476, když vykonává funkci Matyášova vyslance k císaři a jedná zvláště o tureckých záležitostech.⁵³ Císař a jeho dvůr byl častým cílem českých diplomatů Matyášových, mezi něž patří i další Boskovicové, ale i Zdeněk ze Šternberka.⁵⁴ Z dalších příslušníků rodiny pánů z Boskovic to byl Václav, otec Jaroslava, který se rovněž podílel na Matyášově rakouské politice. Společně s Janem Filipcem, varadínským biskupem, byl roku 1481 vyslán na říšský sněm do Norimberku, kde měli řešit tureckou otázku, ale také spory a potyčky mezi Matyášem a Fridrichem III.⁵⁵ Jejich společná mise však nebyla úspěšná, neboť na sněm nebyli vůbec vpuštěni.⁵⁶ Nebylo to poprvé, kdy jejich cesty vedly stejným směrem; už na počátku roku 1477 byli oba společně vysláni na sněm

dované pramenné edice, ani biografie transylvánských biskupů, už více neuvádějí, srov. TEMESVÁRY, J.: *c. d.*; BEKE, Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárrt*, 3. közlemény. Történelmi Társ 1890, s. 130–154; SZABÓ, Károly: *Az erdélyi múzeum eredeti okleveleinek kivonatai (1232–1540)*, 3. közlemény. Történelmi Társ 1890, s. 102–129.

51 TEMESVÁRY, J.: *c. d.*, s. 398.

52 SCHRAUF, Károly (ed.): *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig*. Budapest 1902, s. 30, „generosus Dom. Jaroslaus de Bozkovicz et de Czernahora, canoniucus Olomoucensis“; též MĚŘINSKÝ, Z.: *c. d.*, s. 289, 297.

53 CHMEL, Joseph (ed.): *Actenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilian's I. Bd. 2*. Wien 1855, s. 80–85. Pro politické souvislosti jednání v Rakousích viz NEHRING, K.: *Matthias*.

54 CHMEL, J. (ed.): *c. d.*, s. 93.

55 Listy pro říšská knížata na sněm, MKL 2. Budapest 1895, č. 87, s. 153, červenec 1481, č. 89, s. 154–155, červenec 1481. Stejně listy jsou v Moravské zemské knihovně, rkp. Mk 9, fol. 250v–251v, u druhého listu v edici chybí jméno Václavovo, v rukopise doplněno; NEHRING, Karl: *Angaben zu einer unveröffentlichten Kopie eines Registers aus der Kanzlei von Matthias Corvinus*. Levéltári Közlemények 43, 1972, s. 85–96, zde s. 89; srov. NEHRING, K.: *Matthias*, s. 137–149.

56 SRS 14, č. 370, s. 47–48.

do Českých Budějovic jako zástupci krále.⁵⁷ Ve společnosti Václavově byl na počátku roku 1477 zmiňován také Mikuláš Kropáč z Nevědomí, český vojenský hejtman ve službách Matyášových.⁵⁸

Václav na cestu do Českých Budějovic vyrazil přímo z Budína, kde se účastnil oslav královské svatby Matyáše Korvína a Beatrix Aragonské. Při této příležitosti, již se zúčastnili mnozí zástupci šlechty českých zemí, byl Václav nejen pasován králem na rytíře (a spolu s ním další šlechtici a hejtmani českého původu; mimo jiných i jeho bratranec Dobeš), ale dostalo se mu i čestného úkolu uvádět hosty ke stolům.⁵⁹ Královská svatba byla velice významnou událostí, již se zúčastnilo mnoho šlechticů a církevních hodnostářů ze všech zemí krále Matyáše. Není tedy divu, že Václav nebyl jediným členem boskovického rodu, jenž na svatbě byl přítomen. Ještě před svatbou se v létě roku 1476 do Neapole na jih Itálie vypravilo velice honosně vystrojené poselstvo, které mělo novou královnu dopravit do země. Mezi členy poselstva, které vedli vratislavský biskup Rudolf z Rüdesheimu a volený biskup varadínský Jan Filipec, patřili i Dobeš a Beneš z Boskovic a z Černé Hory, bratři Tasovi. Oba bratři jsou zaznamenáni na seznamu všech účastníků poselstva, který byl pořízen na zpáteční cestě ve Ferrare v říjnu 1476, mezi královskými aulici.⁶⁰ Spolu s nimi se poselstva zúčastnili i další čeští a moravští šlechtici, kteří tak reprezentovali svého krále (a někteří z nich sloužili Matyášovi jako vojenští hejtmani). Poté oba Boskovičtí s celým průvodem dorazili do Uher a zúčastnili se jak korunovace a svatby ve Stoličném Bělehradě, tak i satebního veselí v Budíně.

Dobeš Černohorský z Boskovic, polní hejtman Matyášova žoldnéřského vojska, byl posledním členem boskovického rodu, který se podílel na tvorbě vztahů mezi Matyášem a Fridrichem III. Byl především hejtmánem a vojákem, ale diplomatických misí se zúčastnil také. V tomto případě byl Matyášem vyslán na počátku roku 1485 k císaři: jménem úspěšného uherského krále se měl snažit o zneplatnění smlouvy z roku 1463/64 z Vídeňského Nového Města, protože císař porušil jiná vzájemná ujednání. Dobeš se měl také pokusit vymoci císařskou pomoc proti Turkům.⁶¹ Co se týče rakouských zemí, Dobeš se stal prvním zemským hejtmánem, jehož Matyáš po dobytí Vídně ustanovil – tuto funkci však vykonával pouze do září 1485, což

57 AČ 6, č. 15, s. 55, 13. ledna 1477, věřící list pro posly; č. 21, s. 141, 23. ledna 1477, dopis obou sněmů, omlouvají se za zdržení.

58 Archiv Města Brna, Sbírka listin, 4. ledna 1477, Budín.

59 ESCHENLOER, P.: *c. d.*, s. 996, Matyáš „slugk rittere ...herczuge Hinken von Glacz, herren Thobiam von Boskewitz, herren Waczla von Boskewicz, Cropatsch, Lúsiczky vnd herczoge Niclas zu Oppulen vnd vil andire“; s. 997, „Herre Waczla von Tsernahora hat sie alle zu hofe gefuret“.

60 BERZEVICZY, Albert de (ed.): *Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok*. Budapest 1914, č. 21, s. 29, říjen 1476, „Magnificus dominus Tobias de Chernahora, Magnificus dominus Benedictus frater suus“. Srov. KALOUS, Antonín: *Jan Filipec v diplomatických službách Matyáše Korvína*. ČMM 124, 2005 (v tisku), tam i další prameny a literatura.

61 MKL 2, č. 173, s. 289–291, 2. února 1485, „...wer den glauben nit helt, dem wird er auch nit gehalten. Item dieselb verschreybung, dorauff sich sein keyserlich wurde vast verlest, helt erlichen inn, das dieselb zu dem konigreich Hungern gerechtikeyt nach unnserm abgang haben soll, so vonuns kein son bekommen were, und ob dieselben ehrlich oder sunst geboren sein sollen, ist gar nichts bestimpt; dorumb ist seiner keyserlichen wird gar nichts nuz auf solch brieff und verschreybung zu hoffen aus den und andern ursachen“ (s. 290). NEHRING, K.: *Matthias*, s. 166; TÝŽ: *Quellen zur ungarischen*

souvisí s jeho odchodem z Matyášových služeb. Na vládě v Rakousku se pak podílel i další původem český vojenský hejtman uherského krále – nástupcem Dobešovým byl Jan Trnka; v prosinci 1485 vystřídáný Štěpánem Zápolským. Ten se však v době nepřítomnosti v Rakousku nechal zastupovat mimo jiné dalším českým hejtmanem Mikulášem Kropáčem.⁶² V tomto směru se správa nově dobytého Rakouska podobala správě Moravy po roce 1468/1469, na níž se také podíleli vojenští hejtmané.

Jinou tradiční destinací bylo pro Boskovice-diplomaty Polsko, jak již bylo naznačeno u Tasa a jeho cest do Krakova v letech 1468 a 1471. Dobeš byl roku 1469 spolu s Janem Zajícem z Házmburka, kancléřem českého království, vyslán do Polska ke Kazimírovi, aby jej zpravili o volbě Matyáše českým králem a znovu jej požádali, aby se přidal na stranu katolíků. Jejich nabádání bylo opět neúspěšné, jako v případě Tasově.⁶³ Také Jaroslav podle Bonfiniho roku 1478 putoval na polský královský dvůr. Měl se zasadit, aby polský král dodržoval dohody někdy uzavřené s řádem německých rytířů, neboť Matyáš stál na jeho straně a hodlal se jej využít pro boj proti polskému králi. Svého plánu se však musel vzdát v roce 1479, neboť na jihu opět hrozilo turecké nebezpečí, když Benátky s Mehmedem II. uzavřely mír.⁶⁴ Jaroslav z Boskovic se pak také objevil při jednáních o mír v Praze v létě roku 1478, jak dokládají Staré letopisy, které ovšem přiřazují Jaroslava do poselstva Vladislava Jagellonského.⁶⁵

Kromě již zmiňovaných členů boskovického rodu působil v Uhrách také Ladislav, bratr Jaroslavův a syn Václavův, nejmladší z Boskoviců v Matyášových službách. Jeho studium na vídeňské univerzitě je doloženo roku 1471,⁶⁶ studoval však zřejmě dál, v Itálii. Jeho studia v Itálii ovšem nejsou přímo pramenně doložena; studoval prý ve Ferraře, jejíž matriky se nedochovaly. Ve Ferraře je zmíněn již roku 1481, jako veszprémský probošt.⁶⁷ To už také získal kanovnický post v olomoucké metropolitní kapitule a byl zvolen proboštem kapituly sv. Petra v Brně.⁶⁸ V roce 1482 se

Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Levéltári Közlemények 47, 1976, s. 87–120, 247–268, zde č. 170, s. 114, 5. února 1485.

62 KUBINYI, A.: *Matthias*, s. 66–67, 209.

63 DLUGOSSIUS, J.: *c. d.*, s. 523–524; NEHRING, K.: *Matthias*, s. 38.

64 BONFINIS, A. de: *c. d.*, vol. 4, 1, s. 98; o sporech mezi polským králem a řádem v této době DLUGOSSIUS, J.: *c. d.*, s. 675–676; GÓRSKI, Karol: *Dyplomacja polska czasów Kazimierza Jagiellończyka, cz. 2: Lata konfliktów dyplomatycznych (1466–1492)*. In: Biskup, Marian – Górski, Karol: *Kazimierz Jagiellończyk. Zbiór studiów o Polsce drugiej połowy XV wieku*. Warszawa 1987, s. 230–284, zde s. 241–243.

65 PALACKÝ, František (ed.): *Starší letopisové čeští od roku 1378 do 1527*. In: Dílo Františka Palackého, sv. 2. Ed. Jaroslav Charvát. Praha 1941, č. 597, s. 184.

66 SCHRAUF, Károly (ed.): *c. d.*, s. 31, „generosus dominus, Dom. Ladislaus de Bozkowicz et de Tzrnahora“; viz též Měřinský, Z.: *c. d.*, s. 289–290, 298.

67 RITOÓKNÉ SZALAY, Ágnes: *Humanista veszprémi főpapok*. In: Tudomány és művészet Veszprém-ben a 13–15. században. Ed. Zsuzsa Fodor. Veszprém 1996, s. 90–97, zde s. 93; TÁŽ: „*Nympha*“, s. 149, neuvádí však pramen. O uherských studentech ve Ferraře, RITOÓK-SZALAY, Ágnes: *Ferrara und die ungarische Humanisten*. In: Universitas Budensis, 1393–1995. Ed. László Szögi – Júlia Varga. Budapest, 1997, s. 151–156; TÁŽ: *Peregrinazioni erudite nel regno di Mattia Corvino*. In: Italia e Ungheria all'epoca dell'Umanesimo corviniano. Ed. Sante Graciotti – Cesare Vasoli. Firenze 1994, s. 61–69, zde s. 66–68. K tomu srov. ZEMEK, Metoděj – TUREK, Adolf: *Regesta listin z lichtenštejnského archivu ve Vaduzu z let 1173–1526*. SAP 33, 1983, s. 149–296, 483–527, zde č. 430, s. 288, Petr z Neapole přijímá členy Boskovického rodu včetně Ladislava do řádové konfraternity, listina vydána 13. června 1481, S. Spirito

objevil v Římě; zapsal své jméno do matriky bratrstva Svatého Ducha u špitálu téhož patrocinia, rovněž jako veszprémský probošt.⁶⁹ Veszprémskou kolegiální kapitolu před ním vedl Ladislav Vetési, příbuzný veszprémského biskupa Alberta Vetésiho. Tento Ladislav již na konci šedesátých let studoval ve Ferraře, byl ve styku s Janem Pannoniem a proboštem se stal roku 1473. Byl členem římského poselstva, které v čele s Albertem Vetésim navštívilo Sixta IV. roku 1475 a pronesl k němu slavnou řeč, v níž vychvaluje Matyáše a jeho boj pro víru a snaží se papeže i kardinálské kolegium zapálit pro boj proti Turkům, aby jej organizoval podobně jako Pius II.⁷⁰ Po tomto datu o něm není zpráv.⁷¹ Ladislav z Boskovic tedy obsadil pozici, která byla spojena nejen se studiem ve Ferraře (tak ostatně i později po jeho odchodu po roce 1485),⁷² ale také s diplomatickou službou. Z toho je patrné, jaké záměry měl Matyáš s tímto nejmladším členem boskovického rodu, který zavítal do Uher. Není však známa žádná jeho diplomatická mise.

Boskovicové opustili službu u krále Matyáše v roce 1485. Tak učinil Dobeš, který přešel na stranu římského císaře a stal se jak jeho hlavním vojevůdcem a dolnorakouským hejtmanem, tak jeho poradcem i vyslancem,⁷³ ale i Ladislav, který opustil svůj post veszprémského probošta a církevní dráhu a převzal rodový majetek na Moravě. Stalo se to po události, jež je pro Palackého jedním ze „dvou skutků, kterými obtížena jest památka krále Matyáše u národu našeho“,⁷⁴ a to po smrti Jaroslava z Boskovic. Ten byl nejen diplomatem Matyášovým, jak již bylo zmiňováno, ale také kancléřem Matyášova českého království. Jím se stal po roce 1479, kdy z úřadu po mírových dohodách mezi Matyášem a Vladislavem odstoupil Jan Zajíc z Házmburka.⁷⁵ Jaroslav z Boskovic poté zřejmě držel uhersko-českou královskou pečeť a signoval mnohé listy a listiny jdoucí do českých zemí pod vládou Matyáše. Jaroslav

u Ferrary (u Ladislava ovšem není uvedena žádná titulatura; za zprostředkování kopie originálu vděčím Jiřímu Šmeralovi).

68 JAN, L.: c. d., s. 65; MĚŘÍNSKÝ, Z.: c. d., s. 298–299.

69 *Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe / A római Szentlélek-társulat anykönyve 1446–1523*. Ed. Vincentius BUNYITAY. Budapest 1889, s. 6, „Ego Ladislaus de Bozkowicz et Nigro monte prepositus Vesprimiensis maior intravi ... die 6. mensis Februarii anno 1482“. O tom věděl již Beda Dudík, který jako první matriku bratrstva využil, ovšem jeho záznam má datum 1582 (snad tisková chyba), DUDÍK, Beda: *Iter Romanum*. Wien 1855, sv. 1, s. 88. O bratrstvu Sv. Ducha a jeho uherských členech CSUKOVITS, Enikő: *A római Szentlélek-társulat magyar tagjai (1446–1523)*. Századok 134, 2000, s. 211–244; Táž: *Középkori magyar zárandokok*. Budapest 2003, s. 168–189. Též o rok později 2. února 1483 je Ladislav zmíněn jako veszprémský a brněnský probošt, ZEMEK, M. – TUREK, A.: c. d., č. 432, s. 288.

70 *Ladislav Vetési Legatio Romana a M. CCCC. LXXV*. In: TOLDY, Franciscus (ed.): *Analecta Monumentorum Hungariae Historicorum literariorum maximum inedita*. Tom. 1. Pesthini 1862 (rpt. Budapest 1986), s. 151–164, „Quantum vero hic invicti animi Rex pro sancta sede apostolica, Romanae ecclesiae dignitate et christiana religione atque plebe, tam adversus immanissimam Turchorum nationem et infidos Bohemos, quam alios complures acerrimos fidei nostrae hostes effecerit... (s. 153) Pater Sanctissime..., imitare sanctissimum illum sapientissimumque Pontificem Maximum, Pius II. in hac apostolica sede iis quondam fati constitutum, ut non prius contendum se existimaret, quam impiam Turchorum gentem debellaret, si diutius ei vita contigisset“ (s. 163). O římské řeči a reakci na ni RITOÓKNÉ SZALAY, Á.: *Nymphá*, s. 115.

71 RITOÓKNÉ SZALAY, Á.: *Humanista*, s. 93; RITOÓK-SZALAY, Á.: *Ferrara*, s. 154.

72 RITOÓKNÉ SZALAY, Á.: *Humanista*, s. 94.

73 HEINIG, Paul-Joachim: *Kaiser Friedrich III. (1440–1493). Hof, Regierung und Politik*. 3 sv. Köln – Weimar – Wien 1997, s. 430; SOA Třeboň, fond Historica, sign. 3311, [před 2. říjnem 1490], Dobeš je poslem k Rožmberkům. Matyáš Dobešovi hned po dobytí Vídně, tedy pochopitelně před jeho přestoupením k císaři, věnoval zámek Schönberg, ZEMEK, M. – TUREK, A.: c. d., č. 438, s. 290.

zřejmě nebyl v Uhrách úplným outsiderem; vyskytuje se např. v bratislavské městské knize jako dlužník jistého Paula Wintpergera a je nazýván „gefatter“ (tedy buď kmotr, nebo přítel či soused).⁷⁶ Díky časté přítomnosti u uherského královského dvora byl snad také schopen pomoci svému bratru Ladislavovi k dosažení obročí v Uhrách. Jeho smrt byla velice nešťastnou epizodou v česko-uherských dějinách.

Podle vyprávění Bonfiniho přišel při obléhání Ebersdorfu uherský král málem o život a vina byla připisována Jaroslavovi. Ten podle vznesených obvinění prozradil, v kterém stanu se král zdržuje, a přestože sám byl přítomen, když do stanu vletěla dělová koule z obléhaného města, byl obviněn a na mučení se přiznal. Později vše odvolal, ale to mu nebylo nic platné, neboť bylo již rozhodnuto. Král si sice, podle Bonfiniho příběhu, nepřál Jaroslavovu smrt, ale jednoznačně v jeho prospěch nerozhodl. Pouze svého kancléře nabádal, aby žádal o milost. Ten však nechtěl, protože by tím přiznal svou vinu, a byl proto ve Vídni popraven, i když nedokonale. Kat, který jej měl popravit, byl mnohými přesvědčován, aby Jaroslava nepopravil, a zřejmě uplacen zasáhl jej z části do krku a z části do ramene. Když chtěl svůj pokus opakovat, byl přihlížejícími lidmi zahnán. Jaroslavovi však již nebylo pomoci: vykrvácel po přenesení do vedlejšího domu.⁷⁷ Ještě o šest let později, tedy již po smrti Matyáše, se Dobeš snažil o očištění jména Jaroslavova, jehož památka byla napadána Vilémem Tetaurem. Dochovaná listina uvádí, že Jaroslav podle očitých svědků (Viléma z Pernštejna, Jana Filipce a Ctibora Tovačovského) „popíral celou žalobu a řekl, že se s králem souditi ani jemu odpírati nechce, služebník že je vždy proti pánu vinen, prohlásil však, že je ochoten každému jinému odpovídati na jednotlivé body obžaloby i na celou žalobu, a veřejně žádal krále, aby mu odpustil ne jeho vinu, ale svůj hněv. ... Jaroslav ... si mohl zachrániti život za vydání svých statků, zejména Mor. Třebové, ale... vzkázal králi, že svou čest za své statky vykupovati nebude, že raději hrdlo ztratí a že si není vědom zlých skutků...“.⁷⁸ Těžko nyní rozhodnout tento spor; podle dochovaných pramenů se však zdá, že Jaroslav byl skutečně v právu. Tato událost tedy znamenala konec služby Boskovických u Matyáše, i když jako moravští páni zůstali stále pod jeho vládou.

Příběh pánů z Boskovic a jejich služby v Uhrách pod uherským a českým králem Matyášem Korvínem je velice ilustrativní pro události této doby. Jednak lze pozorovat, jakým přínosem byly pro Matyáše jeho nové državy na severozápadě jeho země. Staly se pro něho nejen možností pro výživu žoldnéřského vojska (samotné příjmy dostačovaly pouze na správu těchto oblastí), ale také zdrojem „nových lidí“, které tak rád využíval jak v diplomatických službách, tak ve správě Uher – především ve své

74 PALACKÝ, F.: *Dějiny*, sv. 5, s. 183.

75 SROV. MACEK, Josef: *O listinách, listech a kanceláři Vladislava Jagellonského (1471–1490)*. SAP 2, 1952, s. 45–122, zde s. 94.

76 Archív mesta Bratislavy, Protocollum Testamentorum, sign. I. B 4n–1, fol. 227r: „Item so ist mir schuldig mein gefatter her Jaroslaw Czirnohorsky den man zu Wien kopht hat IIII1/2 fl.“ (27. září 1490; za upozornění na tento záznam a jeho zprostředkování děkuji Katalin Szende). SROV. BOKOVÁ, Hildegard – SPÁČILOVÁ, Libuše: *Stručný raně novobornoněmecký glosář k pramenům z českých zemí*. Olomouc 2003, s. 191.

77 BONFINIS, A. de: c. d., vol. 4, 1, s. 127–128, „Hiereslaus in proximas edes translatus e profluvio sanguinis paulo post animam efflavit. Pandobes fraterne mortis indignatione ad Cesarem transfugit“ (s. 128); podle něho PALACKÝ, F.: *Dějiny*, sv. 5, s. 183–184.

kanceláři a v církevní správě. Matyáš totiž držel patronátní právo nad celými Uhrami, což mu umožňovalo dosazovat cizince do těchto úřadů, aniž by přišel do konfliktu se stavovskou obcí (jak by se jistě stalo v případě zemských úřadů). Díky tomu si Matyáš vytvořil polo-profesionální diplomatický sbor složený nejen z obyvatel Uher, ale ze všech vhodných osobností, které byl schopen do svých služeb přilákat. Tím se mu podařilo upevnit vlastní vládu v Uhrách, ale i své mezinárodní postavení. Poslední epizoda ovšem ukazuje i nebezpečí tohoto postupu, kdy jeden chybný krok připravil Matyáše o služby rodiny, která v Uhrách nebyla zakořeněna a měla zázemí jinde. Snad proto také později dával přednost ‚novým lidem‘, kteří pocházeli z nižších sociálních poměrů a právě jemu byli nuceni vděčit za svůj společenský vzestup v uherských církevních hodnostech.

SUMMARY

The Lords of Boskovice in the service of Matthias Corvinus

The lords of Boskovice were one of the most significant noble families in Moravia in the fifteenth century and their conversion from Utraquism back to Catholicism in 1451 was decisive for their role in Moravian history. This event opened a possibility for Tas (Protasius) of Boskovice to become a bishop of Olomouc in 1457 and set out on a career similar to the career of Janus Pannonius, his Hungarian fellow student from Italy. Tas became a highly valued diplomat in the service of the Czech king George of Poděbrady; in 1467, however, he left this service due to the papal urging to support the Catholic side in the fight against the 'heretical' king. And it was he, who representing the Catholic estates invited the Hungarian king Matthias Corvinus to join the struggle and help the Catholics. Since that time, Tas was a foremost partisan and diplomat of the Hungarian and later Czech king, since Matthias was elected a king by the Czech Catholic estates.

It was not only Tas, who served king Matthias, but other members of the family too. A peculiar example of this is his nephew Jaroslav, who stood in for Tas as a governor of the Transylvanian bishopric in Alba Iulia. He later on served as a diplomat in Austria, Bohemia, and Poland and as the Czech chancellor of Matthias. Other diplomats in Matthias' service of Boskovice family were Dobeš and Beneš, the two brothers of Tas, Václav, his cousin and his two sons, the afore-mentioned Jaroslav and Ladislav, who was the youngest of them all. The story of the Boskovice family shows very clearly the attitude Matthias had towards 'new men' in his administration; he had brought new people from his new domains. It, however, also illustrates the danger of it: they were not bound to him very closely and after a presumably unfair decapitation of Jaroslav in 1485 both Ladislav and Dobeš left the services of Matthias. The latter for the more changed sides and became a military commander of Frederick III in his fight against Matthias.

Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc

ABSOLVENTI COLLEGIA GERMANICA V OLOMOUCKÉ DIECÉZI DO ROKU 1620

Miloš Kouřil

Náboženské rozštěpení západního křesťanství v 16. století důsledkem reformace přineslo v německy mluvících oblastech mj. klesající počet diecézního i řeholního kněžstva, úbytek přednášejících teologii na univerzitách, ale i posluchačů a též nedostatečnou formaci kleriků. Této tíživé situaci hodlal odpomoci mladý a vzdělaný prelát Jan Morone, který se stal již ve 24 letech biskupem v Modeně, byl častým legátem v říši a později kardinálem. K regeneraci duchovního stavu navrhl založit německý seminář v Římě a pro tuto myšlenku získal též sv. Ignáce z Loyoly, který mj. vypracoval novému ústavu konstituci. Vedení ústavu bylo svěřeno mladému Tovaryšstvu Ježíšovu. Collegium Germanicum obdrželo zřizovací bullu ze dne 31. srpna 1552 papeže Julia III. Hlavní jeho ideou bylo, aby se absolventi koleje vrátili do vlasti jako nebojácní bojovníci víry.¹

První alumni přišli do Germanica 21. listopadu 1552. Jejich filozofická a teologická studia se konala na jezuitské Římské koleji, otevřeně v říjnu 1553. Již v roce 1554 připutoval do Germanica první olomoucký diecezán. Byl jím Jan Seidl, který byl přijat ještě za života Ignáce z Loyoly.² Steinhuber³ uvádí jako jeho původ Olomouc, v „Seznamu přísah“ (rozuměj: nových alumnů) z let 1552–1555 je u většiny uveden název jejich diecéze, u Seidla toliko „Olomucensis“, což by mohlo označovat diecézní příslušnost. Nepochybně byl do Říma vyslán biskupem Markem Kuenem.⁴ Seidl s dalšími čtyřmi kolegy, kteří s ním připutovali do Říma, zaměnili časem Germanicum za noviciát v Tovaryšstvu Ježíšovu, sám se stal posléze rektorem koleje v Trnavě.

Velkou šancí stát se olomouckým biskupem měl Daniel Ducius. Nejprve studoval na vídeňské univerzitě, stal se magistrem svobodných umění, pak v letech 1559–1563 pobýval na Collegiu Germanicu.⁵ Jako člen olomoucké kapituly účastnil se volby nového biskupa v roce 1575. Tehdy Ducius obdržel stejný počet hlasů jako jeho protikandidát Adam z Landecka, který byl i kanovníkem vratislavským. Protože ani jeden z uchazečů nechtěl ustoupit, nuncius prohlásil volbu za neplatnou a vyhlásil novou.⁶ Daniel zastával též hodnost děkana v Hradci nad Moravicí na Opavsku.⁷ Po

1 Základní prací o Germanicu zůstává stále STEINHUBER, Franz: *Geschichte des Kollegium Germanikum Hungarikum in Rom*. Band I–II. 2. vyd., Freiburg i. B. 1906.

2 STEINHUBER, F., c. d., I, s. 44.

3 Tamtéž, s. 44.

4 ZELA, Stanislav: *Náboženské poměry v Olomouci za biskupa Marka Kuena (1553–1565)*. Olomouc 1931, jej neregistruje.

5 STEINHUBER, F., c. d., I, s. 78.

6 NAVRÁTIL, Bohumil: *Biskupství olomoucké 1576–1579 a volba Stanislava Pavlovského*. Praha 1909, s. 16.

7 Tamtéž, s. 269.

smrti biskupa Jana Mezouna 6. února 1578 byl jmenován jedním z administrátorů statků olomouckého biskupství.⁸

Temnou kapitolu dějin olomoucké kapituly napsal Jan Philopon Dambrowski, který pocházel z Varšavska z Łęczyckého kraje. Do Germanica přišel tento ctižádostivý muž v roce 1566, ale pro špatné chování byl zřejmě záhy propuštěn.⁹ Pak jeho stopa mizí, až se objevil v Olomouci již jako doktor bohosloví na sklonku roku 1572.¹⁰ Tamní kapitula neměla tehdy od července obsazenu svou první dignitu, děkanství. Proměškala šestiměsíční lhůtu, do které měla podle kanonického práva provést volbu, čehož využil papež Řehoř XIII. a děkanství udělil 13. ledna 1573 tehdejšímu germanikovi Janu Mezounovi, pozdějšímu olomouckému biskupovi. Kapitula, přes tuto suspenzi volebního práva, provedla 6. března volbu děkana a zvolila jím Dambrowského. Protože ten se nemohl prokázat papežskou konfirmací, kapitula jej 21. dubna 1574 z této hodnosti odvolala. Po volbě Jana Mezouna biskupem a po velkých problémech s dalším ambiciózním Polákem Pavlem Zajączkowskim, který byl 7. července 1576 zvolen děkanem, byl Římem jako děkan potvrzen Dambrowski a 8. června 1577 uveden v úřad. V závěru života byl obviněn, že otrávil biskupy Viléma Prusinovského 1572, Jana Grodeckého 1574, Tomáše z Helfenburka 1575 a Jana Mezouna 1578. Byl proto zbaven úřadu děkana, kněžství a popraven.¹¹

Do Germanica se vydal též olomoucký rodák Pavel Grünwald (uváděn v prame-nech též jako Grinbalt), syn tamního městského rychtáře. V Římě studoval v letech 1571–1576, asi tam získal doktorát teologie. V rodném městě se stal farářem a kazatelem u sv. Mořice, kanovníkem a zastával významnou funkci oficiála, zástupce biskupa v soudních záležitostech. V roce 1582 byl biskupem Stanislavem Pavlovským s dalšími dvěma kanovníky pověřen provést vizitaci diecéze. Zemřel v roce 1590.¹²

V Římě studoval v letech 1611–1615 též jeho příbuzný či jmenovec Valentin Grünwald. Po návratu domů obdržel kněžská svěcení, stal se kanovníkem, ale již za tři roky zemřel.¹³

Bližší životní data o některých germanicích zůstávají zatím neznámá. Tak o Tomáši Kochovi (Cocus) víme alespoň to, že se studiemi začal v roce 1571 s Tomášem Grünwaldem a že na nich setrval tři roky. Stal se kanovníkem v Brně. Když umíral biskup Jan Mezoun (zemřel 6. února 1578), u jeho smrtelného lože byli přítomni nejen jezuité, ale též jeho bývalí spolubratři z Germanica Michal Schramm, Melchior Pynesius z Pirnu a T. Koch.¹⁴ Michal Schramm pocházel z Boleslavi ve vratislavské diecézi. Během studia (1570–1574) v Římě konvertoval ke katolictví, z Germanica byl však propuštěn „quod moribus esset difficilior“. Stal se kanovníkem vratislavským a olomouckým, zemřel mladý v roce 1584.¹⁵

8 Tamtéž, s. 86.

9 STEINHUBER, F.: *c. d.*, I, s. 335.

10 Jeho životní dráhu plasticky rekonstruoval NAVRÁTIL, B.: *c. d.*, s. 69–71 a dále.

11 BREITENBACH, Antonín: *Příspěvek k dějinám reformace moravského kléru za biskupa Stanislava Pavlovského*. Časopis Matice moravské 31, 1907, s. 152–176.

12 STEINHUBER, F.: *c. d.*, I, s. 79, 334–335.

13 Tamtéž, I, s. 465.

14 Tamtéž, I, s. 333, 335.

15 Tamtéž, I, s. 80, 328, 333.

Vysokého postavení v olomoucké diecézi dosáhl Melchior Pynesius z Pirnu (cca 1553–26. července 1607). Studia začal u olomouckých jezuitů, od roku 1571 byl chovancem Germanica, se spolužákem Janem Mezounem se vrátil v roce 1575. Po Mezounově zvolení olomouckým biskupem 13. 2. 1576 zůstal nějaký čas na jeho dvoře, roce 1578 se stal olomouckým kanovníkem, 1589 olomouckým arcijáhnem, 1591 děkanem kapituly, 1602 světícím biskupem kardinála Dietrichštejna a proboštem augustiniánů-kanovníků ve Šternberku.¹⁶

Ještě výše postoupil v hodnosti jeho přítel Jan Mezoun.¹⁷ Byl prostého původu, sirotek, studoval nejprve na krakovské univerzitě, poté v olomouckém semináři u Tovaryšstva Ježíšova a v Dillingách, v letech 1571–1575 byl alumnem Germanica a v Římě byl též v roce 1575 vysvěcen na kněze. Studia dokončil v Bologni doktorem teologie. Během svých římských studií se poznal osobně s papežem Řehořem XIII., který v roce 1573 reorganizoval Germanicum, jemuž dal lepší finanční základ. Sblížil se i s dalšími významnými osobnostmi římské kurie, např. se státním sekretářem kardinálem Como. Ještě za římského pobytu papež oblíbeného germanika roku 1573 jmenoval do významné hodnosti děkana olomoucké kapituly. A dne 13. února 1576 kapitula jej zvolila biskupem. Stal se tak prvním diecézním biskupem v Olomouci, který vzešel z Germanica. Úlohu měl však nelehkou, protože většina šlechty byla nekatolická. Musel mj. čelit žádosti stavů za náboženskou svobodu, v níž šlo též o legalizaci Jednoty bratrské na Moravě. Jeho činnost byla přerušena předčasnou smrtí 6. dubna 1578.

Mezounovým nástupcem na biskupském stolci byl kapitulou 11. června 1579 zvolen Stanislav Pavlovský z Pavlovic.¹⁸ Slezský rodák z Pštinského kraje získal v roce 1569 kanonikát v Olomouci, v roce 1571 vstoupil do Germanica, kde se stal spolualumnem Mezounovým do roku 1574. Tam byl též promován na doktora kanonického práva. Ještě za studií získal v roce 1573 druhý kanonikát ve Vratislavi, o dva roky později se stal proboštem brněnské kapituly, v roce 1577 scholastikem olomoucké kapituly. Jeho episkopát byl ve znamení horlivé katolické reformace. Na synodě v roce 1591 vyhlásil dekry tridentského koncilu. Ve spolupráci s Tovaryšstvem Ježíšovým usiloval o posílení autority církevních institucí, o nápravu morálky kněžstva, získal právo zákazu tisku kacírských titulů, staral se o růst počtu duchovních. Za jeho vlády je nápadný růst humanistické literární činnosti v Olomouci.¹⁹

Další absolventi Germanica se vesměs stali olomouckými kanovníky. Tak Jiří Merel, který pobýval v Římě v letech 1580–1584,²⁰ byl po návratu nejprve farářem ve Vyškově a nesídelním kanovníkem, sídelním se stal v roce 1588, v kterém též zemřel. Rodák z Vídně Bernard Eder byl již jako dvanáctiletý přijat do Germanica, kde pobyl v letech 1573–1585. Při odchodu obdržel papežskou provizi na kanonikát

16 HEJNIC, Josef – MARTÍNEK, Jan: *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, 4. Praha 1973, s. 277–278.

17 Bývá označován „z Telče“, „Telecký“, narodil se však v Želetavě, jméno Telecký neznamená místo narození, ale přešlo z otce na syna. Viz NAVRÁTIL, B.: *c. d.*, s. 13. Těž autor píše dále o Mezounovi podrobněji.

18 Pavlovského životní data dobře shrnuje NAVRÁTIL, B.: *c. d.*, s. 220n.

19 Mnoho studií od roku 1989 mu věnoval J. Pánek.

20 STEINHUBER, F.: *c. d.*, I, s. 335.

olomoucký a vřatislavský. Další jeho působení bylo již trvale spojeno s Vřatislaví.²¹ Achác Melzer svá studia zahájil nejprve ve Vřidni v roce 1578, v letech 1582–1587 byl chovancem Germanica a hned poté olomouckým kanovníkem.²² Jan Perger z Pergu (psán též Berger) byl alumnem Germanica v letech 1594–1598, jako kanovník v Olomouci je zmíněn roku 1601. V roce 1612 se stal prelátem-scholastikem, tři roky poté zemřel.²³ Synovec pražského arcibiskupa Martina Medka, Václav Medek z Mohelnice, byl členem Germanica krátce v letech 1597–1599, jako olomoucký kanovník je doložen již roku 1590.²⁴ Joachym Roubal (z Vlčetína) byl alumnem Germanica v letech 1598–1601,²⁵ již v roce 1599 se stal členem olomoucké kapituly, v roce 1601 byl imatrikulován na vídeňské univerzitě.

Vřyskovský rodák Tomáš Nagal (někdy psán i Nagel) začal svá studia na olomoucké jezuitské akademii, 8. června 1597 spolu s nedávno kanonizovaným Janem Sarkanderem a dalšími se podrobil depozici,²⁶ v Germanicu pobýval v letech 1602–1606, v roce 1608 působil jako děkan a farář v Telči, následujícího roku byl zvolen kanovníkem. V roce 1612 pořídil výtah z kapitulních a biskupských privilegií. Zemřel předčasně v 33 letech 9. května 1614.²⁷

Dva olomoučtí diecezáni Ondřej Honorius z Brna (studoval v Germanicu v letech 1604–1610) a Damian Trussi (1613–1616) mají u Steinhubera stručný údaj, že o nich není nic známo. Obdobně zatím mlčí i olomoucké církevní archivní fondy.²⁸

Nezřídka alumni Germanica umírali předčasně. Patří mezi ně též Valentin Grünwald, který pobýval v Římě v letech 1611–1615,²⁹ na kněze byl vysvěcen v Olomouci téhož roku, stal se kanovníkem a již v roce 1618 zesnul.

Z pražské arcidiecéze pocházel Zikmund Sokol, který dlel v Germanicu v letech 1608–1616 a měl být vynikajícím olomouckým kanovníkem.³⁰ Mezi nimi se mi jej nepodařilo nalézt. Z Mnichova přibyl do Říma Arnošt von Maas, pobýval tam v letech 1607–1611, jako olomoucký kanovník byl s ostatními spolubratry za stavovského povstání vězněn od 15. srpna 1619 do 19. ledna 1620, poté následovalo další věznění, z něhož byli propuštěni 22. března.³¹ Naposled se uvádí v pramenech k roku 1624. Až z daleké Varmie po pobytu v Germanicu 1606–1610 přišel do Olomouce Samuel Melič (Melitz), v níž se stal kanovníkem.³² Jan Kydius, původem z Dánska, navštěvoval Collegium Nordicum v Olomouci, poté v letech 1606–1610 Germanicum, pro roky 1613–1615 je doložen jako farář v Mikulově, od kardinála Dietrichštejna obdržel

21 Tamtéž, s. 328–329.

22 Tamtéž, s. 335.

23 Tamtéž.

24 HEJNIC, J. – MARTÍNEK, Jan: *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, 3. Praha 1969, s. 366–367.

25 STEINHUBER, F.: *c. d.*, I, s. 335.

26 TENORA, Jan – FOLTYNOVSKÝ, Josef: *Bl. Jan Sarkander. Jeho doba, život a blaboslavení*. Olomouc 1920, s. 502.

27 STEINHUBER, F.: *c. d.*, I, s. 465.

28 Tamtéž.

29 Tamtéž. Nevíme, zda byl příbuzným či jmenovcem výše zmíněného Pavla Grünwalda.

30 Tamtéž, s. 466.

31 Tamtéž, s. 447; TENORA, J. – FOLTYNOVSKÝ, J.: *c. d.*, s. 54.

32 STEINHUBER, F.: *c. d.*, I, s. 486.

olomoucký kanonikát. V roce 1624 jej pochválila Kongregace de propaganda fide za zprávu o náboženských poměrech v Dánsku.³³

Do Olomouce přicházeli též vídeňští diecezáni. Jan Kašpar Stredele pocházel přímo z Vídně a již během pobytu v Germanicu (1604–1608) získal pověst vynikajícího studenta. Už v posledním roce studií obdržel kanonikáty v Olomouci a ve Vídni, v roce 1611 se stal rektorem vídeňské univerzity. A další funkce se na něj jen hrnuly: pasovský biskup jej jmenoval svým oficiálem (1613–1618) a později generálním vikářem, v letech 1631–1642 byl světícím biskupem v Pasově, v tragickém závěru života byl též světícím biskupem v Olomouci. Po okupaci města Švédy v roce 1642, když kapitula Olomouc opustila, Stredele zůstal a v důsledku zlého zacházení okupantů s ním zemřel 28. prosince 1642.³⁴ Dalšího Vídeňáka, Jana Bedřicha Breinera, svobodného pána ze Stubinga a Rabensteinu, doporučil do Germanica kardinál Dietrichštejn. Studoval tam v letech 1610–1614, již v roce 1613 byl zvolen děkanem olomoucké kapituly, o pět let později mu vratislavský biskup udělil kanonikát při tamní katedrální kapitule, v roce 1624 se stal administrátorem vratislavského biskupství, v roce 1630 světícím biskupem v Olomouci, zemřel v roce 1638.³⁵ Svůj majetek odkázal jezuitské koleji v Olomouci. Zajímavé byly jeho styky s G. Galileim.³⁶ Další člen rodu Breinerů, Filip Bedřich, vstoupil do Germanica v roce 1617, již v letech 1630–1639 byl v Olomouci světícím biskupem, poté od roku 1639 do smrti v roce 1669 biskupem ve Vídni.³⁷ Olomouckým jezuitům věnoval v roce 1640 vynikající relikviář patronky města sv. Pavlína. Z vídeňské diecéze pocházel též Roderich von Santhillier, který byl alumenem Germanica v letech 1613–1616, působil jako děkan kapituly v Pasově v letech 1634–1636, v roce 1642 byl světícím biskupem v Olomouci. Na konci života rezignoval na funkce a odešel do ústraní, zemřel v roce 1653.³⁸ Bližší životní údaje postrádáme o vídeňském diecezánovi a olomouckém kanovníku Štěpánu Pichlerovi, jenž byl v letech 1608–1611 chovancem Germanica.³⁹ Z vídeňské diecéze pocházel též Karel v. Hittendorfer, který pobyl v Germanicu v letech 1603–1606.⁴⁰ Stal se vratislavským kanovníkem, kde byl později kustodem u sv. Kříže, jako olomoucký kanovník se uvádí v roce 1618. Olomouckému dómu dotoval slavnost sv. Karla Boromejského, zemřel v roce 1637.

Vysokých funkcí v olomoucké diecézi dosáhl Slezan Kašpar Karas z Rombštejna. Již během studia v Germanicu v letech 1615–1620 obdržel charakteristiku, že si vede nejlépe. Delší dobu tam byl prefektem mladších posluchačů. Po návratu do vlasti se stal nejprve kanovníkem, poté prelátem ve Vratislavi, v roce 1626 byl administrátorem této diecéze, v olomoucké je doložen k roku 1636 jako kanovník, roku 1640 jako světící biskup. Většinu funkcí však vykonával ve vratislavském biskupství. Ze-

33 Tamtéž, s. 488–489; TENORA, J. – FOLTYNOVSKÝ, J.: s. 54.

34 STEINHUBER, F.: *c. d.*, I, s. 462; II, s. 530, 539.

35 Tamtéž I, s. 463; II, s. 527, 539. Rodové jméno psáno někdy Breuner.

36 KOUŘIL, Miloš: *Galileo Galilei a olomoucký kanovník J. B. Breiner*. Střední Morava, 1, 1966, s. 74–78.

37 STEINHUBER, F.: *c. d.*, I, s. 461; II, s. 528.

38 Tamtéž, I, s. 464; II, s. 531, 539.

39 Tamtéž, s. 464.

40 Tamtéž.

mřel v roce 1646.⁴¹ Mezi chovanci Germanica v letech 1618–1621 se nacházel Tomáš Sarkander, asi příbuzný sv. Jana Sarkandera. Jako olomoucký kanovník je doložen k roku 1629 a 1639, jako znojemský arcijáhen k roku 1637. Olomoucký biskup Leopold Vilém (1637–1662) jej jmenoval svým kaplanem.⁴² Zemřel v roce 1631.

Mezi dobrodince jezuitské koleje v Olomouci patřil též Martin Václav z Greifenthalu. Po příchodu z Říma⁴³ zastával četné úřady a hodnosti, zde uvedme jen některé. Tak v roce 1598 byl olomouckým kanovníkem a rektorem u sv. Anny, 1608 byl povýšen na preláta-arcijáhna téže kapituly, rok poté byl zvolen kapitulním proboštem, zastával úřad generálního vikáře a oficiála, byl též arcijáhmem brněnské kapituly. Rozsáhle opravil poškozenou kapli sv. Anny u olomouckého dómu. Olomouckým jezuitům a jejich školám odkázal 6 000 zlatých. Zemřel v roce 1617. Na studentská léta v Germanicu vděčně vzpomínal František von Requensens. Pocházel z Antverp, mezi germaniky vstoupil v roce 1617 na doporučení kardinála Dietrichštejna, v Olomouci dosáhl nejvyšší funkce jako kapitulní probošt v letech 1653–1657. Tehdy rezignoval na funkci a vrátil se do Germanica, zemřel v roce 1662 a oblíbenému ústavu věnoval 15 000 scudů.⁴⁴

Mezi alumny Germanica se nacházeli též význační šlechtici. Ignác Kolovrat-Novohradský pobýval tam v letech 1596–1600, již v roce 1598 byl presentován na olomoucký kanonikát, v roce 1615 byl prelátem-scholastikem, roku 1622 byl zvolen proboštem olomoucké kapituly.⁴⁵ Arnošt Albrecht Harrach se stal olomouckým kanovníkem v roce 1615, rok poté vstoupil do Germanica, později se stal významným pražským arcibiskupem v letech 1623–1667.⁴⁶ Jan Arnošt Platejs z Plattenštejna se stal olomouckým kanovníkem v roce 1601, kolem roku 1608 studoval v Germanicu,⁴⁷ v roce 1617 byl proboštem augustiniánů v Olomouci. Při stavovském povstání byl s ostatními kanovníky v roce 1619 vězněn. Roku 1629 byl zvolen kapitulním proboštem, 12. listopadu 1636 byl zvolen olomouckým biskupem, před potvrzením volby papežem však zemřel v roce 1637.

Někteří alumni Germanica pocítili během studia povolání k řeholnímu životu. Na samém počátku 17. století šlo dokonce o deset posluchačů, na něž zapůsobil způsob života jediného řeholníka, který se mezi nimi v roce 1600 nacházel. Byl to cisterciák Petr Schönfelder z kláštera v Lankheimu ve Francích, který vynikal jak vědeckým úsilím, tak hlubokou zbožností. Těchto deset zanícených mladých mužů se obrátilo na generálního opata v Citeaux s prosbou, aby mohli v Clairvaux nebo v Citeaux prožít noviciát a po něm vstoupit společně do některého kláštera v Německu a společnými silami v něm obrodit klášterní život. Generální opat jim vyhověl a adepti odešli ve dvou skupinách v roce 1601 a 1602. Mezi prvními pěti, kteří měli projít noviciátem v Clairvaux, byl též alumnus a již kanovník v Olomouci, jehož jméno trpí korup-

41 Tamtéž, I, s. 474–475.

42 Tamtéž, I, s. 465.

43 Období jeho studia v Římě STEINHUBER, F.: *c. d.*, I, s. 335 neuvádí. V Germanicu byl nepochybně v rozmezí let 1573–1600.

44 STEINHUBER, F.: *c. d.*, I, s. 424; II, s. 13.

45 Tamtéž, I, s. 336; TENORA, J. – FOLTÝNOVSKÝ, J.: *c. d.*, s. 39, 51, 399.

46 Tamtéž, I, s. 460–461.

47 HEJNIC, J. – MARTÍNEK, J.: *c. d.*, 4, s. 199.

telami. Bývá uváděn jako Mieclicius, Mieliczius, Myeliczky.⁴⁸ Šlo zřejmě o doktora teologie Jiřího Melického, který studoval na vídeňské univerzitě, poté v Germanicu. Řádové sliby složil v dolnorakouském klášteře Heiligenkreuz, v němž ve věku 32 let v roce 1616 zemřel. V druhé skupině, která opustila Řím v létě 1602 a měla namířeno do Citeaux, byli dokonce tři olomoučtí diecezáni: Dr. Jiří Stephanides z Mohelnice, kterého do Germanica vyslal kardinál Dietrichštejn, Dr. Kryštof Schäffer a jeho bratr Martin, oba z Bystřice (pravděpodobně Velké).⁴⁹ Obě skupiny byly v září 1603 a v březnu 1604 přijaty do již zmíněného konventu v Heiligenkreuz. Martin Schäffer se oddělil a vstoupil do cisterciáckého kláštera Salmansweiler ve Švábsku. Melický a K. Schäffer nebyli ušetřeni poct, oba byli v Heiligenkreuz voleni opaty, Schäffer tento úkol vykonával dosti dlouho, v letech 1615–1637.⁵⁰ A vykonával jej zdatně, podařilo se mu zbavit konvent velkých dluhů, vrátit mu zcizené majetky, obnovit řeholní kázeň, přilákat početný dorost. Zvláštní péči věnoval koleji sv. Mikuláše ve Vídni, v níž studovali pod dohledem opata v Heiligenkreuz všichni klerici z rakouských cisterciáckých klášterů. Velmi ceněn byl i dr. Melický, teologická fakulta ve Vídni jej přijala do kolegia doktorů a často učeného cisterciáka pověřovala předsednictvím při veřejných disputacích. Byl postulován na opata ve Žďáru nad Sázavou, což odmítl. Zemřel předčasně v roce 1610.⁵¹ Heiligenkreuz vděčil svému rozkvětu Collegiu Germanicu, klášter sám tam nevyslal ani jednoho klerika.⁵²

Velmi si sliboval další cisterciácký klášter Baumgartenburg v Horním Rakousku od mladého opata Jiřího Stephanidesa, který mj. začal oddlužovat konvent. Již po dvou letech však v roce 1614 zemřel.⁵³

Do Tovaryšstva Ježíšova po pobytu v Germanicu v letech 1576–1583 vstoupil olomoucký kanovník Tobiáš Prochellius. Do noviciátu vstoupil v roce 1583, zemřel již roku 1599.⁵⁴

Jediným premonstrátem z Moravy, který zavítal mezi germaniky, byl Jiří Sumbald z konventu Louka u Znojma. Měl již třicet let, byl už vysvěcen na kněze, když v roce 1590 začal se studiem filozofie.⁵⁵ Pocházel z „Lodnitz“, což může být kterákoliv Loděnice. V roce 1613 působil na faře ve Znojmě.⁵⁶

Do Collegia Germanica byl povolen vstup i nekatolickým mladíkům, podobně jako na jezuitské akademii v Olomouci do Bílé hory. Jejich konverze nebyla ovšem výjimkou.

Kandidáty pro tento seminář vybírali nunciové bezpochyby na základě doporučení místního biskupa. U uchazečů z Moravy stačilo během episkopátu kardinála Františka Dietrichštejna jeho doporučení, jak bývá leckdy výslovně uvedeno.

48 STEINHUBER, F.: *c. d.*, I, s. 335; II, s. 375–376. O rodu Melických PILNÁČEK, Josef: *Staromoravští rodové*. Vídeň 1930, s. 510.

49 STEINHUBER, F.: *c. d.*, II, s. 376.

50 Tamtéž, II, s. 376, 550.

51 Tamtéž, II, s. 376–377.

52 Tamtéž, II, s. 379.

53 Tamtéž, II.

54 Tamtéž, I, s. 335, 364.

55 Tamtéž, II, s. 371, 417.

56 TENORA, J. – FOLTYNOVSKÝ, J.: *c. d.*, s. 56.

Budoucí alumni, kteří po dokončení studií působili v olomoucké diecézi, pocházeli nejčastěji z okolních biskupství, nejvíce z vídeňského, ale přišli i z Antverp, Dánska či Varmie. Apostazi nepodlehl nikdo.

Tento římský seminář pro cizince obdržel bullou papeže Řehoře XIII. z 1. dubna 1584 nová statuta. Jako teritorium jeho sběrné oblasti se uvádí *Germania superior*. Jednotlivá území nebyla vypočtena, rozumělo se jimi Rakousko, Bavorsko, Švábsko a Franky, vyloučeny byly Čechy (pro ně muselo být zvláštní povolení), ne však Morava a Slezsko.

Úspěch každého vzdělávacího institutu lze hodnotit též podle uplatnění absolventů. Na nejvyšší místo v olomoucké diecézi, na biskupský stolec, usedli hned dva germanikové: Jan Mezoun (1576–1578) a Stanislav Pavlovský (1579–1598). Do jisté míry můžeme k nim přiřadit i kardinála Františka Dietrichštejna (1599–1636), který zřejmě ke *Germanicu* za svých římských studií neměl daleko. Další odchovanci tohoto semináře se stali světicími biskupy a administrátory diecéze. Často zaujali první místo v olomoucké kapitule jako děkani: J. Ph. Dambrowski (1572–1573, 1577–1586), Jan Mezoun (1573–1576), Melchior Pynes z Pirnu (1590–1607), J. B. Breiner (1614–1638). Absolventům se podařilo získat i další důležité funkce. V poměrně krátkém časovém období *Germanicum* dovedlo poskytnout významnou pomoc při výchově elitních kleriků. Jeho význam pro obnovu katolické církve v olomoucké diecézi v předbělohorském období nelze podceňovat.

SUMMARY

Graduates of the Collegium Germanicum in the diocese of Olomouc prior to 1620

The Collegium Germanicum, founded in Rome in 1552 by Pope Julius III at the initiative of Ignatius of Loyola, and reorganized in 1580, was designed to contribute to the recatholization of the lands beyond the Alps. The institute headed by the Jesuits was to improve the education of elite students of theology, who later were to work in chapters and as bishops. In the diocese of Olomouc, two of the graduates became bishops: Jan Mezoun (1576–1578) and Stanislav Pavlovský of Pavlovice (1579–1598). Many more became members of the Olomouc chapter and its prelates.

doc. PhDr. Miloš Kouřil
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc

„SIROTCI UČINĚNI JSME BEZ OTCE“

*Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku
a konstrukce kontinuity diecéze**

Radmila Pavlíčková

„Kdyby srdce lidské celé z ocele bylo, byl by veliký div, aby se neobměkčilo, když tuto dnešní proměnu tohoto Božího domu vidí. Nebo – o chráme Boží – je toto ta tvá krása, sličnost a spanilost, do které tebe tvůj Fundator a Zakládatel – slavné paměti – Bruno biskup holomoucký okolo roku 1270 postavil? Kdyby duše lidská ze skály byla, byl by nemalý div, aby se k lítosti nepohnula, když na tyto v smutek oblečené zdi se dívá. Nebo povězte vy mně zdi, jste-li to vy, které – slavné paměti – Stanislaus Pavlovský, biskup holomoucký, váš Restaurator po nešťastných do Moravy příběhách celé splundrované, zas okolo roku 1596 k předešlé kráse, sličnosti a spanilosti přivedl!“¹

Na konci července 1738 (22. 7.) zemřel v Brně olomoucký biskup, kardinál Wolfgang Hannibal Schrattenbach. Jeho tělo bylo převezeno do Kroměříže a pohřbeno – v souhlase s jeho poslední vůlí – ve zdejším kostele sv. Mořice, v kapli Panny Marie Bolestné, již dal vystavět. O měsíc později se zde konaly třídní exequie: tělo zesnulého zastupovalo *Castrum doloris* zdobené odznaky hodností (v nohou rakve kardinálský klobouk, po jedné straně biskupská berla a po druhé knížecí meč), kolem nějž byly rozestavěny svíce. Interiér kostela byl zatemněn, potažen černým sukem, na zdech a oltářích byly rozvěšeny erby a nápisy, které, stejně jako biskupův portrét, odkazovaly k zesnulému.² Posléze byla vytištěna hned dvě pohřební kázání, proslovená v průběhu exequií. Dne 26. 8. 1738 pronesl německé kázání Ondřej Antonín Richter,³ následujícího dne měl české kázání Antonín Josef Dreser,⁴ svého času biskupův ceremoniář, nyní děkan v Kralicích u Prostějova.⁵

* Příspěvek vznikl s podporou stipendia Knihovny vévody Augusta (Herzog August Bibliothek) ve Wolfenbüttelu a s podporou Grantové agentury České republiky (Post-doc grant 404/05/P579).

1 ŠIGUT, František (ed.): *Bolestná žalost a žalostná bolest. Kázání při exequiích za kardinála Wolfganga ze Schrattenbachu 27. srpna 1738 v Kroměříži*. Valašské Meziříčí 1944, s. 7.

2 Popis smuteční výzdoby kostela je součástí pohřebního kázání, které při exequiích nad biskupem pronesl Antonín Josef Dreser 27. 8. 1738. ŠIGUT, F. (ed.): c. d., s. 8.

3 RICHTER, O. A.: *Sacerdos Magnus*. Vědecká knihovna v Olomouci (dále VKOL), sign. 32.338.

4 Dreserovo kázání vyšlo v české a německé verzi. DRESER, Antonín Josef: *Schmerzliche Trauer, und Trauriger Schmerz Über den Todesfall Eines Gütigsten Vatters, nemlich Ibro Hochfürstlichen Eminentz, Dess hochwürdigst=hochgebobrnren Fürsten, Und Herren Herren Wolffgang Hannibal, Der*

Citovaná slova z úvodu Dreserova kázání se na první pohled nezdají být nijak výjimečná: kazatelé velmi často začínají svou řeč popisem smuteční výbavy, smutečního oblečení účastníků a poukazují na proměněnou atmosféru interiéru kostela.⁶ Začátek Dreserova pohřebního kázání však zaujme akcentem na historii místa, v němž se odehrávají exequie za zesnulého Schrattenbacha, potažmo akcentem na zásluhy jeho slavných předchůdců, Bruna ze Schauenburku a Stanislava Pavlovského, o založení a obnovení kostela sv. Mořice.

Historické reminiscence objevující se v pohřebních kázáních jsou v zásadě trojího druhu: jednak směřují k dějinám rodu zesnulého (ve smyslu oslavy rodu, připomínky genealogie, významných činů slavných předků atd.⁷), jednak k životu zesnulého (více či méně podrobná biografie zesnulého oslavující jeho činy a ctnosti) a konečně k dějinám diecéze. Právě posledně jmenované stojí v centru pozornosti mého příspěvku, s cílem interpretovat význam, jenž tyto odkazy měly v kontextu pohřebních ceremonií.

Chceme-li však zhodnotit úlohu, jakou mohly mít historické narážky na dějiny diecéze v pohřebních kázáních nad zesnulými biskupy, je nutno alespoň stručně

Heil: Röm: Kirchen Tituli S. Marcelli Priestern Cardinalen Von Schrattenbach, Protectoris Germaniae, Bischöffen zu Ollmütz, Hertzog, des Heil: Röm: Reichs Fürsten, Böheimischen Capellen Grafen, Ihro Römisch= Kays: und Königl: Catholischen Majestät würcklich Gebeimen Raths, Und in Königreich Neapel Gewesten Stadthalters, General-Capitaine und Vice-Königs. VKOL, sign. II 34.017; ŠIGUT, F. (ed.): c. d.

5 ŠIGUT, F. (ed.): c. d., s. 33–39; VAŠICA, Josef: *Eseje a studie ze starší české literatury*. Ed. Libor Pavera. Opava – Šenov u Ostravy 2001, s. 238–241.

6 „...Düstere Trauerfackeln! schwarz verhüllte Altäre, und Mauren! trauriges Glocken Gehäul! scheusliches Todten-Gerüste! Nacht-färbiger Aufzug! ihr beklaget es schon! – Blasse Angesichter! niedergeschlagene Augen! schlucksende Seufzer! ihr beweinet es bereits!...“ HERMELING, Bernhard: *Der Hochwürdigste und durchlauchtigste Weyland Churfürst und Ertz-Bischoff zu Cölln etc. etc. unser Zeit Lebens gewesener Gnädigster Bischoff, und Landes-Fürst Clemens August Als ein Bild der Gottseeligkeit und Milde bei einem aufgnädige Verordnung eines Hochwürdigten gnädig regierenden Dom-Capituls gehaltenen Leib-Gepränge und aufgerichteten überaus prächtigen Trauer-Gerüste In einer Leichen- und Lob-rede*. Hildesheim 1761. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel (dále HAB Wolfenbüttel), sign. M: Gm 4° 512; „...Ich finde Canzel und Altar, ja mich selbst, mit schwarzem Tuche umhüllet. Ich sehe die Väter dieser Stadt in langen Trauerkleidern vor mir. Und erblicke eine ausserordentlich grosse Menge hoher und niedriger Personen, welche alle erschienen sind, die betrübte Feyer dieses Tages durch ihre Gegenwart herrlich zu machen...“ KOKEN, Johann Carl: *Trauer- und Gedächtnißrede, welche bey dem feyerlichen Leichenbegängnisse des Weyland Hochwürdigst-Durchlauchtigsten Fürsten und Herrn, Herrn Clement August, Churfürsten und Erzbischofs zu Cölln...* Hildesheim 1761. HAB Wolfenbüttel, sign. M: Gn 2° Kapsel 2 (9).

7 Tisky pohřebních kázání mohou obsahovat i rodokmen zesnulého, jako v případě mohučských arcibiskupů Johanna Philippa von Schönborn (1673) a jeho nástupce Friedricha Metternicha (1675). Viz MOHR, Nicolaus: *Christlicher und Tugendreicher Lebenswandel des Hochwürdigsten Fürsten und Herrens Herrens Johann Philippsen...* Würtzburg 1673, HAB Wolfenbüttel, sign. S: Alv.: Nh 227 (1) 2°; LOHRANUS, Benignus: *Christliche Trauer- und Klag- Predig Über den unzeitigen Todtfall Weyland Des Hochwürdigsten Fürsten und Herrn, Herrn Lotbarii Friderici, Des Heil. Stuels zu Mayntz Ertz-Bischoffen, des H. Römischen Reichs durch Germanien Ertz-Cantzlern und Churfürsten, Bischoffen zu Wormbs und Speyer, Probst zu Weissenburg und Odenheimb, etc. Welcher Am H. Pfingst-Montag den 3. Junii dieses lauffenden 1675 Jahrs, in Seiner Churfürstlichen Haupt- und Residentz-Stadt Mäyntz, in St. Martinis-Burg daselbst, nach Mitternacht umb 1. Uhr seliglich in dem Herrn entschlaffen. Aufgesaget Bey seiner solennen Leib-besingnus den 25. Junii in dem Hoben Ertz- und Domb-Stift.* Mainz 1675. HAB Wolfenbüttel, sign. M: Gm 4° 595.

připomenout, co bylo cílem pohřebních kázání, proč se stala součástí pohřební liturgie, kdy začala být tištěna a jaký je jejich vztah k dalším, a to nejen pohřebním rituálům.

Tradice pohřebních kázání, vycházející z antiky a posílená příklady církevních otců,⁸ přetrvávala, přestože nebyla pevnou součástí pohřebního ritu, v nejvyšších vrstvách středověké společnosti.⁹ Na začátku 16. století ovlivnila jejich vývoj reformace a současně knihtisk. Pohřební řeč se v protestantských církvích stala, při odmítnutí prosebné modlitby a mše za zemřelého, základní součástí pohřebního rituálu, jejímž smyslem byla zejména útěcha a poučení pozůstalých na příkladě života zesnulého.¹⁰ Tisky pohřebních kázání si zde získaly popularitu ve všech společenských vrstvách, čemuž také odpovídá současný badatelský zájem.¹¹

Rovněž v katolickém prostředí se – přes opakované pokusy omezit pohřební kázání ze strany církve – pohřební kázání prosadilo v průběhu raného novověku jako součást pohřbu a zádušní mše ve všech společenských vrstvách. Stalo se běžnou součástí pohřební liturgie, v tištěné podobě se ovšem dochovala pohřební kázání jen na vysoké světské a duchovní hodnostáře, jejichž pozůstalí měli z prestižních a reprezentačních důvodů zájem na jejich vydání. Nejstarší tisky se objevují ještě před Luterovým vystoupením,¹² jejich zlatý věk spadá v katolickém světě do druhé poloviny 17. století a první poloviny 18. století, kdy není výjimkou dochování několika (až

-
- 8 KIERDORF, Wilhelm: *Laudatio Funebris. Interpretationen und Untersuchungen zur Entwicklung der römischen Leichenrede*. Meisenheim am Glan 1980.
 - 9 JÜRGENSMEIER, Friedhelm: *Die Leichenpredigt in der katholischen Begräbnisfeier*. In: Lenz, Rudolf (Hrsg.): *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*. Bd. 1. Köln/Wien 1975, s. 122–145.
 - 10 LENZ, Rudolf: *Zur Funktion des Lebenslaufes in Leichenpredigten*. In: Sparr, Walter (Hrsg.): *Wer schreibt meine Lebensgeschichte? Biographie, Autobiographie, Hagiographie und ihre Entstehungszusammenhänge*. Gütersloh 1990, s. 93–104; MOORE, Cornelia Niekus: *Das erzählte Leben in der lutherischen Leichenpredigt, Anfang und Entwicklung im 16. Jahrhundert*. In: *Wolfenbütteler Barocknachrichten* 29, Heft 1, 2002, s. 3–32.
 - 11 Zatímco výzkum protestantských pohřebních kázání má pevnou tradici s badatelským centrem na univerzitě v Marburgu, provádějícím rozsáhlou katalogizaci (Forschungsstelle für Personalschriften – Philipps-Universität Marburg; zejm. LENZ, Rudolf (Hrsg.): *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*, Bd. 1. Köln/Wien 1975; Bd. 2., 3. Marburg 1979, 1984; Bd. 4. Stuttgart 2004), viz též ARNOLD, Maria: *Die Leichenpredigten der Herzog August Bibliothek und ihre Erschliessung*. In: *Überlieferung und Kritik. Zwanzig Jahre Barockforschung in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*. Wiesbaden 1993, s. 105–112 (*Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung* 21); katolická pohřební kázání byla využita historiky v omezené míře a teprve v poslední době se badatelům podařilo prolomit starší tvrzení o tom, že katolické prostředí pohřební kázání neznalo. Viz BOGE, Birgit – BOGNER, Ralf Georg (Hrsg.): *Oratio Funebris. Die katholische Leichenpredigt der frühen Neuzeit. Zwölf Studien. Mit einem Katalog deutschsprachiger katholischer Leichenpredigten in Einzeldrucken 1576–1799 aus den Beständen der Stiftsbibliothek Klosterneuburg und der Universitätsbibliothek Eichstätt*. Amsterdam/Atlanta 1999. Česká historiografie věnovala pohřebním kázáním dosud malou pozornost. Viz SLÁDEK, Miloš: *Poznámky k problematice českých pohřebních kázání 16. a 17. století*. In: *Česká literatura doby baroka*. Literární archiv 27, 1994, s. 191–216; TÝŽ: *Vitr jest život člověka aneb život a smrt v české barokní próze*. Praha 2000.
 - 12 JÜRGENSMEIER, F.: c. d. Dosud se však v literatuře opakuje tvrzení, že zvyk tisknout pohřební kázání je luteránskou záležitostí, zatímco kalvíni a katolíci jej přejali, a to pouze v omezené míře. Viz KÜMMEL, Werner Friedrich: *Der sanfte und selige Tod. Verklärung und Wirklichkeit des Sterbens im Spiegel lutherischer Leichenpredigten des 16. und 18. Jahrhunderts*. In: Lenz, R. (Hrsg.): c. d., 1984, s. 199–226, zde s. 200.

několika desítek) pohřebních kázání nad jediným zesnulým. O explozi smutečních kázání hovoří literatura v souvislosti s pohřby císařů v průběhu 18. století, kdy je pro Leopolda I. evidováno 34, pro Josefa I. 22, pro Karla VI. 42 a pro Marii Terezii 33 tisků pohřebních kázání.¹³ Výraznou tradici tisků pohřebních kázání lze sledovat rovněž v říšském prostoru při pohřbech knížecích biskupů, zpravidla mnohoobročníků: když roku 1673 zemřel mohučský arcibiskup Johann Philipp von Schönborn, bylo vytištěno sedm částečně ilustrovaných pohřebních kázání (dále pět smutečních básní a tiskem vyšel také pohřební průvod),¹⁴ roku 1729 vzniklo dvanáct tisků pohřebních kázání nad jeho příbuzným, Lotharem Franzem von Schönborn, arcibiskupem mohučským a biskupem bamberským.¹⁵

Dobové teorie rétoriky znají několik funkcí pohřebních kázání: chvála zesnulého, útěcha pozůstalých, napomínání posluchačů k napodobování zesnulého v jeho životě i smrti, výuka umění dobré smrti na nebožtíkově příkladu, prosby za spásu jeho duše. Didaktické funkce pohřebních kázání se projevují také v příležitosti vysvětlovat posluchačům doktrínu víry: učení o pekle, Očistci, nesmrtelnosti duše, spáse atd.¹⁶ Pohřební řeč je proto v prvé řadě chvalořečí,¹⁷ která zemřelého idealizuje, a kazatel nabízí pozůstalým – při použití životopisných údajů o zemřelém – následováníhodný příklad. Zesnulý tak většinou ztělesňuje morální maximum, jež má být vyžadováno od člověka jeho společenského postavení, profese, pohlaví apod. Uvedené skutečnosti rozhodně nesnižují pramennou hodnotu pohřebního kázání a zejména německá historiografie ukázala v posledních desetiletích širokou škálu jeho pramenných možností, tématem smrti počínaje a gender výzkumem konče.¹⁸

Knihtisk umožnil v 16. století rozsáhlou distribuci pohřebních kázání a tím k výše zmíněným aspektům přidal, výrazněji než dosud, funkci reprezentační. Tisky pohřebních kázání nebyly pravidlem, pozůstalí museli stát o to, aby paměť na jejich předka zůstala zachována; tisky mohly být částečně určeny k volnému prodeji (přičemž náklad mívá 200, ale mohl mít také 3 000 kusů), především však byly distribuovány uvnitř urozené společnosti při nejrůznějších slavnostních příležitostech.¹⁹

13 CASAROTTO, Philippine: *Katholische Leichenpredigten auf die Habsburgerkaiser 1519–1792. Bestandsaufnahme und Gattungsmerkmale*. In: Lenz, R. (Hrsg.): *c. d.* 2004, s. 459–476.

14 RAUSCH, Fred G.: *Fürstenlob am Katafalk. Zwei Veränderungen im Bestattungsritual der Würzburger Fürstbischöfe im 17. Jahrhundert*. In: Harmening, Dieter–Wimmer, Erich (Hrsg.): *Volkskultur–Geschichte–Region. Festschrift für Wolfgang Brückner zum 60. Geburtstag*. Würzburg 1992, s. 360–381.

15 JÜRGENSMEIER, F.: *c. d.*, 1975, s. 122–145.

16 EYBL, Franz: *Leichenpredigt*. In: Ueding, Gert (Hrsg.): *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Bd. 5. Tübingen 2001, s. 124–145.

17 BRAUNGART, Georg: *Hofberedsamkeit. Studien zur Praxis höfisch–politischer Rede im deutschen Territorialabsolutismus*. Tübingen 1988; LIEBHART, Wilhelm: *Leichenpredigten aus schwäbisch–bayerischen Klöstern als historische Quellen. Beispiele aus den Klöstern und Stiften Augsburg/St. Ulrich und Afra, Indersdorf und Kübbach*. In: Verein für Augsburger Bistumsgeschichte. Festschrift für Prälat Prof. Dr. Peter Rummel zum 75. Geburtstag. Jahrbuch, 36. Jahrgang, 2002, s. 303–339.

18 LENZ, Rudolf: *De mortuis nil nisi bene? Leichenpredigten als multidisziplinäre Quelle unter besonderer Berücksichtigung der historischen Familienforschung, der Bildungsgeschichte und der Literaturgeschichte*. Sigmaringen 1990.

19 BEPLER, Jill: *Zeremoniell Hof und Musenbof: protestantische höfische Begräbniskultur im Spiegel der Funeralpublikationen Thüringens*. In: Lenz, Rudolf (Hrsg.): *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*. Bd. 4. Stuttgart 2004, s. 157–178.

Tisky pohřebních kázání je nutno vnímat také jako součást celé pohřební slavnosti. Poslední rozloučení se zesnulým, které vrcholilo uložením jeho těla do hrobu, případně následné exequie obsahovaly celou řadu rituálů, potvrzujících sociální kontinuitu a ustanovujících nové uspořádání pozůstalé společnosti.²⁰ Současně byla pohřební slavnost, stejně jako další typy festivit, důležitým prostředkem reprezentace, demonstrace moci a společenské úrovně jak zemřelého, tak pozůstalých a smutečních hostů.²¹ Pohřební slavnost neměla definitivně ukončit pozemské působení zemřelého; naopak – měla (prostřednictvím vystavování těla zesnulého, honosnosti pohřbu, pohřebního průvodu, castra doloris, výzdoby náhrobku, pamětních mincí a medailí a oslavných tisků včetně pohřebních kázání) zajistit nesmrtelnost zesnulého v paměti společnosti.²²

Odkazy na dějiny diecéze se v pohřebních kázáních nad biskupy objevují v různém rozsahu, minimalistickými připomínkami počínaje a rozsáhlými, fundovanými a na historiografické práce odkazujícími pasážemi konče.

Základním důvodem používání historických exkurzů je přirozeně oslava velikosti církevně-politického významu diecéze (a tím i zesnulého), plynoucí z jejího dějinného vývoje. Příkladem může být kázání nad mohučským arcibiskupem Johannem Phillippem von Schönborn,²³ které pronesl při uložení jeho srdce v mohučském dómu 8. března 1673 Adolf Gottfried Volusius.²⁴ Pohřební kázání je skvělou oslavou zesnulého Johanna Philippa, je však také důkazem nadprůměrného vzdělání jeho autora a jeho orientace v diplomatických, politických a historických otázkách spo-

20 Rozsáhlá literatura o přechodových rituálech navazuje na Gennepovu práci z roku 1909. GENNEP, Arnold van: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha 1996.

21 SCHMIDT, Maja: *Tod und Herrschaft. Fürstliches Funeralwesen der Frühen Neuzeit in Thüringen*. Ausstellungskatalog. Gotha 2002.

22 Smrt a její prožívání je jedním z velkých témat především francouzské historiografie, řada prací byla v posledních letech zpřístupněna v českém překladu, včetně klíčových *Dějiny smrti* P. Ariese (ARIES, Philippe: *Dějiny smrti I.–II.* Praha 2000). Česká historiografie se smrti začala věnovat poměrně nedávno (systematicky se tématu věnuje Pavel KRÁL, naposledy v monografii *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice 2004).

23 Johann Philipp von Schönborn (1605–1673) byl roku 1642 zvolen würzburgským biskupem, o pět let později se stal mohučským arcibiskupem a kurfiřtem a roku 1663 biskupem ve Wormsu. Z těchto titulů se angažoval v mírových jednáních v Münsteru a Osnabrücku. Po příklonu k francouzské politice v 50. letech se v následujícím desetiletí, nespokojen s hegemoniální politikou Ludvíka XIV., vrací do prohabsburského tábora. Jeho episkopát je charakteristický nejen prosazováním tridentských reforem, ale také velkorysými investicemi do výstavby rezidencí a opevnění. Johann Philipp von Schönborn umírá 12. února 1673 ve Würzburgu, kde je 24. února pohřben. Jeho srdce je po převozu do Mohuče pohřbeno 8. března ve zdejší katedrále. JÜRGENSMEIER, Friedhelm: *Johann Philipp von Schönborn (1605–1673) und die Römische Kurie. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte des 17. Jahrhunderts*. Mainz 1977; MAUE, Hermann (Hrsg.): *Die Grafen von Schönborn. Kirchenfürsten, Sammler, Mäzene. Ausstellungskatalog des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg*. Nürnberg 1989; HARTMANN, Peter Claus (Hrsg.): *Die Mainzer Kurfürsten des Hauses Schönborn als Reichserzkanzler und Landesherren*. Frankfurt am Main 2002 (=Mainzer Studien zur neueren Geschichte; Bd. 10).

24 MARIGOLD, Gordon W.: „Sacerdos Magnus“. *Eine unbekannte Leichenrede für Johann Philipp von Schönborn*. In: Mainfränkisches Jahrbuch 23, 1971, s. 14–34; VOLUSIUS, Adolf Gottfried: *Sacerdos Magnus*. Maintz 1673. HAB Wolfenbüttel, sign. Xb 4° 119.

25 Volusius pobýval od roku 1645 v Mohuči, stal se blízkým spolupracovníkem biskupa Schönborna v jeho reformním úsilí a jeho církevní kariéra vyvrcholila v letech 1676–79 úřadem světicího biskupa.

jených s mohučským kurfiřtstvím.²⁵ Z hlediska našeho tématu má význam první část kázání, v níž se autor věnuje církevním a světským úřadům, hodnostem a titulům, kterých zesnulý užíval. S využitím historických argumentů zdůvodňuje přednostní postavení mohučského arcibiskupství v rámci Říše, které dle Volusia plyne právě ze starobylosti diecéze a jejího podílu na christianizaci Evropy,²⁶ zdůrazňuje zejména první polovinu 8. století a misijní působení sv. Bonifáce (za své sídlo si v polovině 40. let zvolil nikoli významnější Kolín, ale Mohuč, což vedlo k jejímu povýšení roku 782 na arcibiskupství, čím předstihla Kolín, Trevír a Salcburk). Volusius reflektuje následný teritoriální rozmach této po Římu největší církevní provincie a postup k nejvyšším hodnostem vrcholící roku 1044 úřadem říšského arcikancelře.²⁷ V závěru se pak vyrovnává s problémem kumulace světské a církevní moci v rukou duchovních hodnostářů a na starozákonních příkladech dokládá její oprávněnost.²⁸ Pohřební kázání se, alespoň ve své první části, blíží spíš tendenčnímu politicko-historickému traktátu: osobě zesnulého věnuje pozornost minimální, polemizuje se všemi, kdo by chtěli zpochybnit prvenství Mohuče v duchovní i politické oblasti, i s těmi, kdo by chtěli kritizovat spojení těchto dvou rovin moci, a činí tak s využitím pramenů a literatury, jež v textu cituje. Význam rozsáhlého historického výkladu je zřejmý – poukázat současnou politickou velikost mohučského kurfiřta.

Podobně postupuje autor würzburgského pohřebního kázání nad Friedrichem Karlem von Schönborn,²⁹ který měl v době smrti biskupa možnost využít právě oslavené jubileum založení diecéze. Připomíná misijní práci sv. Kiliána, který zemi přivedl k pravé víře (roku 689 umírá mučednickou smrtí), a působení sv. Bonifáce, jemuž se podařilo v durynsko-východofrankém prostoru zřídit roku 742 tři biskupství, mj. ve Würzburgu pro Franky.³⁰ Na jeho stolec dosadil Burkharda, jímž začíná nepřerušená posloupnost moudrých zemských knížat pravé víry, mnohdy navíc světců. Při jubi-

26 „...Ihme habe zu dancken die Oost und Mittägliche Francken, daß ihr geist: und weltlich Regiment in eine so herrliche Ordnung gebracht worden. Bayern, Schwaben, Thüringen, Hessen und Sachsen haben es diesem ihrem Evangelier zuzuschrieben, daß sie aus den dicken Finsternüssen der Heydnischen Abgötterey zum Licht des H. Evangelii, aus einem wilden und barbarischen Unwesen, zur Christlichen Gottesfurcht und Ehrbarkeit gebracht worden. O Deutschland! Was für eine öde und schnöde Wüsten bist du gewesen, ehe Bonifacius, Kilianus, und nach ihnen andere aus dir einen so schonen Lustgarten gepflantzet, woraus hernach so viel angrenzende Königreich, Böhmen, Ungarn, Polen, Dennemarck und Schweden, auch zum Christlichen Glauben gebracht worden ... Das Ertzstift Mayntz ist so groß daß es den grösten Theil des gantzen deutschen Landes under seiner geistlichen Bottmässigkeit hat. Einmahl ist wahr und klar, daß sich die Mayntzische Provinzien vom Schweitzergebürg, durch Burgund biß an Rhein, Elsaß und Schwaben: und weiters über den Rhein biß an das deutsche Meer erstrecken, deme das, nun zwar secularisirte Stiff Verden sehr nahe gelegen. Ist das nicht Sacerdotium magnum und also auch ein folglich ein grosser Priester?...“ MARIGOLD, G. W.: *c. d.*, s. 22–25.

27 GATZ, Erwin (Hrsg.): *Die Bischöfe der Heiligen Römischen Reiches 1198–1448*. Berlin 2001, s. 395.

28 Volusius reaguje, podobně jako celá řada pohřebních kázání nad říšskými biskupy, na reformními snahami katolické církve oživenou kritiku zesvětštění katolických hodnostářů, jemuž se věnovaly polemicke traktáty, biskupská zrcadla a samozřejmě Tridentý koncil. Viz JEDIN, Hubert: *Das Bischofsideal der Katholischen Reformation. Eine Studie über die Bischofsspiegel vornehmlich des 16. Jahrhunderts*. In: Jedin, Hubert: *Kirche des Glaubens – Kirche der Geschichte*. Bd. 2. Konzil und Kirchenreform. Freiburg/Basel/Wien 1966, s. 75–117.

29 JÜRGENSMEIER, Friedhelm: *Friedrich Karl von Schönborn (1674–1746)*. In: *Fränkische Lebensbilder XII*, Würzburg 1986, s. 142–162.

30 GATZ, E. (Hrsg.): *c. d.*, 2001, s. 882.

lejších oslavách nebylo nikoho, ujišťuje kazatel, kdo by si srdečně nepřál, aby právě vládnoucí Friedrich Karl nejen zakončoval desáté století trvání diecéze, ale také zahájil jedenácté – podobně jako Burkhard, jehož vláda vyplnila větší část prvního století existence biskupství.³¹ Dalších příkladů oslav starobylosti diecéze a připomínek světců spojených s jejich nejstaršími dějinami bychom našli celou řadu. Hodnota starobylosti a nepřetržitosti tvoří přirozeně podstatný rys mentality (nejen) raněnovověké aristokratické společnosti. Otázkou je, zda v pohřebních kázáních nalezneme i jiná zdůvodnění využívání historických narážek, než „jen“ velebení důležitosti toho kterého biskupského stolce.

Vraťme se proto k Dreserovu kázání nad Schrattenbachem z roku 1738. Odkaz na slavné předchůdce zesnulého a na jejich stavební aktivity v Kroměříži, citovaný v úvodu, není jen retorickým expose: akcent na dějiny olomouckého biskupství provází celé kázání.³² Z poslušnosti olomouckých biskupů vybírá Dreser ty, jenž mohou mít k zesnulému Schrattenbachovi užší vztah, ať už tím, že se zasloužili o výstavbu kostela, který se stal místem posledního odpočinku biskupova těla, tím, že jsou rovněž pohřbeni v kroměřížském kolegiálním kostele (Bruno ze Schauenburku a Ladislav z Kravař), či tím, že dosáhli stejné církevní hodnosti – kardinálského klobouku (Jan Očko z Vlašimi, Jan XIII. a František z Dietrichsteinu). Poslední tři jmenovaní jsou společně se zesnulým Schrattenbachem oslaveni jako čtyři hlavní sloupové „celého biskupství holomouckého“.³³

Dreserovy historické vývody však nejsou jen obecnou oslavou starobylosti a z ní plynoucího významu diecéze: „...Nyníčko ty biskupství holomoucký, ty hlavní kostele, ty vysoce důstojná a vždycky věrná Capitolo, vysoce důstojní, a vysoce urození páni kanovníci holomoučtí, vy dobře víte, že jsou jenom čtyry Cardinales, aneb hlavní ctnosti, a těmi vy, a váš kostel se honositi můžete. Nyní na tom záleží, abyste

31 „...Du zehltest dazumahlen in deinem Christlichen Allmanach tausend Jahr deines vorhero durch den Heil. Kilianum zum wahren Glauben gebrachten, demnach von Carolomanno, und dessen gecrönten Bruder Pipino, deinem ersten Bischoff Burcardo mit allen seinen Recht und Herrlichkeiten durch Königliche Schanckung überlassenen Hertzogthums. Tausend Jahr seynd nun (also frolockten Edel-Freye Francken-Hertzen) daß in einer ohnunterbrochenen Reyhe von mehrern, dann 70. sowohl heiligen, als klügsten Lands-Fürsten der wahre Glaub durch den Bischöflichen Hirten-Stab, Gerechtigkeit und Wissenschaft durch das Hertzogliche Schwerd erhalten, erweitert, gezieret worden. Bey solchem Freud-und Jubel-Fest ware dieses das erfreulichste, daß wir des Höchsten Wohlseyn geniessen sahen Fridericum Carolum unseren Grossen Bischoff, Hertzog und Fürsten, da dann niemand ware, der nicht in hertzlichen Wunsch ausbrache, daß, gleichwie Burcardus, so das erstere Jahr-Tausend unseres Christlichen Hertzogthums anfienge, selbst ein grosser Theil des ersten Jahr-hundert worden (da er nicht weniger, als 40. Jahr seiner Hertzog-Bischöflichen Regierung zehlte) also unser Grosse Bischoff FRIDERICH CARL, als ein anderer Burcardus, der das Zehende schliesend, das Eilffte Jahr-Hundert öffnete, wohl auch eine verdoppelte Zahl seiner so Glorreich, als dem Land erspießlichen Regierung in demselben zuruck legen mögte...“ PREISS, Johann: *Vereuwigte Großthaten Des Am die Heilige Kirch-Gottes, Am das Heilige Römische Reich, Am das gantze Fränckische Vatterland Höchst- und Unsterblich Verdienten Hochwürdigsten Herrn, Herrn Friderici Caroli Von Gottes Fndaden Bischoffen zu Bamberg und Wirtzburg...* Wirtzburg 1746. HAB Wolfenbüttel, sign. M: Gm 4° 40.

32 Četnosti dějepisných poukazů si povšiml již vydavatel Dreserova kázání F. Šigut, který ocenil Dreserovy znalosti historické literatury, dějin olomouckého biskupství a erbovní symboliky. Viz ŠIGUT, F. (ed.): *c. d.*, s. 38.

33 Tamtéž, s. 24–26.

vy nám padesátýho prvního biskupa za dobrýho otce vyvolili... Takovýho tehdy biskupa, kterýby se ctnostmi na biskupa náležejícími stkvěl, dej nám o Bože!,³⁴ prosí za diecézi Dreser v závěru svého kázání. Dreser si ovšem byl vědom skutečnosti, že Schrattenbach nebyl biskupem padesátým, ale padesátým sedmým.³⁵ Přiznává v textu, že historiografie (jmenuje Paprockého *Zrcadlo slavného Markrabství moravského* a Středovského dílo z roku 1705 *Mercurius Moraviae*) i ikonografie (zmiňuje v této souvislosti obrazovou galerii biskupů v olomoucké rezidenci)³⁶ počítá posloupnost biskupů jinak, ale přesvědčuje své posluchače, a to dokonce dvakrát, o správnosti svého, na první pohled překvapivého počítání: eviduje totiž pouze ty biskupy, kteří měli své sídlo skutečně v Olomouci. Takto získané „pořadové číslo“ však nevyužívá pro další oslavu zesnulého Schrattenbacha, nýbrž pro nenápadnou oslavu jeho nástupce, Jakuba Arnošta Lichtensteina-Castelkorna: „Padesáte podlé římských cifer a liter píše se L., a jedno píše I. a tak tehdy padesáte jedno píše se LI. Ty dvě litery samy vás napomínají, abyste nám Llbivýho, milýho, a dobrotivýho otce za biskupa vyvolili... A takovýho my biskupa potřebujeme, který by se ctnostmi trpěl, jako ten světlý kámen“.³⁷ Kázání s největší pravděpodobností vyšlo s časovým odstupem,³⁸ až poté, kdy byl novým biskupem zvolen Jakub Arnošt z Lichtensteina-Castelkorna.³⁹ Časová prodleva mezi pohřební slavností a tiskem kázání nebyla ničím neobvyklým. V případě kázání nad Schrattenbachem a volbou Lichtensteina, která proběhla nikoli bez obtíží a až po šestém hlasování, uplynuly jen necelé dva měsíce (27. 8. – 9./11. 10. 1738). Číselná symbolika počátečních písmen příjmení nového biskupa (LI) a světelná symbolika vycházející z významu německé složeniny Lichtenstein,

34 ŠIGUT, F. (ed.): *c. d.*, s. 27.

35 Za padesátého biskupa považuje Schrattenbacha rovněž Ondřej Antonín Richter, autor druhého tištěného pohřebního kázání nad Schrattenbachem (viz pozn. 13), aniž by ovšem s pořadím biskupů jakkoli dále pracoval; slouží mu „pouze“ k rozvíjení myšlenky rovnosti před smrtí (diecéze měla 50 biskupů, samé významné osobnosti, a přestože byli svým původem, hodnotami, ctnostmi a velkými činy navzájem odlišní, byli stejní ve své smrtelnosti): „Es haben der Hochlöbl. Mährischen Diaeces nebst unserm Gottseeligen Cardinal 50. Bischöffe, lauter vornehme Herrn, grosse Fürsten, Hertzoge, auch Ertz=Hertzoge vorgestanden, und obwohl sie im Herkommen, Würden, Tugenden, und Gross=Thaten einander nicht gleichförmig gewesen, waren sie dennoch in diesen alle einander gleich.“

36 ŠIGUT, F. (ed.): *c. d.*, s. 26. Jedná se o portrétní galerii biskupů, již nechal na počátku 70. let 17. století namalovat Karel Liechtenstein-Castelkorn a umístit v hodovním sále olomoucké rezidence.

37 Tamtéž. V německé verzi ještě výrazněji: „... damit sie uns einen Lleben Lbreichen Vatter zum Bischoff erwählen... gleichwie dieser liecht=glänzende Stein.“ VKOL, sign. II 34.017.

38 Vlastní tisk (česká ani německá verze) odpověď nenabízí: české pohřební kázání obsahuje jen datum, kdy bylo prosloveno, německý překlad ani to ne. Proslovená řeč se mnohdy lišila od tištěné verze a závisela na mnoha okolnostech; kazatel pracoval na kazatelně s konceptem a reagoval ve své řeči na nálady posluchačů. Délka barokních kázání sice mnohdy značně převyšovala současnou praxi, současně se však nelze domnívat, že by např. účastníci pohřbu Melchiora z Redernu 6. ledna 1601 byli s to vyslechnout kázání, jež v tištěné podobě čítá 120 stran (SVOBODA, Milan: *Pohřební kázání – jeden z pramenů poznání aristokratické společnosti. Ke společným vazbám šlechtických rodin na území dnešního Euroregionu Nisa*. Časové úvahy 12, Liberec 2001, s. 35–48).

39 Neshodují se s názorem R. Zuba, že barokní kazatel svou hříčkou slov a čísel předpověděl výsledek volby. Volba 9.–11. 10. 1738 neměla jednoznačného kandidáta a Jakub Arnošt Lichtenstein-Castelkorn byl zvolen až při 7. hlasování. ZUBER, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století I*. Praha 1987, s. 130.

tedy světlý kámen, byla ostatně využita nejen v Dreserově tisku, ale především, a to podstatně velkoryseji, v oslavných tiscích provázejících ceremonie ujímání se vlády Jakuba Arnošta Lichtensteina.⁴⁰

Způsob, jakým Dreser zachází s posloupností biskupů, když rezignuje na delší kontinuitu počínající svatými Cyrilem a Metodějem ve prospěch symbolického zdůraznění volby Lichtensteina, poukazuje na jiné důvody využití historických argumentů než jen oslavu diecéze její starobylostí.

Smrtí biskupa nastalo období sedisvakance. Z hlediska rétoriky pohřebních kázání je diecéze osiřelá: „Ježíš Kristus, pravý pastýř, nechť je nám, ubohým opuštěným ovečkám, které nyní nemají žádného pastýře, než jej, pastýře nejvyššího, milostiv.“⁴¹ Z právního hlediska přejímá správu diecéze metropolitní kapitula a připravuje volbu biskupa nového. Zpravidla se ocitla pod tlakem římské kurie a zejména císařského dvora, případně dalších politických subjektů zemské úrovně, kteří usilovali o volbu svých chráněnců, rodinných příslušníků. Jsou známy případy, kdy kapitula odložila zveřejnění informace o úmrtí biskupa s cílem eliminovat nepříjemné vnější vlivy.⁴² Habsburská dynastie tradičně uplatňovala svůj vliv, aby na uprázdněné biskupské stolce prosadila své členy;⁴³ v olomouckém případě vzpomeňme arciběvodu Leopolda Viléma a Karla Josefa v polovině 17. století či císařova synovce Karla Lotrinského na konci 17. století, kteří byli typickými mnohoobročníky či byli na biskupské stolce „doporučení“ v mladistvém až dětském věku, nedodržovali rezidenční povinnost a správě své diecéze nevěnovali žádoucí pozornost. Smrt biskupa tak nutně představovala počátek období „nejistoty“ či lépe očekávání a horečného diplomatického vyjednávání, které ukončila až volba nového biskupa a opětné obsazení biskupského stolce. Nový biskup musel následně splnit řadu nástupních povinností, jež vrcholily slavnostním vjezdem do Olomouce a intronizací v metropolitním kostele.

Téměř pravidelnou součástí pohřebních kázání jsou závěrečné prosby za biskupa nového. „...Pohlédni, ó Pane, na tento svůj zarmoucený Sion,“ prosí nebesa Johann Leopold von Hay roku 1776 po smrti posledního olomouckého biskupa Hamiltona, „a dej nám opět ... vysokého kněze, jehož srdce rozněcuje duch pravé zbožnosti a poctivosti, duch lásky a síly, přede vším ostatním se snaží rozšiřovat tvou říši

40 Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc (dále ZA Opava, pobočka Olomouc), Metropolitní kapitula Olomouc (dále MCO), sign. F a 8/9, i. č. 3566, kart. č. 205, 1738–1740.

41 „Christus Jesus der wahre Hirt, wölle vns armen verlassenen Schäfflein, die wir jetzo keinen Hirten, als ihn, den obersten Hirten haben, seine gnadt verleyen...“ HAILL, Andreas M.: *Klag Predig Nach dem sehr Trawrigen vnnd kläglichen Fall, deß in Gott seliglich entschlaffenen Herrn Wolffgang Ertzbischoffen zu Mayntz...* Mainz 1602, s. 11. HAB Wolfenbüttel, sign. A: 231.5 Theol. (4).

42 Když zemřel r. 1513 špýrský biskup Philipp von Rosenberg, hodlala kapitula jeho smrt zatajit, aby zabránila vlivu císaře pobývajícího právě v blízkosti; podobně uvažovali kanovníci roku 1581 po smrti Markvarta von Hattstein. Viz ANDERMANN, Kurt: *Zeremoniell und Brauchtum beim Begräbnis und beim Regierungsantritt Speyerer Bischöfe. Formen der Repräsentation von Herrschaft im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit*. In: Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte 42, 1990, s. 125–177, zde s. 132.

43 REINHARDT, Rudolf: *Die hochadeligen Dynastien in der Reichskirche des 17. und des 18. Jahrhundert*. In: Römische Quartalschrift 83, 1988, s. 213–235.

a vede své ovce cestami spásy, spravedlnosti.⁴⁴ V pohřebním kázání nad Klementem Augustem z roku 1761⁴⁵ prosí z katedrální kazatelny jezuita Bernhard Hermeling o nového pastýře, nad nímž by (samozřejmě po mnoha letech jeho panování) mohla být pronesena táž oslavná slova jako nad zesnulým Wittelsbachem.⁴⁶

Období smutku za zesnulého biskupa symbolicky končí nikoli volbou, nýbrž intronizací nového biskupa poté, co obdrží papežské potvrzení a složí lenní slib panovníkovi. Kázání děkana teologické fakulty Františka Wissingera při intronizaci Jakuba Arnošta Lichtesteina (1740) začíná výzvou, aby věřící, dosud osířelí, zarmoucení a truchlící nad odchodem biskupa Schrattenbacha, zanechali smutku. Podobně jako nastupující jaro zkrášlilo zemi pestrými květy a zelení, stejně tak vjezd nového biskupa zbavuje zemi černého flóru a zahání tmavé mraky. Jaro plné útěchy dává diecézi v Jakubu Arnoštovi z Lichtensteinu „nové vycházející sluneční světlo“.⁴⁷ Zdůraznění sepětí zesnulého a nastupujícího biskupa v tomto případě ještě podtrhovala skutečnost, že Jakub Arnošt využil pro svůj intronizační vjezd do Olomouce 30. dubna 1740 Schrattenbachův kočár.⁴⁸ Důvodem jistě nebyla snaha ušetřit náklady spojené

44 „...Wirf o Herr! einen Blick auf dieses dein betrübtes Sion, auf diese deine verwaiste Kirche, und gieb uns abermal aus diesem erlauchtem Geschlechte Aarons, welches seit so vielen Jahrhunderten dem Vaterlande verdienstvolle Priesterfürsten liefert, einen hohen Priester, dessen Herz von dem Geiste der wahren Frömmigkeit und Rechtschaffenheit, von dem Geiste der Liebe und Stärke beseelt, vor allen andern dein Reich auszubreiten suche, und seine Schafe die Wege des Heils, der Gerechtigkeit führe. Amen.“ HAY, Johann Leopold von: *Trauerrede auf den hochwürdigen hochgebohrnen Fürsten und Herrn Herrn Maximilian von Gottes Gnaden Bischofen zu Olmütz, des heiligen römischen Reichs Fürsten, des hohen Ritterordens des heiligen Stephans apostolischen Königs Grosskreuzen, der königlichen böhmischen Kapellen, und von Hamilton Grafen*. Olmütz 1777. VKOL, sign. 38.588.

45 Klement August (1700–1761) z rodu Wittelsbachů získal během svého života řadu obrocí (od roku 1717 biskupem v Řezně, 1723 arcibiskupem v Kolíně, 1724 biskupem v Hildesheimu, 1728 v Osnabrücku a 1732 velmistrem řádu německých rytířů). Zemřel neočekávaně při cestě do Mnichova. Viz GATZ, Erwin (Hrsg.): *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1648 bis 1803*. Berlin 1990, s. 64–66.

46 „...gieb zugleich mit ihm einen neuen Hirten, einen neuen Fürsten dem du dies Glück so gnädig verleihen wollest, als weyland der Unsere den Willen hatte Seinen Hirten– und Fürstenstand mit Oelzweigen zu umwinden, damit wir Ihm (doch nach den spätesten Jahren, und mit besserm Vergnügen) wie unserm Clemens August das gerechte Lob geben, und sagen können: Imposuit duo diademata capiti suo. Er setzte zwo Kronen der Gottseligkeit und Milde auf Sein Haupt, Er truge sie bis an das Ende Seines Lebens. Amen.“ HERMELING, B.: c. d.

47 ZA Opava, pobočka Olomouc, MCO, sign. F a 8/9, i. č. 3566, kart. č. 205, Volba a intronizace Jakuba Arnošta Lichtensteina, 1738–1740. „Höret auff zu trauren betrübte Schöfflein daß bis anhero leydragenden Ollmützer Bisthums! hemmet die hervorströmende Thränen=Bäche, welche nach tödtlich erblasstem Purpur der so Schmetzer=wolle, alß Natur=mäßige Hintritt Eueres höchstgeliebten Seelen=hirtens Wolffgangi Euch Vaterlosen Wayßlein auß den Augen geprespet. der angenehme frühling welcher die Erden mit buntem Blumen=Schmuck, und Grüner Kleyder=Tracht auf das prächtigste außziehet, befreyet Euch von dem Schwartzen Trauer=flor, welchem jener betrübte Todes=fall Euch angeleget, und vertreibet alle finstere Wolcken, womit der empfindliche Schmetzt Euere Stirn und Antlitz überzogen hat. Erfreyet Euch dannenhero, und frolocket! dann eben besagter Trostreiche frühling stellet an diesem tag Euch auf dem Apocalyptischen leuchter dieser Cathedral=Kirchen, und hochfürstlichen Bischoff=Sitz ein neu auffgehendes Sonnen Licht vor Augen in Jacobo Ernesto, Bischoffen zu Ollmütz, herzogen, des heil. R.R. fürsten, der Königl. Beheimbischen Capellen und zu Lichtenstein Grafen etc...“

48 PRUCEK, Josef: *Deník rezidence na Svatém Kopečku 1734–1741*. Výběrový katalog. Olomouc 1993, s. 18; BURIAN, Václav: *Olomoucké slavnostní vozy z 18. století*. In: Sborník Vlastivědného muzea v Olomouci BVI, 1960, s. 113–131.

s výrobou a honosnou výzdobou luxusního dopravního prostředku nebo nedostatek času pro jeho zhotovení (mezi volbou a intronizací uplynulo téměř 20 měsíců). Kočár patřil v období baroka k důležitým reprezentačním prostředkům, umožňoval svému majiteli – ať už prostřednictvím drahých materiálů, či díky alegorické výzdobě, aplikaci erbů apod. – vysílat o jeho postavení zřetelnou informaci. Proto byla kočárům věnována značná pozornost, aristokrat na ně neváhal vynakládat značné prostředky, objednávat je z módních center Evropy a nespokojil se jen s jediným.⁴⁹ Právě kočár hrál při vjezdu olomouckých biskupů důležitou roli, když podtrhoval světský charakter ceremonie.⁵⁰ Ostatně význam, který přimí účastníci slavnostním kočárům přikládali, dosvědčují popisy vjezdů, jež náležitou pozornost věnují nejen pořadí průvodu, a tedy hierarchii účastníků, ale i počtu koní u jednotlivých kočárů a výzdobě otěží.⁵¹ Použití kočáru zesnulého biskupa při intronizačních ceremoniích, tj. při posledním aktu ujímání se vlády v diecézi, aktu, který znamenal symbolický konec smutku za předchozího biskupa, nelze považovat za náhodu: jedná se dle mého soudu o vědomé gesto zdůrazňující kontinuitu instituce a šťastné překonání období mezi dvěma vládami. Biskup vjíždí v kočáře, jež věřící důvěrně znají.

Spojitosť tří základních aktů – pohřbu, volby a intronizace – byla jejich účastníkům zřejmá: ohraničovaly kritické období, v němž byl biskupský stolec neobsazen, a mohly obsahovat stejné prvky a rituály.⁵² V kázáních a oslavných tiscích těchto slavností – pohřebních po smrti starého biskupa, volebních a intronizačních při nástupu nového – se proto snoubí téma siroby (Dreserem opakovaný verš z Pláče Jeremiášova /5,3/ „Siroťci učinění jsme bez Otce“)⁵³ a téma kontinuity instituce, založené na nepřetržité poslušnosti biskupů a jejich ctností.

Mimořádným dokladem dobového vnímání této „přechodné fáze“ je sbírka čtyř kázání Ondřeje Hailla,⁵⁴ dvorního kaplana mohučského arcibiskupa, která pronesl v mezidobí ohraničeném smrtí Wolfganga von Dalberg a volbou Johanna Adama von Bicken (5. dubna – 15. května 1601).⁵⁵ Jedná se o pohřební kázání nad zesnulým arcibiskupem, které proslovil druhou neděli po Velikonocích, doplněné o kázání

49 Pozůstalostní inventář brněnské rezidence, sepsaný po smrti biskupa Troyera (5. 2. 1758), eviduje celkem 22 různých kočárů (vč. 2 „parádních“ kočárů, 2 kočárů zhotovených pro cestu do Říma atd.). Kočáry se liší typem (berlíny, městské kočáry, cestovní kočáry, „švimerky“ aj.), barvou (červené, zelené, šedé, perlové), použitým materiálem (zlaté vyšívání, samet, plyš) a také počtem sedadel (dvou a čtyřsedadlové). Biskup Troyer tak mohl pro různé příležitosti zvolit odpovídající kočár. ZA Opava, pobočka Olomouc, MCO, sign. F a 9/6, inv. č. 3579, kart. č. 211.

50 ELBEL, Martin: *Bishop's Secular Entry: Power and Representation in Inauguration Ceremonies of the Eighteenth-Century Bishops of Olomouc*. In: Paiva, José Pedro (ed.): *Religious Ceremonies and Images: Power and social meaning (1400–1750)*. Coimbra 2002, s. 47–60.

51 ZA Opava, pobočka Olomouc, MCO, sign. Fa 8/9, inv. č. 3566.

52 ANDERMANN, K.: c. d., s. 125–178.

53 Podobně dopisy oznamující smrt biskupa, odesílané kapitulou, označují biskupství jako „opuštěné“. Viz např. ZA Opava, pobočka Olomouc, MCO, sign. F a 8/9, i. č. 3566, kart. č. 205.

54 HAILL, Andreas M.: *Klag Predig Nach dem sehr Tawrigen vnnd kläglichen Fall, daß in Gott seliglich entschlaffenen Herrn Wolffgang Ertzbischoffen zu Mayntz...* Mainz 1602, s. 11. HAB Wolfenbüttel, sign. A: 231.5 Theol. (4).

55 Wolfgang von Dalberg (1538/39–1601) byl mohučských arcibiskupem zvolen 20. dubna 1582, jeho původně konfesně nekonfrontační kurz se po roce 1593 mění ve smyslu radikálního prosazování tridentských zásad. Umírá 5. dubna 1601 v Aschaffenburgu. Jeho nástupcem je zvolen mohučský kanov-

proslovené na popeleční středu, dále je zde zahrnuto prosebné kázání před volbou, které pronesl třetí neděli po Velikonocích, a nakonec gratulační kázání po volbě nástupce ze čtvrté neděle po Velikonocích.

Tématem kázání na popeleční středu je memento mori, tedy důležitost včasné přípravy na smrt a každodenního připomínání si smrti. Vlastní smuteční kázání je jakýmsi biskupským zrcadlem, aplikovaným na zesnulého Wolfganga von Dalberg, chválou potridentského dobrého pastýře. Volební kázání začíná Haill připomínkou smutku za zesnulého a popisu jeho pohřbu (jehož velkolepost souvisela s právě probíhajícími Velikonočními svátky a s přítomností mnoha věřících v metropoli) a koncentruje se poté k útěše, již má diecéze v naději, že nástupce, jenž má být zvolen, bude pokračovat v díle svých dvou předchůdců, arcibiskupa Daniela a Wolfganga.⁵⁶ Kazatel stručně připomíná některé jejich činy a šťastnou smrt a vyslovuje naději, že v životě i smrti bude nový arcibiskup následovat jejich příkladem. Blahopřejné kázání je oslavou zvoleného biskupa (kazatel stručně připomíná jeho dosavadní církevní kariéru, studie atd.) a současně napomenutím věřících k duchovnímu následování svého pastýře a k poslušnosti vůči vrchnosti.

Haillova sbírka mimo jiné dokládá, že tématem kázání během období mezi smrtí a volbou zůstávala ztráta pastýře a očekávání nového. Po celé toto období byl věřícím připomínán zesnulý biskup, znovu a znovu se kazatelé vraceli k epizodám z jeho života, k jeho ctnostem a zejména k jeho dobré smrti, popisovali pohřeb, vyzývali věřící k modlitbám za jeho duši a současně k modlitbám za volbu biskupa nového. Dál než za tuto z kazatelen hlásanou představu žalostného a současně nadějeplného období, tedy do značné míry normu, jaké emoce a myšlenky mají zaměstnávat mysl věřících, nám prameny patrně nedovolí vstoupit. Pohřební kázání zrcadlí ideál – to jaký by svět měl být a jak by měl být chápán.

Ne vždy ovšem prožívala diecéze období sedisvakance, nástupce mohl být už ve chvíli smrti biskupa znám coby koadjutor s právem nástupnictví. Přestože se systém koadjutorů nesrovnával s církevním právem, přestože se jej snažil omezit Trident, prosadil se jako výsledek politických tlaků významných rodů a v průběhu raného novověku se hojně uplatnil v biskupském prostředí.⁵⁷ Úřad koadjutora měl dvojí aspekt – pomoc biskupovi, který již z důvodu vysokého věku či nemoci nebyl s to

ník a scholastik Johann Adam von Bicken (1564–1604), člen jeho dvorní rady, který byl mj. přítomen biskupově smrti a také následnému sestavení volebních kapitulací (28. dubna 1601), které poprvé obsahovaly nařízení ve smyslu Tridentu. Jeho intronizace proběhla bezprostředně po volbě, v srpnu 1601 obdržel papežskou konfirmaci a 1603 byl v zastoupení obleněn regáliemi. Viz GATZ, E. (Hrsg.): c. d., 1996, s. 117–118, 54–56.

56 Daniel Brendel von Homburg (1522–1582) byl strýcem zvoleného Johanna Adama von Bicken; kazatel zřejmě po volbě upravil (podobně jako Dreser ve Schrattenbachově případě) své kázání tak, aby mohl oslavit rodinného předka nového biskupa na mohušském stolci, tj. místo prostého a obvyklého připomínání Wolfganga jako bezprostředního předchůdce zmiňuje i Daniela. GATZ, E. (Hrsg.): c. d., 1996, s. 79–80.

57 Ve starším období se většinou postupovalo cestou rezignace a zajištěním volby „dědice“. REINHARDT, Rudolf: *Kontinuität und Diskontinuität. Zum Problem der Koadjutorie in der Reichskirche des 17. und 18. Jahrhunderts*. In: Týž: *Reich – Kirche – Politik. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Germania Sacra in der Frühen Neuzeit*. Ostfildern 1998, s. 119–151.

zastávat svěřený úřad,⁵⁸ a samozřejmě právo nástupnictví. Přestože v žádostech adresovaných papeži a císaři se objevují zejména poukazy na nemohoucnost stávajícího biskupa (který musel s volbou koadjutora vyslovit souhlas), skutečná aktivita se od koadjutorů neočekávala a jejich účast ve správě biskupství byla ze strany kapituly i biskupa cíleně omezována. Pro zúčastněné (kapitulu, panujícího biskupa, kandidáty, císařský dvůr či papežskou kurii) bylo v systému koadjutorie rozhodující nástupnické právo a výhoda plynoucí z možnosti volbu načasovat – s ohledem na složení kapituly, rozložení politických sil a konstelaci na vídeňském a papežském dvoře. Při ustanovení koadjutora bylo možno lépe taktizovat a omezit náhody přítomné při volbě po smrti biskupa.

Prosazení členů svého rodu do významných obročí bylo důležitým politickým nástrojem rodinné a mocenské politiky. Typickými představiteli snah obsadit klíčové pozice v říšské církvi mohou být bavorsí Wittelsbachové a Habsburkové (v kooperaci se spřízněnými rody Pfalz-Neuburgů a Lotrinských), ale také již zmínění Schönbornové. Důvody mohly být různé – od snahy pojistit volbu říšského panovníka obsazením duchovních kurfiřtství, přes zajištění vlastního teritoria (pro Bavorsko měly tuto funkci Řezno a Freising), přes snahu zajistit stabilitu katolické církve v době před vestfálským mírem (např. vývoj v Hildesheimu, Kolíně či Paderbornu), po snahu zajistit zaopatření početným potomkům.

I v těchto případech, podobných panovníckým a šlechtickým pohřbům, v nichž byla symbolika převzetí moci spojena přímo v pohřebním rituálu,⁵⁹ tematizují pohřební kázání nástupnickou kontinuitu. Příkladem zde může být závěrečná část již zmíněného Volusia kázání nad Johannem Philippem von Schönborn z roku 1673.

Sám Volusius přirovnává přítomnost koadjutora v diecézi k nástupnictví v dědičném království, když jako příklad uvádí, co četl „ve francouzských historiích o jedné královně“, k níž útěšně promlouvá – poté, co se dala do hořekování nad smrtí krále – kancléř: „Nejmilostivější královno, francouzský král neumírá. Vzal přitom královského dauphina za ruku a řekl: Zde žije král.“⁶⁰ Podobnou útěchu může dát nyní Volusius sám mohučské diecézi: „Tentokrát nemáš důvod naříkat, že tvůj kurfiřt zemřel, že jsi se stala vdovou a tví obyvatelé sirotky ... Bohu dík a chvála, tentokrát

58 Pro mnohé biskupy to bylo důvodem k odmítnutí nebo zdržování volby koadjutora, svou roli hrálo též přesvědčení, že po ustavení koadjutora biskupovi nezbyvá již mnoho let života. Tamtéž, s. 121. Příkladem odmítnutí volby koadjutora může být olomoucký biskup Karel Liechtenstein-Castelkorn, který – na nátlak císařského dvora – přistoupil nerad na konci svého života k volbě dvou koadjutorů, Františka Antonína hraběte Losensteina, který ovšem již roku 1692 zemřel, a poté Karla Lotrinského, jemuž ovšem bylo v době volby koadjutorem teprve třináct let. Viz ZUBER, R.: c. d., s. 91–93.

59 KRÁL, Pavel: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice 2004, s. 172–173, 191, 201–202.

60 „...Mir fällt hier bey was ich in den Fransosischen historien von einer Königin gelesen, als deroselben uhrplötzlich die traurige Zeitung zu Ohren kommen, was gestalt ihr König und Herr unversehen Todt verblichen, ist sie darüber in starke Ohn-Kräfften gefallen ... Hier gab ihr ermeldter Cantzler diesen kurtzen, tröstlich, und wahrhafften Bescheid: Allergnädigste Königin, der König in Franckreich stirbet nicht. Nam dabey den Königlichen Dauphin bey der Hand und sprach: Da lebt der König...“ MARIGOLD, G. W.: c. d., s. 33.

nezemřel mohučský kurfiřt dříve, dokud neustanovil potomka...⁶¹ Jeho nástupce, Lothar Friedrich, svobodný pán Metternich-Burscheid,⁶² byl řádně zvolen kapitulou, potvrzen papežem, a dnes bude osobně poprvé sloužit na hlavním oltáři mši za duši svého zesnulého předchůdce. Touto mší, zdůrazňuje Volusius v závěru, se loučí diecéze se zesnulým, vítá biskupa nového a závěrečnou modlitbu již nevěnuje přímlově za spásu zesnulého, nýbrž za dobrou vládu nového biskupa.

Mši nad zesnulým přejímá symbolicky nový arcibiskup diecézi (oficiálně se ujal vlády již 23. února, jedenáct dnů po skonu svého předchůdce),⁶³ poprvé se v roli kněze celebrujícího mši za zesnulého předchůdce představuje diecézi jako nový duchovní otec a zemský kníže.

Pohřební kázání však rozvíjeji téma kontinuity nejen směrem k nastupujícím biskupovi, ale i s ohledem na trvalost vztahu zesnulého k jeho diecézi. Smrtí biskupa nekončí jeho spojení s ní, naopak. Biskupovo tělo (či jeho srdce) zůstává v diecézi, je pohřbeno v katedrálním kostele: „...Neztratila jsi svého milého pána,“ ujišťuje několikrát zmiňovaný Volusius posluchače při pohřbu srdce Johanna Philippa von Schönborn v mohučské katedrále, „...srdce, v němž měl Bůh příbytek Ducha svatého, se stalo, ó Mohuči, Tvou součástí...“⁶⁴ Vnitřnosti a srdce, oddělené od těla při jeho balzamování, byly pohřbívány samostatně a často na odlišných místech. Johann Reinhard Zigler při pohřbu mohučského arcibiskupa Johanna Schweikarda roku 1626 zdůrazňuje, že tělo si ponechá katedrála a „tvé věrné srdce a vnitřnosti Tovaryšstvo Ježíšovo v Aschaffenburgu coby záruku Tvé lásky k nám“.⁶⁵

61 „...Du hast nicht Vrsach diesesmahl zu klagen, daß dein Churfürst gestorben, daß du zu einer Wittibe und deine Inwohner zu Waysen worden seyen ... Gott Lob und Danck dießmahl ist der Churfürst zu Mayntz nicht ehender gestorben, biß schon dessen Nachfahr durch einheilige Wahl ... an dessen Stell verordnet ... Du siehest von deinen Augen, geliebte Stadt Mayntz, deinen neuen Hohenpriester, der heutiges Tags am H. Altar zum ersten mahl das Versöhn–Opffer Jesu Christi für die abgelebte Seel seines Lobseeligsten Herrn Hn. Vorfahrens in eigener Person rühmlich verrichten wird. Under diesem hochheiligem Ampt wollen wir von dir O grosser Philippe unseren Abschied nehmen ... Vor endigung aber dieser meiner Rede den Hochwürdigsten unseren nunmehr würcklichregierenden Churfürsten und Herrn Hn. Lotharium Fridericum in schuldigster Demuth durch diesen zu Gott geschickten Wunsch bewillkommen...“ MARIGOLD, G. W.: *c. d.*, s. 33–34.

62 Lothar Friedrich, svobodný pán Metternich–Burscheid (1617–1675), od roku 1652 špýrský biskup, byl koadjutorem zvolen roku 1670 za podpory stávajícího arcibiskupa (který se původně snažil mohučské kurfiřtství zajistit svému synovci Franzi Georgovi), s francouzskou finanční pomocí a za neutrálního postoje císařského dvora. Viz GATZ, E. (Hrsg.): *c. d.*, 1990, s. 309–310.

63 Intronizace proběhla 13. května a 15. května přijal přísahu mohučských měšťanů. GATZ, E. (Hrsg.): *c. d.*, 1990, s. 309–310, 438–442.

64 „...Du hast deinen lieben Herrn nicht verloren, ob er schon dem Himmel ist gebohren. Was mehr ist, gesteriges Tags hat er dir zu einem immerwehrenden Pfand von Würzburg aus sein Churfürstl. Hertz zugesandt. Das Edle Hertz, aus einer uhralten Adlichen–Wurtzel entsprossen ... Das Hertz in welchem Gott der H. Geist Wohnung gehabt, das ist dir O Mayntz zum Theil worden...“ MARIGOLD, G. W.: *c. d.*, s. 32–33.

65 „... so gesegne der Allmächtig Gott dein Leib vnnd Seel, deinen höchstgeehrten Leichnamb behält dieser hohe Dhomstift; vnd dein trewes Hertz vnnd Ingeweid die Societät Iesv zu Aschaffenburg zum Vnderpfandt deiner Liebe gegen vns; diene hochgeehrte Seel ruhe im Schutz der allerhöchsten Dreyfaltigkeit, vnd in Gesellschaft der Engeln Gottes...“ ZIGLERUS, Joannes Reinhardus: *Klag– Lob– vnd Trostpredig...* Maintz 1626. HAB Wolfenbüttel, sign. A: 434.2 Theol. (3).

Současně se kontinuita biskupů – zhmotňovaná na zemi v obrazárnách, popisovaná v historických dílech a aktualizovaná v příležitostných tiscích, včetně pohřebních kázání – přesouvá na Nebesa, kde diecéze získává ve svých zesnulých biskupech prosebníky.⁶⁶

Kazatelé, nejčastěji v závěrečných pasážích kázání, utěšují „osiřelé“ věřící, že biskup již nepochybně užívá nebeských radostí po boku svých předchůdců, často světců, jako je tomu v případě kázání nad olomouckým biskupem Hamiltonem z roku 1776.⁶⁷ Vedle spíše mimoběžných ujištění o nepochybné spáse biskupa (mohučský arcibiskup Lothar Friedrich „...zemřel a byl shromážděn se svými otci a předchůdci...“)⁶⁸ bývá téma využito autory pohřebních kázání k rozsáhlejšímu výkladu o pokračující práci biskupa na Nebesích ve prospěch země, diecéze, věřících, jako je tomu ve würzburgském pohřebním kázání nad již zmíněným Johannem Philippem von Schönborn. Jeho autor, Nicolaus Mohr, věnuje poslední část své řeči popisu umírání a smrti biskupa, již byl přítomen.⁶⁹ „Ano otče,“ měl mu dvě hodiny před svou smrtí sdělit umírající, „jako jsem je miloval za života, tak je chci milovat i po smrti a modlit se za ně na Věčnosti. To má být při takové ztrátě naší útěchou. Miloval nás a bude nás milovat na Věčnosti, modlil se za nás a bude za nás prosit na Věčnosti...“⁷⁰ Podobně velkoryse využil téma Wolfgang Wuchs v pohřebním kázání nad Anselmem Casimirem Wamboldt von Umstadt, mohučským kurfiřtem (1630–1647).⁷¹ Autor postupně rozvíjí, za koho se zesnulý před Božím trůnem bude přimlouvati: za celou římskou říši, za římského císaře a další vladaře, aby se sjednotili v míru („...Kdo ví, zda si jej Bůh míru k sobě nepovolal právě proto, aby jej /mír/ podepsal a spečetil coby arcikancléř Římské Říše...?“). Bude se modlit za kapitolu a prosit Nej-

66 KIRSCHBAUM, Engelbert (Hrsg.): *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 3. Rom/Freiburg/Basel/Wien 1994, s. 353–354.

67 „...Nein, verdienstvolle Seele, du kannst, du wirst in Ewigkeit nicht umgestossen werden. Geniesse an der Seite deiner heiligen Vorfahren, Cyrillus und Methodius, den Lohn deiner Werke, die du in voraus durch die Hände der Armen deinem Erlöser zugeschickt...“ HAY, J. L. von: *c. d.*

68 „...Er ist gestorben, und mit seinen Vätern und Vorfahren ist er im Frieden versammelt worden...“ LOHRANUS, B.: *c. d.*

69 Popis umírání a smrti je velice detailní a jedná se o jeden z typických příkladů „dobré smrti“, ideálu, který měl být mj. prostřednictvím pohřebních kázání distribuován jako následovníhodný vzor. KÜMMEL, Werner Friedrich: *Der sanfte und selige Tod. Verklärung und Wirklichkeit des Sterbens im Spiegel lutherischer Leichenpredigten des 16. und 18. Jahrhunderts*. In: Lenz, Rudolf: *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*. Bd. 3. Marburg 1984, s. 199–226.

70 „...Nun seufftzt dann ihr betrübte Herten, fliesset ihr schmerzliche zäher, vnd rufft ihr gegenwertige getrewe Vnderthanen, Vnser Tugendreicher Hoher Priester, Vnser getrewester Landsfürst, Vnser liebreichster Vatter deß Vatterlands, Johann Philipps ist gestorben: dann was anders ist in erinnerung eines solchen verlohenen Vatters möglich zu thun, als weinen vnd seufftzen? damit ich sie aber nicht ohne trost hinweg lasse, so wollen sie noch eins hören. Als ich Vnsrem Hohen Priester zwo stund vor seinem end bate, er wolte auch im Himmel für das Römische Reich, für seine Ertz- vnd Hohe Stifter, für eine vnderthanen bey Gottbitten, gleichwie er im leben für sie hätte gebetten, gab er zur antwort: Ja Pater, wie ich sie hab im leben geliebt, also will ich sie auch nach dem todt lieben, vnd für sie betten in ewigkeit. Das soll bey solchem verlust vnser trost seyn, Er hat vns geliebt, vnd wird vns lieben in Ewigkeit, er hat für vns gebettet, vnd wird für vns bitten in ewigkeit. Darumb wollen wir, weils ja nicht anders hat seyn können, Ihm von herten die ewige ruhe wünschen, vnd sprechen, Requiem aeternam dona ei Domine, Herr verleyhe ihm die ewige Ruhe, Amen.“ MOHR, N.: *c. d.*

71 GATZ, Erwin (Hrsg.): *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648*. Berlin 1996, s. 733–734.

vyššího za zaslání Ducha svatého, aby ve volbě vybrala dobrého nástupce, platného nejen pro Říši v jeho politickém úřadě, ale také pro celou katolickou církev. Bude prosit za své úředníky a dvořany a nezapomene ani na své rezidenční město Mohuč a všechny své milé poddané.⁷² Příznačná je zde nejen aktualizace třicetileté války (ostatně, Anselm Casimir zemřel ve Frankfurtu, kam roku 1644 utekl před francouzskými vojsky), ale také připomínka politického postavení mohučského kurfiřta, jíž je v textu kázání věnována pozornost několikrát.

Jen zcela výjimečně se v pohřebních kázáních nad biskupy objevuje ve středověku formulovaná představa Očistce,⁷³ přestože obecně představuje pomoc duším v purgatoriu důležitá téma barokní katolické zbožnosti.⁷⁴ V pohřebních kázáních nad biskupy převládá optimistické přesvědčení o nepochybné spáse biskupa a závěr Dreserova kázání nad zesnulým Schrattenbachem je spíše pověstnou výjimkou: „Kdo ví, kdo ví, jestli v té hlubině tento diamant, tento drahý kámen, drahou Kristovou Krví vykoupená duše tohoto našeho dobrotivého Otce se nevynachází: Nebo Judicia Dei abyssus multa. Soudcové Boží jsou nepochopitelní... Kdo ví, kdo ví, jestli náš dobrotivý Otec, kterého síce tělo tuto odpočívá, kdo ví jestli duše jeho přísnou spravedlností Božskou není zajatá, a do očišcového žaláře vsazená.“⁷⁵ Kazatel v poslední části své řeči vyzývá přítomné, aby za zesnulého obětovali mši a ani v budoucnu na něj ve svých modlitbách, přimluvách a almužnách nezapomínali.

Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku umožňují nahlédnout, jak aktuální byla ve chvíli smrti a pohřbu biskupa prezentace zajištění kontinuity diecéze – pozemské i nebeské. Byla-li v čase před okamžikem smrti koncentrována veřejná pozornost na umírajícího, svádějícího svůj poslední boj, pak okamžikem smrti vstupuje do centra zájmu společnosti otázka nástupnictví. Biskupské pohřby – shodně se

72 „...Wir leben (andächtige Zuhörer) der tröstlichen Zuversicht, wann vnser bißhero Gnädigster Herr vor den Thron Gottes in der Seligkeit glorwürdig erscheinen wird, Er werde vnser bey der Göttlichen Mayestät nit vergessen, sondern für das gantze H. Römische Reich, für Ihre Kayserl. Mayest. vnd alle Christliche Potentaten vnd Königen, vorbittlich anlangen, daß sie doch einmal durch ein rechten beständigen vnd Gott gefälligen Frieden (wie Er ihne zu nennen pflegte) miteinander vereinigt werden. Wer weiß ob Ihne nit GOtt deß Friedens, eben darumb zu sich beruffen habe, daß Er denselben als ein ErtzCantzler deß Römischen Reichs vnterschreiben vnd versiglen solte, welchen er vns nach seinem Göttlichen Wohlgefallen schicken wird. Er werde auch für sein hochwürdig DhombCapitel vnser gnädige Herren bitten, daß ihnen der Allerhöchste seinen heiligen Geist senden wolle, damit sie ein hochweises, groß- vnd starckmütiges, trew- vnd redliches, fromb vnd aufferbäwliches Haupt so wohl zu ihrer, als deß gantzen H. Röm. Reichs Nutzen vnd Heyl, vnd der gantzen Catholischen Religion zum besten einhellig erkiesen. Wie auch nicht weniger für seine hinderlassene Räth, Beampten vnd Höfling, seiner redliche getrewe Diener, daß sie den schönen Tugenden, mit welchen Er ihnen vorgeleucht hat, also nacheyffern, starckmütigen vnd beständigen Herrn auffgewartet haben. Viel weniger werde Er dieser seiner Residenzstatt Mäyntz, vnd aller lieben Vnterthanen vergessen...“ FUCHS, Wolfgang: *Leich- vnd Lobkrantz, Auß schönen außerlesenen Blumen, oder hochlöblichen heroischen Thaten vnd Tugenden Deß Hochwürdigsten in Gott Fürsten vnd Herrns, Herrn Anselmi Casimiri, deß Heyligen Stuels zu Mäyntz Ertzbischoffen, deß Heyligen Röm: Reichs durch Germanien Ertz-Cantzlers vnd Churfürstens etc. so den 9. Octob. im Jahr 1647 zu Franckfurt seliglich in GOtt Todts. verblichen geflochten...* Mäyntz 1647. HAB Wolfenbüttel, sign. A: 202.78 Quod. (9).

73 LE GOFF, Jacques: *Zrození očistce*. Praha 2003.

74 JIRÁŠTĚ, Jan Nep.: *Miseremini saltem vos, amici nostri. Památka věčně zemřelých ve světle barokní kultury a zbožnosti*. In: Posel z Budče 16, 1999, s. 7–15.

75 ŠIGUT, F. (ed.): c. d., s. 28–32.

šlechtickými a panovnickými⁷⁶ – svědčí o tomto přesunu pozornosti. Kapitula začíná bezprostředně po smrti biskupa organizovat nejen jeho pohřeb, ale také volbu jeho nástupce a přípravy pohřbu často stojí ve stínu jednání o volbě.

V rituálech po smrti panovníka a při jeho pohřbu docházelo často ke zviditelnění přesunu moci ze zesnulého na jeho nástupce a obecněji k manifestaci nesmrtnosti královské hodnosti. Po smrti kastilského krále byl nejprve proklamován jeho nástupce, teprve poté byl vyhlášen smutek. Následně vykonal nastupující král průvod městem, v němž zesnul jeho předchůdce. Poté se zveřejnil testament a teprve pátým bodem v pořadí byl pohřeb, přičemž korunovace nového krále se mohla konat po pohřbu, ale i před ním.⁷⁷ Ve francouzském pohřebním rituálu bylo faktické převzetí královského důstojenství koncentrováno do okamžiku uložení těla do hrobu, kdy byl pověstným zvoláním ‚Král je mrtev, ať žije král‘ proklamován nástupce.⁷⁸ V pohřbech anglických panovníků se týž rituál objevuje od počátku 16. století, v době právní formulace myšlenky, že ‚král nikdy neumírá‘. Podobnou úlohu – zhmotnit nesmrtelnou královskou hodnost a s ní spojenou spravedlnost – měla vyobrazení zesnulého (effigies), vybavená odznaky moci a uctívána při pohřebních ceremoniích. Pohřeb je tak nejen triumfem smrti, ale také triumfem nad smrtí. Poselství těchto symbolů je jednoznačné: koruna není smrtelná, země nezůstává bez panovníka, smrt nezavdává příčinu k nejistotě, kdo jí bude vládnout.⁷⁹

Podobná symbolika byla v biskupském prostředí možná pouze tehdy, byl-li za života biskupa zvolen koadjutor. V jiných případech diecéze až do doby volby, resp. intronizace nového biskupa „osiř“ a převzetí úřadu je tak rozděleno do dvou, často časově vzdálených aktů (mezi smrtí Schrattenbacha a intronizací Jakuba Arnošta uběhly téměř dva roky). Téma siroby se vine jako červená nit mnoha pohřebními kázáními nad biskupy: „Když otec umře, dítky opustí, a sirotky zanechá, ach! Bože můj! jaký to od dítek bývá naříkání! jaký zármutek! jaké kvílení! jaké vzdychání a naříkání: Ach, milý tatíčku náš! ... komuž pak nás ubohé sirotky zanechá! ach k komuž my zarmoucení sirotci půjdeme? kam se obrátíme?“ běduje Dreser nad smrtí Schrattenbacha.⁸⁰ Barokní kazatelé nešetří obrazy zármutku, zoufalství a vzlykání osiřelých oveček, jež má utěšit mj. poukaz na stabilitu (věčnost) instituce jako takové, již zajišťuje poslušnost.⁸¹ Její starobylost a pozemská kontinuita přenášena

76 SCHULZ–BOURMER, Günther: *Repräsentation und Präsenz des Todes an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit*. In: Kolmer, Lothar (ed.): *Der Tod des Mächtigen. Kult und Kultur des Todes spätmittelalterlicher Herrscher*. München/Wien/Zürich 1997, s. 361–372.

77 EDELMAYER, Friedrich: *Die Leichenfeiern für Ferdinand den Katholischen in den Niederlanden (1516)*. In: Kolmer, Lothar (ed.): *c. d.*, s. 229–245, zejm. s. 233–235.

78 Zvyk má kořeny v nástupnických třenicích roku 1422, po smrti anglického krále Jindřicha V. a francouzského krále Karla VI. Proslulé zvolání se poprvé ve své neosobní formě (bez jmenování zesnulého a nastupujícího krále) objevuje roku 1515 při pohřbu Ludvíka XII. Vznik, vývoj a význam interpretoval Ralph E. GIESEY: *The royal funeral ceremony in Renaissance France*. Genf 1960.

79 KANTOROWICZ, Ernst H.: *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*. Princeton 1986, zejm. s. 314–450.

80 ŠIGUT, F. (ed.): *c. d.*, s. 11.

81 Ke středověkým zdrojům této představy viz KANTOROWICZ, E. H.: *c. d.*, zejm. s. 273–313.

na Nebesa vytvářejí protipól lidské smrtelnosti a pomíjivosti. Biskupský stolec je sice dočasně prázdný, osiřelá diecéze však stojí pod Boží ochranou, může se spolehnout na přímluvy dosavadní posloupnosti svých biskupů před Božím trůnem (i v tomto smyslu se úročí její starobylost), a to vše je nadějí, že kapitula, vedena darem Ducha svatého, zvolí dobrého pastýře navazujícího na kontinuitu ctností svých předchůdců. Pohřební a následně intronizační slavnost svou symbolikou a využíváním historických reminiscencí zdůrazňuje, že smrt jednotlivce nemá vliv na řád světa.

ZUSAMMENFASSUNG

„Wir seyn Waisen worden, und haben keinen Vatter“

*Die Leichenpredigten für die Bischöfe und die Konstruktion der Diözesankontinuität**

Der Beitrag beschäftigt sich mit der Konstruktion der Kontinuität und der Diözesangeschichte beim Übergang der Herrschaft vom verstorbenen auf den neuen Bischof. Die Hauptquelle stellen die Leichenpredigten dar, die bei den Begräbnissen oder Exequien für die Bischöfe in der Frühneuzeit gesprochen wurden.

Nach dem Tod eines Bischofes konnten zwei Situationen eintreten: 1) Schon zu seinen Lebzeiten war ein Koadjutor mit dem Recht der Nachfolge gewählt worden. 2) Das Domkapitel bereitet erst die Wahl seines Nachfolgers vor. In beiden Fällen thematisieren die Leichenpredigten den Übergang der Herrschaft. Im ersten Fall drücken sie die Freude aus, dass der Diözese das Warten auf einen neuen Hirten erspart bleibt. Im zweiten Fall entwickeln sie das Thema der Verwaisung nach dem Verlust des geistlichen Vaters und das Thema der Trauer, die symbolisch bis zur Inthronisation eines Nachfolgers dauern soll. Die Leichenpredigten spiegeln die Unsicherheit „der Übergangszeit“ zwischen dem Tod des einen und der Wahl des anderen Bischofes, in der das Domkapitel ins Spannungsfeld zwischen Kaiserhof, römischer Kurie und anderen politischen Subjekten (die großen Familien des Reiches u.a.) gerät.

Gleichzeitig bieten die Leichenprediger den Hinterbliebenen vielfältigen Trost an: Der Leichnam (oder ein Teil, meistens das Herz) bleibt in der Diözese; die Seele der Verstorbenen genießt schon die Freude der Ewigkeit, der Verstorbene vergisst nicht seine Gläubigen und betet für sie vor dem Gottesthron. Sein Tod, obwohl er in den Leichenpredigten ganz trostlos empfunden wird, hat keinen Einfluss auf die Kontinuität des Bischofsamts, und das Domkapitel wählt bald unter Leitung des Heiligen Geistes seinen Nachfolger.

Die geschichtlichen Reminiszenzen (die Altertümlichkeit der Diözese, die Verbindung ihres Ursprungs mit den Heiligen, die von da aus ablaufende Aufeinanderfol-

* Der Beitrag ist mit Unterstützung eines Stipendiums der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel und der GA ČR (Post-doc grant 404/05/P579) entstanden.

ge der Bischöfe, von denen die bedeutendsten Vorgänger erwähnt sind) dienen zur Medialisierung der Diözese als eine uralte, standsichere Institution; der Tod eines Einzelnen hat keinen Einfluss auf die Ordnung der Gesellschaft. Hieran können dann auch die Inthronisationsfeierlichkeiten anknüpfen, bei denen die symbolische Trauer und die Verwaisung der Diözese endet.

Die Funeraldrucke überliefern ein idealisiertes Bild für die Nachwelt: Sie spiegeln einen idealen Bischof, seine Tugenden, das Bild seines guten Todes u.s.w. Sie beschreiben vor allem die Welt, wie sie sein sollte, wie sie zu verstehen ist. So spiegeln die Leichenpredigten die Normen und die allgemeinen Vorstellungen der Gesellschaft über sich selbst. Sie ermöglichen also einen Einblick in die Ideenwelt der Gesellschaft.

Mgr. Radka Pavlíčková, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc

NOVÉ MATERIÁLY ŠVÉDSKÉ PROVENIENCE K DĚJINÁM MĚSTA OLMOUC¹

Pavla Slavičková

V dopise datovaném 19. červnem 1642 sděluje generál Torstensson generálmajoru Wrangelovi následující: „Nachdem nach iungst vorgewesenem rencontre bei Schweidnitz, der Feindt mit seinen übrigen Völkern auss seinem Lager bey Bresslaw aufgebrochen, vndt nachher Brieg gegangen, habe ich meinen march nachher Neyss gerichtet, vndt den 25. May daselbst angelanget, in der meinung sowol weiter an dem Feinde, alss auch der Stadt Neysse mein heil zu versuchen, zu welchem ende Ich dan den 27. mit der meisten Cavalleria, 1500 zu Fuss vnd ezlichen leichten geschütz von der Neysse weggangen, daselbst aber den herrn General Liliehöck mit der Infanteria vnd dem grossen Geschütz, solchen orth wirklich zu attaquieren, gelassen, vndt also mit denen bey mir gehabten Völkern gegen Olmütz avanciret.“² Jedná se asi o nejznámější a nejdůležitější pramen švédské provenience k dějinám Olomouce. Jsou v něm, i když velmi zhruba, popsány události odehrávající se kolem obsazení Olomouce Švédy v červnu roku 1642. Opis dopisu pořídil v polovině 19. století na zámku Skokloster během svého výzkumného pobytu ve Švédsku Běda Dudík a je v celém znění uveden v jeho knize *Forschungen in Sweden für Mährens Geschichte*,³ odkud je převzata i uvedená pasáž. Ze stejného dopisu citují i autoři jediné monografie k dějinám Olomouce v tomto období, M. Koudela a Z. Kašpar:⁴ „Poté, kdy se po nedávném střetnutí u Svidnice nepřítel neočekávaně obrátil na Hranice, Meziříčí a k valašským horám a tam nemohl být účinně atakován, nasměroval jsem svůj pochod přímo na Olomouc, hlavní město Moravy, jehož jsem dosáhl 9. června⁵ a následujícího dne počal toto místo vážně dobývat. Velitel plukovník Monisti, jakožto generální komisař Markrabství Moravského, který v něm ležel s 800 nově naverbovanými německými a polskými knechty, se sice spolu s měšťanstvem statečně bránil, nakonec však byl po čtyřdenním obléhání donucen vyjednávat a 15. odtáhl s posádkou do Brna.“⁶ Téhož dne se vzdal po dohodě také Prostějov, 16. Litovel a 18. Uničov,

1 Výzkumný pobyt ve švédských archivech a knihovnách mohl být skutečně díky podpoře statutárního města Olomouce formou udělení Zvláštního stipendia města Olomouce pro rok 2004.

2 DUDÍK, Běda: *Forschungen in Sweden für Mährens Geschichte*. Brünn 1852, s. 21–23.

3 Tamtéž.

4 KOUDELA, Miloslav – KAŠPAR, Zdeněk: *Švédové v Olomouci (1642–1650)*. Olomouc 1995.

5 V Dudíkově přepise „die Haupt Stadt in Mehren gerichtet, den 30. daselbst angelanget, vndt des folgenden Tages solchen ort bmit ernst anzugreifen resolvieret.“

6 Opět u Dudíka „welcher dann den 5. diesel mit der garnison abgezogen vndt ist bis gegen Brin covoyret worden.“

rovněž velmi opevněné město....načež jsem vyrazil od Olomouce a odtáhl s ostatní mocí zpátky do Slezska.⁷

Období švédské okupace Olomouce patří bezesporu mezi nejzajímavější období dějin města, přímých pramenů k němu je však až trestuhodně málo. Určité šance nabízí nový průzkum zahraničních archivů, především ve Vídni a ve Stockholmu, ve kterých doposud systematicky hledal informace k tomuto tématu pouze zmíněný Běda Dudík. Úspěchy svého pátrání zhodnotil v knize *Die Schweden in Böhmen und Mähren*.⁸ Vzhledem k tomu, že Dudík obvykle postupoval stylem doslovného přepisu pramenů, o které se opírá, otevírá se tím i cesta k novému, kritickému zpracování jím nalezených materiálů. Následující text je přehledem pramenů týkajících se tohoto tématu, které je dnes možné nalézt ve fondech Říšského archivu (*Riksarkivet*) a Vojenského archivu (*Krigsarkivet*) ve Stockholmu. Vzhledem k současné archivní struktuře a delimitaci některých dříve detašovaných sbírek je velmi málo pravděpodobné, že by bylo možné nalézt materiály k dějinám Olomouce za švédské okupace také na jiných místech.⁹

Přestože systematizace archivních materiálů od dob Dudíkových značně pokročila, je hledání pramenů ke konkrétnímu místu ve střední Evropě, navíc bez sídelní funkce, dosti obtížné. Ačkoliv u některých sbírek, do kterých jsou materiály Říšského archivu rozděleny, je použito provenienčního principu, nejmenší jednotkou pokrývající naše území je „*Tyskland*“, tj. Německo. Ke všem sbírkám existuje rozsáhlý jmenný a teritoriální lístkový katalog, heslo Olomouc (*Olmütz*, *Olmitz*) v něm ale, pravděpodobně vzhledem k minimálnímu významu ve vztahu ke švédským dějinám, zastoupeno není. Zdaleka nejvýhodnější je orientace podle jmen osob, neboť většina inventářů k fondům a sbírkám obsahuje vlastní jmenné rejstříky. Miniatiho, nižší důstojníky Torstenssonových oddílů Santhoffa, öfv. Wintera, öfv. Birckenfeldse velícího armádě maj. Ennese a Carla Rutha,¹⁰ stejně jako velitele švédské posádky v Olomouci pl. Königama, Wancke nebo pl. Jörga Paikula (i Paykula) budete hledat marně. Nezbyvá, než se přidržet více či méně podrobných popisů nemnoha předešlých českých badatelů,¹¹ znalostí místních archivářů a sbírky se vztahem ke zkoumané otázce systematicky projít.¹²

Jak i z předešlého vyplývá, nezachoval se žádný ucelenější soubor materiálů, které by pocházely z doby okupované Olomouce, resp. ve stockholmských archivech se nenachází žádné písemné dokumenty, které by prokazatelně vznikly v Olomouci během jejího obsazení Švédy. V podstatě je možné najít především dva typy pramenů: korespondenci a zprávy agentů švédské vlády. Dopis z 19. června 1642, z ně-

7 Volný překlad M. Koudely z Kux, Johann: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918*. Olomouc 1937.

8 DUDÍK, B.: *Die Schweden in Böhmen und Mähren 1640–1650*. Wien 1879.

9 KOLLMANN, Josef: *Archivnictví ve Švédsku*. Sborník archivních prací (dále jen SAP) 32, 1982, s. 505–549.

10 MANKELL, J.: *Uppgifter rörande svenska krigsmagtens styrka, sammansättning och fördelning sedan slutet af femtonaundratalet jemte öfversigt af svenska krigshistoriens vigtigaste händelser under samma tid*. Stockholm 1865.

11 DUDÍK, B.: *Forschungen*; HROCH, Miroslav: *Švédské archivy a jejich význam pro studium českých dějin*. SAP 9, 1959, s. 254–269; MAŤA, Petr: *Nové prameny k českým dějinám ve švédských knihovnách a archivech* (Zpráva o výzkumném pobytu ve Švédsku). SAP 1, 2001, s. 275–297.

hož jsou úvodní citace, je dnes součástí sbírky s názvem „*Skoklosterarkivet*“. Jedná se o původně samostatný archiv, pojmenovaný podle místa svého vzniku – zámku Skokloster. Velmi pěkný zámek nedaleko Stockholmu si nechal vystavět generál Wrangel. Sbíрка obsahuje několik osobních archivů včetně archivu gen. Wrangela. Fond ještě v době, kdy byl uložen na zámku, prošel Dudík. Dnes lze říct, že velmi pečlivě. Materiály zachované v archivech Lennarta Torstenssona stejně jako Carla Gustava Wrangela nalezl, pečlivě opsal a později povětšinou publikoval. Objev zcela nových věcí se zde dá jen těžko očekávat. Sbíрка obsahuje také osobní archivy Jür-gena (Jörga) Paykulla a Jakoba Wanicke (Wancke). Bohužel, materiály v obou případech jsou až pozdějšího data, než by bylo vzhledem k Olomouci potřeba. V případě Paykulla se jedná o jeho korespondenci z dob, kdy se jako generálmajor pohyboval ve Slezsku, ještě pozdější dopisy uvádí lokaci ve Wismaru, Erfurtu a dalších říšských městech. Zajímavou skupinu písemností obsahuje karton nadepsaný „*Städer*“. Jedná se o supliky, ve kterých jednotlivá města prosí švédskou vládu o snížení finanční zátěže, ulehčení situace v okupovaných městech. Jestli podobnou žádost sepsala a odeslala i olomoucká městská rada, se nedá dnes říci. Žádná její suplikace se zde nedochovala. Stejně slibně se jevil i karton nazvaný „*Kapitulationer*“, do kterého byly shromážděny kapitulační listiny některých Švédy obsazených měst. Zatímco se zde zachovala např. kapitulace Pražanů z 12. října 1647 a další z 20. března 1648, stejně jako kapitulace města Brna z 2. srpna 1645, kapitulace Olomouce se zde nenašla. Konečně pozitivní nález je ze souboru materiálů se širokým názvem „*Tyskland*“.¹³ Jedná se o nedatovanou zprávu z Prahy, která okrajově mezi jiným zmiňuje i Olomouc.¹⁴

Nejvýznamnějším fondem, kde lze také hledat písemnosti vztahující se k dějinám Olomouce, je tzv. „*Axel Oxienstierna Brefväxling*“. Jde o korespondenci nejznámějšího švédského kancléře, přijatou a v některých případech i odeslanou. Kromě zmíněné korespondence sbíрка obsahuje také další písemnosti odlišného charakteru, ke kterým se dostaneme později. Vybrané prameny této sbírky byly už dříve vydány ve formě tištěné edice, včetně dopisů bezprostředně se dotýkajících dějin Olomouce. Mám na mysli edici dopisů H. Grotia říšskému kancléři, které posílal v letech 1640 až 1645.¹⁵ Jedná se v podstatě o zprávy o událostech na kontinentě. Olomouc zmiňují v souvislostech dopisy z února roku 1644¹⁶ a z prosince téhož roku¹⁷ odeslané z Paříže. Třetí dopis, pojednávající o dalších postupech Torstenssonových armád, byl poslán taktéž z Paříže v březnu 1645 a uvádí: „A Francofurto discimus, Caesarianos sperare, se breviori itinere posse praevenire mareschallum Torstensonium, ne

12 Úplný přehled a informace ke všem materiálům viz článek přijatý do ČČM, v tisku.

13 Riksarkivet Stockholm, Skoklosterarkivet, E 8577 Tyskland 1639–1652.

14 Digitální fotografie této zprávy, stejně jako všech ostatních, je součástí souboru materiálů vznikajících v souvislosti s projektem Akademických dějin města Olomouce pod vedením doc. Schulze.

15 *Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefväxling, Hugonis Grotii Epistolae ad A. O. 1640–1645*, sv. 4, Stockholm 1891.

16 Tamtéž, dopis č. 519: „...Invitatur a Saxone ad Lipsiae obsidium. At forte Imperator eo utetur ad res se propius tangentes, quale est Olmutzii et Sveinitzii obsidium...“

17 Tamtéž, v dodatku dopisu č. 565: „Quae hic praeterea intelligimus haec sunt: 24 Novembris Wichaviae fuisse Hatzfeldii copias. Goetizium in montibus Wallachiae Ledenicho capto itinera od Olmitiam tenere infesta. Glenium tentare aditum in Hassiam Cassellensem...“

in Moraviam penetret ot cum principe Ragoziotse jungat. Esse cum iis Bavaricorum quinque millia, sed commodata ad dies quindecim, quibus elapsis novam a duce Bavaro petendam auxilii istius continuationem: et dubitari, an tam longe a suis finibus se duci sint passuri: Gallos autem, qui Francofurti sunt, dicere, se daturos CCC millia thalerorum imerialimum Ragozio: habiturum eum a Torstensonio duo millia Germanorum: daturum vicissim Ragozium de suis sex millia: incessurosque et hunc et illum exercitibus divisus, et jam cum sex millibus ivisse Ragozium, ut Olmutzio subveniat: Bavarum autem hoc agere, ut etiamsi res domus Austriacae retro eant et quidam principum se causae subducant, ipse tamen suis se viribus sustineat et seorsim pactione aliqua sibi consulat.¹⁸ Zatímco v případě Grotia se jedná o korespondenci diplomata, jiného charakteru jsou dopisy, které A. Oxenstiernovi posílal gen. Torstensson.¹⁹ I v nich je možné najít zmínky o Olomouci, i když mnohdy opět spíše okrajové. 22. června, resp. 23. června, 1643 je datován velmi obsáhlý dopis, pojednávající mimo jiné o událostech v Brně a postupu armád v okolí. Na samý závěr dopisu ještě Torstensson dodává: „...Nummehro werde ich die übrigen örter, alss Prerau, Leypnick, Weisskirch und andere, ehe ich weiter ins land hinein gehe, suchen zu emportiren, damit ich so woll Olmitz, welchen sie sehr nahe liegen, alss mir den rügken umb so viel mehr versichern möge. (datováno „bey Dewitschow den 23 Junij Anno 1643“).²⁰ Na začátku obdobné zprávy napsané ve Stammensdorfu 28. března 1645 se Torstensson omlouvá „... aber die brieffe in so geschwindter eyl nicht auffgelöset werden können, die post auch wegen sicherer fortkommung, weiln gleich eine parthie uff Olmiz commendiret worden, keinen verzug leiden wollen ...“.²¹ Stejná edice obsahuje v příloze navíc přepis memoriálu Lennarta Torstenssona z 12. října 1645, kterém podává podrobnou zprávu Carlu Gustavovi o dosavadních vojenských událostech (*Lennart Torstensons memorial till K. M:t den 12 Oktober 1645 jämte Pfaltzgreffen Carl Gustafs nämare föklaring rörande detsamma*). I zde je v kontextu dalších souvislostí několikrát zmíněna Olomouc. Na základě kritického zpracování této zprávy je možné si udělat objektivní obraz o tom, jakou úlohu Olomouc v rámci švédské politiky ve střední Evropě hrála.²²

Nově vzniká pod garancí pracovníků Říšského archivu elektronická databáze, prozatím přístupná pouze omezenému okruhu badatelů po přidělení vstupního hesla. Každý záznam obsahuje stručný regest ve švédštině, v ideální podobě digitální fotografii pramene. K celé databázi je vytvořen podrobný vyhledávací systém.²³ Ani tady nefiguruje samostatné heslo „Olmütz“.

18 Tamtéž, dopis č. 576.

19 *Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling, Utgifna af Kongl. Vitterhets- historie- och antiquitets- Akademien*, sv. 8, Fältmarskalken Lennart Torstensons Bref till Rikskansleren Axel Oxenstierna, Stockholm 1987.

20 Tamtéž, dopis č. 35.

21 Tamtéž, dopis č. 56.

22 Tamtéž, s. 501–537.

23 Více informací na adrese <http://www.ra.se/ra/Oxenstierna/oxenstierna1.html>. V případě zájmu o umožnění vstupu do databáze je kontaktní osobou P. G. Ottosson, email: per-gunnar.ottosson@riksarkivet.ra.se

Už v září 1637 ujišťuje Axel Oxenstiera plukovníka Zdenka von Hoditz o absolutní podpoře při obsazení oblastí Slezska, Moravy a Čech,²⁴ zmínku najdeme i v instrukci Johana Banéra státnímu sekretáři „*statssekreterare*“ Larsu Grubbemu ze srpna 1638²⁵ a v novinkách – „*nyheter*“ – z válečného bojiště Čech, Moravy a Slezska, tak jak je líčí 16. července 1639 Martin Opitz A. Oxiensternovi.²⁶ Více informací, i když stále ve velmi okleštěné podobě, je možné najít z první poloviny čtyřicátých let. Dochoval se dopis Axela Oxenstierny z 25. června 1642 adresovaný Johanu Oxenstiernovi, ve kterém ho informuje o vítězství ve Slezsku, zdůrazňuje, že přestože se bojiště nyní přesunulo na Moravu a do Čech, je stále nejdůležitější, že císařští nemohou podniknout výpady blíže pobřeží.²⁷ V jiném dopise Larsu Grubbemu z 5. července téhož roku A. Oxenstierna vyzývá k získání opěrného místa ve Slezsku pro další podniky v Čechách a na Moravě.²⁸ Ze stejného dne je také dopis Oxenstierny Lennartu Torstenssonovi, ve kterém mu mimo jiné blahopřeje k porážce vévody Františka Albrechta a k vítězství na Moravě.²⁹ V korespondenci s C. G. Wranglem z roku 1645 se A. Oxenstierna dožaduje více informací mimo jiné také z Čech, Moravy a dalších rodových zemí.³⁰ Odpověď na tento dopis k dispozici není. Jedinou směrodatnou informací přímo k Olomouci obsahuje dopis Johana Oxenstierny z 30. srpna 1647 bratrovi Axelovi datovaný v Osnabrücku. Jedná se opět především o souhrn aktuálního vojenského dění, na jehož závěr podotýká ještě několik drobností. Mimo jiné uvádí, že Erskein dostal napomenutí od královny pro několik knih, co si ponechal z knihovny, kterou Torstensson vzal v Olomouci.³¹

Zatímco v případě Oxenstiernovy korespondence se lze oprávněně domnívat, že Běda Dudík její podstatnou část viděl a vyčerpал, tenkrát ještě v podobě snad samostatného rodinného archivu, co se druhé části dnešní sbírky A. O. Brevväxling týče, je jisté, že jeho pozornosti unikla. Jedná se zajímavý soubor materiálů, bohužel uspořádaný jen velmi povšechně, v podstatě chronologicky. Opět pod označením

24 V rámci elektronické edice označení 4656, uložení Stade, Niedersächsisches Staatsarchiv Rep 32 II/Nr 68/fol. 36 f. Innehåll: ad 4) När de svenska armeerna nar Schlesien, Mähren, Böhmen m fl omraden bör greven vara försäkrad om att man kommer att stödja och främja hans anspråk.

25 Označení 4687, uložení RA/Det odelade kansliet Riksregistraturet //195/fol. 1094 ff. innehåll: ad 33) Banér bör utnyttja alla tillfällen att vinna allierade i Schlesien, Böhmen och Mähren eller i Siebenbürgen och Ungern.

26 Ozn. 4228, uložení dokumentu RA/Oxenstiernska samlingen Axel Oxenstierna av Södermöre//E 668.

27 Ozn. 912, uložení RA/Oxenstiernska samlingen Axel Oxenstierna av Södermöre//E979: Segern i Schlesien. Johan O uppmanas att „fatta Pommern rätt“, hålla ett öga på Elbe och bevaka Pfuels värvningar. Förutom att krigsskådeplatsen nu förflyttas till Mähren och Böhmen är det viktigast att de kejserliga inte kan göra en diversion närmare sjökanten.

28 Ozn. 438, umístění RA/Oxenstiernska samlingen Axel Oxenstierna av Södermöre//E535: A. Oxenstierna.

29 Ozn. 439, umístění tamtéž: „Lyckönskar till hans seger över hertig Franz Albrecht och därefter i Mähren.“

30 Ozn. 1388, umístění RA/Skoklostersamlingen//E 8440.

31 Ozn. 5105, umístění RA/Oxenstiernska samlingen Axel Oxenstierna av Södermöre//E 679: „Erskein har fått en skrapa av drottningen för några böcker han behållit ur det bibliotek som Torstenson tog i Olmütz.“ Podobně Acta pac. Westphalicae II. C, Bd. 3. „Eskin ähr här och begynnar påledas. Han har fåt en fila aff H. M. för någre böcker han skall haffva behollit aff den bibliotec som feldtmarskalken Torstenson toghs i Ulmitz.“

„*Tyskland*“, tj. Německo jsou zde uloženy dva typy písemných pramenů: „*tidningar*“, tedy jakési noviny a „*handlingar och bref*“, což označuje skupinu dopisů stejně jako opisů různých dokumentů a zpráv z jednání (handlingar znamená v překladu jednání, také dokumenty, protokoly). Noviny, resp. relace o dění na evropské politické, vojenské a někdy i kulturní scéně si nechávali posílat švédští panovníci (stejně jako říšský kancléř) od svých agentů roztroušených na různých evropských dvorech. Kromě vlastního popisu nejnovějších událostí agenti, legáti, rezidenti, sekretáři apod. připojovali k relacím opisy různých dokumentů, které se jim dostaly do rukou a které považovali za natolik důležité, aby o nich panovnický dvůr měl přesné informace. Jedná se o velmi pestrou paletu zpráv nejrozumnějšího charakteru. Téměř soustavná řada těchto materiálů z období třicetileté války je uložena ve výše zmíněné sbírce, relace z poválečných let od roku 1651 opět v soustavné řadě obsahuje jiná část říšského archivu, sbírka „*Diplomatica Germanica*“.³² Tento typ materiálů nebyl dosud podrobněji zpracován ani jinak využit v naší a podle zjištěných informací ani ve švédské historické práci. Je logické, že zprávy, o kterých agenti pojednávali, podléhaly nekompromisnímu výběru. I z toho je možné vyčíst, které z událostí velmi zjitřeného válečného období měly pro švédskou vládu takový význam, aby jim agenti věnovali více pozornosti. Ve vztahu k českým dějinám velký prostor v těchto zprávách zaujímají i vzhledem k vlastním zájmům švédské politiky události spojené se stavovským povstáním, a to především v Praze. Praha je také jediné místo z českých zemí, o kterém šly informace téměř pravidelně, i když s výjimkou právě zmíněného období jen ve velmi stručné a okleštěné podobě. Zprávy týkající se českého prostoru obsahovaly také logicky noviny z Vídně. Přímo z Olomouce byla napsána pouze jediná zpráva z 10. srpna 1618.³³ Další nalezneme až o pár let později právě v souvislosti s obsazením města. Je datována 31. května 1642.³⁴ O Olomouci se zmiňuje také relace z června 1642 bez uvedení místa, ke kterému se zprávy vztahují, resp. odkud pochází. Pravděpodobně jde o Prahu. Podobně z stejného období, konkrétně léta roku 1642, se zmínky o Olomouci objevují ve zprávách z Prahy častěji.³⁵ Olomouc je zmíněna i ve dvou relacích psaných ve Vídni v roce 1644,³⁶ opět ve vojenských souvislostech. V dalších kartonech s materiály z pozdějšího období (k letům 1645–1650) jsem zprávy o Olomouci hledala marně. Po roce 1649 se vytrácí i zprávy z českých zemí obecně, zůstává pouze Vídeň.³⁷ Pro úplnost je třeba se zmínit o tentokrát tištěných novinách, na které jsem narazila v Královské knihovně ve Stockholmu. Pochází z roku 1643 a jsou nadepsané rozsáhlým názvem „*Zeitungen, Das die Keyserliche Armee den 13. Junij von Brandeisz auffgebrochen, vnnd wieder zu rück nach Königsgräytz gangen, den Schwedischen nach Mähren vorzubiegen. Dasz der Commendant in Ollnitz in der Dombkirchen einen solchen Schatz gefun-*

32 Na tento dosud nevyužitý pramen právě z období po roce 1651 upozorňuje P. Maťa.

33 A. Oxenstierna Brevväxling, sign. E 824.

34 Tamtéž, sign. E 859.

35 Tamtéž, sign. E 860.

36 Tamtéž, sign. E 863.

37 Viz odkaz číslo 12.

den, so 105. Jahr verborgen gewesen, worvon die Armee Jahr vnd Tag unterhalten werden könne.“³⁸

Prameny k olomouckým dějinám jsem hledala také v dalších fondech a sbírkách Říšského archivu, je nutno říci, že bez většího úspěchu. Rozhodující roli v tomto směru hraje pravděpodobně skutečnost, že Torstenssonova, stejně jako i třeba Banérova vojenská kancelář se do dnešního dne nezachovaly. V některých případech lze mluvit spíše o souhře náhod, jako např. u sbírky s názvem „*Stegeborgssamling*“. V jedné ze tří částí této sbírky označené jménem Gustava Adolfa jsou uloženy dopisy z českých zemí, především exulantů, ale i některých měst, resp. jejich městských rad. Tak je zde možné najít odkaz např. na Kutnou Horu, Čáslav nebo Příbram, z Olomouce však nic. Stejně tak se v této sbírce nachází další část osobních archivů Paykulla a Wanickeho (podobně i např. O. Piccolominiho a dalších). Bohužel opět pouze z pozdějších let. Několik drobností je také možné najít v již zmíněné sbírce „*Diplomatica Germanica*“. Jedná se vedle „*A. Oxenstierna Brevväxling*“ asi o nejrozsáhlejší sbírku Říšského archivu. Mezi již zmiňovanými relacemi agentů po roce 1651 je také zpráva o plánu na splavnění řeky Moravy³⁹ agenta H. H. von Gebssattela.⁴⁰

Úplně jiného typu je materiál, který je dnes uložen ve sbírce nazvané „*Extranea*“, tj. jakási varia. S nálezem písemností tohoto typu vyvstává velmi ožehavá otázka, zda-li Švédové, během svého pobytu na našem území, zabavili vedle knih, rukopisů a starých tisků, také další písemný materiál. Tato otázka stála na úplném začátku zájmu o tzv. švédskou kořist. S cílem nalézt tento materiál podnikl studijní cestu do Švédska ještě Josef Kollmann v sedmdesátých letech 20. století. Přestože odvedl v archivech především ve Stockholmu skvělou práci, našel a opsal mnoho nových věcí týkajících se českých dějin, odpověď na výše položenou otázku byla v podstatě negativní. Dnes není pochyb o tom, že ve sbírce „*Extranea*“ jsou uloženy písemnosti zabavené Švédy v Praze v době její okupace. Jedná se o tzv. soukromý archiv císaře Ferdinanda, který kromě jeho osobní korespondence z let 1646–1647 a italské poezie obsahuje také sbírku dopisů olomouckého biskupa Leopolda Viléma ze stejného období. Celkem 104 kusů. Dopisy jsou psány německy, některé pasáže byly kódovány, a dosud čekají na historické zpracování. Není důvod si nepřiznat, že jejich čtení je vcelku paleografický oříšek.

Posledním typem materiálu, který je možné ve stockholmských archivech k tématu okupované Olomouce najít, jsou mapy a plány. Nejsou uloženy v Říšském archivu, ale tvoří samostatnou část archivu Vojenského (*Krigsarkiv*), který se nachází taktéž ve Stockholmu. K našemu tématu zde mají své opodstatnění celkem čtyři sbírky. Období třicetileté války se týká sbírky „*Handritade kartverk*“ a „*Historiska planscher*“. Prvně jmenovaná obsahuje téměř dvě desítky různých kolorovaných plá-

38 Královská knihovna ve Stockholmu, inv. č. 370; pořídila jsem pouze opis: Prag 12. dito. Die Schwedischen sollen jerzo gegen Ollnitz gehen / denn selber Commandant in der Dombkirchen einen solchen Schatz gefunden / welcher 105. jehr verborgen gewesen / davon die Armee Können Jahr vnlag unterhalten werden / desswegen er vmb eiligen Succurs geschrieben / sonsten geteawete er nicht / bey ubergabung der Stadt solchen Schatz fort zubringen.

39 Nr. 291–293 agenten H. H. von Gebssattel 1666–1677; zpráva z 8. března 1669.

40 Na tento pramen upozorňuje také P. Maťa v citovaném článku.

nů českých, moravských i slezských měst ze čtyřicátých let 17. století. Vedle plánu např. Moravského Nového Města nebo Brna se zde nachází i velmi pěkný, podrobný a zatím, myslím, nepublikovaný nákres Olomouce. Je kolorovaný a datovaný rokem 1644. Vedle něho sbírka obsahuje ještě dost zevrubnou mapu části střední a jižní Moravy datovanou 1645. V druhé sbírce historických plánů jsou dle inventáře uloženy materiály z období 1641–1646. Jedná se o různé plány používané švédskými armádami během tažení. Mezi jinými je zde také mapa Olomouce o velikosti 280 x 305 cm s nákresy vojenských jednotek. Je datovaná mezi lety 1643 a 1644.

Třetí sbírkou je „*Utländska kartor, stads- och fästningsplaner*“. V této sbírce se nachází nedatovaná kolorovaná mapa „*Umgebung von Olmütz*“, pravděpodobně ale mnohem pozdější. Její měřítko je 1:28 800 a rozměr 78 x 96 cm. Poslední sbírkou je „*Utländska krigsplaner*“. Jedná se o vojenské plány povětšinou z roku 1758, z nichž některé je možné najít i v našich archivech. Olomouc je zde vyobrazena celkem na osmi plánech.⁴¹

Na počátku výzkumných cest do švédských archivů a knihoven předpokládal Václav Hanka nové objevy, které se svým významem vyrovnají Rukopisům. Dobrovský a po něm Dudík odvedli při mapování bohemik a v případě Dudíka i dalších písemných materiálů skvělou práci. Očekávání mnohých ale jejich závěry nenaplnily a tak se ještě historická věda začátku 20. století stavěla k těmto poznatkům velmi skepticky. K žádným naprosto klíčovým objevům, kterými by bylo možno zpochybnit výsledky jejich hledání a tak potvrdit teorii o „švédských pokladech“, do současné doby nedošlo. Přesto, zdá se, tyto sny žijí dál.

41 Sbírka Utländska krigsplaner band XVIII.: 50–69: sign. 56a, vel. 18 x 28 cm; sign. 56b, vel. 18 x 30 cm; sign. 56c, vel. 38 x 95 cm; sign. 56d, vel. 35 x 49 cm; sign. 58 1/2a, vel. 16 x 22 cm; sign. 58 1/2b, vel. 16 x 28 cm; sign. 58 1/2c, vel. 17 x 26 cm; sign. 58 1/2d, vel. 18 x 30 cm.

SUMMARY

New sources of Swedish origin to the history of Olomouc

Swedish occupation is one of the most interesting period of history of Olomouc. Nevertheless, we have only a few authentic sources about this time. Some of them are deposited abroad, in archives in Wien and Stockholm. More systematic survey of these sources was conducted by Béda Dudíkin the 19th century. His conclusions were published mainly in two books: *Forschungen in Sweden für Mährens Geschichte* and *Die Schweden in Böhmen und Mähren*. It is necessary to accomplish a new research and revalue his more than one and half century old conclusions.

This article is a summary of sources about Swedish occupation of Olomouc that are stored in two Swedish archives – “Riksarkivet” (The National Archive) and “Krigsarkivet” (The Military Archive) in Stockholm. The full collection of original sources on this topic has, however, not survived. Only items were saved and it is very complicated to find them in the other, very voluminous, archive collections. The papers of the Czech origin are located in a group of sources “Tyskland” – meaning “Germany”. The most important collection for us is “Axel Oxenstierna Brevväxling”, the correspondence of the chancellor A. Oxenstierna. Most of the sources of this collection were printed in edition. Today, the National Archive prepares electronic database of all Oxenstierna letters. In addition of A. Oxenstierna collection there are another type of sources: “tidningar” and “handlingar”, meaning other documents and reports. Most of them were sent from the large cities in Central Europe, in our region from Prague and only a few from the other places (Olomouc, Brno, Plzeň). Additional sources about Swedish occupation can also be found in other in other collections in The National Archive. In collection “Stegeborgssamling” there are letters of Czech emigrants from the 17th century. In “Diplomatica Germanica” there are relations and reports after the Peace of Vestfall, from the year 1651. Letters of generals Wrangel and Torstensson are in collection “Skoklosterarkivet”. Very interesting sources there are in collection “Extranea”, meaning something like „remains“. This collection contains the emperor Ferdinand's archive that the Swedish took with them from Prague in 1645. Among other items there are in this archive one hundred and four letters of Leopold Vilém, brother of the emperor and bishop of Olomouc. Maps and military plans from the period of Swedish occupation and the years after are stored in the Military Archive. In the collections “Handritade kartverk” and “Historiska planscher” there are many maps and coloured plans of most of Czech towns.

Mgr. Pavla Slavíčková
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc

STAVEBNÍ HISTORIE DOMU „U SV. JOSEFA“ NA OLOMOUCKÉM PŘEDHRADÍ

Irena Marie Kubešová – Helena Richterová

V řadě domů na jedné z hlavních olomouckých tříd, Třídě 1. máje, spojující Náměstí Republiky a Třidu Masarykovu, stojí čtyřkřídový palác, nazývaný „U sv. Josefa“, donedávna velmi zanedbaný, s nevzhlednou fasádou. Nová rekonstrukce, která proběhla v posledních letech, mu znovu dodala lesk a obyvatelé města i jeho návštěvníci při cestě z centra k olomoucké katedrále jistě nepřehlédnou jeho zajímavé průčelí i vstupní portál. Dům má číslo orientační 12, číslo popisné 830 a je chráněnou památkou – ve Státním seznamu nemovitých kulturních památek je zapsán pod číslem 3699.¹

Místo, kde se nachází, patří k nejstarším osídleným olomouckým lokalitám. Objekt stojí na uliční čáře, spojující původní Hradskou bránu na Předhradí v opevnění u řeky Moravy s tzv. Novou bránou, vstupem do města v místech u dnešního Muzea umění. Prameny k historii domu z nejstarší doby neexistují, o osudech domu jsme konkrétně informováni prakticky až od 18. století, sporé jsou i informace o majitelích domu (domů) od nejstarší doby. V minulosti se zde prokazatelně nacházela dvě měšťanská stavební místa. Západní z nich koupila dne 21. května 1715 od olomouckého tesařského mistra Kristiana Schröcka Marie Aloisie, rozená paní z Grüntalu, vdova po generálu – polním zbrojmistru Engelbertu Marchese Taye von Tyas de Wemlin. Koupí východní části dne 24. května 1729 s císařským souhlasem od městského rychtáře Antonína Sauera pak obě místa spojila do nyní existující jedné parcely.

Dne 22. srpna 1741 dům zdědila její dcera Marie Anna, svobodná paní von Böss a roku 1758 ho věnovala k obydlí veliteli dělostřelectva. Císařským reskriptem ze 30. prosince 1758 byla pro dům určena nadace 4 000 zlatých, a dům, zvaný dům markýzy de Wemlin nebo také „Belsisches Haus“, byl vyklizen a předán dělostřelectvu.

U domu bylo dvojí várečné právo, jehož výnos však pivovarský urbář nevyplácel ani šlechtě, ani erárnímu majiteli, tento zvyk však neplatil asi od roku 1800.²

Klasicistní ani novodobé úpravy do charakteru stavby výrazně nezasáhly. Roku 1898 pak dům koupil od c. k. vojenského eráru za 30 600 k. Katolický tovaryšský spolek (Katholische Gesellenverein). V tomto roce byly dle pramenů vyměněny

1 *Seznam nemovitých kulturních památek Olomouce*. Olomouc 1996, s. 54.

2 NATHER, W.: *Häuserchronik*. Rkp. Státní okresní archiv Olomouc; složka domu čp. 44 na Předhradí, spisy stavební komise magistrátu hl. m. Olomouc, SOKA Olomouc. Ve vídeňském Kriegsarchivu se bohužel žádné dokumenty k olomouckému domu velitele dělostřelectva nedochovaly. Ikonografie k paláci je poměrně sporá. Zachovaly se dva přímé pohledy na dům z první čtvrtiny 20. století, negativy jsou uloženy ve Státním okresním archivu v Olomouci (č. XXIX/113).

stropní konstrukce nad 1. patrem a snad také odstraněny klenby v přízemí v levé části hlavní budovy.

Ještě po první světové válce budova náležela Katolickému tovaryšskému spolku, v roce 1921 byly v přízemí uličního traktu zřízeny obchody, okna byla vybourána a nahrazena úzkými vchodovými dveřmi s výlohami. Teprve roku 1923 byl z fasády odstraněn starý nápis „Maria Theresia“. Ve dvorním traktu směrem k severu byl zrušen byt kvůli vlhkosti. Roku 1932 byla ve dvorním traktu zřízena strojní mechanická dílna.

Ještě za 2. světové války byl dům, nazývaný tehdy již „St. Josephhaus“, v majetku Katolického tovaryšského spolku. Zpráva z roku 1941 uvádí následující popis domu: v přízemí obchody – pekárna, ševcovství, papírnictví, fotografie, hodinářství, zezenina. V prvním patře se nacházel divadelní sál na ploše asi 170 m² s malou scénou, domácí kaple, dva byty a dvě nájemní místnosti. V té době byl stavební stav objektu špatný, poškozená byla zejména střecha.

V roce 1942 si prostory domu pronajala firma Killiches, Importhaus, a provedla další stavební úpravy: ve dvoře byly zřízeny tři garáže, vedle nich byl adaptován byt domovníka, v předním traktu zřízeny kancelářské a obchodní prostory, divadelní sál byl upraven na byt majitele. Na fasádě domu se tyto úpravy promítly zazděním dveří a výkladů v přízemí a jejich nahrazením okny. Dům byl napojen na kanalizaci.

Po válce přešel dům pod národní správu. Roku 1946 byly provedeny opravy válečných škod, zejména na fasádě domu – římsy mezi přízemím a prvním patrem a zazdění některých menších děr od střel na fasádě. Tyto úpravy provedla firma stavitele F. Macharáčka. V domě byly rovněž zřízeny centrální dílny firmy K. Korbl.

Popis domu z té doby uvádí „řadový dům s dvěma bočními traktami a jedním zadním ve dvoře, vše jednoposchodové, uprostřed dvůr.“ Budova byla dle popisu nepodsklepená, což je nepřesné, „stropy v přízemí klenuté, nad prvním patrem trámové, střešní konstrukce dřevěná, v předním traktu sedlová, ve dvorní pultové, krytina břidlicová“. V prvním patře byl zřízen učňovský domov olomoucké Charity, který měl deset pokojů menších, jeden velký, sál s jevištěm a umývárnu. V přízemí byly obchody, dílny, skladiště, kuchyně a jídelna. V roce 1948 byl domov shledán z hygienických důvodů nezpůsobilý, byl zrušen a od roku 1949 byly v prostorách zřízeny provozovny Oděvní tvorby, která tam fungovala v pronájmu. Majitelem domu byl po roce 1948 Městský stavební podnik.

Větší opravy a úpravy objektu proběhly pak až v šedesátých letech minulého století – tehdy byla vyměněna okna v prvním patře a opravena fasáda do ulice. Ta byla bohužel nahozena nevhodnou břízkolitovou omítkou. Dílna v patře byla zvětšena probouráním příčky mezi bývalým sálem, scénou a boční místností. Dřevěná venkovní vrata byla nahrazena ocelovými, vedle nich z chodby v průjezdu byla zřízena vrátnice. Okno do dvora ze schodiště bylo vybouráno a nahrazeno vchodovými dveřmi. V průjezdu vedle vrátnice byl zřízen otvor v klenbě pro konstrukci nákladního výtahu, projektantem byl B. Janíček z Městského stavebního podniku. Byla také provedena plynofikace objektu s vyvložkováním komínů.³ V roce 1993 byl dům

3 Složka domu čp. 830, archiv stavebního odboru Magistrátu města Olomouce.

pronajat ing. Hořinovi za účelem zřízení šicí dílny, prodejny průmyslového zboží a lékařské ordinace.⁴ Tolik ke stavební historii vypovídají dostupné prameny.

Ještě v období, kdy bylo vlastníkem objektu Město Olomouc, prováděl tehdejší olomoucký Památkový ústav komplexní stavebně-historický průzkum objektu. Kromě podrobného popisu stavu domu v roce 1993 byla pořízena podrobná fotodokumentace a kresličská dokumentace šablonových maleb, nalezených na některých klenbách přízemí. Byly prozkoumány stavební konstrukce objektu a zpracována analýza jeho stavební historie.⁵

Objekt je situován na parcele lichoběžníkového tvaru. Přístavbou ve dvoře při levém bočním křídle zasahuje zástavba do parcely sousední. Půdorysné zlomy v levé a pravé hraniční zdi souvisejí pravděpodobně s původní gotickou parcelací a existencí komunikačních středověkých spojnic mezi prostory dnešní Třídy 1. máje a Mariánské ulice. Výšková dimenze domu dnes odpovídá přibližně výšce sousední zástavby.

Hlavní průčelí domu je jednopatrové, osmiosé. Přízemí je zcela novodobě upraveno. Hlavní vstupní portál lemují po stranách dva obdélníkové vstupy, po levé straně pak následují čtyři okenní otvory – výkladce – obdélníkového tvaru, vpravo jeden. Vstupní portál je pozdně barokní, pocházející z doby po roce 1729. Vstupní otvor je zaklenut mírně stlačeným obloukem a rámován profilovanou šambránou s klenákem, zdobeným vegetabilním ornamentem, ve spodní části zakončeným dvěma volutami. Volutový motiv se uplatňuje i na ostěních portálu pod náběhem oblouku. Cvikly v celé ploše vyplňují páskové rozviliny s akantovými lístky. Konkávně prohnuté, na koso postavené postranní zdvojené bosované pilastry stojí na kamenných soklech a nesou kladí, na němž spočívá segmentový profilovaný rozeklaný fronton. Hlavice pilastrů jsou iónského typu a tvoří je mušle s postranními volutami, mezi nimiž jsou zavěšeny festony.

Podřímsy oken prvního patra, koncipované původně jako piano nobile, jsou po stranách nesené kanelovanými konzolami tvaru triglyfů, nasedajícími na kordonovou římsu mezi přízemím a prvním patrem. S jednoduše profilovanými šambránami oken kontrastuje bohatá štuková výzdoba v suprafenestrách, sestávající z akantových listů a rozvilin. Nadokenní profilované římsy mají tvar oblouku přecházejícího plynule konkávní křivkou v křídélka a segmentu s křídélky ve tvaru obráceného háčku s konkávním křivkovým zakončením. Tyto dva typy nadokenních říms se na fasádě rytmicky střídají. Uprostřed fasády prvního patra je v meziokenní ploše umístěno sousoší sv. Josefa s Ježíškem na pseudobarokní konzole zdobené motivy rollwerkových ornamentů, postranními volutami, mušlí a štukovou hlavou andílka s křídélky. Baldachýn nad sousoším je spojen s konzolou dvěma plochými úzkými pilastry lemovanými lištami s vegetabilně pojatými volutovými hlavicemi. Baldachýn je koncipován jako klenba typu placky, stříška je tomuto tvaru přizpůsobena a je zakončena vázou. Uprostřed nad nadokenními římsami fasáda nese nápis „St. Joseph“. Korunní římsa je konzolová, v každém třetím poli mezi konzolami se nachází kruhová půdní okna lemovaná šambránami. Pás plastické výzdoby pod korunní římsou sestává ze

4 PEŘINOVÁ, I. – RICHTEROVÁ, H.: *Olomouc. Tř. 1. máje 12, „St. Joseph“*. Stavebně – historický průzkum, prosinec 1993. Archiv Národního památkového ústavu v Olomouci, rkp., s. 3 a 6.

5 Tamtéž.

tří štukových rámu, z nichž dva postranní obsahují vegetabilní festony, střední je prázdný – původně zde byl nápis Maria – Theresia – Haus. Spodní část štukových rámu lemuje profilovaná kordonová římsa oddělující půdní patro od prvního patra. Dveře vstupního portálu jsou dvoukřídlé, dřevěné, zdobené geometrickým obdélníkovým kazetovým vzorem.

Dvorní fasády hlavního velkého dvora na sebe vzhledem k čtyřkřídlé palácové dispozici objektu plynule navazují. Tyto fasády byly před rekonstrukcí značně destruovány a novodobé zásahy v mnoha případech narušovaly jejich původní koncepci. Přízemí je od prvního patra odděleno profilovanou kordonovou římsou, nad prvním patrem probíhá souvislá profilovaná římsa korunní. Patro i přízemí každého křídla má po pěti okenních, event. vstupních otvorech, tyto jsou v hlavním a zadním křídle umístěny osově v rytmu 2+2+1, u bočních křídel mimo osu. Parapetní římsa oken je profilovaná, obdélníková okna lemují subtilně profilované šambrány. Střední část zadního křídla s třemi okenními otvory v obou podlažích vystupuje do dvora jako rizalit. Levé a pravé boční křídlo má v patře umístěné niky s podřímsou, profilovanou šambránou a půlkruhovým záklenkem. Do nik byly na přelomu 19. a 20. století umístěny sošky Panny Marie a Ježíše Krista (Nejsvětější srdce Ježíšovo). Nynější podoba fasády je výsledkem úprav spojených s klasicistní vestavbou zadního křídla, přeřešení umístění oken a vstupů v závěru 19. století a také částečné eliminace řady nevhodných novodobých zásahů při nejnovější celkové rekonstrukci domu. Při této rekonstrukci byl v přízemí zadního křídla nově vybudován vstup do restaurace. Fasády menšího zadního dvora jsou zcela novodobě upraveny.

Objekt je pouze částečně podsklepen, sklepy jsou situovány pod hlavním křídlem. Novodobý vstup ze dvora pokračuje schodištěm vedoucím do velkého středověkého sklepa s kamennou valenou klenbou, na níž se zachovaly otisky po bednění. Vstup ze schodiště do sklepa má barokní půlkruhový cihelný záklenek. V období středověku se do sklepa vcházelo vchodem z ulice. Ve zdi pod hlavním průčelím tuto skutečnost dokazuje cihelná zazdívka původního vstupu. Sklep je spojen s dalšími sklepními prostory chodbou, lomící se v ostrém úhlu, jejíž první část má valenou, mírně stlačenou klenbu se vsazenou mělkou lunetou při novodobé přičce u schodiště, druhou tvoří průchod s valenou segmentovou klenbou. Průchod spojuje sklepní prostory původně patřící dvěma zde stojícím gotickým domům. Další tři sklepy za průchodem jsou odděleny cihelnými barokními portálky s půlkruhovými záklenky. Z prvního z nich, zaklenutého valenou klenbou s otisky po bednění, je proražen větrací otvor do dvora. Druhý z těchto sklepů má barokní valenou klenbu s výsečemi při průchodech podobně jako poslední, třetí sklep. Patky klenby třetího sklepa spočívají na původním kamenném středověkém zdivu. Podpurným prvkem klenby je pilíř s dvěma půloblouky umístěný uprostřed sklepa. Ve zdi pod hlavním průčelím je proražen větrací otvor do ulice.

Hlavní křídlo je hloubkový sedmitrakt, jehož dispozice je v prvním patře druhotně upravena. V levé zadní části je přízemí hlavního křídla plochostropé, v ostatních přízemních místnostech a prostorách se zde zachovaly barokní klenby. Typově se jedná o valené klenby se třemi či čtyřmi páry protilehlých lunet nebo klenba s trojúhelníkovými výsečemi v rozích a dvěma protilehlými pětibokými výsečemi ve středním pásu. Na zdech a klenbách byly v rámci stavebně-historického průzkumu v chodbě

a jedné z místností odkryty pozůstatky barevné šablonové výmalby z 19. století – při adaptaci prostor v 90. letech 20. století pro lékárnu ale bohužel výmalba nebyla přiznána. Část prostor je předělena novodobou příčkou. Průjezd z ulice do dvora je zaklenut valenou stlačenou klenbou, rozdělenou třemi pasy s nepravidelně umístěnými lunetami. Komunikační spoje – vstupy – jsou v přízemní části hlavního křídla převážně novodobé, výjimku tvoří jediný barokní pískovcový portál s ušima a kapkami. Po pravé straně průjezdu je situován vstup na schodiště do patra, zaklenuté stlačenou valenou klenbou, na podestách plackami. Ve schodišťovém prostoru v patře se zachovalo dřevěné vyřezávané zábradlí s kuželkovou balustrádou.

Stropy prvního patra hlavního křídla jsou ploché nebo fabionové, v jedné z prostor má strop výraznou profilovanou fabionovou římsu a profilovaný nástropní štukový rám. Stropní konstrukce zde pocházejí převážně z 19. století.

Obě boční křídla jsou jednotraktová, dělená příčnými zdmi na jednotlivé místnosti a prostory. Pravé boční křídlo je v přízemí přístupné jednak novodobě upraveným vstupem ze dvora, jednak průchodem z jedné z místností hlavního uličního křídla. V zadní části byla v plochostropé místnosti situována novodobá vestavba sociálního zařízení. V jejím sousedství se nachází další schodiště do patra s křížovými a plackovými klenbami na podestách. Následující místnosti mají valenou klenbu s lunetami, která je v jedné z nich dělená pasem, v druhé narušena novodobým průvlakem. Stropní konstrukce patra pravého bočního křídla pocházejí z konce 19. století a jedná se o fabionové stropy krajních místností. Střední část patra tohoto křídla je novodobě řešena vestavbou příček. Z jedné z místností vede volný široký průchod se záklenkem tvaru stlačeného oblouku do místnosti, patřící již hlavnímu křídlu.

Levé boční křídlo je v přízemí přístupné po novodobé rekonstrukci přes nově vybudovaný vchod do restaurace v zadním křídle, dříve tomu bylo dvěma novodobě proraženými vstupy a vstupem z průjezdu mezi velkým a malým dvorem. Prostory mají v klenbách mimoběžné lunety, schodiště do patra má v tomto křídle stlačenou valenou klenbu. Průjezd je zaklenut valenou stlačenou klenbou s jedním párem styčných lunet. Patro levého bočního křídla je plochostropé s výjimkou barokních kleneb schodiště a valené klenby s dvěma páry styčných lunet v zadní části křídla.

Zadní jednotraktové křídlo vzniklo klasicistní přestavbou, v přízemí je dnes tvořeno prostory zaklenutými valenou klenbou s pětibokými lunetami a valenou klenbou s jedním párem styčných lunet. Stropy patra jsou fabionové, pocházející z konce 19. století. Koncem 19. století bylo při průzkumu možno datovat i dřevěné obložení a dvoukřídlé dřevěné dveře ve všech místnostech v patře zadního křídla. Křídlo je komunikačně spojeno s oběma bočními křídly v přízemí i patře.

V prostoru již sousední parcely je situována původně klasicistní jednopatrová přístavba, přiléhající k levému bočnímu křídlu, s menším dvorem uprostřed. Menší dvůr byl ještě v 90. letech 20. století zastavěn novodobou strojní mechanickou dílnou. Zadní část přístavby je v přízemí i patře přístupná z levého bočního křídla, v přízemí ji tvoří místnost s plackovou klenbou, v patře místnost plochostropá s půlkruhově zaklenutou nikou v hraniční zdi. Část přední sestává v přízemí ze dvou plochostropých místností přístupných ze dvora, v patře z místnosti s fabionovým stropem s profilovanou fabionovou římsou. V této místnosti, komunikačně přístupné z levé-

ho bočního křídla, se zachovaly zbytky nástěnných maleb z konce 19. století z doby, kdy zde byla domácí kaple.

Střecha nad hlavním křídlem je sedlová, ve dvorních částech pultová, s eternitovou střešní krytinou. Krov je vázaný v hambáلكové soustavě systémem stojaté stolice.

Nejstarší stavební historie zástavby na zkoumané parcele není známa. Brání tomu jednak skutečnost, že z původních středověkých objektů se zachovaly pouze některé sklepní konstrukce a prostory, jednak naprostý nedostatek archivních pramenů, které by dokumentovaly nejstarší dějiny domu.

Olomoucké Předhradí patří k nejstarším osídleným částem dnešního města. Vznik zástavby v těchto místech lze předpokládat již v 11. století, ovšem opevněné Předhradí mělo ještě dlouho do 12. století obranný charakter.⁶ Podobu raně středověkých obydlí se v Olomouci podařilo zčásti rekonstruovat v několika málo případech díky archeologickým výzkumům.⁷ Dvorce s kamenným věžovým domem jsou v Olomouci té doby řídkým jevem, většina domů byla budována převážně ze dřeva.

O raném osídlení v místech dnešní Třídy 1. máje není pochyb. Minorité, usazující se na okrajích měst a osad, založili v západní části Předhradí klášter s kostelem Panny Marie „u sv. Františka“ již na počátku 13. století – v místech dnešního Náměstí Republiky.⁸ Typem zástavby na dnešní zkoumané parcele byla pravděpodobně stavba charakteru zemnice. Jejimi kamennými základy mohly být zdi zadního sklepa, na nichž dnes spočívá barokní klenba.

V roce 1398 podlehlá převážná část uliční zástavby Olomouce požáru. Poté začala ve větší míře vznikat městská kamenná architektura.⁹

Ze středověkých objektů, které stávaly na místě zkoumaného domu, se kompletně zachoval jeden nejstarší kamenný sklep, jeden pozdně středověký sklep a již zmiňované obvodové zdivo zadního sklepa bohužel už bez původní stropní konstrukce.

Celkovou podobu objektů v období gotickém nelze rekonstruovat, podobně jako nelze doložit jejich případné renesanční úpravy. Sklep a nadzemní konstrukce neharmonují. Starší objekty – předchůdci dnešního paláce – jsou zobrazeny pouze na výjevu z univerzitní teze s požárem Nové brány z roku 1675, a to ve velmi malém měřítku.¹⁰

Údaje o konkrétních stavebních činnostech pocházejí až z počátku století osmnáctého. Západní část parcely zakoupená vdovou po generálu de Wemlin roku 1715 byla v roce 1729 spojena s nově přikoupenou částí východní. Na takto vzniklém stavebním místě byl novou majitelkou postaven tříkřídlý jednopatrový městský palác s hlavním sedmitrakovým křídlem a dvěma bočními jednotrakovými křídly. Tento typ objektu s palácovou několikakřídloou dispozicí využívaný nikoli církví, ale jako měšťanský dům, je v Olomouci spíše řídkým jevem. Jméno projektanta této velkorysé přestavby bohužel není známo.

6 HLOBIL, I. – MICHNA, P. – TOGNER, M.: *Olomouc*. Praha 1984, s. 23.

7 Jedná se převážně o archeologické výzkumy dr. Josefa Bláhy.

8 JAKUBEC, O.: *Olomoučtí minorité a jejich kláštery*. In: Olomoucké kláštery. Sborník vydaný Statutárním městem Olomouc u příležitosti Dnů evropského kulturního dědictví 2005. Olomouc 2005, s. 19n.

9 Viz pozn. 6, s. 28.

10 Dóm sv. Václava a Předhradí v roce 1675. Univerzitní teze s vyobrazením požáru Nové brány. In např.: HLOBIL, I. – MICHNA, P. – TOGNER, M.: *c. d.*, s. 92.

Vzhledem k existenci dřívějších objektů v řadové zástavbě Předhradí směrem k již zaniklému středověkému kostelu Panny Marie mělo nově vzniklé stavební místo nepravidelný tvar a nemohla tedy být v plné míře uplatněna barokní souměrnost dispozic – parcela má přibližně tvar lichoběžníka.

Stavba je v interiérech zajímavá především využitím mnoha typů barokních lunetových i dalších typů kleneb, zachovaných dnes zejména v přízemí a na schodištích – hlavní reprezentativní schodiště vede do patra přímo z průjezdu, v bočních křídlech pak byla situována dvě schodiště pro služebnictvo.

Barokní stavitel využil i prostor středověkých sklepů – vstup do sklepa ve východní části byl zřejmě řešen z průjezdu, přístup do sklepů v západní části patrně ze dvora. Sklepy patřily dvěma středověkým objektům a nebyly původně komunikačně propojeny. Větší část sklepních prostor v západní části byla opatřena barokními klenbami a průchody.

Existenci případných přepokládaných hospodářských budov v místě dnešního zadního, tj. čtvrtého křídla, nelze doložit.

Z barokních fasád se zachovalo pouze hlavní průčelí s vrcholnými až pozdně barokními prvky, v němž poněkud kontrastuje masivnost říms a rozeklaného frontonu portálu s mělkou plasticitou štukové výzdoby v suprafenestrách a výzdoby cviklů portálu. Přes tuto hmotovou nevyrovnanost, rušící celkový estetický dojem, lze ve výzdobě fasády najít i zajímavé prvky blízké baroknímu radikalismu, např. nakoso postavené zdvojené konkávně prohnuté bosované pilastry hlavního portálu. I když je dnes hlavní průčelí zejména v přízemí značně znehodnoceno novodobými zásahy, jako celek je cenným dokladem olomoucké pozdně barokní výzdoby fasády měšťanského domu.

Podstatná část barokní fáze výstavby domu byla zřejmě provedena před rokem 1741, kdy dům zdědila Marie Anna, svobodná paní von Böss. Dokončení lze datovat nejpozději rokem 1758, kdy byl dům věnován k obydlí velitele dělostřelectva. Vojenským majetkem byl dům až do roku 1898. Objekt byl využíván nejen jako obydlí velitele, ale i jako ubytovna důstojníků a poddůstojníků, jeho podoba tedy musela být uzpůsobena pro tyto účely.

Nejdůležitější přestavbou období klasicismu bylo čtvrté jednopatrové křídlo se zachovanými klenbami s pětibokými lunetami v přízemí, v jehož přízemní části byly mj. stáje pro koně důstojníků. Křídlo vystupuje do dvora v podobě mělkého rizalitu.

Další jednopatrová výstavba pak vyrostla na sousední parcele v napojení na levé boční křídlo. Jeden z prostorů křídla pak byl upraven jako průjezd do menšího dvora uvnitř této přístavby.

Ke klasicistním úpravám patří i řada příček nově členící jednotlivé prostory na pokoje pro důstojníky. Vnitřní dispoziční řešení v závěru 19. století dokumentuje poměrně spolehlivě plán z roku 1896.¹¹

Výsledkem úprav 19. století je fasáda dvora, dále byly v tomto období propojeny průchodem sklepní prostory náležející dříve dvěma středověkým domům. Ve dvoře

11 *Plan des Artillerie Commandantenbauses Nro. 44 der Vorburg in Olmütz*, 1:144, autor neuveden, Olmütz im März 1896, složka domu čp. 830, archiv stavebního odboru Magistrátu města Olomouce.

bylo k hlavním křídlu přistavěno patrové sociální zařízení v místech dnešního vstupu do sklepů, dnes odstraněné.

K rozsáhlým stavebním úpravám došlo v závěru 19. století, kdy dům v roce 1898 získal od c. k. vojenského eráru Katolický tovaryšský spolek.

Roku 1898 byly vyměněny stropní konstrukce nad prvním patrem a upravena dispozice patra. Nejvýznamnější úpravou byla změna v prvním patře hlavního křídla, kde vznikl divadelní sál se scénou, a dále zřízení domácí kaple v patře dvorní přístavby k levému dvornímu křídlu. Domácí kaple i divadelní sál mají fabionový strop s výraznou profilovanou fabionovou římsou. V bývalé kapli se zachovaly fragmenty nástropní malby, celkově však značně poškozené. Na hlavní průčelí nechal Katolický tovaryšský spolek umístit pseudobarokní konzolu a baldachýn se sousoším sv. Josefa s Ježíškem. Z přelomu století jsou zřejmě i sošky Panny Marie a Ježíše Krista, umístěné v nikách dvorních průčelí bočních křídel.

Na počátku 20. století byl zřejmě stávající vstup do sklepů z průjezdu nahrazen novodobým vstupem ze dvora.

Novodobé úpravy se na podobě domu podepsaly vesměs negativně. V roce 1921 to bylo vybourání oken v přízemí a jejich nahrazení dveřmi a výlohami v přízemí hlavního průčelí v souvislosti se zřízením obchodů.

Vestavba strojní mechanické dílny v roce 1932 nevhodně zaplnila prostor menšího dvora na sousední parcele.

Úpravy z roku 1942 necitlivě zasáhly do koncepce dvorních fasád zřízením garáží v levém bočním křídle, v témže roce byly zazděny dveře a výklady v přízemí a nahrazeny okny.

Po druhé světové válce dům jako celek chátral. Zřízení provozoven Oděvní tvorby v objektu po roce 1949 znamenalo řadu negativních změn – zazdívkou oken, výměnu okenních výplní – zejména v bývalém divadelním sále – za novodobé, osazení novodobých dveřních rámců, vybourání většího otvoru mezi bývalým sálem a scénou, instalace zářivkového osvětlení atd.

V 60. letech 20. století byla fasáda do ulice opatřena břízlitovou omítkou a z chodby v průjezdu byla zřízena vrátnice. Rovněž došlo k výměně břidlicové střešní krytiny za eternitovou.

V době probíhajícího stavebně-historického průzkumu se dům nacházel ve značně poškozeném stavu. Po částech probíhající obnova, zahrnující na počátku třetího tisíciletí zejména rekonstrukci fasád hlavního průčelí i ve dvoře a adaptaci přízemí zadního a levého bočního křídla na restauraci, objekt vrací do podoby přijatelné nejen z estetického, ale i z památkového hlediska. Velmi cenná historická architektura – příklad městského paláce na jinak převážně církevním olomouckém Předhradí – je tak postupně zachraňována.¹²

12 Článek je zpracováním výsledků stavebně-historického průzkumu, prováděného autorkami v době jejich společného působení v Památkovém ústavu v Olomouci. Od té doby někdejší palác velitele dělostřelectva značně „prohlédl“ díky prováděným rekonstrukcím a znovu se stává jedním z atraktivních památkově chráněných objektů v olomoucké městské památkové rezervaci.

Autorky věří, že v nově zřízené restauraci v parteru si s oslavencem, jemuž je věnován tento sborník, budou moci připít na zdraví nejen při tomto, ale i při řadě dalších jeho životních jubileí a přejí mu hodně štěstí v osobním životě, pracovní úspěchy a samozřejmě nezbytné zdraví do dalších let.

SUMMARY

Construction History of the St. Joseph House in the Olomouc Praeurbium

The house is located in one of the most ancient settlements in Olomouc. Data about specific construction activities date back to the beginning of the eighteenth century. The western part of the land parcel bought by a widow of the general de Wemlin in 1715 was connected with the eastern part after 1726. On this position the new owner built a three-wing two-storey city palace. The building is interesting in its interior because many types of Baroque lunette vault were used. The frontage of the building is damaged by modern interventions, however as a whole it is a rare illustration of Olomouc late Baroque decoration of facades of civic houses. The major part of the Baroque construction was apparently built before 1741 when the house was inherited by Marie Anna, Baron Böss. The construction was evidently finished latest before 1758 when the building was donated to become a dwelling of an artillery commander. The house remained a military property until 1898. The most significant reconstruction of the Classicist era was the fourth one-storey wing with preserved vaults in the ground-floor where used to be stables for the horses of officers. Extensive reconstructions were realized at the end of the nineteenth century when the house was acquired from the army by the Catholic journeymen fellowship.

Translated by Eva Kalousová

Mgr. Irena Marie Kubešová
Vlastivědné muzeum Olomouc
nám. Republiky 1
772 00 Olomouc

Mgr. Helena Richterová
Národní památkový ústav v Olomouci
Horní nám. 25
771 00 Olomouc

Obrazové přílohy

1. Celkový pohled na hlavní průčelí po poslední rekonstrukci. Foto archiv Národního památkového ústavu v Olomouci, J. Marková.

2. Detail výzdoby oken na hlavním průčelí. Foto archiv Národního památkového ústavu v Olomouci, J. Marková.

3. Hlavní vstupní portál před rekonstrukcí. Foto archiv Národního památkového ústavu v Olomouci.

4. Dvorní průčelí v průběhu rekonstrukce. Foto archiv Národního památkového ústavu v Olomouci, J. Marková.

5. Detail zábradlí schodiště v interiéru. Foto archiv Národního památkového ústavu v Olomouci, J. Marková.

6. Pohled na jednu z barokních kleneb v interiéru v průběhu rekonstrukce. Foto archiv Národního památkového ústavu v Olomouci, J. Marková.

FÜRSTOVÉ – PŘÍBĚH RODINY MORAVSKÝCH SLADOVNÍKŮ

Michael Viktorík

Rozvoj moravského sladovnictví ve 2. polovině 19. století je neodlučitelně spojen se zakládáním desítek obchodních sladoven – soukromých i rolnických. Nejvíce soukromých podniků vlastnily židovské podnikatelské rodiny. Rodina Fürstů, jejíž sladovnická tradice započala v Uherském Hradišti, byla jednou z nich.

V Uherském Hradišti mělo židovské osídlení dlouhou tradici. První zmínka o židovském obyvatelstvu pochází z roku 1342, s největší pravděpodobností zde však židé žili již před tímto rokem. Během 15. století si v Hradišti vybudovali vlastní hřbitov a celá komunita žila v ghettu pod ochrannou městských hradeb.¹ Zatímco ostatní města židovské obyvatelstvo vykazovala, v Uherském Hradišti se setkávali s benevolentním přístupem. V roce 1497 jim dokonce král Vladislav II. potvrdil tzv. „židovské artikule“, jimiž byl zajištěn jejich právní stav ve městě. Dlouho si však těchto výhod neužili. Četné stížnosti na jejich finanční machinace způsobily, že byli v roce 1514 z Hradiště vypovězeni. Znovu se zde mohli usazovat až po roce 1848.²

V tomto období také začíná náš příběh. V roce 1852 se do Uherského Hradiště přistěhoval kupec Emanuel Fürst (*1830 Bzenec), který zde zakoupil měšťanský dům čp. 126.³ Během dalších 15 let pak v Hradišti se svou ženou Klementinou zplodil šest potomků a významnou měrou se spolu s ostatními židovskými podnikateli zapojil do hospodářského i kulturního života tohoto města.⁴

- 1 MELICHÁREK, J.: *O Hradištském ghettu*. In: Zpravodaj města Uherské Hradiště (dále jen ZMUH), 1970, č. 11, s. 15–16.
- 2 Tamtéž; dále ZMUH, 1997, č. 6, s. 15–16; dále *Uherské Hradiště město a okres*. Národohospodářská propagace ČSR. Uherské Hradiště 1934, s. 59–60. V roce 1848 se v Uherském Hradišti dle statistik nacházely pouze čtyři osoby židovského vyznání. V roce 1857 67 osob, na konci 60. let již 342 a v roce 1890 dokonce 505. Poměrně početná židovská komunita sehrávala dlouhá desetiletí významnou úlohu v hospodářském i kulturním životě města. Velmi bolestně ji ale poznamenalo období druhé světové války, kdy mnoho jejích příslušníků zahynulo v koncentračních táborech. Většina těch, kteří přežili, se po skončení druhé světové války vystěhovala do západní Evropy nebo Izraele.
- 3 V publikaci *Uherské Hradiště* (J. ČOUPEK a kol., Uherské Hradiště 1970, s. 538–539) je v soupisu majitelů měšťanského domu čp. 126 uváděn před Emanuele Fürstem Alexander Fürst, který dům kupoval v roce 1851 za 5500 zl. V jakém příbuzenském vztahu byl Alexander k Emanuelovi, nevíme.
- 4 Okresní archiv v Uherském Hradišti (dále jen OA UH), Archiv města Uherské Hradiště (dále jen AM UH) III, kniha č. 66, I. Klementina se narodila v roce 1833 na Velehradě, datum úmrtí není známo. V seznamu významných osobností v Uherském Hradišti (interní pomůcka OA UH) je uvedeno, že Emanuel měl osm potomků: Terezii – 1857; Zikmunda – 1858; Sofii – 1859; Josefínu – 1860; Ignáce – 1861; Etelii – 1861; Maxe – 1864 a Alexandra – 1868. Tento údaj není s největší pravděpodobností pravdivý. Z genealogického výzkumu PhDr. Kristiny Fialové vyplývá, že Emanuel měl pouze šest potomků (Terezie, Fanny, Zikmund, Alexandr, Max a Emilie). Sofie, Josefína a Ignác nebyli sourozenci výše uvedené šestice, ale jejich bratrance a sestřenice. O Etelii nic bližšího nevíme. Zjišťování přesných

Až do počátku 20. století bylo Uherskohradišsko vyloženě zemědělskou oblastí. Vzhledem k nedostatku surovin, výrobních tradic i špatné dopravní infrastruktury sem industrializace pronikala velmi těžko. Továrny, které zde vznikaly, se tedy soustředily výhradně na zpracovávání zemědělských produktů. Není třeba dodávat, že většinu těchto závodů vlastnili židovští podnikatelé.⁵ Přímo v Uherském Hradišti se nacházel pouze jeden takový podnik, a sice sladovna.

Ve druhé polovině 19. století prodělávalo sladovnictví zásadní proměnu. Doposud fungovaly sladovny v symbióze s pivovary a vyráběly slad pouze pro jejich potřeby. Od 60. let 19. století se však objevují tzv. obchodní sladovny, které téměř všechnu svou produkci expedovaly na zahraniční trhy. Sladovnictví se stalo samostatným průmyslovým odvětvím.

První obchodní sladovny vznikaly na Hané, v neјúrodnějším ječmenářském kraji, a jejich zakládání se poté šířilo Moravou do Čech i na Slovensko. Tuzemský slad, pěstovaný z výnosných a velmi kvalitních moravských odrůd ječmene, si brzy získal proslulost a stal se jedním z nejžádanějších výrobků v zahraničí. Je pochopitelné, že s tímto výrobním odvětvím byly spojeny nemalé finanční zisky. Byli si toho vědomi i židovští obchodníci, proslulí svým obchodním duchem a disponující dostatkem kapitálu. Právě oni byli zakladateli nejvíce obchodních sladoven na celé Moravě.⁶

Finance a podnikavost zajisté nechyběly Emanuelu Fürstovi, který v Uherském Hradišti v roce 1870 vybudoval obchodní sladovnu. Jakým způsobem byly počátky hradištské továrny svázány s firmou židovského podnikatele Rosenbauma,⁷ o kterém se zmiňuje soudobá literatura,⁸ nevíme. Zcela totiž chybí archivní materiál majetko-

údajů a příbuzenských vztahů je v mnoha ohledech velmi obtížné. Matriky a židovské náhrobky totiž padly za oběť nacistickému režimu.

- 5 Z nejvýznamnějších židovských podniků v regionu jmenujme alespoň cukrovar bratří Mayů (založen roku 1869 ve Starém Městě); Jarošovský pivovar, který v roce 1869 přešel do rukou židovského podnikatele Šalomouna Brauna; v roce 1873 založenou Morgensternovu výrobu klempířského zboží (později také pila a výroba zahradního nábytku) atd. Více k průmyslu na Uherskohradišsku in: ZMUH, 1997, č. 6, s. 15–16; *Uherské Hradiště město a okres*, s. 59–60; JANÁK, J.: *Hradištský kraj v období průmyslové revoluce*. Uherské Hradiště 1984, s. 79; BARTOŠ, J. – SCHULZ, J. – TRAPL, M.: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*, svazek VIII. Ostrava 1982, s. 40–41.
- 6 Jen v bezprostřední blízkosti hanácké metropole Olomouce bychom našli více než deset židovských obchodních sladoven, které zde fungovaly až do druhé světové války.
- 7 BARTOŠ, J. – SCHULZ, J. – TRAPL, M.: *c. d.*, svazek VIII. Ostrava 1982, s. 260. Sladovna firmy H. Rosenbaum v Poštorné (nedaleko Břeclavi) byla založena v roce 1867. Inventář k fondu Sladovna, Poštorná (Moravský zemský archiv v Brně, dále jen MZA) ovšem udává, že sladovna byla založena v roce 1861 Ottou a Alexem Rosenbaumem. O tom, kdo byl H. Rosenbaum, se inventář nezmiňuje. Poštorná byla do roku 1919 součástí Dolního Rakouska a až poté připadla k ČSR. Případný firemní spis, jenž by nám mohl objasnit propojení rodiny Rosenbaumovy s Emanuelem Fürstem, se pravděpodobně dodnes nachází ve Vídni.
- 8 VITÁSEK, J. E.: *Dějiny a místopis královského města Uherské Hradiště*. Uherské Hradiště 1879. Na straně 128 se dozvídáme: „...z větších průmyslových závodů můžeme zaznamenati pouze sladovnu, jejímiž majiteli jsou pp. Fürst a Rosenbaum, kteráž roku 1870 vystavěna byla...“ Tuto informaci potom přebírají další autoři píšící o dějinách města.

Není bez zajímavosti, že k osobě Emanuela Fürsta, resp. jeho firmě, se v MZA v Brně, ve fondu Krajský soud Uherské Hradiště (dále jen KS UH) nacházejí pouze dva firemní spisy: Emanuel Fürst, obchod smíšeným zbožím (Jd I 23, kart. č. 377) s časovým vymezením 1863–1924 a společenská firma Emanuel Fürst und Sohn (tamtéž, Ges. I–140, kart. č. 5) s časovým vymezením 1886–1910. Zcela chybí spis objasňující Emanuelovu činnost od roku 1870 do roku 1886 a navíc u obou Emanuelových firem není uveden předmět podnikání, který by nějak souvisel s provozem sladovny...

právní povahy. Z torzovitého archivního materiálu se nám dochovaly pouze dvě kupní smlouvy⁹ a jeden plán z roku 1870.¹⁰ Všechny tyto dokumenty znějí pouze na jméno Emanuela Fürsta.

Na základě kupní smlouvy z 10. ledna 1867 koupil Emanuel Fürst od Pinkuse Kornfelda dům čp. 176 za 2550 zlatých. O tři roky později, 2. července 1870, dokoupil za 1000 zl. od Franze Friedela také louku, která k tomuto domu náležela, a na rozsáhlém pozemku brzy zahájil výstavbu sladovny.

Plán nazvaný „...über die Erbauung einer Malzdörre samt Hummel und Tennen für Herrn Emanuel Fürst N. 176 in Ung. Hradisch“ nás alespoň částečně obeznámí s podobou tehdejší továrny. Sladovna v podstatě vznikala přístavbami k původnímu obytnému domu č. 176 na rozsáhlých parcelách ležících na pravém břehu potoka Olšava. Na plánu jsou vyznačeny přístavby několika bloků humen a nového obytného domu. Sladovna ve své původní podobě měla pouze jeden hvozď.

Je pochopitelné, že během několika málo let továrna prodělala četné adaptace, což souviselo s celkovou konjunkturou tohoto oboru a vyššími nároky na množství zpracovávaného ječmene. Během několika desetiletí tak vznikl rozsáhlý tovární areál s třemi dominantními hvozdy, ohraničený ze tří stran rozlehlými humny a sýpkami.¹¹

Továrna již od počátků své činnosti zaměstnávala několik desítek dělníků (sladáků, hvozďáků, topičů, nádeníků atd.). V roce 1870 zde pracovalo kolem 60 zaměstnanců,¹² na počátku 20. století 32,¹³ v roce 1911 150 dělníků,¹⁴ na počátku první československé republiky 90 dělníků¹⁵ a v roce 1926, krátce před zánikem sladovny, 50 zaměstnanců.¹⁶ Vztah mezi zaměstnavatelem a dělníky vždy upravovaly tzv. pracovní řády, které se nám dochovaly celkem čtyři.¹⁷

Již krátce po svém založení vyvážela továrna Emanuela Fürsta slad do celého světa. Poptávka po jeho zboží byla velická. Výrobní kapacita podniku však brzy nedostačovala, a tak si Fürstové začali pronajímat další provozovny v bližším i vzdá-

9 Zemský archiv Opava (dále jen ZA Opava), pobočka Olomouc, fond Moravské vývozní sladovny Carl u. Otto Schill, kart. č. 4.

10 OA UH, AM UH III, Sladovna Emanuela Fürsta 1872–1912, inv. č. 530.

11 Projektová dokumentace se nám v případě uherskohradištské sladovny dochovala torzovitě. Kromě výše uvedeného plánu z roku 1870 se z pohledových plánů dochoval pouze nedatovaný plán o výstavbě v pořadí druhého hvozdu (ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Moravské vývozní sladovny Carl u. Otto Schill, kart. č. 30).

O celkovém vzhledu továrny nás však informují především dochované dobové fotografie a pohlednice uložené ve fondech Slovákého muzea v Uherském Hradišti. Jedná se celkem o sedm dobových snímků. Nejvíce je zobrazována ta strana továrního areálu, která spolu s protilehlou soudní budovou lemuje tehdejší Všeřdovu ulici.

12 JANÁK, J.: c. d., s. 79.

13 *Österreichisches Reichs – Industrie Adressbuch*. Wien – Leipzig 1902, s. 743.

14 *Chytílův úplný adresář Moravy*. 1911, s. 318. Stejný údaj je uváděn i v *Compassu*, Bd. III/1, 1913, s. 855 a v *Compassu* z roku 1915, s. 933.

15 *Compass* 1921, s. 1071. V těchto vysokých číslech budou nejspíš započítáni i dělníci v pronajímaných sladovnách, po roce 1919 i v dalších továrnách, které firma vlastnila. Uherskohradištská sladovna stabilně zaměstnávala mezi 30–60 dělníky.

16 *Compass* 1926, VI, Bd., s. 886.

17 OA UH, AM UH III, inv. č. 588. Dochovaly se nám pracovní řády z let 1896, 1906, 1914 a 1923.

lenějším okolí Uherského Hradiště, kde sladovali za mzdu. Na přelomu století tímto způsobem využívali zejména sladovnu v Malenovicích, kterou pronajímal Leopold Graf Sternberg.¹⁸

S rozkvětem uherskohradištské sladovny souvisí velmi úzce také majetkoprávní změny uvnitř podniku. Rozluštit tyto změny je vzhledem k absenci archivního materiálu obtížné. Již jsme uvedli, že počátky hradištské sladovny jsou spojeny se jménem Emanuela Fürsta a s rokem 1870. V adresářích, kompasech a podobných přehledech, je však nejednou uváděn jako rok založení firmy letopočet 1876.¹⁹ Pokud tedy existovala společnost Fürst – Rosenbaum, došlo pravděpodobně někdy kolem poloviny 70. let k jejímu rozpadu a od roku 1876 provozoval sladovnu už jen Emanuel.²⁰

Z šesti Emanuelových dětí šli v jeho sladovnických šlépějích pouze synové Zikmund a Alexandr. O osudech jeho dalších potomků nám není nic známo až na Maxe, který v roce 1893 převzal otcův obchod smíšeným zbožím a dále pokračoval pod původním firemním značením „*Emanuel Fürst*“.²¹

Od 1. července 1886 byla dosavadní Emanuelova firma provozující sladovnu změněna na veřejnou obchodní společnost a veřejným společníkem byl vedle Emanuela i jeho nejstarší syn Zikmund (*1. 5. 1858). Společenskou smlouvu Fürstové uzavírali na deset let. Dosavadní firemní název byl změněn na „*Emanuel Fürst und Sohn*“. Alexandr (*7. 5. 1868), stejně jako jeho starší bratr, musel u firmy nějaký čas pracovat, než získal právo stát se společníkem. Do firmy přistoupil jako veřejný společník až 27. července 1895.²¹

Emanuel Fürst nebyl pouze zdatným obchodníkem, ale výrazně se angažoval i ve veřejném a náboženském životě Uherského Hradiště. V roce 1886 zde byl zvolen do městského zastupitelstva (obecního výboru).²² Od roku 1866²³ se také podílel na činnosti Židovského náboženského spolku a finančně podporoval spolek Chewra Kadischa (podporovací a pohřební spolek). V roce 1892 byl Židovský náboženský spolek povýšen na Židovskou náboženskou obec a Emanuel Fürst se stal členem jejího představenstva. Z Emanuelových potomků navázal na jeho veřejnou činnost nejvýrazněji Zikmund, který byl dokonce předsedou Židovské náboženské obce a významnou měrou se zasloužil v roce 1917 o rozšíření místního židovského hřbitova.

18 *Österreichisches Reichs-Industrie Adressbuch*. Wien – Leipzig 1902, s. 743. Sladovna byla součástí vrchnostenského pivovaru Leopolda Grafa Sternberga (*Chytilův úplný adresář Moravy*, 1911, s. 334).

19 Např. *Compass* 1922 nebo 1926.

20 V archivní pomůcce OA UH (vypracovaný seznam významných osobností) je dokonce u jména Emanuela Fürsta uvedena poznámka, že byl vlastníkem sladovny od roku 1880 a zaměstnával kolem 20 dělníků.

21 MZA v Brně, C 48KS UH, Jd I 23, Emanuel Fürst, kart. č. 377. Tato firma jednotlivce byla zapsána do obchodního rejstříku KS UH 29. 9. 1863. Od roku 1891 byl u firmy zapsán Max jako prokurista a v roce 1893 podnik zcela převzal. K výmazu firmy došlo v roce 1924.

OA UH, AM UH III, inv. č. 596. V listopadu 1918 byl Maxův obchod při nepokojích vydrancován. V literatuře je mylně uváděno, že byl vydrancován obchod židovského obchodníka Emanuela Fürsta.

21 MZA Brno, fond C 48, KS UH, A I 90, Moravské vývozní sladovny S. & A. Fürst, kart. č. 5. Dále: ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Krajský soud v Olomouci, sign. A V 183, Moravské vývozní sladovny Zikmund & Alexandr Fürst v Olomouci, kart. č. 154.

22 ČOUPEK, J. a kol.: *c. d.*, s. 339. Dále: *Uherské Hradiště, město a okres, c. d.*, s. 59–60.

23 KLENOVSKÝ, J.: *Z historie židovské obce v Uherském Hradišti*. In: ZMUH, 1992, č. 6, nestr.

24 MZA Brno, fond C 48, KS UH, A I 90, Moravské vývozní sladovny S. & A. Fürst, kart. č. 5.

Emanuel Fürst, zakladatel sladovnické tradice rodiny Fürstů, zemřel 13. prosince 1908 ve věku 78 let. Oba jeho synové pokračovali v jeho odkazu a dále rozšiřovali své obchodní aktivity. Ovšem pod jiným firemním značením než doposud. Od roku 1910 se firma titulovala „*Ung.-Hradischer Malzfabrik Sigd. & Alex. Fürst*“. Podnik měl nadále své sídlo v Uherském Hradišti a kromě obou bratrů v něm nadále působila jako prokuristka Zikmundova manželka Laura (*1862 Bzenec, rozená Fürstová, byla Zikmundovou sestřenicí).²⁴

V předválečném období byla ochranná známka uherskohradištské sladovny „*Star – Malz*“ („*Star – Malz*“) známa daleko za hranicemi monarchie. Sladovna se specializovala zejména na barevný slad, který se vyvážel nejen do evropských států, ale i do Ameriky, Afriky, Japonska či Indie.²⁵ Lze také předpokládat, že německá firma bratří Fürstů byla členem Verein Österreichischer Malzfabrikanten se sídlem ve Vídni.

Vzkvétající obchod však výrazně narušila první světová válka. Původní odbytiště byla válečnými událostmi ztracena, nastal dopravní kolaps, bylo téměř nemožné získat potřebný úvěr a ve sladovnách se výrazně snížila zaměstnanost. Export sladu byl nulový. Veškeré hospodaření se zemědělskými plodinami potom regulovaly speciálně k tomu určené komise. Ječmen určený k sesladování pro tuzemskou výrobu piva přerozdělovala vídeňská Malzzentrale. Aby nebyl rozsáhlý sladovnický průmysl zcela odstaven (vždyť jen na Moravě bylo před válkou 102 sladoven), byla mu centrálou přenechána ke zpracování polovina veškerého přiděleného ječmene. Sladovny se o tento přiděl podělily na základě předem daného klíče a vyrobený slad pak prodávaly Pivovarské komisi, která regulovala veškerý pivovarský průmysl v monarchii. O zisk z prodeje se podělila jak centrála, tak i jednotlivé sladovny. Tento systém fungoval především na počátku války a udržoval tak v provozu mnoho továren. V dalších letech se však sladu vyrábělo stále méně. V kampani 1916–1917 se dokonce vyrobilo pouhých 125,25 q sladu, což bylo 0,33 % mírové výroby.²⁶ Ve většině sladoven se výroba zcela zastavila a jejich rozsáhlé prostory začaly být využívány i k jiným účelům. Hradištská sladovna nebyla výjimkou. Od října 1916 byla továrna bratří Fürstů využívána k sušení ovoce a zeleniny.²⁷

Situace se ve sladovnickém průmyslu do konce války již výrazněji nezlepšila. Celkově špatný stav hospodářství se pak překlenuj i do nově vzniklého Československa. Aby se dosáhlo co nejdříve hospodářské stability a předválečného stavu výroby, bylo nutné zavést tzv. řízení (vázané) hospodářství. Konkrétně ve sladovnictví

25 *Compass*, 1913, Bd. III/1, s. 855.

26 Údaje o sladovnictví za války pocházejí z Národního archivu v Praze, fond Min. průmyslu, živností a obchodu (1919–1942), Zprávy o činnosti Sladové komise Brno, kart. č. 315. Dále *Kvas*, roč. 47, 13. 5. 1919, č. 37, titulní strana.

27 OA UH, AM UH III, Živnostenský rejstřík král. hl. města Uherské Hradiště, svazek II, kniha č. 116. V říjnu 1916 byl firmě „*Ung.-Hradischer Malzfabrik Sigd. & Alex. Fürst*“ udělen živnostenský list k provozování sušení ovoce a zeleniny v prostorách její sladovny. Tento údaj je jediným, který se podařilo dohledat k uherskohradištské sladovně v období první světové války. Víme také, že Fürstové měli ve válečném období v pronájmu sladovnu v Kojetíně. Zásoby ječmene, které zde měli uloženy, byly od roku 1915 sesladovány jen zčásti. Většina zásob totiž byla na základě válečných vyhlášek dodána vojsku. ZA Opava, pobočka Olomouc, fond KS Olomouc I, Vr IX 354/15, kart. č. III 778.

byla zřízena Československá komise sladová, která v podstatě navázala na činnost válečné Malzzentrale. Komise vznikla v lednu 1919 a jejím účelem bylo hospodařit s ječmenem určeným pro sladařský průmysl. Tento ječmen komisi přiděloval Státní obilní ústav (zřízen taktéž v lednu 1919, byl pomocným orgánem Ministerstva pro zásobování lidu). Princip součinnosti těchto orgánů byl podobný jako za války. Komise přerozdělovala mezi sladovny, které splňovaly podmínky pro přidělení kontingentu, ječmen od obilního ústavu a ty ho sesladovaly za mzdu. Takovým způsobem se nejspíše vyráběl slad i v hradištské sladovně. Zisk se pak dělil mezi Komisi a jednotlivé závody.²⁸

Na konci války a v prvních letech nově vzniklé československé republiky docházelo také k důležitým změnám uvnitř firmy „Ung. – Hradischer Malzfabrik Sigd. & Alex. Fürst.“ K té první došlo 1. července 1918, kdy do firmy přistoupil jako veřejný společník s vkladem 50000 K nejstarší Zikmundův syn Walter (toho času nadporučík na frontě).

Sladovnickou tradici rodiny Fürstů – již ve své třetí generaci – šířili výhradně Zikmundovi potomci. Manželství Alexandra Fürsta, kterému se říkalo „Šándor“, s Idou (*1879 Brno, rozená Hechtová) bylo totiž bezdětné. O Zikmundu Fürstovi dodnes kolují mezi jeho potomky zábavné historky.²⁹ A nejedna z nich pochází z prostředí šantánu a nevěstinců, které továrník někdy navštěvoval. Kromě jeho oficiálních potomků – Rosy (*1887), Waltera (*1888), Ericha (*1892) a Johanny (*1903) jsou dokonce známi i dva Zikmundovi levobočci.³⁰

Nejvýznamnějším mezníkem v dosavadních dějinách podniku se však stal rok 1919, kdy Fürstovi opustili Uherské Hradiště. Firma, která se od října 1919 nazývala „Moravské vývozní sladovny Zikm. & Alex. Fürst v Uherském Hradišti“ (Mährische Exportmalzfabriken Sigd. & Alex. Fürst in Ung. Hradisch),³¹ sice byla nadále evidována a zdaňována u úřadů v Uherském Hradišti, ale její ústřední kancelář byla přesunuta do Olomouce, na Denisovu třídu č. 45. Dodejme ještě, že předmětem podnikání Mo-

28 Národní archiv v Praze, fond Min. průmyslu, živností a obchodu (1919–1942), Zprávy o činnosti Sladové komise Brno, kart. č. 315. Dodejme jen, že v roce 1919 byla část ječmene určena po dlouhé době také k výrobě sladu na export. V roce 1921 pak bylo řízené hospodářství zrušeno.

29 Rozhovor s Oldřichem Fürstem (*1933), Zikmundovým vnukem, proběhl dne 18. května 2004.

30 Pan Oldřich Fürst mi vyprávěl jednu z historek, která se traduje v jeho rodině. Svěho času prý byla u Zikmunda ohlášena návštěva: „...Pane továrníku, je tady nějaký pán a tvrdí, že je Váš syn.“ Zikmund, v té době již postarší, silnější pán s pleší a dlouhým vousem návštěvníka vyslechl. Poté se na něj zadíval a optal se ho: „Pane synku, kolik je Vám let?“ Návštěvník odpověděl 36. Zikmund se rozčílil a odvětil: „...36 let! A to jste neměl za celou tu dobu chvilku času se přijít podívat na svého starého nemocného tatínka – ven!“ S tímto potomkem se setkáme i v archivních materiálech. Jmenoval se Josef Vaverka a byl drobným hospodářem ve Věsce (nedaleko Olomouce). Byl synem Barbory Chmelařové a Zikmunda, kterého v roce 1928 žaloval o výživné. Zikmund během procesu zemřel. J. Vaverkovi se však podařilo nějaké peníze vysoudit, neboť ze spisu z roku 1942 se dozvídáme, že si v roce 1928 koupil pole a provozoval chov dobytka. V roce 1942, kdy docházelo k likvidaci firmy, se domáhal svého podílu a oba bratry – tj. Waltra i Ericha, neúspěšně žaloval. ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Oberlandráta v Olomouci 1939–1942, kart. č. 10.

Druhý „levoboček“ Zikmunda Fürsta byl údajně mnohem solidnější a Zikmund mu nechal zaříditi cukrárnu. (Z vyprávění O. Fürsta).

31 O zápis nového názvu firmy společníci usilovali již v lednu 1919. Walter však byl v zajetí, a tak nebylo možné operaci provést. K zápisu nového firemního znění došlo až po jeho propuštění v říjnu 1919.

ravských vývozních sladoven bylo: „sladovna a příbuzné sušárenské podniky“. Firma v této době vyráběla a prodávala barevný, karamelový, mnichovský a plzeňský slad, sladovou kávu a rovněž se zabývala prodejem tzv. odpadů, tj. květu a zadního ječmene. K dosavadní zavedené obchodní značce „Star – Malt“ pak přibyla značka „Maltfürst“.

O odchodu obou společníků nás zpětně zpravuje tzv. nadační listina, která byla zaslána městské radě v Uherském Hradišti v roce 1921. Z listiny se dozvídáme: „... při svém odchodu z Uherského Hradiště v listopadu 1919 složili jsme každý obnos 2.000 Kč do městského důchodu. Tento složený obnos (4.000 Kč) budiž uložen na vkladní knížce do spořitelny král. města Uherské Hradiště, anebo buď též zakoupeny za obnos ten cenné papíry požívající sirotčí jistoty a buď též vinkulovány ve prospěch chudinského fondu král. města Uherského Hradiště jako nadace chudinská Zikmunda a Alexandra Fürst, bývalých továrníků v Uherském Hradišti.“³²

Proč se Fürstové přesunuli do Olomouce? Tento transfer zajisté souvisí s expanzí jejich podnikání směrem na střední Moravu. Kupní smlouvou z 10. dubna 1919 totiž byla zakoupena od dr. Viléma Hermanna Gutmanna sladovna v Tovačově-Cvrčově³³ a o koupi či pronájmech dalších sladoven se intenzivně jednalo. Je tedy pochopitelné, že bylo pro všechny společníky přijatelnější přesunout svou kancelář do Olomouce. Tomuto rozhodnutí jistě napomohly následující faktory: výhodná poloha města ležícího v ječmenářské oblasti, jeho vyspělá dopravní infrastruktura, sídlo zájmových organizací celorepublikového charakteru i bankovních ústavů a v neposlední řadě také vysoká koncentrace sídel významných moravských sladařských firem.

Uherskohradištská sladovna byla až do roku 1918 vlastněna z 52 % Zikmundem a ze 48 % Alexandrem. Tento nerovný poměr byl dán nejspíš tím, že Zikmund byl vždy titulován jako Emanuelův nástupce, a proto měl také v podniku majoritu. Kromě firemních podílů vlastnili oba bratři několik nemovitostí v Uherském Hradišti. Společenskou smlouvou z 6. června 1918 byly dosavadní vlastnické poměry pozměněny. Walterův podíl na zisku i ztrátě společnosti byl rozpočítán od roku 1918 až do roku 1923, kdy měla společenská smlouva vypršet, na 17–25 %. Podle tohoto klíče se určovaly také podíly ostatních společníků.³⁴ Není bez zajímavosti, že Walter ze svého podílu odstoupil 40 % svému bratru Erichovi, jehož však v řadách veřejných společníků nenajdeme. Příčinu je třeba hledat v neurovnaných vztazích mezi spo-

32 OA UH, AM UH III, inv. č. 420.

33 Okresní archiv v Přerově, fond Okresní úřad v Přerově, Sladovna Tovačov. Pivovar v Tovačově-Cvrčově byl založen v 18. století hrabaty z Cimburka. V roce 1887 ho koupil David Gutmann. V letech 1893–1894 byl pivovar rozšířen a byla zde postavena sladovna. Pivovar fungoval do roku 1908, kdy byla výroba zastavena a v provozu zůstala pouze sladovna. D. Gutmann ji permanentně pronajímal. Od roku 1904 ji měla v nájmu ostravská firma M. Strassmann. Tato firma sladovnu dále pronajímal. Dlouhá léta v Tovačově sladoval Anastasius Haas, majitel protokolované firmy A. Haas' Söhne se sídlem v Olomouci a hlavními závody v Litovli a v Prostějově. V nájmu ji měl i krátce před začátkem první světové války, takže není pravda, že by Fürstové tovačovskou sladovnu kupovali již v roce 1912, jak uvádí V. Loupal ve svém úvodu k inventáři fondu „Moravské vývozní sladovny Carl und Otto Schill“. Nejednou se v archivních materiálech objeví jako rok koupě sladovny 1916. Pravděpodobně se jedná o překlep a záměnu letopočtu 1916–1919. Žádná kupní smlouva z roku 1916 se nám nedochovala, na rozdíl od roku 1919.

34 MZA Brno, fond C 48, KS UH, A I 90, Moravské vývozní sladovny S. & A. Fürst, kart. č. 5.

lečníky, ale i v možném Erichově nezájmu o tuto funkci. Ve firmě svého otce přesto pracoval.

Sladovna v Tovačově byla výhradním majetkem Zikmunda, který tuto sladovnu firmě pronajímal. Mezi soukromý Zikmundův majetek patřila také rodinná vila na Macharově ulici č. 22 v Olomouci, která se později stala oficiálním firemním sídlem. Ve vile žil Zikmund se svou ženou Laurou a jejím bratrem Karlem, vídeňským nakladatelem. Waltera a Ericha bychom našli na jiných olomouckých adresách.³⁵ Alexandr Fürst žil do roku 1921 v Olomouci, poté v Brně, odkud se podílel na řízení firmy.³⁶

V roce 1921 byly Moravské vývozní sladovny rozšířeny o další podnik. Na základě trhové smlouvy z 15. září 1921 zakoupili Fürstové od firmy Hoffmann & Rotter sladovnu v Čejči. Tuto sladovnu, jejíž kupní cena byla 350 000 Kč, vlastnili všichni dosavadní společníci firmy, a to v následujícím poměru: Zikmund 37,5 %, Alexandr 37,5 % a Walter 25 %.

Tento stav trval až do roku 1923, kdy Alexandr Fürst vystoupil ze společnosti jako veřejný společník. Po vypršení společenské smlouvy totiž dostal na výběr – buď firmu zcela opustit a být vyplacen, nebo se stát na dobu omezenou (do 30. června 1927) společníkem tichým a nadále tak alespoň částečně participovat na případném zisku společnosti. Alexandr zvolil druhou variantu. Proč došlo k Alexandrově „upořádění“, nevíme. Jednou z příčin mohou být i výše zmíněné konflikty uvnitř společnosti.

Tím, že se v roce 1923 stal Alexandr tichým společníkem, byly pozměněny dosavadní poměry vlastnických podílů. Sladovnu v Uherském Hradišti vlastnil pouze Zikmund. Sladovnu v Čejči pak vlastnili ze 37,5 % Walter, z 37,5 % Zikmund a Alexandrovi zůstalo „pouhých“ 25 %.

Je možné, že se Alexandr z firmy stáhl také kvůli své vytíženosti v různých hospodářských orgánech. Například v letech 1921–1924 zastával funkci ve vedení Syndikátu československých sladoven. Tato organizace vznikla v Brně v roce 1921 a narodil od Československé komise sladové byla dobrovolným sdružením 135 sladoven v ČSR.³⁷ Sladařský syndikát byla v podstatě akciová komisionářská společnost pro vývoz sladu, jejímž úkolem byl především prodej sladu v zahraničí. Obchody v cizině neprováděly jednotlivé podniky, slad se tedy nevyvážel pod značkami firem, ale pod značkou společnou. K tomuto kroku bylo nezbytné přistoupit za situace, kdy bylo naprosto nemožné, aby podniky individuálně pronikaly na zahraniční trhy se sladem. Tuzemské sladovny nebyly konkurenceschopné v cenách, nedostávalo se jim valut, vznikaly problémy s kalkulacemi, tarify, pojištěním, dopravou atd. Tyto

35 Adresa Waltera Fürsta byla ve 20. letech Dvořákova 11, později Gabelsbergova 4 a nakonec náměstí A. Hitlera 19 (dříve Masarykovo nám. 19). Erich Fürst bydlel na následujících adresách: Komenského 8 (do roku 1939 Nešverova), v Grégrově ulici č. 9 a nakonec v ulici Ke Špicí (dnešní Jeremenkova) č. 22.

36 Státní okresní archiv v Olomouci, fond Policejní přihlášky. V roce 1919 byl Alexandr přihlášen na Evženově ulici, v roce 1920 na Nešverově a v roce 1921 na Denisově třídě. Poté se odstěhoval do Brna (z Brna také zasílal v textu uvedenou nadační listinu), odkud pocházela jeho manželka Ida. Od roku 1931 byli oba manželé trvale přihlášení do Brna.

37 Národní archiv v Praze, fond Min. průmyslu, živností a obchodu 1919–1942, kart. č. 315. Dále: STRNADOVÁ, D.: *Produkce ječmene a sladu ve 30. letech 20. století*. In: Ječmenářská ročenka 2005, s. 34–38. Dále: MZA Brno, fond KS Brno, C 11, B II 140, kart. č. 206, Československá komisionářská společnost a.s. pro slad v Brně. Alexander Fürst byl dokonce zvolen jedním dvou likvidátorů této společnosti. Funkci zastával v letech 1925–1927.

problémy byly překonány vytvořením společné obchodní společnosti, která se v roce 1924 vlivem stabilizace obchodu se sladem rozpadla.

Sladovny tedy v letech 1921–1924 zpracovávaly za mzdu ječmen na účet Československé komisionářské akciové společnosti pro slad v Brně. Ne však všechny. Mnoho závodů bylo v tomto režimu výroby zcela odstaveno. V případě „*Moravských vývozních sladoven Zikl. & Alex. Fürst*“ byla ve sledovaném období zaměstnána sladováním pouze továrna v Uherském Hradišti. Například v kampani 1923–1924 bylo hradištské sladovně přiděleno více než 3177 tun ječmene, z něhož se vyrobilo 2365 tun sladu. Více než 2159 tun bylo exportováno do zahraničí, zbytek získaly tuzemské pivovary. V této kampani vykazovala společnost čistý zisk téměř 865 000 Kč.³⁸

Nejvíce vlastních podniků spadalo pod „*Moravské vývozní sladovny Zikl. & Alex. Fürst*“ v druhé polovině 20. let. Firma zaměstnávala několik desítek dělníků a sedm úředníků.³⁹ Slad vyrobený ve sladovnách v Uherském Hradišti (kapacita 450 vagonů), Tovačově (275 vagonů, v této továrně pracovalo kolem 28 dělníků) a v Čejči přesto nedostačoval. Firma proto sladovala za mzdu u jiných sladoven, popřípadě nakupovala slad za účelem jeho dalšího prodeje – např. v roce 1925 zakoupili Fürstové více než 50 tun sladu od Svazu hanáckých exportních sladoven. Za mzdu firma sladovala příležitostně u Rosicko-pardubické rafinerie cukru, ve sladovnách ve Starých Benátkách, v Žatci, v Haňovicích, nejčastěji však v Brodku u Přerova.⁴⁰ Kromě toho Fürstové vlastnili nebo si pronajímali sýpky k uskladnění ječmene a sladu v Uherském Hradišti, ve Veselí a Mařaticích.⁴¹

Rozptýlenost závodů a nemovitostí po celé Moravě i složité majetkové vztahy uvnitř firmy působily časté zmatky u berních úřadů a finančních okresních ředitelství. Fürstové byli zdaňováni u berních úřadů v Uherském Hradišti, Olomouci a Kojetíně. Zvláště se pak zdaňovaly soukromé majetky – především Zikmundovy v Olomouci a Alexandrovy v Brně. Právě k této kapitole dějin Moravských vývozních sladoven se nám dochovalo nejvíce materiálu. Rozsáhlá korespondence mezi úřady a sladovnickými je plná urgencí, hrozeb exekucí, doplatků, dělení přeplatků a snah Fürstů o dosažení zdaňování u jednoho úřadu. V roce 1921 jejich žádosti ještě vyhověno nebylo. Až v roce 1930, kdy byla firma zapsána do firemního rejstříku Krajského soudu v Olomouci, byl podnik zdaňován a zpoplatňován pouze u finančních institucí v Olomouci.⁴²

Moravské vývozní sladovny svůj slad z velké části exportovaly do zahraničí – vyjmenovat však všechny státy, kam firma vyvážela, by vydalo na dlouhý seznam. A neméně dlouhý seznam by vznikl i v případě tuzemských odběratelů. Jen v roce

38 ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Moravské vývozní sladovny Carl u. Otto Schill, kart. č. 3.

39 Tamtéž, kart. č. 4. V Olomouci pracovali dva úředníci, v Uherském Hradišti čtyři a v Tovačově jeden. Vrchním úředníkem (později ředitelem) sladovny v Uherském Hradišti byl dlouhá léta Mořic März. Jeho vnuk Uri Meretz dodnes žije v Izraeli. Autor mu tímto děkuje za poskytnuté informace, které získal vzájemnou korespondencí.

40 ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Moravské vývozní sladovny Carl u. Otto Schill, kart. č. 4.

41 MZA Brno, fond C 48, KS UH, A I 90, Moravské vývozní sladovny S. & A. Fürst, kart. č. 5.

42 ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Moravské vývozní sladovny Carl u. Otto Schill, kart. č. 4.

1926 vyvezly Moravské vývozní sladovny slad v hodnotě 18,9 mil. Kč. O rok později činil export dokonce 22,4 mil. Kč.⁴³

Léta 1927 a 1928 přinesla do vnitřních poměrů podniku výrazné změny. Prvního července 1927 Fürstové prodali sladovnu v Čejči za 200 000 Kč Hospodářskému družstvu v Čejči. Ke stejnému datu z podniku nadobro vystoupil jeden z jeho zakladatelů – Alexandr Fürst.⁴⁴

V roce 1928 přišla firma i o svého druhého zakladatele, Zikmunda Fürsta († 15. 4. 1928). V dědickém řízení, jež se protahovalo až do počátku 30. let, byla čistá Zikmundova pozůstalost, dělená mezi jeho čtyři potomky, vyčíslena na 2,5 mil. Kč.

Celé dědické řízení doprovázel ostrý spor mezi sourozenci o právo k užívání firmy. Na základě testamentu z 6. února 1928 si Zikmund výslovně přál, aby firma nadále pokračovala ve své činnosti a aby ji spolu vedli Walter a Erich. Dr. Rosa Fürst,⁴⁵ která již více než deset let žila ve Švýcarsku, měla mít právo zúčastnit se na podniku jako veřejná nebo tichá společnice. Johanna (Giovanna), provdaná od roku 1926 za obchodníka Atilia Montini,⁴⁶ se podle testamentu mohla dožadovat pouze přijetí za tichou společnici.

Původní Zikmundovy představy o vedení firmy byly krátce po jeho smrti ohroženy.⁴⁷ Erich spolu se svou sestrou Rosou totiž napadli Waltera za to, že si přivlastňuje právo realizovat vlastní obchody pod jménem společnosti, kterou považovali za zrušenou. Jinými slovy, oba sourozenci neměli zájem podílet se dále na činnosti Moravských vývozních sladoven. Erich dokonce několikrát odmítl Walterovu výzvu, aby se stal veřejným společníkem. Erichovi a Rose se také nelíbily zvláštní požadavky, které si Walter diktoval – jednalo se především o mimořádné odměny za dlouholetou činnost ve firmě. Oba sourozenci rozhodně nesouhlasili s tím, aby je Walter vyplatil a nadále firmu vedl sám. Ani Walter nepřistoupil na návrh být z podniku vyplacen. Erich a Rosa tedy chtěli podnik likvidovat a jít si vlastní cestou. Svědčí o tom i existence jejich společné firmy – „*Sigmund Fürst's Sohn E. & R. Fürst*“, která se zabývala obchodem se sladem.

Neochota učinit kompromis celý spor přenesla až k soudu. Walter zde byl dokonce zastupován významným olomouckým advokátem a dlouholetým starostou Olomouce JUDr. Richardem Fischerem. Během vleklého soudního projednávání se sourozencům přece jen podařilo nalézt východisko a spor tak ukončit. Byla uzavřena nová společenská smlouva a Walter se vzdal svých požadavků na odměnu.

43 Tamtéž, kart. č. 1. Během druhé poloviny 20. let firma vyvážela nejvíce sladu do Skandinávie, Itálie, Švýcarska, Německa, Rakouska, Belgie, Polska, Francie, Řecka, Jugoslávie, Portugalska a do zámoří. Na tuzemském trhu její slad odebíraly např. pivovary na Smíchově, v Ostravě, Brně, Ostravě, Chebu či Litvli.

44 Alexandr zemřel 21. srpna 1932. Údaj pochází z fotografie, kterou autorovi poskytla prof. Ingeborg Fialová-Fürstová.

45 Rosa Fürst měla doktorát z filozofie a práv, během doktorátu z přírodních věd ji však ranila mrtvice.

46 Atilio Montini byl dle vyprávění Oldřicha Fürsta původně dělník na dráze. Byl však velmi podnikavý – brzy si pořídil vlastní statek a založil továrnu na sodovkové uzávěry. Jako obchodník měl úspěchy. Díky svým kontaktům v ČSR se stal zmocněncem Itálie pro nákup strojů v ČSR. Později byl zvolen dokonce za starostu v Castel Nuovo.

47 MZA Brno, fond C 48, KS UH, A I 90, Moravské vývozní sladovny S. & A. Fürst, kart. č. 5.

Na základě tzv. Gedenkprotokollu sepsaného 21. března 1929 za přítomnosti všech rodinných příslušníků v advokátní kanceláři dr. Frankla a dr. Maxe Fürsta (Zikmundova švagra) ve Vídni byl Erich Fürst se zpětnou působností k 16. dubnu 1928 přijat jako veřejný společník do *Moravských vývozních sladoven Zikl. & Alex. Fürst*. Firma „*Sigmund Fürst's Sohn E. & R. Fürst*“ pak byla zlikvidována tím způsobem, že jí převzaly Moravské vývozní sladovny. Od roku 1928 (resp. 1929) tedy vedli společnost bratři Walter a Erich (každý vlastnil 3/8 crvčovské sladovny), přičemž podílníkem firmy byla i jejich sestra Johanna (vlastnila 2/8). Rosa byla ze společnosti zcela vyplacena.

Kromě Zikmundova úmrtí a vleklého dědického řízení přinesl rok 1928 také rozsáhlý požár uherskohradištské sladovny. Tyto události osudného léta 1928 nám zůstaly poměrně podrobně popsány v literatuře i v soudobém tisku.⁴⁸ Sladovny byly díky množství dřevěných konstrukcí, prašnému prostředí a neopatrnosti při práci s otevřeným ohněm častou obětí ničivých požárů. Dříve, než se budeme věnovat této smutné události, pohlédneme na to, jak sladovna krátce před svým zánikem vypadala.

Uherskohradištská sladovna měla kromě klasických humen, z nichž byly 2/3 zaklenuty, také tzv. americká humna. Byla vybavena převážně mechanickým zařízením pro čištění, dopravu a pohyb ječmene i sladu. Čistírna ječmene musela být vzhledem ke svému zastaralému zařízení umístěna ve zvláštní budově. Z čistírny šel ječmen šnekem do hlavní budovy, odkud probíhal další transport do jednotlivých skládek a na čistící štoky. Veškerý pohyb ječmene v hlavní budově byl prováděn ručně (u moderních sladoven se již transport uskutečňoval pneumaticky nebo pomocí vodního tlaku). Sladovna byla vybavena všemi stroji, které byly nezbytné pro výrobu sladu, tj. odkličovacími a máčecími stroji, maltomobily, elevátory a vyťahovadly na dopravu sladu na hvozdy, které byly tři. Nejstarší hvozď pochází z roku 1870 a byl po požáru v roce 1891 zcela přestavěn. Další dva pocházely z let 1886 a 1894. V areálu sladovny se nacházela také pražírna kávy, která byla v provozu od roku 1912. Pražírna byla umístěna ve zvláštní budově, a proto rozsáhlý požár přečkala. Její strojní zařízení pak bylo v roce 1929 převezeno do sladovny v Tovačově.⁴⁹

Předehra velkého požáru se odehrála v dubnu 1928, kdy z neznámé příčiny začala hořet střecha sladovny. Oheň však byl závčas zpozorován a za pomoci hasičů zlikvidován. Sladovna přišla pouze o část střechy, která musela být stržena. 15. července 1928 o půl osmé ráno byli hasiči znovu voláni, tentokrát k požáru daleko většímu. K hašení se sjelo 25 hasičských sborů z Uherského Hradiště, Zlína i Přerova. Požár byl obrovský. Oheň se šířil tak rychle, že někteří zaměstnanci museli být z objektu spouštěni po záchranné plachtě. Propadávaly se stropy a všudypřítomný kouř protínaly gejzíry hořícího zrna vystřikující ze sýpek. Hasiči z Uherského Hradiště pracovali na požářišti tři dny a tři noci. Celý týden poté se však ještě v sutinách objevovaly ohně. Veškeré vybavení, které bylo akcí poškozeno, hasičům bratři Fürstové uhradili.

48 100 let dobrovolné požární ochrany v Uherském Hradišti. *Kronika z let 1873–1973*. Uherské Hradiště 1973, s. 43–44. Dále např.: Slovác, 21. 7. 1928, rubrika Z továren, dílen, měst a dědin.

49 ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Moravské vývozní sladovny Carl u. Otto Schill, kart. č. 4.

Poněkud kriticky ovšem posuzoval činnost hradištských hasičů soudobý tisk. V „Slovácku“ se dočítáme: *„Při požáru sladovny jsme se přesvědčili o naprosté nepohotovosti uherskohradištských hasičů, kteří jsou jinak velcí vlastenci a na komunistech nenechají vlasu dobrého. Ač máme v Hradišti také motorovou stříkačku a Moravu takřka u huby, můžeme jen děkovati, že požár nebyl ve středu města. Velitel hasičů došel, až když již venkovské sbory dojely a hasiči nevěděli, kde mají čerpat vodu...“*

Uherskohradištská sladovna již nebyla obnovena. Je však pravdou, že krátce po požáru Fürstové zamýšleli továrnu znovu vystavět. Kromě dochovaných plánů projektované sladovny tomu nasvědčuje i korespondence s Českomoravskou stavební a.s. v Přerově, jež měla stavbu provádět.⁵⁰ Pozemky, na nichž sladovna stávala, byly během několika dalších let zastavěny bloky obytných domů. V roce 1934 zde byla vystavěna také budova městské spořitelny.⁵¹

Jednu z možných odpovědí na otázku, proč z této výstavby sešlo, můžeme nalézt v jednáních a korespondenci z let 1929–1930, a to mezi vedením Hanácké sladovny v Brodku u Přerova a bratry Fürstovými. Po dlouhých licitacích o výši nájemní smlouvy se nakonec dospělo k dohodě a Moravské vývozní sladovny zde získaly možnost sladovat za mzdu až do roku 1936. Tato alternativa za vyhořelou sladovnu se jevila výhodnější než investice do výstavby nové továrny. Sladovna v Brodku měla pro Fürsty každoročně připravit 350 vagónů sladu, určeného výhradně na export. Odpadové produkty pak byly prodávány v tuzemsku.⁵² Podobným způsobem firma sladovala také v Brně, a to ve sladovně firmy F. Morgenstern & Sohn. Tento kontrakt však byl krátkodobější povahy.

Požár sladovny v Uherském Hradišti přišel z pohledu roku 1928 v nejméně příhodný okamžik. Konjunktura tohoto oboru právě vrcholila a továrny profitovaly na vývozu sladu nemalými částkami. Jen pro ilustraci dodejme, že sladovny tehdejšího Československa, které od roku 1924 hospodařily zcela volně, dokázaly vyvézt např.

50 Tamtéž, kart. č. 30. Korespondence z ledna 1929.

51 ČOUPEK, J. a kol.: *c. d.*, s. 395–396.

52 Archiv firmy Sladovny Soufflet ČR, a.s., Prostějov, Archivní knihovna B, složka č. 172. Sladovna v Brodku u Přerova byla hojně využívána k námezdnímu sladování, neboť neměla odbytu pro svůj vlastní slad. Fürstové zde sladovali ve mzdě např. v roce 1927 a trvale usilovali o dlouhodobější smlouvu. O sladovnu v Brodku však usilovaly i jiné subjekty, např. pivovar ve Velkých Popovicích atd. Na konci 30. let se však sladovna dostala do paradoxní situace. Výrobní kapacita sladovny nedostačovala pro sjednané námezdní sladování a začala sama sladovat za mzdu ve sladovnách v Kokořích, Žerotíně, Velké Bystřici, Holici atd.

ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Moravské vývozní sladovny Carl u. Otto Schill, kart. č. 5. O průběhu licitace nás spravuje např. dopis z února 1930, který adresovaly Moravské vývozní sladovny vrchnímu ing. Ryšavému do Prahy: „...dovzdělali jsme se dnes, že sladovna po zemřelém panu Fleischmannovi v Nedvězí u Olomouce byla zakoupena panem Dr. Hirschem za 370.000 Kč, včetně inventáře, pytlů, koní atd. Je velmi vhodné tuto skutečnost sdělit panu Nakládalovi, a to kvůli jeho ceně sladovny v Brodku. V Nedvězí může být ročně zpracováno 200 vagónů ječmene, v Brodku na nejvýše 400, tudíž dvakrát tolik. Dvojnásobná částka s připočtením lepšího stavebního stavu, vlečky atd. v Brodku činila by teprve okrouhle obnos 1 mil. Kč. Máme za to, že bude záhodno upozornit pana Nakládala na tuto okolnost, aby konečně se vzdal svých nesmyslných požadavků na 2,5 mil. Kč. Nakládal pak v únoru t. r. od našeho pana Ericha žádal 1,5 mil. Kč a při tom jistě měl pocit, že požadavek jest ještě přemrštěn.“

v roce 1929 více než 1,7 mil. q sladu. Téměř 40 % z tohoto množství bylo exportováno do Německa. Od roku 1929 však byla zahájena vleklá krize způsobená stupňující se ochrannářskou politikou cizích států, zmenšeným konzumem piva a neurovnanými celními poměry mezi Německem a ČSR. Německo bylo největším světovým výrobcem i spotřebitelem sladu a ČSR byla jeho hlavním dodavatelem. Stále se zvyšující clo na ječmen i slad však způsobilo, že od roku 1929 byl vývoz do Německa minimální. Tuzemské sladovny se snažily hledat další odbytiště, ovšem narážely na ostrou konkurenci sladařských velmocí (zejména USA). Nesmíme také zapomínat, že se stále intenzivněji začala projevovat všeobecná hospodářská krize, jež postihla všechny struktury nejen hospodářského života. Vlivem těchto událostí bylo v ČSR z 83 čistě sladařských firem v roce 1930 27 mimo provoz.⁵³ Události let 1929–1930 byly nejspíš hlavním důvodem, proč Fürstové neinvestovali do stavby nové sladovny v Uherském Hradišti a raději sladovali za mzdu ve sladovnách, které měly samy odbytové problémy.

Vlivem postupující všeobecné hospodářské krize začalo být hospodaření se zemědělskými komoditami opět korigováno státem. V roce 1934 vznikla Obilní společnost, která postupně zvyšovala ceny ječmene. Sladovny se tak staly zcela nekonkurenceschopné v zahraničí. Za této situace došlo mezi sladovnamy ke kartelové úmluvě, která jim pomohla nepříznivou situaci překonat. Současně s kartelem byla vytvořena pro všechny exportující sladovny tzv. Vývozní evidence se sídlem v Praze, jejíž činnost byla státem kontrolována a která každoročně vydávala směrné odbytové podmínky pro zahraniční odběratele po celém světě. Dodržování pevných odbytových cen bylo potom pod přísnými sankcemi kontrolováno. V podstatě každá z exportních sladoven si sama zajišťovala na základě těchto cen svoje prodeje sladu v zahraničí, které musela bezprostředně hlásit Vývozní evidenci. Žádný podnik však nesměl překročit kontingent, který mu byl přidělen.

Pokud chtěla sladovna vyrábět a prodávat slad, tomuto ve stručnosti nastíněnému režimu hospodaření se nevyhnula. Úspěch podniku na zahraničních trzích, zmítaných ostrým konkurenčním bojem, pak závisel na stálých dodávkách sladu neměnné kvality a v neposlední řadě na tradičních a mnohaletých osobních vazbách a kontaktech.

Nic z toho „*Moravským vývozním sladovnám Zikd. & Alex. Fürst*“ nechybělo. Firma, která oficiálně sídlila od roku 1930 v Olomouci na Macharově ulici č. 22,⁵⁴ měla výborné renomé, budované již od roku 1870. Disponovala také stabilními obchodními partnery, kteří dokázali firmu podržet v nejtěžších chvílích. Vybudování podniku s dobrou reputací však společníky stálo mnoho úsilí. Již v dobách, kdy firmu vedl Zikmund s Alexandrem, byla celá rodina zainteresována na obchodu se sladem, a to až už jako obchodní zástupci (např. Rosa ve Švýcarsku nebo Giovanna spolu s man-

53 Strnadová, D.: c. d., s. 34–38. Dále: Archiv firmy Sladovny Soufflet ČR, a.s. Prostějov, archivní knihovna B, 179/12.

54 MZA Brno, fond C 48, KS UH, A I 90, Moravské vývozní sladovny S. & A. Fürst, kart. č. 5. Zápis přeložení firemního sídla byl proveden v srpnu 1930. Při této příležitosti byla vymazaná dosavadní prokura Laury Fürstové. Sladovna v Tovačově a sklady v Uherském Hradišti byly ve firemním rejstříku označeny jako odštěpné závody.

55 ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Moravské vývozní sladovny Carl u. Otto Schill, kart. č. 1.

želem v Itálii) nebo jako obchodníci cestující po celém světě. Každý z členů rodiny měl přiděleny určité státy, v nichž dojednával kontrakty nebo zjišťoval stav místních trhů. Např. v kampani 1925–1926 se Zikmund staral výhradně o Rakousko, Walter o Německo a Erich o Belgii, Holandsko, Německo a Skandinávii.⁵⁵ Společníci putující po Evropě mezi sebou intenzivně korespondovali a o častých služebních cestách svědčí i množství dochovaných účtů za hotely, telefony atd. Obsah korespondence byl ryze obchodní – zjišťování poptávek, nabídek, licitace o ceny, instrukce, zprávy o stavu místních trhů, provozní záležitosti, komunikace s různými institucemi nebo s ostatními „Malzfabrikanty“. Určitou pikantnost představují dochované „posudky“ na firmy konkurentů, které si Fürstové objednávali u specializovaných firem. Zajímala je nejen solidnost a diskrétnost sledovaného podniku, ale i majetkové a rodinné poměry jeho majitelů. Podobné informace však získávali i od jiných sladovníků, Obchodních a živnostenských komor, velvyslanectví apod. Nakonec, stejným způsobem byli prověřováni i Fürstové... Tok informací byl skutečně obrovský.⁵⁶

Ve změněných poměrech 30. let však veškeré obchodní záležitosti ležely na bedrech Waltera a Ericha. Oba bratři si rozdělili úkoly ve firmě tak, že Walter měl na starosti provozní věci a Erich obchodoval. Údajně ho to ale nebavilo. Erich, který plynně hovořil německy, česky, italsky, francouzsky a bez slovníku dokázal překládat z řečtiny do latiny a zpět, chtěl být učitelem.⁵⁷

Oba společníci byli na počátku 30. let ženatí a zanedlouho přišla na svět čtvrtá generace „sladovníků“, kterým ovšem nikdy nebylo dopřáno se sladovnictvím zabývat. Walter se oženil s Irmou (*1905 v Praze, rozená Klingerová) a v roce 1926 se jim narodil syn Karel přezdívaný „Bibi“. Z manželství Ericha s Filoménou (*1900 v Hodočanech, rozená Žurková – nebyla židovského vyznání) se narodily tři děti: Ingeborg (*1931), Oldřich (*1933) a Tomáš (*1936).

Fürstové byli v náboženských otázkách více než tolerantní. Řečeno slovy Erichova syna Oldřicha: „...ne, že by jim náboženství nic neříkalo, ale výrazně ho neprožívali...“ Stýkali se a přátelili se s lidmi různého náboženského vyznání a politických názorů a patřili k významným olomouckým rodinám první republiky. Stranou však nezůstávala ani zábava. „Malzfabrikanti“ byli většinou vášniví karbaníci a v jednotlivých sladovnických rodinách se preferovaly různé karetní hry. Erich Fürst byl vášnivým hráčem taroků. Pokud nebyl na cestách, hrával karty takřka denně po práci s nejrůznějšími hráči včetně Malzfabrikantů v olomoucké kavárně Ruprecht.

Sladovníci se mezi sebou dobře znali. Jejich vztah byl tvořen několika rovinami – od přátelství, spolupráce a vzájemného respektu až k nelibostnému obchodnímu boji. Konkurence byla obrovská. Fürstové například udržovali přátelské styky s významnou olomouckou rodinou Hamburgerů. Erich s Filoménou byli často zváni na partii bridge, jenž se preferoval v jejich domácnosti.⁵⁸

56 Tamtéž, kart. č. 2.

57 Rozhovor s Oldřichem Fürstem dne 18. května 2004.

58 Dodnes se traduje mezi potomky Ericha Fürsta vtipná historka z jedné jeho návštěvy u Hamburgerů. Viktor Hamburger – spolumajitel sladovny, se totiž odmítal ženit. Aby bylo učiněno věci za dost, přemluvil Viktor a dr. Slavík z olomoucké berní správy Ericha, aby se za potencionální nevěstu převlékl. Erich byl menšího vzrůstu, blond a s modrýma očima, takže v šatech vypadal opravdu žensky. Byl

V obchodě Fürstové udržovali úzké kontakty s Robertem Brachem a Ottou Zweigem. Oba pánové patřili ke spolumajitelům olomouckých sladoven, navíc však zastávali významné posty ve sladařských i jiných hospodářských organizacích. Z dochovaných materiálů je patrné, že Brach i Zweig (s ním se Erich setkával hlavně ve vídeňských kavárnách) poskytovali Fürstům důvěrné informace o vývozních lhůtách, cenách a různých připravovaných opatřeních. Na oplátku je zase Erich s Walterem informovali – díky své rozsáhlé síti obchodních zástupců a osobním kontaktům – o konkurenčních nabídkách na trzích, kam se jejich firmy snažily dostat. „Tichou poštou“ se tak šířily informace typu: kdo bude brzy nakupovat, pod jakou cenu určitě nepůjde, apod. Někdy se však sami Fürstové střetli s firmami, jejichž majitelé byli za „normálních“ okolností jejich přátelé a spoluhráči v kartách. Stalo se tak např. na počátku 30. let na italském trhu, kde nabízel slad Walter s Atiliem Montinim a kde se vlivem událostí současně střetli s Hamburgerovou, Zweigovou i Hellerovou firmou. Začala licitační bitva o ceny.⁵⁹

Ve ztížených obchodních podmínkách druhé poloviny 30. let byly tradiční kontakty důležitější než kdykoliv předtím. Oba bratři byli v tomto období permanentně na cestách po celé Evropě. Např. Walterova služební cesta ve dnech 5.–22. 6. 1935 měla následující průběh: Olomouc – Praha – Teplice – Ústí nad Labem – Vídeň – Zürich (11. 6.) – Bruggy (12. 6.) – Luzern (13. 6.) – Freiburg (14. 6.) – Celerina (15. 6.) – Zürich (17. 6.) – Lugano (18. 6.) – Milano (19. 6.) – Verona (20. 6.) – Vídeň a Olomouc. Podobných služebních cest však Fürstové absolvovali nespočet.

V obchodování se firmě relativně dařilo, i když byl veškerý obchod pod kontrolou státu a vázán kartelovou dohodou. V roce 1937 činil obrat Moravských vývozních sladoven téměř 6,8 mil. Kč, přičemž firma exportovala 80 % veškerého vyrobeného sladu do zahraničí.⁶⁰

Tuzemský trh zásobovaly Moravské vývozní sladovny zhruba 20 % své produkce, pocházející především z tovačovské sladovny.⁶¹ Podnik, který během 30. let zaměstnával kolem 30 dělníků a 5 úředníků, svým sladem zavážel zejména oblast jižní Moravy. V seznamu hlavních odběratelů nalezneme např. pivovar Boskovice, Jarošov, Uherský Brod, ale i kroměřížský či vsetínský pivovar. Hlavním konkurentem na tomto poli byly pro Fürsty prostějovské sladovny.

Moravské vývozní sladovny fungovaly v režimu obilního monopolu a syndikátu až do osudných let 1938–1939, kdy se výrazně změnila politická situace v Evropě a s ní i všechny ostatní aspekty společenského a hospodářského života.

představen a usazen ke stolu. Po nějaké chvíli ho však jeho úloha přestala bavit a začal mrkat na všechny kolem sebe. Následně byl odhalen a do Hamburgerovy vily nesměl půl roku vkročit.

59 ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Moravské vývozní sladovny Carl u. Otto Schill, kart. č. 2.

60 Tamtéž, fond Oberlandráta v Olomouci 1939–1942, kart. č. 14.

61 Co se týče vyobrazení sladovny, dochovala se v OA v Přerově (OkÚ Přerov, Sladovna v Tovačově-Cvrčově) a v ZA Opava, pobočka Olomouc, v rámci fondu Moravské vývozní sladovny Carl u. Otto Schill (kart. č. 30) částečně projektová dokumentace k tomuto objektu. Většina plánů se vztahuje k rozsáhlé rekonstrukci pivovaru se sladovnou v 90. letech 19. století. K novějšímu období zde nalezneme jen několik výkresů strojního vybavení sladovny. Celkové vyobrazení sladovny však chybí a fotografie či jiná vyobrazení se nenacházejí ani ve fondech OA Přerov, ani v Muzeu Komenského v Přerově. Jediným dochovaným vyobrazením je pohled na pivovar ve Cvrčově z roku 1914, jenž byl publikován v publikaci J. KREMLA: *Co to je, když se na Tovačovsku řekne, dopadls, jak korunní princ Rudolf v trní*. Přerov 2003.

Není pochyb o tom, vzhledem k informovanosti a zcestovalosti obou společníků, že by Walter a Erich nevěděli o nebezpečí, které jim na konci 30. let bezprostředně hrozilo. V roce 1939 byla Erichova rodina v Dánsku a všichni měli víza do Austrálie. Do Olomouce se tedy vracet nemuseli. Dokonce i nejbližší Erichovi přátelé, mezi které patřil např. dánský obchodní zástupce Brinck, ho varovali, ať se již nevrací. Přesto Fürstové pobývali v době vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava dne 16. března 1939 ve svých olomouckých bytech. Proč se rodina vracela, vysvětluje nejvýstižněji Erichův výrok: „...v životě jsem před nikým neuhýbal a neutíkal, nikomu jsem nic neudělal a nikam nejdu...“⁶²

Krátce po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava začalo gestapo v operaci nazvané „Aktion Gitter“⁶³ mimo jiné zatýkat i bohaté židy. Přišli si také pro Ericha a Waltera. Erich se údajně na gestapáky velmi rozčlil, ať ho nechají alespoň oholit, obléct a nasnídat. Vyhověli mu, a poté ho odvedli. Od této chvíle byli oba společníci i jejich rodiny podrobeni všem hrůzným formám represe, které vrcholily jejich deportací do Terezína v červenci 1942.

Rozebírat všechny kroky, které protektorátní orgány podnikaly proti židovskému obyvatelstvu, by vydalo na samostatnou a velmi obsáhlou kapitolu. Stručně řečeno, bylo primárním cílem co nejrychleji židovské obyvatelstvo vyloučit z veřejného a hlavně hospodářského života a zmocnit se veškerého jeho majetku. Nejvýrazněji k tomu přispělo nařízení říšského protektora publikované 12. února 1940, kterým byli židé vyloučeni z hospodářského života. Nemohli se dále podílet na řízení svých firem, které byly buď likvidovány nebo arizovány. Navíc bylo nařízeno, aby židovští podnikatelé přihlásili veškerý svůj tuzemský a zahraniční provozní majetek i majetek soukromý. Na základě těchto přihlášek byl vytvořen seznam zámožných židů. V Olomouci na jeho předních místech nalezneme Waltera (odhad osobního jmění 2 mil. K) i Ericha (odhad jeho jmění byl 1,3 mil.).⁶⁴

Dále byly všechny účty židů prohlášeny za vázané, byly pod kontrolou a jejich majitelé z nich mohli čerpat stále méně prostředků pro vlastní potřebu. Do firem, o něž měly protektorátní úřady⁶⁵ zájem, pak byl dosazen tzv. správce věrné ruky – treuhänder. Tento správce měl podnik připravit pro potencionálního kupce z řad státně prověřených říšskoněmeckých firem. U Moravských vývozních sladoven se poprvé setkáváme s treuhänderem v září 1939, byl jím obchodník Hans Swrschek. Z archivních materiálů však vyplývá, že v arizačním procesu se firma nacházela již od května 1939, kdy s ní bylo započato jednání. V červenci 1939 oba společníci sou-

62 Rozhovor s Oldřichem Fürstem dne 18. května 2004.

63 ROTHKIRCHENOVÁ, L. a kol.: *Osud židů v protektorátu 1939–1945*. Praha 1991, s. 32.

64 ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Oberlandráta v Olomouci 1939–1942, kart. č. 10.

65 Až do 21. června 1939 vytvářely seznamy podniků vhodných pro arizaci protektorátní orgány státní správy (např. okresní úřady). Od tohoto data řešily všechny tyto záležitosti okupační orgány. Hlavním pilířem arizace bylo Hospodářské oddělení pod Úřadem říšského protektora, ve kterém pracovali odborníci na vyvlastnění židovského majetku – tzv. Entjudungsreferat. Prvořadou úlohu při vyvlastňování židovského majetku pak sehrávala Ústředna pro židovské vystěhovalectví zřízená v červenci 1939, u níž byl v březnu 1940 kvůli správě zabraného majetku vytvořen tzv. Vystěhovalecký fond. Židovský majetek, který byl označen za „říši nepřátelský“, pak byl zabavován řídicí úřadovnou gestapa v Praze a od září 1941 ho spravoval tzv. Majetkový úřad.

hlasili s arizací za podmínky, že jejich podnik oceněný na 2 mil. RM zůstane z 24,9 % v rukou Ericha. Erich se očividně snažil uchovat podíl na firmě a jeho hlavní zbraní měla být skutečnost, že jeho žena Filoména byla árijkou. Walterova rodina byla čistě židovská a v počátečních arizačních jednáních vůbec nefiguruje. Erichův návrh však nebyl úspěšný.

V listopadu 1939 vystřídal Swrschka na postu treuhändera olomoucký profesor Helmut Schenk. Za jeho správcovství projevil zájem o koupi Moravských vývozních sladoven několik firem. Tyto firmy hledaly v protektorátu zavedené, dobře technicky vybavené podniky s patřičnou kapacitou a odbytem. Dotazy, zda se takové závody v protektorátu nacházejí a zda jsou ke koupi, zprostředkovávaly Hospodářské skupině při Úřadu říšského protektora a jednotlivým oberlandrátům říšské bankovní domy nebo NSDAP. Prodeji sladoven byla věnována zvláštní pozornost, a proto byly podniky často navštěvovány experty z oboru, aby je náležitě zhodnotili a reference předali potencionálním zájemcům. V Tovačově se v roce 1939 a 1940 nejčastěji objevovali odborníci vyslaní Drážďanskou bankou.

V dubnu 1940 projevovala intenzivní zájem o firmu bratří Fürstů říšská firma Malz und Malzkaffe – Fabriken A.G. Saarbrücken. Nakonec však byla tovačovská sladovna kupní smlouvou z 20. září 1940 prodána továrníkům Carlovi a Ottovi Schillovým z Osthofenu, a to za 2,4 mil. K. Sladovna v Tovačově byla nyní provozována pod firmou „*Mährische Export-Malzfabrik Carl und Otto Schill*“. Původní firma bratří Fürstů byla k roku 1942 zlikvidována.⁶⁶

Zastavme se ještě na chvíli u prodeje tovačovské sladovny. Celá procedura prodeje továrny, který byl jedním velkým podvodem, se odehrávala bez přítomnosti kohokoliv z Fürstů – ti byli nuceni pod nátlakem „pouze“ podepisovat již dopředu připravené dokumenty.⁶⁷ Fürstové Schillovy nikdy neviděli.⁶⁸ Finance, které měla rodina z prodeje obdržet, šly na obstavené účty. Z nich byly potom peníze převedeny na Náboženskou obec židovskou v Praze za účelem úhrady výloh s vystěhováním Ericha a Waltera do Šanghaje, na Umsiedlungskonto u Böhmische Escompte – Bank a na Ústřednu pro židovské vystěhovalectví. Podle výpisu účtu měla být Giovanně Montini, italské státní příslušnici, převedena na účty do Itálie částka 600 000 K a Filoméně 300 000 K. Z poválečných výpovědí však vyplývá, že se ani tyto transfery neuskutečnily.⁶⁹

O tom, jak rodiny Ericha a Waltera prožívaly období 1939–1942, máme pouze kusé zprávy. V roce 1940, kdy byli oba bývalí společníci pod silným tlakem okupačních orgánů, se Erich rozhodl, že se v zájmu záchrany svých dětí s Filoménou rozve-

66 ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Moravské vývozní sladovny Zikd. & Alex. Fürst, A V 183, kart. č. 154. Dále: Tamtéž, fond Mährische Export – Malzfabrik Carl und Otto Schill, A IX 149, kart. č. 189.

67 Kupní smlouvy dopředu připravovala Ústředna pro židovské vystěhovalectví. Smlouvy obsahovaly imaginární částky a skutečná cena měla být zaplacená až po prodeji sladovny. Tento „formulař“ musel židovský majitel vyplnit, nechat notářsky ověřit a vrátit. Smlouvy se pak převáděly do Vystěhovaleckého fondu. Koupě se také většinou uskutečňovaly hluboko pod reálnou tržní cenou objektu.

68 Rozhovor s Oldřichem Fürstem dne 18. května 2004.

69 ZA Opava, pobočka Olomouc, KS Olomouc, fond Finanční prokuratura Olomouc, sign. Fp 129, kart. č. 36. Dále osobní archiv Tomáše Fürsta (*1978, vnuk Ericha Fürsta), dopis adresovaný Okresnímu soudu v Kojetíně dne 11. 3. 1947.

de. K rozluce došlo 4. října 1940. Filoména potom převzala výchovu a výživu všech svých dětí. Alimenty, které měl Erich povinnost platit, chtěl získat z likvidace své firmy. Jednalo se o částku 1 mil. K. Po různých účetních machinacích a vytáčkách byl treuhänder Schenk ochotný přeposlat na účet Filomény částku 300 000 K. Zda ji měla možnost vůbec vybrat, nevíme. Po rozvodu žil Erich v ulici Zur Spitze (dnešní Jeremenkova) se svým synem Oldřichem. Proč tomu tak bylo, Oldřich dodnes neví. Přes den chodíval Erich pracovat na silnici. Filoména žila s Ingeborg a Tomášem na Grégrově ulici č. 9. Jejich životní situace nebyla dobrá. Walter s Irinou a Karlem až do osudného transportu bydleli na dnešním Horním náměstí. Nejstaršímu členu rodiny – Lauře se díky intervenci Atilia Montini, který uplácel italské úřady, podařilo dostat do Itálie a dožila v rodině své dcery Giovanny. Stejným způsobem se Atiliovi podařilo docílit, aby se Giovanna vyhnula transportu do koncentračního tábora.

Minimum informací se nám také dochovalo k provozu cvrčovské sladovny ve válečných letech. Sladovna v prvních letech války sladovala, vypovídá o tom např. počet zaměstnanců z kampaně 1940/1941, kdy je uváděno 5 úředníků, 9 stálých dělníků a 24 kampaňových.⁷⁰ Vzhledem k dalšímu válečnému vývoji bylo sladování u většiny sladoven zastaveno a pouze několika podnikům byl přidělen kontingent. Z objektů zastavených sladoven byly následně zřizovány sklady válečného materiálu. Cvrčovská sladovna nebyla výjimkou – od roku 1944 byly výrobní objekty sladovny užívány jako sklady firmy A.G. Chemisch – pharmazeutische Fabrik, Krakov a skladiště továrny pak využíval wehrmacht pro skladování lodiček.

Osvobození se sladovna dočkala pouze s menším poškozením způsobeným dělostřelbou. Mnohem horší následky zanechala válka v rodině Fürstů. Z koncentračních táborů se nevrátil Erich, Walter ani Karel.⁷¹ Hrůzu koncentračních táborů přežila pouze Walterova žena Irma, jež byla po válce odvezena Červeným křížem k rekonvalescenci do Švédska. Po svém návratu do Olomouce neměla nic, a tak žádala národní správu bývalé firmy *Moravské vývozní sladovny Carl u. Otto Schill* o vyplácení výživného. V roce 1947 ji bylo touto formou vypláceno 6 000 Kčs měsíčně. Výživné bylo chápáno jako výpůjčka, jež měla být splacena po vyřízení restitučního řízení. Irma byla první z rodiny, kdo se přihlásil o pozůstalost formou restitučního návrhu.⁷²

Filoména Fürstová⁷³ přečkala válku se svými dětmi v Olomouci, na Grégrově č. 9. Podobně jako v případě Irmy i Filoména žádala tehdejší národní správu o výplatu

70 Tamtéž, fond Moravské vývozní sladovny Carl u. Otto Schill, kart. č. 5.

71 Erich byl deportován do Terezína v červenci 1942. Odsud byl v září 1944 deportován do Osvětimi, kde jeho stopy mizí. Za den jeho úmrtí byl soudně stanoven 31. březen 1945, bez udání místa. Walter byl z Olomouce do Terezína odtransportován rovněž v červenci 1942. V prosinci 1943 odsud dorazil do Osvětimi, kde zahynul. Stejně jako u Ericha byl i v případě Waltera soudně stanoven den úmrtí – 1. duben 1945. Nejmladší Karel putoval se svým otcem až do Osvětimi, odkud byl odvezen do KL Schwarzhilde a poté do KL Sachsenhausen, kde pravděpodobně zemřel.

72 ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Moravské vývozní sladovny Carl u. Otto Schill, kart. č. 31. Dále rozhovor s Oldřichem Fürstem dne 18. května 2004, dále osobní archiv Tomáše Fürsta. Irma se na konci 40. let odstěhovala z Olomouce do Prahy, kde pracovala jako cizojazyčný korespondent. Z neznámých důvodů během restitučního řízení v roce 1954 stáhla svůj původní návrh. Zemřela v Praze během 70. let.

73 Filoména Fürstová se na konci 60. let legálně vystěhovala do Německa. Německá vláda poskytovala obětem holocaustu tzv. Wiedergutmachung, neboli jakési odškodnění. Museli ale být němečtí občané a museli se o něj přihlásit. Filoména tedy požádala o německé občanství, získala ho a vystěhovala se. Do ČSSR se vrátila po těžkém úrazu v roce 1986 a krátce na to zemřela. (rozhovor s Tomášem Fürstem jr. dne 23. května 2005).

výživného pro své tři nezletilé děti, jejichž poručníkem se po válce stal rodinný přítel Otakar Hegr. Doposud Filoména pobírala výživné na tři děti 1 200 Kčs měsíčně od Státního úřadu pro válečné poškozence v Brně. Její žádosti bylo vyhověno, národní správa jí vyplácela 1 200 Kčs na každé dítě, ovšem i zde bylo výživné chápáno jako výpůjčka.

Válku přežila bez úhony také Giovanna se svým mužem Atiliem, který během bojů na Sicílii přeběhl k anglické armádě a bojoval v jejích řadách. Nepřežil však jejich syn Alberto, člen partyzánské skupiny Avizani. Proto po válce Atilio nabídl Oldřichovi, aby odešel do Itálie a stal se jeho nástupcem ve firmě. Vlivem politických událostí v roce 1948 se však Oldřichovi nepodařilo vycestovat. Nejstarší z Erichových dětí – Ingeborg měla větší štěstí a v roce 1948 již byla ve Švýcarsku u své tety Rosy Fürst.⁷⁴

Sladovna v Tovačově-Cvrčově byla spravována národními správci už od května 1945. Postupem doby se zde vystřídalo několik správců jmenovaných Obchodní a živnostenskou komorou, Národním výborem v Olomouci a nakonec i ministerstvem výživy.⁷⁵ V listopadu 1946 podali Erich Fürst (zastoupen opatrovníkem JUDr. A. Horákem) a Giovanna Montini žádost o zrušení národní správy a o navrácení jejich majetku (Irma již svou žádost měla podanou). Národní výbor jim ovšem oznámil, že vyhláškou č. 5307 ze 4. října 1946 byly nemovitosti zapsané ve složce č. 511 katastrálního území v Tovačově (tj. sladovna, palírna, zahrady atd.) zkonfiskovány. Fürstové se tedy se svou žádostí obrátili na Okresní soud v Kojetíně, čímž započalo několikaleté soudní jednání. Pozůstalostní a restituční řízení probíhalo také u Okresního soudu v Olomouci a kromě obou soudních institucí se k němu vyjadřovaly JNV a KNV v Olomouci, Osidlovací úřad a Fond národní obnovy i ministerstvo financí.⁷⁶

Usnesením Okresního soudu v Kojetíně z 24. února 1949 (toto rozhodnutí potvrdil i Krajský soud v Olomouci dne 30. června 1949) byla kupní smlouva z 20. září 1940, kterou sladovnu získali Schillovi, prohlášena za neplatnou, neboť byla uzavírána pod nátlakem a za účelem arizování sladovny. Z rozhodnutí obou soudů vyplynulo, že se jednalo o neplatné právní jednání, a tím pádem náležely nemovitosti v Tovačově nadále rodině Fürstově.

Zatímco probíhalo soudní jednání, nabíraly politické události rychlý spád. Vyhláškou ministryně výživy ze dne 19. srpna 1948 (se zpětnou účinností k 1. lednu 1948) byla konfiskovaná majetková podstata podniku Moravské vývozní sladovny Carl u. Otto Schill znárodněna a začleněna do národního podniku Obchodní sladovny, n. p., Olomouc. Mimo znárodnění zůstala asi desetina všech tovačovských nemovitostí. Z jakého důvodu, nevíme.

74 Giovanna měla s Atiliem ještě dceru Silvii. Její rodina dodnes žije v Itálii. Ingeborg žije v USA a Oldřich s Tomášem dodnes bydlí v Olomouci.

75 ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Moravské vývozní sladovny Carl u. Otto Schill, kart. č. 1. Od května 1945 byli správci F. Toman, J. Zajíc a J. Smolka. Byli jmenováni ONV v Přerově. V srpnu 1945 jmenovala OŽK Olomouc správcem L. Dohnala a v září 1945 pověřil NV v Olomouci prozatímním vedením sladovny olomouckého advokáta JUDr. F. Losa. Na základě výměru NV v Olomouci z 21. září 1945 byla do Moravských vývozních sladoven zavedena národní správa a národním správcem byl pověřen JUDr. F. Los, který podnik spravoval až do května 1948, kdy národní správu převzaly Čsl. pivovary, n. p. Praha a tento stav trval až do vytvoření Obchodních sladoven, n. p. Olomouc.

76 Osobní archiv Tomáše Fürsta.

Celkové plány s tovačovskou sladovnou, již plně zapojenou do budovatelských plánů, nesměly být narušeny výsledky restitučního řízení, a proto se hledaly cesty, jak zpochybnit rozhodnutí obou výše uvedených soudů. Permanentní napadání státní a národní spolehlivosti Ericha a Waltera Fondem národní obnovy brzy přineslo své ovoce. V roce 1952 rozhodl JNV v Olomouci svým výměrem z 15. května, že oba bratři nemohli být považováni za státně a národně spolehlivé, kdyby zůstali naživu.⁷⁷ Toto rozhodnutí potvrdil i KNV v Olomouci.

Na základě výměru JNV se Lidový soud v Kojetíně usnesl na zamítnutí restituční žádosti obou bratrů, neboť k ní nebyli na základě státní nespolehlivosti oprávněni. Jejich podíly byly považovány za konfiskáty a jako takové byly znárodněny. Podíly Ericha a Waltera představovaly 6/8 restituovaných nemovitostí. Protože se jednalo o více než polovinu, propadal konfiskaci i spoluvlastnický podíl Giovanni, která měla nárok pouze na finanční náhradu ve „správním řízení podle zvláštních předpisů.“

Obchodní sladovny, n. p. Olomouc během restitučního řízení prodělaly několik reorganizací. Od 1. ledna 1950 došlo k rozdělení podniku na Obchodní sladovny I, n. p. Praha-Podbaba a Obchodní sladovny II, n. p. Olomouc Bělidla (od 1. ledna 1952 Moravské sladovny, n. p. Olomouc). Sem také patřila tovačovská sladovna. K 1. lednu 1953 však byly Moravské sladovny rozděleny na další čtyři dílčí podniky. Továrna v Tovačově náležela pod Hanácké sladovny, n. p. Prostějov-Vrahovská.⁷⁸ V této době záležitost restituce zcela utichla, aniž by byla řádně ukončena.

Tovačovská sladovna pak prošla už jen jednou reorganizací, a sice v roce 1958, kdy byly všechny sladovny na Moravě sloučeny do jednoho závodu – Moravských sladoven Prostějov (od roku 1960 Obchodních sladoven, n. p. Prostějov). Dalších reorganizací se sladovna už nedočkala, neboť 25. června 1969 vyhořela. Správa tohoto majetku byla poté převedena na ONV v Přerově, který ho odevzdal do trvalého užívání Velkonákupně spotřebních družstev v Praze.

Restituční snahy obnovili Fürstové v roce 1995, kdy požádali tehdejší Ministerstvo financí ČR o poskytnutí finanční náhrady podle §13 zákona 87/1991 Sb. o mimosoudních rehabilitacích. Po komplikovaném osobním i písemném jednání vyzvalo na počátku třetího milénia ministerstvo žadatele, aby předložili znalecký posudek té části majetku, která nebyla předmětem znárodnovacího procesu, s úmyslem poskytnout rodině finanční náhradu.⁷⁹ Celá záležitost je doposud v řízení.

77 Tamtéž, citace z daného výměru: „...Walter i Erich Fürst se při sčítání lidu v roce 1930 hlásili k německé národnosti a stále vystupovali jako Němci. S německou národností byli přihlášení také policejně a teprve pod vlivem měnící se politické situace se přihlásili policejně s českou národností. Na jejich národním charakteru tím ovšem nebylo nic změněno, takže jest oba uvedené považovati za osoby německé národnosti. ...bylo sice zjištěno, že jmenovaní zahynuli v koncentračním táboře, přesto však jest nutno považovat je za osoby státně nespolehlivé podle ustanovení § 5 zákona č. 128/46 Sb., poněvadž se jako podnikatelé hrubě provinili proti dělnické třídě českého národa, tím také proti českému národu.“

78 Archiv firmy Sladovny Soufflet ČR, a.s., Prostějov, arch. knihovna B, 179/12.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Fürsts: Geschichte einer mährischen Malzfabrikantenfamilie

Die Familie Fürst war eine bekannte Unternehmerfamilie. Der Begründer der Malzerzeugungstradition – Emanuel Fürst, kam nach Ungarisch Hradisch aus Bzenec 1852. Er war ursprünglich Kaufmann. 1870 hat er in Ungarisch Hradisch eine Malzfabrik gegründet, die während der weiteren Jahrzehnte im In – und Ausland bekannt wurde. In seinen Spuren sind die Söhne Sigmund und Alexander weitergegangen. 1919 haben die Brüder ihre geschäftlichen Aktivitäten nach Mittelmähren versetzt und von jetzt an war die Zentralkanzlei der Firma in Olmütz. In den 20er Jahren des 20. Jahrhunderts haben die „Mährischen Exportmalzfabriken Sigd. & Alex. Fürst“ aus drei Malzfabriken bestanden, und zwar in Ungarisch Hradisch, Tovačov und Čejč. Ferner hat die Firma in mehr als fünf Malzfabriken (z. B. in Brodek u Přerova) „lohn-gemalt“. Der Betrieb hat etwa 80 % des hergestellten Malzes ins Ausland exportiert. Nur 20 % waren für den inländischen Markt bestimmt.

Der wichtige Umbruch der Firmageschichte kam in den Jahren 1927–1928. 1927 wurde die Malzfabrik in Čejč verkauft und aus der Firma ist Alexander ausgetreten. 1928 ist Sigmund gestorben, dann ist die Malzfabrik in Ungarisch Hradisch niedergebrannt. Die „Mährischen Exportmalzfabriken Sigd. & Alex. Fürst“ haben weiter nur aus einer Fabrik bestanden, die nun Sigmunds Enkel – Walter, Erich und Johanna besaßen.

Ihr Unternehmen wurde durch die Okkupation und den 2. Wk unterbrochen. Die Malzfabrik wurde arisiert und die beiden Malzfabrikanten – Erich und Walter sind im Konzentrationslager Auschwitz umgekommen. Von den Gesellschaftern überlebte den Krieg nur Johanna, die zusammen mit der Gattin von Walter und den Erben von Erich die Restitution und das Nachlassverfahren eingeleitet hat. In der Prozess-verhandlung waren Erich und Walter – völlig absurd – als staatlich unzuverlässig bezeichnet, ihr Vermögen wurde für ein Konfiskat erklärt und dann verstaatlicht.

1995 wurde die Restitution des ursprünglichen Vermögens in Tovačov erneuert. Die Verhandlungen dauern bis heute.

Übersetzt von Ingeborg Fialová – Fürst

PhDr. Michael Viktořík
Katedra historie
Filizofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc

Příloha č. I

Pohled na Uherské Hradiště, v pozadí vpravo sladovna Moravských vývozních sladoven Zikl. & Alex. Fürst, pravděpodobně 20. léta 20. století.
(Slovácké muzeum v Uherském Hradišti)

Ideální veduta Uherskohradišské sladovny Zikl. & Alex. Fürst (vyobrazení vlevo), kterou firma užívala v druhém desetiletí 20. století. Za zmínku stojí skutečnost, že na tomto vyobrazení má sladovna dokonce čtyři hvozdy, což neodpovídá skutečnosti. Vpravo: vyobrazení Meštanského pivovaru v Uherském Hradišti, kde Fürstové příležitostně sladovali za mzdu.
(ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Moravské vývozní sladovny Carl u. Otto Schill, kart. č. 1)

Příloha č. II

Mezinárodně registrovaná ochranná známka fy Uherskohradištská sladovna
Zikl. & Alex. Fürst, 1911.

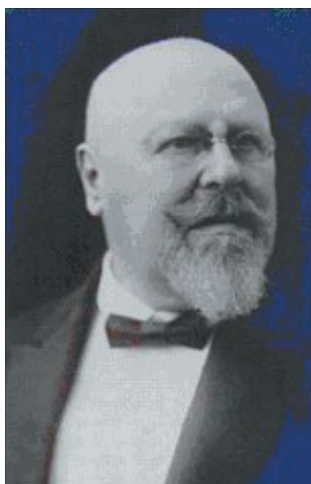
(ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Moravské vývozní sladovny Carl u. Otto
Schill, kart. č. 1)

Mezinárodně registrovaná ochranná známky fa Uherskohradištská sladovna
Zikl. & Alex. Fürst, 1914.

(Tamtéž)

Příloha č. III

Zikmund

Alexandr – „Šándor”

Walter a Irma

Erich, Filoména, Oldřich,
Ingeborg a Tomáš

POČÁTKY HISTORICKÉ PRÁCE FRANTIŠKA HRUBÉHO V DOBĚ STUDIÍ V OLOMOUCI

Lumír Dokoupil

František Hrubý, později profesor Masarykovy univerzity a ředitel Zemského archivu v Brně, prokázal hluboký zájem o dějiny své vlasti a hlavně o minulost severomoravského rodiště již v době gymnaziálních studií. Lásku k minulosti si strukovský rodák (narozen 21. 8. 1887) přinesl na studia na Slovanském gymnáziu v Olomouci již z rodinného prostředí.¹ Jako gymnazista se stal přispěvatelem Praskova *Selského archivu*, v roce 1904 v něm publikoval svůj první drobný příspěvek – kapitolu *O šatstvu* z knihy Šimona Lomnického z Budče z roku 1586, která byla znovu vydána v Olomouci v roce 1688.²

Zajímavé informace o počátcích historické práce Františka Hrubého poskytuje korespondence s jeho středoškolským profesorem Vincencem Praskem, která se dochovala v pozůstatostech obou osobností. Hrubý adresoval Praskovi po jeho pensionování v roce 1905 celkem 17 dopisů a dva korespondenční lístky (1906–1910).³ Třináct dopisů odeslal z Olomouce, tři z rodného Strukova, jeden dopis a dva korespondenční lístky z Prahy. Dopisy jsou projevem hluboké úcty k učiteli, vyjádřené i častým oslovením „Slovutný a vážený pane školní rado a učiteli můj zvláště laskavý“, přinášejí většinou informace o přípravě příspěvků pro *Selský archiv*, sběru historických pramenů, reagují na Praskovy žádosti o doplnění a zpřesnění materiálů pro *Selský archiv* i pro jeho vlastní studium; velmi bohaté osobní informace nalézáme ve dvou obsáhlých dopisech z dubna 1909, v nichž Hrubý objasňuje důvody odchodu z olomouckého semináře a v těžké životní situaci hledá u svého bývalého učitele pochopení a podporu.

Pozůstalost Františka Hrubého v Moravském zemském archivu v Brně⁴ poskytuje celkem deset korespondenčních lístků a čtyři dopisy, které mu zaslal Prasek z Napajedel. Zprvu jde většinou o stručná sdělení o přijetí příspěvků Hrubého pro *Selský archiv*, časem však zaměřují pozornost ochotného a zvědavého studenta k drobným, převážně heuristickým úkolům a k doplnění informací, které byly pro Praska v napajedelském ústraní nedostupné. I změna oslovení – „Milý Hrubý“ nahrazuje časem „Milý pane příteli“ – naznačuje upevnění kontaktů starého profesora s jeho bývalým žákem. Nejobsažnější jsou tři Praskovy dopisy z roku 1909, reagující na odchod Hrubého z Olomouce, především však osvětlující složitou situaci *Selského archivu*, která posléze přinutila jeho redaktora vydávání během osmého ročníku zastavit.

1 *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, 6. Ostrava 1996, s. 47.

2 *Instrukcí (naučení) mladému hospodáři*. Selský archiv (SA) 3, 1904, s. 59–60.

3 Zemský archiv v Opavě (ZAO), Pozůstalost Vincence Praska (Pozůstalost P.), inv. č. 207, kart. č. 3.

4 Moravský zemský archiv v Brně (MZA), Pozůstalost Františka Hrubého, inv. č. G 450, kart. č. 8.

Odborná historická práce mladého studenta se rozvíjela v úzké souvislosti s Praskovým pedagogickým a odborným působením. Praska – pedagoga poznal Hrubý jenom krátce jako sextán v posledním školním roce jeho aktivní činnosti na Slovanském gymnáziu v Olomouci 1904–1905, na jeho pedagogickou práci však i s odstupem času vděčně vzpomínal. Když Hrubý svého bývalého profesora v červenci 1907 informoval o průběhu a výsledcích maturitní zkoušky a děkoval mu i jménem ostatních maturantů ze třídy za vše, co jim „dobrého a milého prokázal“, neopomenul zdůraznit: „Třebas to byl jen rok, však na ten, jak každý z nás rád přiznává, bude vždy pamatovati, zvláště už proto, že pan rada se neomezoval pouze a jedině na slova knih, ale že ze svých bohatých vědomostí o naší milé vlasti nám mnoho a mnoho zajímavého sdělil a na mnohé nás upozornil, jak bohužel nám nikdo a nikdy nebyl učinil.“⁵ Později napsal, že Praskovo působení bude „klásti k nejlepším okamžikům života svého“ a vysoce oceňoval jeho „zápal i pro naši milou řeč českou.“⁶ Je příznačné, že penzionovaného Praska požádal jménem výboru Literární jednoty bohoslovců olomouckých o přednesení přednášky při sjezdu bohoslovců na Velehradě v roce 1908, na němž ten přislíbil vystoupení k tématu „Dějiny našich místních jmen vůbec a Velehradu zvláště.“⁷

Praskova vzdělanost, široký filologicko-historický základ, ale zejména rozsáhlé vlastivědné znalosti silně působily na hloubavého jinocha, přinášejícího si již z domova hluboké vlastenecké cítění. Odtud vyplývala jeho motivace k vlastivědné práci, jeho touha „co nejvíce vynášeti příspěvků, třebas i malých ku oslavě milé vlasti i celého národa.“⁸ V Praskovi spatřoval vzor národního pracovníka i historika, jak ukazuje jeho vyznání v dopise na závěr olomouckého pobytu při odchodu do Prahy: „...dopřáno-li mi bude studia šťastně tam přestáti,...chci věrným následovníkem býti Slovutnosti Vaší u vzdělávání dějin našeho lidu moravského a zasloužiti si názvu žáka Vaší Slovutnosti.“⁹

Pro počátky historické práce olomouckého středoškoláka podstatný byl hlavně Praskův odborný příklad. Hrubý se v korespondenci mnohokrát přihlašuje ke svému bývalému učiteli a vyznává svůj hluboký obdiv k jeho činnosti a dílu, nejúčinněji v dopise napsaném po maturitě v roce 1907: „Dobře jáť vím, že jedině Vám, pane rado, za to děkovati mám a činím tak tím raději, čím srdečněji jsem k Vám právě přilnul a čím více cítím, že Vaše spisy mě odchovávají a jsou mně školou, v níž se cvičím již od kolika let. – Však budiž mně to i mocnou vzpruhou zároveň a dokonalým pobádáním, abych sobě kdysi opravdově něčeho podobného zasloužil. A jakož již od mládí staly se mně dějiny vlastenecké takoměř nejmilejší potřebou, tak doufám, že nadšení pro zlatou a milou naši vlast není a nebude bublinou aneb planou frásí.“¹⁰

Prasek, který postrádal odborné historické školení, mnohokrát zdůraznil, že jeho cílem je především shromáždit „stavivo“, bohaté historické prameny, které zvláště

5 ZAO, Pozůstalost P., dopis 18. 7. 1907.

6 Tamtéž, dopis 4. 4. 1908.

7 MZA, Pozůstalost H., korespondenční lístek 15. 5. 1908.

8 ZAO, Pozůstalost P., dopis 15. 4. 1907.

9 Tamtéž, dopis 25. 4. 1909.

10 Tamtéž, dopis 2. 9. 1907.

ve venkovském prostředí rychle nenávratně mizely, a vytvořit tak základ pro další historický výzkum. A tento úkol přednostně sledoval i při založení *Selského archivu* v roce 1902, když uvedl, že jeho základním úkolem je „sbíráním skromných památek po Moravě a Slezsku a jich otiskováním zabránit, aby selský stav z dějin našeho českého národa vymazán nezůstal.“¹¹ A tímto směrem orientoval i svého žáka. Žádal jej, aby provedl soupis listin v olomouckém muzeu pro vesnice v okolí města,¹² zaměřil jeho zájem k dějinám rodné obce Strukova a vybízel jej, aby zjistil, „kterak ji začali stavěti a za jakých podmínek“,¹³ chválil ho za sběr tisků ze skalické tiskárny Škarnic-lů, na niž upozornil při své přednášce v Olomouci, ale především jej podněcoval, aby sbíral historické dokumenty v okolí rodiště.¹⁴

František Hrubý se tak ještě jako středoškolák stal od roku 1906 pravidelným spolupracovníkem *Selského archivu*. Jeho příspěvky jsou výsledkem pravidelného studia v olomouckém muzeu, zejména pokud šlo o staré tisky a listiny, ale hlavně pátrání po historických pramenech v terénu v širokém okolí rodiště. Již v pátém ročníku *Selského archivu* uveřejnil soupis 23 osad, pro něž našel listiny v olomouckém muzeu. Seznámil s jejich charakterem, obsahem i s dalšími dochovanými prameny (pamětní kniha, obecní počty aj.).¹⁵ Jeho jméno najdeme i v části přinášející různé historické drobnosti a kuriozity „Všehochuť“, v níž uveřejnil zprávu o zvýšení kominářské taxy olomouckým c. k. krajským úřadem v roce 1817.¹⁶

Zejména prázdnin po maturitě v roce 1907 využil Hrubý k pilnému sběru historických dokumentů v terénu, jak podrobně píše Praskovi v dopise z počátku září; navštívil řadu obcí v okolí Prostějova a Olomouce, hledal prameny u starostů obcí, místních učitelů, opisoval nápisy hlavně na kostelech, konfrontoval některé zjištěné skutečnosti s topografií Wolného, ale, jak poznamenal, „tímto však přece jsem ještě neustal se sháněti a mám leckdes ještě zamířeno.“¹⁷ S některými výsledky svého dalšího pátrání seznámil pak čtenáře *Selského archivu*, do jehož šestého ročníku připravil článek *Zpráva o prázdninové obchůzce po dědinských archivech okolo Šternberka a Unčova (!): v Žerotíně, Piňovicích (!), Štěpánově a Želechovicích*.¹⁸ I když výsledek, jak uvedl, „není tak kořistný, jakož jsem byl doufal“, získal hlavně v Žerotíně a Želechovicích cenný materiál i příslib spolupráce místních starostů a učitelů se *Selským archivem*.

Prázdninové pátrání po historických pramenech mu poskytlo materiál i pro další drobné příspěvky v tomto ročníku *Selského archivu*. Pamětní knihy Studence u Prostějova využil např. k informacím o dávkách z gruntů v roce 1687, podmínkách přijetí za souseda v obci v roce 1783, stavbě silnice v roce 1827 aj.,¹⁹ k tisku připravil *Po-*

11 Selský archiv (SA) 1, 1902, s. 1. K úloze SA srov. KUTNAR, František: *Praskův zájem o dějiny lidu*. Slezský sborník 48, 1950, č. 2–3, s. 217–226.

12 MZA, Pozůstalost H., korespondenční lístek 18. 5. 1906.

13 Tamtéž, korespondenční lístek 10. 12. 1906.

14 Tamtéž, korespondenční lístek srpen (?) 1906.

15 *Selské archivy*. SA 5, 1906, s. 191–193.

16 *Kominářská taxa zvýšena po vesnicích*. Tamtéž, s. 263.

17 ZAO, Pozůstalost P., dopis 2. 9. 1907.

18 SA 6, 1907, s. 18–20.

19 Tamtéž, s. 119–123.

20 Tamtéž, s. 195–196.

*řádek při bašení obně l. 1749 v Želechovicích u Unčova.*²⁰ Pro další příspěvky využil staré tisky ze skalické tiskárny Škarniclů, ať už jde o *Píseň o brozné povodni na panství Buchlouském, Velehradském i Bzeneckém dne 12. a 13. června l. 1825*,²¹ či *Nová píseň, když nedostatek chleba k očekávání jest*.²² Často se v tomto ročníku *Selského archivu* vyskytuje jméno Hrubého u drobných zpráv v oddíle „Všehochut“, většinou opět pramenného charakteru.²³

Po maturitě se František Hrubý rozhodl studovat bohosloví. Jak později psal Praskovi, nebyla to chudoba – jeho nezámožní rodiče pečovali ještě o šest nezaopatřených sourozenců, která ho přivedla do olomouckého semináře, ale především ideály, v nichž vyrůstal od útlého mládí, „jak je byl ve mně můj zvěčnělý dědeček živil a vypěstil.“²⁴ Věřil, že při studiu bohosloví bude mít zároveň dostatek času pro naplnění svých historických zájmů a Praskovi optimisticky sděloval: „...dosud jsem nikdy neopomíjel, neb alespoň, pokud mně možno bylo, hleděl neopomíjeti vlastiznaleckého ruchu, tak doufám, že tam mi zbude mnohá a mnohá volná chvíle, abych se mohl věnovati v klidu pilné práci a vzdělávání se.“²⁵

Korespondence s Praskem, řada příspěvků v *Selském archivu* i edice listin v jeho příloze „Listináři“ ukazují, že se snažil tento záměr všemožně naplnit. Již v prosinci 1907 adresoval Praskovi obsáhlý dopis, v němž se přihlašuje „se svými příspěvěčky do Selského archivu“,²⁶ především s článkem o skrýších na obilí za válek, napsaném podle vyprávění stařečka J. Odstrčila z Bílovic.²⁷ Praskovým příkladem byl přiveden ke studiu zaniklých osad, v dopise naznačuje obtíže při koncipování článku k této tematice se získáním pramenů i s jejich interpretací, konstatuje však zároveň, že „článeček byl mi dobrou školou a mocnou pobídkou, abych sobě všímal nejen dějin Piňovic vůbec, ale i zvl. dějin rodu pánů ze Sovince, látky to hrubě zajímavé.“²⁸ Hrubý, jak dokládá jeho podíl v „Listináři“ *Selského archivu*, pokračoval pilně ve sběru a prepisu listin pro obce z Olomoucka, na Praskovu žádost však pořídil též opisy moravskoostavských cechovních listin a spolu s prepisem „Novin o dobytí Nových Zámků“ je poslal Praskovi s poznámkou, aby vše přijímal „alespoň jako snahu teprve začátečníka.“²⁹ Slíbil další příspěvky pro *Selský archiv* a neopomenul zdůraznit, že získal „zejména pěkné a zajímavé české starožitné nápisy, většinou z německých již nyní vesnic severní Moravy.“³⁰

Jak vyplývá z dalšího dopisu, který zaslal Hrubý Praskovi v září 1908, i v tomto roce o prázdninách se nyní již mladý bohoslovec věnoval s nezmenšenou aktivitou vlastivědné práci.³¹ Redaktorovi *Selského archivu* adresoval řadu prací, které byly zčásti zařazeny okamžitě ještě do sedmého ročníku *Selského archivu*, zčásti až v ná-

21 Tamtéž, s. 118.

22 Tamtéž, s. 59–60.

23 Tamtéž, s. 64, 198, 262, 263.

24 ZAO, Pozůstalost P., dopis 25. 4. 1909.

25 Tamtéž, dopis 18. 7. 1907.

26 Tamtéž, dopis 2. 12. 1907.

27 *Skrýše za útrap válečných*. SA 7, 1908, s. 31–32.

28 ZAO, Pozůstalost P., dopis 2. 12. 1907.

29 Tamtéž, dopis 3. 3. 1908.

30 Tamtéž.

31 Tamtéž, dopis 2. 9. 1908.

sledujícím roce.³² Z vyprávění starých lidí – J. Odstrčila a I. Střídý – připravil článek o obtížích s vojáky při leženích na vesnicích, které byly odstraněny teprve stavbou kasáren,³³ publikoval i prameny získané z archivu obce Čechovic blízko Olomouce se zajímavou stížností poddaných vídeňskému dvoru na útlak vrchnosti – olomoucké dómské kapituly³⁴ a další zajímavosti v části „Všehochuť“. I další drobné články Hrubého v tomto ročníku *Selského archivu* jsou výsledkem hledání pramenů a snahy o dokumentaci života na venkově.³⁵

Z dopisu Hrubého Praskovi zároveň vyplývá, že stále přední oblastí zájmu nadějněho historika je studium zaniklých či dočasně pustých vsí na Olomoucku a na severní Moravě. Praskovi nabízí příspěvek pro historicko-topografický slovník, zpracovaný na základě soupisu statků kostela sv. Václava v Olomouci v roce 1580. Poznámka v dopise, že pojednává mj. „o onom Tassentalu u Dlouhé Loučky či Rybníčka, o němž jsme byli ještě před odjezdem z Uherského Hradiště na nádraží rozmlouvali“,³⁶ naznačuje i zde Praskovo působení na mladého bohoslovce, který této tematice věnoval pozornost i v dalším období.³⁷ V dopise z 19. prosince 1908 podrobně komentuje svůj nově připravený článek o zaniklých osadách, v němž konfrontoval pověst a historické zprávy o obci Závořice a studoval její zánik v důsledku zatopení, když se dostala do rukou Jiřího Tunkla z Brnička.³⁸ Na jaře 1909 studoval listiny Přívovských ze Sovince a z nich, především z listu z roku 1510 o dělení majetku, podával Praskovi informace o řadě pustých vsí na panství pro historicko-topografický slovník.

Mladý student, který vstupoval s velkými ideály do olomouckého semináře, byl poměrně velmi brzy trpce zklamán ve svých očekáváních. Již po ukončení prvního ročníku zazněl v dopise Praskovi náznak hluboké nespokojenosti: „...bohužel poměry naše dosavadní přehrubě a velmi vzdáleny jsou oněch, o jakýchž, aby pro nás byly, Slovnost Vaše nám byla o Velehradském sjezdu tak mile a krásně hovořila.“³⁹ V dubnu 1909 dospěl Hrubý k pevnému rozhodnutí opustit olomoucký seminář. Obsáhlým sedmistránkovým dopisem, vyjadřujícím hloubku jeho vnitřní krize, se obrátil na svého bývalého profesora: „Ku Vaší Slovnosti utíkám se, nemaje nikoho, jemuž bych mohl s větší důvěrou si postesknouti a snad hledati i utěšení a povzbuzení ve stavu mém, kterému tak málokdo dovede z okolí mého porozuměti a jej chápati. – Loučím se s bohoslovím a po trpkých zkušenostech a po strastném duševním boji opouštím místo, jež půldruhého roku nedopřává mi klidu a pokoje ani spokojenosti – rozhrán a zmaten.“⁴⁰ Je si vědom svého obtížného postavení, skutečnosti, že bude muset „sám životem se protloukati“, ale je pevně rozhodnut odejít, aby mohl studovat v Praze na univerzitě historii. Obrací se proto i na Praska se žádostí o doporučující listy jeho přátelům v Praze, aby tam mohl získat nějakou práci, především opisování pramenů v archivech či v muzeu.

32 Hlavně obsáhlejší článek *Vojny a selský lid před 200 léty. (Vojenské útraty obce Šumvaldu blíž Unčova)*. SA 8, 1909, s. 61–68.

33 *Paměti o vojácích na ležení*. SA 7, 1908, s. 179–191.

34 *Z archivu Čechovic u Olomouce*. Tamtéž, s. 181–182.

35 Např. *Z věžové bání Želechovské. Paměti z let 1700–1754*. SA 7, 1908, s. 44–55.

36 ZAO, Pozůstalost P., dopis 2. 9. 1908.

37 Tamtéž, dopis 19. 12. 1908 a 18. 4. 1909.

38 *Závořice u Zábřeha města*. SA 8, 1909, s. 122–125.

39 ZAO, Pozůstalost P., dopis 2. 9. 1908.

Šestistránkový dopis Praskův ukazuje, že byl rozhodnutím svého bývalého žáka velmi překvapen a zaskočen. Nabádal jej, aby vytrval aspoň do ukončení druhého ročníku a poskytl mu čas, aby mu „...nějakou existenci možnou zajistil pro příští studijní rok.“⁴¹ Poukazoval, že Hrubý přeceňuje jeho vliv v Praze, a zároveň naznačil svou obtížnou situaci se zajištěním synů i problémy s vydáváním *Selského archivu*; uvedl, že „...s naším archivem máme veliký malér, máme již čtvrtou administraci – a ta snad teprve uvede věc do pořádku, aby se mohly honoráře řádně platiti.“ Věřil, že po vyřešení nesnází s vydáváním *Selského archivu* bude moci Hrubému na studia pravidelně přispívat za moravica z českého muzea.

Dopis psaný Hrubým hned v následujícím dni dokládá nezvratnost jeho rozhodnutí, které učinil až po dlouhém vnitřním zápase, ale zároveň se zvážením všech okolností. Praskův názor o možnostech působení a práce po vysvěcení odmítl s pokukem, „že dnes neví se ani zdaleka, jak zvláštní směr nyní vládne v ústavu tom a nejenom v ústavu, nýbrž i v rozhodujících kruzích kněžských, jaké smýšlení jest o práci kněží, kteří dosud horlivě zabývají se např. historií.“⁴² Uvádí, že právě nyní jednomu z nejhrošlivějších přispěvatelů *Selského archivu* z řad kněží je tato činnost vytýkána jako důvod zanedbávání kněžských povinností. Praska ubezpečuje, že je pro nejbližší dobu zabezpečen a tři semestry z bohosloví mu budou zapsány. Pevnost jeho rozhodnutí dokumentují slova: „Jde o život, celý život a tu vím dle dosavadních zkušeností, že bych žil uboze a příliš trdně.“

Již počátkem května se ozval Hrubý Praskovi z Prahy dvěma korespondenčními lístky. Na jednom mu posílal přepis listiny Voka a Heralta Pňovských ze Sovince z roku 1510, na druhém připravil stručný komentář k této listině a sdělení, že pro *Selský archiv* připravuje loděnické listiny. Praska informoval, že v Praze poslouchá historii a zeměpis, a poznamenal, že je „vědomím posilován, že ani rodiče moji v té věci proti mně se nestaví.“⁴³

I po přechodu do Prahy hodlal Hrubý pokračovat v další spolupráci se *Selským archivem*. V říjnu 1909 psal Praskovi, že při studiu o prázdninách v archivu v Kroměříži s upřímnou radostí četl ve druhém čísle *Selského archivu* „prohlášení ono proti porůzným zprávám v časopisech prosakujícím o zániku Selského archivu“,⁴⁴ a informoval ho o obtížích se získáním Selského archivu v Praze. Nabádal, aby administrace tento nedostatek napравиła, „aby se v Praze vědělo přece, že Sel. archiv dále půjde na své pouti a aby nebyla příčina z toho v Hist. klubu souditi, že náš Sel. archiv nevychází neb padá!“ Vyjádřil spokojenost se svým studiem a ubezpečil Praska, že materiální problémy „...laskavostí a postaráním p. prof. Dra Č. Zíbrta byly odstraněny.“ Zároveň opravil svůj mylný údaj o úmrtí Jiřího Tunkla z Brníčka v zasláném článku o Závořicích.

Poslední Praskův dopis, jímž reagoval na list nyní již filozofa Hrubého z Prahy, dokumentuje zajímavě především problémy, do nichž se dostal *Selský archiv*.⁴⁵ Ad-

40 Tamtéž, dopis 25. 4. 1909.

41 MZA, Pozůstalost H., dopis 27. 4. 1909.

42 ZAO, Pozůstalost P., dopis 28. 4. 1909.

43 Tamtéž, dva korespondenční lístky 8. 5. 1909.

44 Tamtéž, dopis 25. 10. 1909.

45 MZA, Pozůstalost H., dopis s. d.

ministrace časopisu byla bez redaktorova vědomí přeložena do Brna, což ten přijal dotčeně, ale s nadějí, protože „...čím více redakce se přičiňovala – podivné adm. vedení náš časopis ubíjelo a ničilo.“ Zklamane však konstatuje, že jeho soupisy honorářů zůstávají bez odpovědí a tiskárna zatím nic nesázela. Prasek vítá, že se Hrubý seznámil s prof. Zíbrtem, u něhož v muzeu bude mít k dispozici hojnou historickou literaturu a získá cenné rady. Zároveň však ubezpečuje, „že ta předběžná práce, kterou... pro Selský archiv konal, Vám posloužila, a kdyby ne v jiných příčinách, tedy v tom, že Jste se naučil listiny čísti a zvláště že Jste podrobnými historickými zprávami si osvojil vědomosti zdánlivě nepatrné, ale předce ceny značné; ...za druhé jako přírodopisec bez lupy jest slepcem, dějepisec bez místopisných vědomostí není pravým dějepiscem.“

Citované články z osmého ročníku *Selského archivu* a několik drobných příspěvků, hlavně v oddíle „Všehochuť“, završují počáteční etapu publikační aktivity nadějného historika.⁴⁶ Posledním dokladem kontaktu obou osobností je přání Františka Hrubého k Praskovým jmeninám v dubnu 1910. Pražský student zároveň uvedl, že vzpomíná často na *Selský archiv*, pro nějž má „několik velmi zajímavých kusů ze zemského archivu.“⁴⁷ Svému bývalému profesorovi zároveň děkuje, „že nyní při své seminární práci (Postavení Slezska k Polsku za Karla IV.) mohu s prospěchem užívatí hojných prací Vašich věnovaných právě Slezsku.“ Oprávněně se však obával, že příspěvky pro *Selský archiv* by Praskovi zasílal již marně. Osmý ročník *Selského archivu* v roce 1909 byl poslední, který Prasek redigoval, pro finanční obtíže musel jeho vydávání přerušit a podle pozdějšího údaje teprve v roce 1913 jej z „piety k památce Praskově“ dokončil na své náklady kaplan v Popovicích A. Kratochvíl.⁴⁸ V následujícím ročníku, vydaném až v době první světové války, již jméno Františka Hrubého nenacházíme.

Zastavení *Selského archivu*, Praskova těžká choroba i nové úkoly a zaměření Hrubého v letech pražského studia ukončily dřívější kontakty. Úzký vztah k bývalému učiteli prezentoval však František Hrubý po Praskově úmrtí nekrologem v *Českém časopisu historickém*, kde vyzvedl zejména jeho buditelskou činnost, která ho přivedla od filologie k historii.⁴⁹ Poukázal na jeho přínos v oblasti dějin právních, hospodářských i topografických studií a zdůraznil, že právě „Selský archiv jest nejzajímavějším plodem jeho neúnavné, podnětuplné a organisatorské činnosti, s jakou dovedl získávat a seskupiti nejširší kruh pomocníků a přátel selské minulosti.“⁵⁰ Když však byl na stránkách *Časopisu Matice moravské* zveřejněn velmi kritický Pražákův nekrolog,⁵¹ byla snaha Hrubého o jeho korekci na stránkách *Českého časopisu historického* jeho redaktorem Josefem Pekařem odmítnuta.⁵²

46 *Dlubonice u Přerova I. 1750 žalují na vrchnost*. SA 8, 1909, s. 80–82; *Radostné noviny*. Tamtéž, s. 94–96; *Obně v Mor. Loděnici, Holici a Tážalích*. Tamtéž, s. 97; *Rozsah jitra (jochu) pole a jitra rybníka r. 1547*. Tamtéž, s. 97–98; *Ku tradici o starých kamenných křížích*. Tamtéž, s. 98.

47 ZAO, Pozůstalost P., dopis 4. 4. 1910.

48 SA 9, 1914, obálka s. 2.

49 Český časopis historický 19, 1913, s. 137–138.

50 Tamtéž, s. 138.

51 Časopis Matice moravské 37, 1913, s. 357–372.

52 ZAO, Pozůstalost Josefa Zukala, inv. č. 85, korespondence s F. Hrubým, dopis 18. 11. 1913.

SUMMARY

The Beginnings of František Hrubý's historical work during his studies in Olomouc

The article informs about the beginnings of František Hrubý's historical work during his studies at the Slavic Secondary School (Slovanské gymnázium) and in the theological seminary in Olomouc. Hrubý later became professor at Masaryk University and head of the Provincial Archive (Zemský archiv) in Brno. The article stresses the influence of family background that stimulated his interest in history, and particularly the significant pedagogical and professional influence of his high school professor, Vincenc Prasek. It was in Prasek's *Selský archiv* that the young student published all his contributions between 1904 and 1909.

The study is based particularly on the analysis of the letters exchanged by the two personalities.

Translated by Andrea Holešová

Prof. PhDr. Lumír Dokoupil, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Ostravská univerzita
Reální 5
701 03 Ostrava 1

NĚMECKÉ OBYVATELSTVO V ČESKÝCH ZEMÍCH PO ROCE 1945
(Česká historiografie v minulém desetiletí a mezinárodní kontext)

Tomáš Staněk

Stejně jako v jiných oblastech historického výzkumu znamenaly zásadní společensko-politické změny na přelomu let 1989/1990 rovněž zahájení nové etapy bádání o tzv. německých tematikách, jejich místu a úloze v českých dějinách. Pád ideologických bariér, postupné zpřístupnění archivních fondů a také rozvoj spolupráce českých a německých historiků vytvořily předpoklady pro vytipování a promýšlení stěžejních úkolů při zpracování dosud málo známých, nedostatečně objasněných nebo dříve více či méně zkresleně interpretovaných otázek vývoje česko-německých vztahů. Do centra pozornosti se v návaznosti na diskuse vedené v exilu a v disidentním prostředí v 70. a 80. letech dostaly záhy zejména problémy spojené s hodnocením tragickými momenty poznamenaného vyústění česko-německého soužití od sklonku třicátých do druhé poloviny čtyřicátých let 20. století.¹

Historické proměny česko-německého poměru, zvláště jejich v historické paměti obou společenství potlačené, resp. selektivně reflektované stránky, byly českou historiografií oprávněně vnímány jako terén s řadou „bílých míst“, kterým je třeba věnovat náležitou pozornost.² Východiska, průběh a důsledky po válce přijatého způsobu řešení německé (sudetoněmecké) otázky se nejen zařadily mezi priority historických analýz, ale staly se současně v souvislosti s aktuální podobou vztahů mezi Československem (následně Českou republikou) a sjednoceným Německem,

- 1 SROV. ČERNÝ, B. – KŘEN, J. – KURAL, V. – OTÁHAL, M. (ed.): *Češi – Němci – odsun. Diskuse nezávislých historiků*. Praha 1990; viz též BETHKE, S.: *České a slovenské blasy k odsunu sudetských Němců*. In: *Proměny*. Čtvrtletník Československé společnosti pro vědy a umění, roč. 28, 1991, č. 4, s. 61–71; GRÜNWALD, L.: *Wir haben uns selbst aus Europa vertrieben. Tschechische Selbstkritik an der Vertreibung der Sudetendeutschen*. München 1985; ALEXANDER, M.: *Die tschechische Diskussion über die Vertreibung der Deutschen und deren Folgen*. In: *Bohemia*, Bd. 34, 1993, Heft 2, s. 390–409; ABRAMS, B. F.: *Morality, Wisdom and Revision. The Czech Opposition of the 1970s and the Expulsion of the Sudeten Germans*. In: *East European Politics and Societies*, Vol. 9, 1995, No. 2, s. 234–255; MLYNÁŘIK, J.: *Čeští a slovenští disidenti a německá otázka v letech 1969–1988*. Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku, roč. 14, 1998, č. 82, s. 118–126; TÝŽ: *Causa Danubius*. Praha 2000.
- 2 KŘEN, J.: *Bílá místa v našich dějinách?* Praha 1990; TÝŽ: *Die Vergangenheit bei Tschechen und Sudetendeutschen*. In: *Bohemia*, Bd. 34, 1993, Heft 2, s. 381–389. Těž STANĚK, T.: *Die Aussiedlung der Deutschen aus der Tschechoslowakei – ein Thema geschichtlicher und nationaler Selbstfindung*. In: *Ztracené dějiny aneb „Ziemie Odzyskane“? Verlorene Geschichte oder „Wiedergewonnenes Land“?* Sympozium konané 13.–14. března 1991 k otázce vztahů Čechů, Slováků a Poláků k Němcům. Praha 1992, s. 11–22.

aktivitami sudetoněmeckých krajanských uskupení a děním na domácí scéně tématem širšího společenského diskurzu, jehož peripetie zachycovala také co do kvality předváděných výkonů značně rozrůzněná publicistika. Historická látka začala působit jako neopomenutelné „politikum“ a s menšími či většími obměnami jím zůstala po celá devadesátá léta až doposud.³ Postoje veřejnosti k historickým událostem spojeným s odsunem Němců byly také speciálně sledovány sociologickými šetřeními a různými anketami.⁴ Určité napětí mezi tendencemi k „politizaci“ tématu na jedné a jeho „historizaci“ na druhé straně je stále zřejmé. V českém diskurzu minulých let byla rovněž patrná dichotomie mezi „odborným“ (historickým) a „etizujícím“ přístupem k této látce, jak naposledy ve svém příspěvku ukázali Michal Kopeček a Miroslav Kunštát.⁵

Významným impulzem pro historický výzkum problematiky bylo nepochybně ustavení Společné československo-německé (po rozpadu Československa Česko-německé a Slovensko-německé) komise historiků v roce 1990. Z její iniciativy došlo k rozšíření a prohloubení vědecké spolupráce a k badatelským počínům, jež vedly k cenným výsledkům. Šlo zejména o sborníky příspěvků z jednání pravidelně pořádaných konferencí (v průběhu 90. let jich vyšlo celkem osm, období po roce 1945

- 3 Viz například ŠKORPIL, P.: *Die Lage der Deutschen in den böhmischen Ländern 1945–1948 in zeitgenössischen Urteil der tschechischen Intellektuellen*. In: SEEWANN, G. (ed.): *Minderheitenfragen in Südosteuropa*. München 1992, s. 327–333; *Fórum o sudetoněmecké otázce s příspěvky k úvodnímu textu Bohumila Doležala*. Soudobé dějiny, roč. I, 1994, č. 2/3, s. 236–292; BURCHER, T.: *The Sudeten German Question and Czechoslovak-German Relations since 1989*. London 1996; DOLEŽAL, B.: *Vybnání či odsun? Střední Evropa*. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku, roč. 11, 1995, č. 53, s. 34–38; TÝŽ: *Nesamozřejmě politika*. Praha 1997; PITHART, P. – PŘÍHODA, P. (ed.): *Čítanka odsunutých dějin*. Praha 1998; MANDLER, E.: *Nebát se a nekrást. Výběr ze statí a článků z let 1995–1998*. Praha 1998; TÝŽ: *Češi i Němci. Legendy, spory, realita*. Praha 2001; STANĚK, T.: *Odsun nebo vybnání?* In: KOSCHMAL, W. – NEKULA, M. – ROGALL, J. (ed.): *Češi a Němci. Dějiny – kultura – politika*. Praha – Litomyšl 2001, s. 234–239. Srov. k tomu rovněž příslušné položky v bibliografických soupisech *Vysídlení Němců z Československa. Výběrová bibliografie literatury z let 1945–2001*. Zprac. S. ROHLÍKOVÁ. Soudobé dějiny, roč. IX, 2002, č. 1, s. 168–193; *Vysídlení Němců a jeho reflexe v současných česko-německých vztazích. Výběrová bibliografie článků z časopisů a sborníků vydaných v letech 1990–2001*. Zpracovala V. BREŇOVÁ. In: Tamtéž, 2002, č. 2, s. 348–376.
- 4 Např. HOUŽVIČKA, V.: *Sudetoněmecká otázka v názorech a postojích obyvatel českého pobraní. Praha 1996*; TÝŽ: *Sudetoněmecká otázka a vztahy Čechů k Německu. Hlavní výsledky sociologických výzkumů v letech 1996–1999*. In: *Mezinárodní vztahy*, 2000, č. 4, s. 94–102; HOUŽVIČKA, V. – ZICH, F. – JEŘÁBEK, M.: *Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatelstva českého pobraní s Německem*. Ústí nad Labem 1997; ŠMIDOVÁ, O.: *Němci v českém, Češi v německém zrcadle*. In: KOSCHMAL, W. – NEKULA, M. – ROGALL, J. (ed.): *Češi a Němci*, s. 226–234.
- 5 KOPEČEK, M. – KUNŠTÁT, M.: „Sudetoněmecká otázka“ v české akademické debatě po roce 1989. In: *Soudobé dějiny*, roč. X, 2003, č. 3, s. 293–318.
- 6 Viz BIMAN, S.: *Společná komise historiků*. In: KOSCHMAL, W. – NEKULA, M. – ROGALL, J. (ed.): *Češi a Němci*, s. 326–332; SVOBODNÝ, P.: *Informace o společných (mezinárodních) komisích historiků*. In: *Český časopis historický*, roč. 99, 2001, č. 3, s. 659–666. Poválečného vývoje se týkaly příspěvky v následujících, vždy paralelně v české (slovenské) a německé jazykové verzi vydaných sbornících: ŘEZANKOVÁ, I. – KURAL, V. (ed.): *Cesta do katastrofy. Československo-německé vztahy 1938–1947*. Praha 1993 (BRANDES, D. – KURAL, V. (ed.): *Der Weg in die Katastrophe. Deutsch-tschechoslowakische Beziehungen 1938–1947*. Essen 1994); KOVÁČ, D. – KRÉN, J. – LEMBERG, H. (ed.): *V rozdělené Evropě. Češi, Slováci, Němci a ich štáty v rokoch 1948–1989*. Bratislava 1998; TÍŽ (ed.): *Im geteilten Europa. Tschechen, Slowaken und Deutsche und ihre Staaten 1948–1989*. Essen 1998; BRANDES, D. – IVANIČKOVÁ, E. – PEŠEK, J. (ed.): *Vynútený rozchod. Vybnanie a vysídlenie z Československa 1938–1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Juhosláviou*. Bratislava 1999; TÍŽ (ed.): *Erzwungene Trennung. Vertreibungen und*

byly věnovány tři z nich).⁶ Z podnětu komise vznikl také obsáhlý soupis archivních pramenů k dějinám Němců v českých zemích a na Slovensku a první společný, koncepčně sladěný stručný nástin česko-německých dějin od poloviny 19. století.⁷ Komise zaujímalá stanoviska k obecnějším otázkám česko-německých vztahů i k některým dílčím, leckdy kontroverzním problémům týkajícím se poválečných osudů německého obyvatelstva (např. k vyčíslení tzv. odsunových ztrát nebo k hodnocení dekretů prezidenta republiky).⁸

Když se historik Jaroslav Kučera v první polovině devadesátých let zamýšlel nad stavem dosavadního zpracování „konfliktního soužití“ Čechů a Němců v nejnovějších dějinách se zvláštním zřetelem k produkci zaměřené na odsun a s ním související skutečnosti,⁹ bylo již k dispozici několik souhrnných, syntetizujících prací (Jana Křena, Václava Kurala, Tomáše Staňka), které v hlavních obrysech zachycovaly celkový obraz jednotlivých kapitol vývoje česko-německých vztahů od konce 18. století až do konce 80. let minulého století.¹⁰ Kučerův přehled si všiml i řady dalších příspěvků, jež svědčily o tom, že „odsunová problematika“ k sobě připoutává mimořádnou pozornost. Počet publikovaných prací, jež vycházely z výsledků základního výzkumu, ale také obecněji laděných úvah a někdy i polemicky vyhocených textů, se násobil v neobvykle rychlém tempu. Ve většině případů lze tuto literaturu považovat za přínosnou jak po faktografické či metodické stránce, tak co do formulací přístu-

Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938–1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien. Essen 1999. Výběr z publikací vydaných péčí Česko-německé a Slovensko-německé komise historiků představuje sborník HOENSCH, J. K. – LEMBERG, H. (ed.): *Begegnung und Konflikt. Schlaglichter auf das Verhältnis von Tschechen, Slowaken und Deutschen 1815–1989.* Bundeszentrale für politische Bildung. Essen 2001.

- 7 *Soupis archivních pramenů k dějinám Němců v České a Slovenské republice.* Z pověření české části Česko-německé komise historiků připravil k vydání V. BABIČKA. Sv. 1–10. Praha 1993–1995; *Konfliktgemeinschaft, Katastrophe, Entspannung. Skizze einer Darstellung der deutsch-tschechischen Geschichte seit dem 19. Jahrhundert. Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. Náčrt výkladu německo-českých dějin od 19. století.* Hrsg. von der Gemeinsamen deutsch-tschechischen Historikerkommission. vydala Společná česko-německá komise historiků. München 1996 (samostatné české vydání Praha 1996).
- 8 *Stanovisko Společné česko-německé komise historiků k odsunovým ztrátám. Stellungnahme der Gemeinsamen deutsch-tschechischer Historikerkommission zu den Vertreibungsverlusten.* In: Soudobé dějiny, roč. III, 1996, č. 4, s. 600–603; *Prohlášení Česko-německé komise historiků k „Benešovým dekretům“* (16. 3. 2002). In: Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948. Sestavil kolektiv autorů. Praha 2002, s. 263–264. Srov. též KOPEČEK, M. – KUNŠTAT, M.: „Sudetoněmecká otázka“, s. 305 an.
- 9 KUČERA, J.: *Česká historiografie a odsun Němců. Pokus o bilanci čtyř let.* In: Soudobé dějiny, roč. I, 1994, č. 2/3, s. 365–373. Souhrnný přehled stěžejních témat a výkonů obou národních historiografií v delším časovém úseku podali o něco později „zrcadlově“ Jan KŘEN (*Poválečná německá historická literatura o českých zemích.* In: KOVÁČ, D. – KŘEN, J. – LEMBERG, H. (ed.): *V rozdělené Evropě*, s. 125–155) a Ferdinand SEIBT (*Nemci v české historiografii 1945–1990.* In: Tamtéž, s. 157–170).
- 10 KŘEN, J.: *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918.* Praha 1990; KURAL, V.: *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938).* Praha 1993; TÝŽ: *Místo společenství – konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938–1945).* Praha 1994; STANĚK, T.: *Odsun Němců z Československa 1945–1947.* Praha 1991; TÝŽ: *Německá menšina v českých zemích 1948–1989.* Praha 1993. První obsáhlejší monografie o bezprostředně poválečném období v českém pohraničí (včetně zmínek o průběhu tzv. divokého odsunu německého obyvatelstva), která se opírala o poznatky získané studiem archivních pramenů a nebyla již tolik zatížena ideologickými klišé, vyšla ještě před listopadem 1989 (BIMAN, S. – ČILEK, R.: *Poslední mrtví, první živí.* Ústí nad Labem 1989).

pů k látce a předkládaných závěrů. Před nedávnem sestavené výběrové bibliografie k problematice vysídlení německého obyvatelstva uvádějí pro období let 1990–2001 více než 200 samostatných publikací (monografií, sborníků, memoárů, svědectví, deníků, edic dokumentů, dílčích bibliografií apod.) včetně zatím nezveřejněných, převážně studentských prací, z toho více než 100 od českých autorů, resp. vydaných v českém jazyce. Pokud jde o články v časopisech a sbornících, bylo ve stejném období zaznamenáno přes 300 položek, z toho kolem 250 v češtině. Rozsah a intenzitu zájmu o dané téma potvrzují rovněž další obdobné soupisy.¹¹

Kromě knih věnovaných okolnostem a průběhu vysídlení Němců a charakteristice jejich tehdejších životních podmínek v celostátním měřítku¹² vznikl v uplynulých deseti letech nemalý počet studií a článků, které se zabývaly „fenomémem odsunu“ také s důrazem na specifické postavení některých skupin německého obyvatelstva (antifašistů, národnostně smíšených rodin, německy hovořících Židů nebo osob s „nevyjasněnou“ etnickou identitou). Přístupné bibliografie zachycují desítky takto koncipovaných příspěvků zveřejněných v domácích i zahraničních periodikách

- 11 Viz pozn. č. 3 – Soudobé dějiny, roč. IX, 2002, č. 1 a 2. Švýcarský doktorand Mgr. Adrian von Arburg uvádí ve své obsáhlé bibliografii prací a příspěvků publikovaných od konce 40. let k otázkám nuceného přesídlování obyvatelstva a znovuosídlování „uvolněného území“ ve středoevropském prostoru téměř 3 500 titulů, z nichž se nejméně 800 (v českém a německém jazyce) zevrubněji zabývá problematikou hromadných poválečných migrací obyvatelstva v Československu. Viz ARBURG, A. von: *Auswahlbibliographie zur tschechoslowakischen Siedlungspolitik in den Jahren 1945–1950 und zur Entwicklung der sudetendeutschen Herkunftsgebiete nach dem Zweiten Weltkrieg*, 247 str. rkp. Jde vlastně o permanentně doplňovanou přílohu k diplomové práci *Osídlování. Die Besiedlung der Grenzgebiete der Böhmisches Länder 1945–1950. Forschungsstand und ausgewählte Probleme*. Diplomarbeit. Universität Wien 2001. Speciální *Arbeitsbibliographie zur Geschichte von Vertreibung und Aussiedlung der Deutschen aus den böhmischen Ländern bzw. der Tschechoslowakei (in Auswahl)*, kterou na internetu vede Robert Luft z mnichovského Collegia Carolina, zaznamenala podle stavu ze začátku roku 2003 celkem přes 170 prací a příspěvků českých autorů, které byly zveřejněny po roce 1989, z toho 30 v německém jazyce (<http://www.collegium-carolinum.de/doku/lit/bibl-vertreibung.htm>).
- 12 Srov. např. STANĚK, T.: *Perzekuce 1945. Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu – srpnu 1945*. Praha 1996 (německy *Verfolgung 1945. Die Stellung der Deutschen in Böhmen, Mähren und Schlesien /außerhalb der Lager und Gefängnisse/*. Wien – Köln – Weimar 2002); TÝŽ: *Tábory v českých zemích 1945–1948*. Opava 1996.
- 13 Viz bibliografie v pozn. č. 3 a 11. Vedle výše uvedených publikací vzniklých z iniciativy Společné česko-německé (slovensko-německé) komise historiků lze výběrově zmínit alespoň některé v tuzemsku nebo v cizině zveřejněné (česky, německy, případně souběžně v obou jazycích) sborníky: *Ztracené dějiny aneb „Ziemie odzyskane“? Verlorene Geschichte oder „Wiedergewonnenes Land“?* Praha 1992; KAISEROVÁ, K. (ed): *Čechy a Sasko v proměnách dějin. Böhmen und Sachsen im Wandel der Geschichte*. Ústí nad Labem 1993; JAHN, M. (ed): *Die Sudetendeutschen in Nordböhmen. Situation nach 1918, Vertreibung in die Sowjetische Besatzungszone und Ankunft in Sachsen 1945/1946*. Dresden 1993; TÝŽ (ed.): *Sachsen – Böhmen – Schlesien. Forschungsbeiträge zu einer sensiblen Grenzregion*. Dresden 1994; WINKELBAUER, T. (ed): *Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich. Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte*. Hahn 1993; HEUBERGER, V. – KOLAR, O. – SUPPAN, A. (ed): *Nationen, Nationalitäten, Minderheiten. Probleme des Nationalismus in Jugoslawien, Ungarn, Rumänien, der Tschechoslowakei, Bulgarien, Polen, der Ukraine, Italien und Österreich 1945–1990*. München 1994; *Odsun – die Vertreibung der Sudetendeutschen. Begleitband zur Ausstellung*. Veröffentlichung des Sudetendeutschen Archivs. München 1995; *Přemysl Pitter: Život – dílo – doba*. Vyd. Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Spolek MILIDU Curych a Nadace Přemysla Pittra a Olgy Fierzové. Praha 1996; KOMLOSYOVÁ, A. – BŮŽEK, V. – SVÁTEK, F. (ed): *Kultury na hranici. Kulturen an der Grenze*. Waidhofen an der Thaya 1995; KURAL, V. a kol. (ed.): *Studie o sudetoněmecké otázce*. Praha 1996;

a sbornících z mezinárodních vědeckých konferencí a seminářů,¹³ případně dalších podobných akcí (např. česko-německých setkání v Jihlavě).¹⁴ Poznání poválečných událostí provázejících dramatický rozchod s Němci pokročilo výrazně kupředu, a to v podstatné míře také díky studiu stále ještě nikoliv uspokojivě využívaných archivních pramenů. Pokud jde o osvětlení celostátních souvislostí, sehrály důležitou úlohu mj. analýzy tzv. odsunových ztrát německého obyvatelstva,¹⁵ předpokladů a vlast-

-
- PLASCHKA, R. G. – HASSELSTEINER, H. – SUPPAN, A. – DRABEK, A. M. (ed): *Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938–1948. Aktuelle Forschungen*. Wien 1997; MAIER, R. (ed): *Tschechen, Deutsche und der Zweite Weltkrieg. Von der Schwere geschichtlicher Erfahrung und der Schwierigkeit ihrer Aufarbeitung*. Hannover 1997; WILLE, M. (ed): *50 Jahre Flucht und Vertreibung. Gemeinsamkeiten und Unterschiede bei den Aufnahme und Integration der Vertriebenen in die Gesellschaften der Westzonen/Bundesrepublik und der SBZ/DDR*. Magdeburg 1997; KURAL, V. a kol. (ed): *Krajanské organizace sudetských Němců ve Spolkové republice Německo. Studie o sudetoněmecké otázce*. Část II. Praha 1998; *Neznámé osudy*. Vyd. Nadace B. Bolzana a Nadace F. Ebarta. Praha 1998; HAD, M. – KOTYK, V. a kol. (ed): *Malá země, velcí sousedé*. Praha 1998; KŘEN, J. – BROKLOVÁ, E. (ed): *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti v 19. a 20. století*. Praha 1998; HEIS, G. – MÍŠKOVÁ, A. – PEŠEK, J. – RATHKOLB, O. (ed): *An der Bruchlinie/Na rozhraní*. Wien 1998; JENÍK, Z. (ed): *Češi a Němci dříve a dnes. Tschechen und Deutsche früher und heute*. Opava 2000; *Nationale Frage und Vertreibung der Deutschen in der Tschechoslowakei. Fakten, Forschungen, Perspektiven aus dem Abstand von 50 Jahren*. Hrsg. von Oberösterreichischen Landesarchiv. Sonderdruck aus Mitteilungen des OÖLAS 19. Linz 2000; MENHERT, E. (ed): *Landschaften der Erinnerung. Flucht und Vertreibung aus deutscher und tschebischer Sicht*. Frankfurt am Main 2001; HEUMOS, P. (ed): *Heimat und Exil. Emigration und Rückwanderung. Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei*. München 2001; MÜHLE, E. (ed): *Mentalitäten – Nationen – Spannungsfelder. Studien zu Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Beiträge zum 65. Geburtstag von Hans Lemberg*. Marburg 2001.
- 14 Viz sborníky vydané společně Ackermann-Gemeinde a Nadací B. Bolzana: *Deutsche und Tschechen – neue Hoffnung? Češi a Němci – nová naděje?* Praha 1992; *Češi a Němci – věční sousedé. Tschechen und Deutsche – ewige Nachbarn*. Praha 1993; *Češi a Němci – historická tabu. Tschechen und Deutsche – historische Tabus*. Praha 1995; *Češi a Němci – ztracené dějiny? Tschechen und Deutsche – verlorene Geschichte?* Praha 1995; *Češi a Němci – cestou dialogu. Deutsche und Tschechen – Weg des Dialogs*. Praha 1996; PUSTEJOVSKÝ, O. (ed.): *Češi a Němci. Společné dějiny – rozdělená přítomnost – budoucnost Evropy. Deutsche und Tschechen. Gemeinsame Geschichte – getrennte Gegenwart – Zukunft Europa*. Praha 2003; *Češi a Němci. Národní identity a sjednocující se Evropa. Deutsche und Tschechen. Nationale Identität und europäische Einigung*. Praha 2004.
- 15 SROV. KUČERA, J.: *Odsunové ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva. Problémy jejich přesného vyčíslení*. Praha 1992; TÝŽ: *Statistische Berechnungen der Vertreibungsverluste – Schlusswort oder Sackgasse?* In: BRANDES, D. – KURAL, V. (ed.): *Der Weg in die Katastrophe*, s. 187–200; TÝŽ: *Statistik auf dem Holzweg: Einige Bemerkungen zu Berechnungen der sudetendeutschen Vertreibungsverluste*. In: *Nationale Frage und Vertreibung*, s. 141–154.
- 16 ZEMAN, P.: *Česká literatura o retribučním soudnictví*. In: BORÁK, M. (ed.): *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu. Židovská problematika a antisemitismus ve spisech mimořádných lidových soudů a trestních komisí ONV v letech 1945–1948*. Sborník příspěvků. Praha/Opava 2002, s. 9–22. SROV. MJ. KAPLAN, K.: *Dva retribuční procesy. Komentované dokumenty (1946–1947)*. Praha 1992; JANÁK, D.: *Činnost Mimořádného lidového soudu Opava v letech 1945–1948*. In: *Časopis Slezského zemského muzea v Opavě, série B, roč. 43, 1994, s. 145–283*; TÝŽ: *Retribuční vězni a československé vězeňství 1945–1955. Stav a výsledky výzkumu*. In: *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě v letech 1945–1955*. Sborník z mezinárodní konference. Opava 2001, s. 10–22; BORÁK, M.: *Činnost Mimořádného lidového soudu Moravská Ostrava v letech 1945–1948*. In: *Časopis Slezského zemského muzea v Opavě, série B, roč. 44, 1995, s. 64–90*; TÝŽ: *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Ostrava 1998; TÝŽ: *Archivní fondy k retribučnímu soudnictví v České republice*. In: *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955*. Sborník z mezinárodního semináře. Příloha časopisu *České vězeňství*, 2001, č.3, s. 150–175;

ního uskutečňování retribuční a „národní očisty“,¹⁶ rozborů dobové politiky československého státu vůči Německu¹⁷ nebo úvahy o vlivu hromadných vysídlovacích akcí v životě české společnosti a na její směřování k mocensko-politickému zvratu v únoru 1948.¹⁸

Za obzvlášť cenné je třeba považovat výsledky dosažené „mapováním“ historické látky v regionálním a lokálním měřítku. Regionálně zaměřené studie vycházející často z dosud nedostatečně zpracované archivní dokumentace přinesly mnoho zajímavých poznatků o poválečných poměrech v konkrétním prostředí. Významně tak doplnily a v některých případech, např. co se týče vylíčení odsunových akcí nebo charakteristik postupu mocenských složek, způsobu zacházení s tzv. státně nespolehlivým obyvatelstvem, diferencí v chování lokálních společenství i osudů a postojů jednotlivců, dokonce v lecčems korigovaly stávající pohledy na tehdejší dění. Tyto svým rozsahem a přirozeně též z hlediska odborných kvalit rozdílné příspěvky (včetně příslušných pasáží v dějinách měst a obcí) se někdy důkladněji, jindy zase alespoň orientačně vyrovnávaly s „odsunovou problematikou“, a to i v komplexnějším záběru dobových reálií, poměrně úspěšně.¹⁹ Prostor pro další výzkumy je ovšem stále značný. Historická látka je již relativně dobře zvládnuta ve větších územních celcích a v řadě lokalit v Čechách. Pokud jde o Moravu a Slezsko, je publikovaných prací tohoto druhu, snad s výjimkou jihomoravského pohraničí a některých dalších okresů a měst, o něco méně. Z monografií regionálního charakteru je na tomto místě třeba zmínit například knížky Zdeňka Radvanovského, Milana Skřivánka, Slávy

TOMÁŠEK, D. – KVAČEK, R.: *Causa Emil Hácha*. Praha 1995; TÍŽ: *Obžalována je vláda*. Praha 1999; JIŘÍK, V.: *Nedaleko od Norimberku. Z dějin Mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946 až 1948*. Cheb 2000; KOČOVÁ, K. – RADVANOVSKÝ, Z. – SUCHÁ, J.: *Mimořádný lidový soud v Liberci a Litoměřicích v letech 1945–1948*. Ústí nad Labem 2001; MAŠATA, J.: *Výkon trestu retribučních vězňů odsouzených Mimořádným lidovým soudem v Novém Jičíně*. In: *Vězeňské systémy v Československu*, s. 95–105; BORÁK, M. (ed.): *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu. Postih provinění proti Židům před soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945–1948 a v některých zemích střední Evropy. Sborník příspěvků*. Praha – Opava 2002; STANĚK, T.: *Retribuční vězni v českých zemích 1945–1955*. Opava 2002; JUSTIN, P.: *Mimořádný lidový soud v Písku 1945–1948*. In: *Jihočeský sborník historický*, 71 (2002), s. 98–122; JARKOVSKÁ, L.: *Ve službách ministerstva vnitra: JUDr. Jan Chudoba 1898–1983*. *Dissertationes historicae* 9/2003. Hradec Králové 2003.

17 Zejména KUČERA, J.: „Der Hai wird nie wieder so stark sein“. *Tschechoslowakische Deutschlandpolitik 1945–1948*. Hrsg. von Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung an der Technischen Universität Dresden. *Berichte und Studien*. Nr. 34. Dresden 2001.

18 SROV. SLÁMA, J.: *Důsledky nuceného vysídlení Němců pro Československo*. In: *Soudobé dějiny*, roč. I, 1994, č. 4/5, s. 527–532; TÍŽ: *Sociálně ekonomické a politické důsledky odsunu Němců, expropriace soukromého vlastnictví a industrializace v poválečném Československu*. In: *Do exilu a z exilu domů. Publicistická žetě z let 1968–1993*. Brno 1998, s. 65–93; KUČERA, J.: *Auf dem Weg zu einem Nationalstaat. Tschechen und Deutsche in der Nachkriegstschechoslowakei*. In: HEIS, G. – MIŠKOVÁ, A. – PEŠEK, J. – RATHKOLB, O. (ed.): *An der Bruchlinie/Na rozhraní*, s. 43–58; TÍŽ: *Von der „nationalen“ zur „sozialen“ Revolution. Die Zwangsaussiedlung der Deutschen aus der Tschechoslowakei und der Februar-Sieg der Kommunisten*. In: *Nationale Frage und Vertreibung der Deutschen*, s. 123–140. V obou Kučerových statích též zhodnocení literatury k těmto otázkám.

19 Srov. k tomu řadu položek v bibliografických soupisech uvedených v pozn. č. 3 a 11. Za přínosné je možno určitě považovat uvedení základních údajů o německém obyvatelstvu v novějších místopisných příručkách. Viz např. BAHLCKE, J. – EBERHARD, W. – POLÍVKA, M. (ed.): *Lexikon historických míst Čech, Moravy a Slezska*. Praha 2001 (německé vydání ve Stuttgartu v roce 1998).

Kindla, Marka Poloncarze, Františka Hýbla, Viléma Plačka, Martina Markela, Jána Mlynárika nebo Jiřího K. Nebeského a Jany Hradilové.²⁰ Sympatickým rysem těchto prací, ale také dalších v časopisech a sbornících zveřejněných textů, je skutečnost, že se nevyhýbají ani tragickým, leckdy značně „potemnělým“ faktům poválečné historie, přičemž je vesměs zachovávána potřebná objektivita a věcnost. Díky autorům studií regionálního zaměření víme již dnes mnohem více o příčinách a následcích nejružnějších excesů při tzv. divokých odsunech, o závažnějších „aktech odplaty“

- 20 HÝBL, F.: *Tragédie na Švédských šancích v červnu 1945*. Přerov 1995; SKŘIVÁNEK, M.: *Odsun Němců ze Svitavska 1945–1947*. Dissertationes historicae 4/1995. Hradec Králové 1995; KINDL, S.: *Oběti druhé světové války v okrese Trutnov*. Trutnov 1995; AUGUSTIN, M.: *Konec 2. světové války v Karlových Varech. Pokus o rekonstrukci*. Karlovy Vary 1995; HRADILOVÁ, J.: *Odsun Němců z Frývaldova po roce 1945 ve světle českých pramenů a literatury*. Šumperk 1996; POSPIŠIL, J.: *Hyeny*. Vizovice 1996; POLONCARZ, M.: *Internální tábor pro německé obyvatelstvo Malá pevnost Terezín 1945–1948*. Terezín 1997; KUX, J.: *Internální tábor Svatobořice*. Svatobořice/Mistřín – Brno 1995; RADVANOVSKÝ, Z.: *Konec česko-německého soužití v Ústecké oblasti 1945–1948*. Acta Universitatis Purkynianae. Studia historica 25. Ústí nad Labem 1997; PLAČEK, V.: *Pražáci aneb k osudům Hlučínska 1742–1960*. Hlučín – Kravaře 2000; TROJAN, E.: *Tak přísabali. Partyzánský odboj v Orlických horách v letech 1939–1945*. Ústí nad Orlicí 2001; MARKEL, M.: *Vysídlení Němců z jižní Moravy*. Brno 2002; MLYNÁRIK, J.: „Fortgesetzte Vertreibung“. *Vorgänge im tschechischen Grenzgebiet 1945–1953*. München 2003; NEBESKÝ, J. K.: *Příběh lágru. Internální tábor a perzekuce Němců v Hranicích (1945–1946)*. Hranice 2003. Pozornost byla – byť zatím nikoliv zcela vyčerpávajícím způsobem – věnována také pospolitosti jihomoravských Charvátů, jejichž nemalá část se po válce považovala za „státně nespolehlivou“ (DOROVSKÝ, I. a kol. (ed.): *Charvátí ještě žijí mezi námi*. Brno 1996; JEŘÁBEK, R. (ed.): *Moravští Charvátí. Dějiny a lidová kultura*. Brno 1991).
- 21 Vedle Staňkových souhrnných prací (*Perzekuce 1945 a nejnověji Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Sešity ÚSD AV ČR. Sv. 41. Praha 2005) a některých titulů uvedených v pozn. č. 20 srovnej též: JAROŠ, Z. – KŘESADLO, K.: *Jiblavsko v prvních poválečných týdnech*. In: Pcta svobodě. Sborník z pracovního setkání historiků a odbojářů k 50. výročí osvobození. Brno 1995, s. 141–146; SCHALLNER, D.: *Divoký odsun Němců z bývalého soudního okresu Jiblava. Materiálová studie*. In: Res historica, I, 1992, s. 34–44; PASÁK, T.: *Přemysl Pitter – zachránce německých a židovských dětí v roce 1945*. In: Přemysl Pitter. Život a dílo. Sborník referátů. Praha 1994, s. 30–36; DVORÁK, J.: *Jižní Čechy v období 1945–1946. Pobraničí, odsun Němců a příchod osidlenců*. In: Česko-slovenská historická ročenka, 1996, s. 59–65; ŽAMPACH, V.: *Vysídlení německého obyvatelstva z Brna ve dnech 30. a 31. května 1945 a nouzový ubytovací tábor v Pobořelicích 1. 6.–7. 7. 1945*. In: Jižní Morava, roč. 32, 1996, č. 35, s. 173–239; BIEBERLE, J.: *Olomoučtí Němci*. Střední Morava. Kulturně historická revue, 1997, č. 4, s. 4–22; BORÁK, M.: *Internální tábor „Hanke“ v Moravské Ostravě v roce 1945*. In: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. Sv. 18. Ostrava 1997, s. 88–121; DANĚK, R.: *Táborová soustava na území statutárního města Ostravy 1945–1948*. In: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. Sv. 21. Ostrava 2003, s. 263–283; SKŘIVÁNEK, M.: *K tzv. lidovému soudu v Lanškrouně v květnu 1945 a jeho dozvuku počátkem padesátých let*. In: Pomezí Čech a Moravy. Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy. Sv. 2, 1998, s. 133–154; PETRÁŠ, J.: *Konec soužití Čechů a Němců v Českých Budějovicích*. In: Jihočeský sborník historický, roč. LXVI–LXVII (1997/1998), s. 147–172; ICHA, R. – KAREL, J. – SCHNEIDER, H.: *Těžké umírání na prahu míru – Rýmařovsko 1945*. Střední Morava, 1999, č. 9, s. 22–42; TÍŽ – PLESKÁ, L.: *Exodus tradiční německé majority Rýmařovska v letech 1945–1946*. In: tamtéž, 2001, č. 13, s. 42–64; CHLOUBOVÁ, K.: *Pracovní tábory v Děčíně 1945–1947*. In: Češi a Němci – historická tabu, s. 209–211; HRAZDÍRA, J. – KAISER, V.: *Internální tábory v Ústí nad Labem 1945–1947*. In: Češi a Němci – ztracené dějiny?, s. 223–228; KAISER, V.: *Konec války a vyhnání Němců z Ústecka*. In: BRANDES, D. – IVANIČKOVÁ, E. – PEŠEK, J. (ed.): Vynútený rozchod, s. 157–169; TÝŽ: *Nové pohledy na události v Ústí nad Labem 31. července 1945*. In: Češi a Němci – historická tabu, s. 224–229; RADVANOVSKÝ, Z.: *Události 31. července 1945 v Ústí nad Labem*. In: KURAL, V. a kol. (ed.): Studie o sudetněmecké otázce, s. 132–150; TEODORIDISOVÁ, A.: *Německá men-*

včetně exekucí nebo o poměrech panujících v různých typech táborových zařízení a ve věznicích.²¹

Faktografickou základnu výzkumu v regionálním a lokálním měřítku v posledním období výrazně rozšířily také studentské (hlavně diplomové) práce i některé dizertace. Podle údajů z dostupných zdrojů vzniklo od začátku 90. let na vysokých školách v České republice nejméně kolem šedesáti (skutečný počet bude nepochybně vyšší) prací věnovaných problematice česko-německých vztahů, z nichž většina sleduje právě „odsunové téma“ v konkrétních podmínkách. Mimořádná byla v tomto směru aktivita Katedry historie Pedagogické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem.²²

Z tištěných pramenů je nutno v první řadě uvést záslužné edice Jitky Vondrové obsahující dokumenty, jež ilustrují komplikovaný vývoj koncepcí poválečného vysídlení většiny Němců z Československa, a Hany Mejdrové k osudům německých antifašistů – sociálních demokratů. Zveřejněny byly – spíše však sporadicky²³ (též

šina na Královédvorskú po druhej svetovej válce. In: Ročenka Státního okresního archivu v Trutnově 1999. Trutnov 2000, s. 47–130; HAVLÍK, B.: *Perzekuce a odsun Němců na jihozápadní Moravě v letech 1945–1946*. In: Vlastivědný sborník Vysociny. Oddělení společenských věd, roč. 12, 2000, s. 145–170; PUK, M.: *Odsun Němců z Prahy po druhé světové válce*. In: Historický obzor, roč. 12, 2000, č. 11–12, s. 270–278; TOPINKA, J.: *Němci na Berounsku a jejich odsun*. In: Minulost Berounska, roč. 1, s. 169–198; FRANC, M.: *Interniční tábor Roudnice 1945–1946*. In: Vlastivědný sborník Podřipsko, roč. 10, 2000, s. 86–89; HRADILOVÁ, J.: *Internace německého obyvatelstva v adolfovickém táboře 1945–1946*. In: Jesenicko. Vlastivědný sborník Vlastivědného muzea Jesenicka a Státního okresního archivu v Jeseníku, 2 (2001), s. 25–33; TÁŽ: *Nucené společenství. Internace německého obyvatelstva v adolfovickém táboře 1945–1946*. In: PAVLÍČKOVÁ, H. – RADVANOVSKÝ, Z. (ed.): *Perspektivy mladé generace pro Evropu. Česko-německé vztahy v pracích studentů. Perspektiven der jungen Generation für Europa. Deutsch-tschechische Beziehungen in Arbeiten der Studenten*. Praha – München – Ústí nad Labem 2002, s. 32–35; TÁŽ: *Anarchie moci. Správní a dozorní personál tábora pro Němce v Adolfovicích (1945–1946)*. In: Historie 2000. Sborník z celostátní studentské vědecké konference. České Budějovice 2001, s. 239–259; SÁDLO, V.: *Běloveská tragédie – příčiny a následky*. In: Náchodsko od minulosti k dnešku IV. Náchod 2002, s. 157–208 aj.

- 22 Srov. k tomu bibliografie uvedené v pozn. č. 3 a 11. Na katedře historie Pedagogické fakulty UJEP v Ústí nad Labem vzniklo k problematice odsunu a jeho souvislostem 20 studentských prací. Viz k tomu RADVANOVSKÝ, Z.: *Česko-německé vztahy v pracích studentů katedry historie Pedagogické fakulty UJEP v Ústí nad Labem v letech 1990–2000*. In: PAVLÍČKOVÁ, H. – RADVANOVSKÝ, Z.: *Perspektivy mladé generace*, s. 9–18 ; též BREITFELDER, M.: *Diplomové práce s česko-německou tematikou na Západočeské univerzitě v Plzni (katedra dějepisu Pedagogické fakulty)*. In: tamtéž, s. 19–22. Přestože některé z dnes již desítek diplomových a jiných prací studentů byly v té či oné podobě zveřejněny, bylo by nepochybně žádoucí, aby se publikační aktivita v této oblasti projevila ještě výrazněji.

- 23 VONDROVÁ, J. (ed.): *Češi a sudetoněmecká otázka 1939–1945. Dokumenty*. Praha 1994; MEJDROVÁ, H. (ed.): *Trpký úděl. Výbor dokumentů k dějinám německé sociální demokracie v ČSR v letech 1937–1948*. Praha 1997. Srov. rovněž HRBEK, J. (ed.): *Americký dokument o odsunu Němců z Československa*. In: Historie a vojenství, roč. 44, 1995, č. 5, s. 139–171; RYCHLÍK, J. (ed.): *Memorandum britského Královského institutu mezinárodních vztahů o transferu národnostních menšin z roku 1940*. In: Český časopis historický, roč. 91, 1993, č. 4, s. 612–631; KAISER, V. (ed.): *Intolerance. Češi, Němci a Židé na Ústecku 1938–1948. Edice dokumentů z fondů Archivu města Ústí nad Labem* (souběžný německý text). Ústí nad Labem 1998.

- 24 OLIVOVÁ, V. (ed.): *Edvard Beneš: Odsun Němců. Výběr z pamětí a projevů doplněný edičními přílohami*. Praha 1995; NOVOTNÝ, K. (ed.): *Edvard Beneš: Odsun Němců z Československa. Výbor z Pamětí, projevů a dokumentů 1940–1947*. Praha 1996 (2. vyd. v roce 2002). Též ŠOLC, J. (ed.): *Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti. Směrnice a pokyny československému domácímu odboji za druhé světové války*. Praha 1996.

v přílohách samostatných publikací) – některé jednotlivé dokumenty. Za přínosné lze považovat zpracování výborů z pamětí a projevů Edvarda Beneše.²⁴ Prezidentovým postojům k Němcům a k odsunu je věnována řada drobnějších příspěvků českých autorů, zmínky o nich jsou obsaženy také v novějších pokusech a nastínění jeho biografie,²⁵ resp. v posledních letech vydaných memoárech některých českých politiků a veřejných činitelů (např. P. Drtiny, V. Černého, L. K. Feierabenda, E. Tábořského, J. Opočenského, J. Smutného aj.).²⁶ Vzpomínky českých pamětníků na odsun a zacházení s Němci jsou vesměs roztroušeny v různých publikacích, tematicky ucelené texty jsou spíše výjimkou,²⁷ jak je tomu mj. v případě vzpomínek a ukázek z dobové publicistiky Michala Mareše.²⁸ Co se týče reakcí české veřejnosti na uskutečňované řešení „německé (sudetoněmecké)“ otázky, zmiňují se o nich takřka všechny práce k dané problematice,²⁹ cenným zdrojem informací o jeho ohlasu u tehdy vlivných žurnalistů je nepochybně obsáhlá antologie připravená Milanem Drápalou. Stranou pozornosti badatelů nezůstala ani rezonance „odsunové látky“ v české poválečné literatuře.³⁰ Z hlediska pochopení širšího kontextu převratného vyústění česko-německého poměru po roce 1945 mělo jistě nemalý význam zveřejnění vzpomínek Čechů, kteří byli nuceni v době Mnichova opustit zabrané pohraničí nebo v něm žili až do konce války. Ostatně systematické úsilí o zvládnutí problémové látky zahrnující nej-různější aspekty situace Čechů, Židů a Němců v oblastech připojených v roce 1938

25 ZEMAN, Z.: *Edvard Beneš. Politický životopis*. Praha 2000; ZEMAN, Z. – KLIMEK, A.: *The Life of Edvard Beneš (1884–1948). Czechoslovakia in Peace and War*. Oxford 1997. K profilu Benešovy politiky viz celou řadu příspěvků ve výše citovaných bibliografiích.

26 ČERNÝ, V.: *Paměti 3 (1945–1972)*. Brno 1992; DRTINA, P.: *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století*. Sv. II, kniha I a 2. Praha 1992; TÁBORSKÝ, E.: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*. Praha 1993; DRÁBEK, J.: *Z časů dobrých i zlých*. Praha 1992; FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky*. Díl I–III. Brno 1994, 1996; SMUTNÝ, J.: *Svědectví prezidentova kancléře*. Praha 1996; ČECHUROVÁ, J. a kol. (ed.): *Válečné deníky Jana Opočenského*. Praha 2001.

27 Např. FIERZOVÁ, O.: *Dětské osudy z doby poválečné. Záznamy ze záchranné akce přátel Miličova domu v Praze*. Praha 1992; OPASEK, A.: *Dvanáct zastavení. Vzpomínky opata břevnovského kláštera*. Praha 1992; ŠKRÁBEK, J.: *Včerejší strach. Jaké to bylo mezi Čechy a Němci? A jaké to bude*. Praha 2002; LUDVÍK, Z. – BUREŠ, V.: *Košický vládní program – narudlý počátek s rudým zakončením: zločiny proti lidskosti na území ČSR po roce 1945 a po únoru 1948 – kruté vzpomínky a svědkové století – vyprávění prominentů za mřížemi a dráty – dokumentace*. Frankfurt am Main 2001.

28 MAREŠ, M.: *Ze vzpomínek anarchisty, reportéra a válečného zločince*. Praha 1999.

29 Srov. tituly v bibliografiích uvedených v pozn. č. 3 a 11. Z poslední doby např. HAHNOVÁ, E.: „My“ a „oni“. *Hledání české národní identity na stránkách Dneška z roku 1946*. In: JECH, K. (ed.): *Stránkami soudobých dějin*. Praha 1993, s. 93–109; TÁŽ: *Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí*. Praha 1996 (2. vyd. Ústí nad Labem 1999); SCHALLNER, D.: *Obraz Němců a Německa v letech 1945 až 1947. Vznik soudobého českého stereotypu Němce a Německa*. In: KŘEN, J. – BROKLOVÁ, E. (ed.): *Obraz Němců, Rakouska a Německa*, s. 236–252.

30 DRÁPALA, M.: *Na ztracené varě Západu. Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*. Praha 2000; JANÁČEK, P.: *Němci a němectví, zrada a trest, dnešek a zůřek. Prostor lidové četby v letech mezi Květnem a Únorem*. In: Kuděj. *Časopis pro kulturní dějiny*, roč. 4, 2002, č. 2, s. 55–75; MAIDL, V.: *Flucht und Vertreibung in der tschechischen Nachkriegsliteratur*. In: MEHNERT, E. (ed.): *Landschaften der Erinnerung*, s. 114–132; VOMÁČKOVÁ, L. – ŘÍHA, P.: *Flucht und Vertreibung in der tschechischen Literatur*. In: Tamtáž, s. 331–341.

k německé říši, které bylo např. prezentováno v šestisvazkové řadě sborníků *Historie okupovaného pohraničí* a vyvrcholilo napsáním tolik potřebného souhrnného díla, patřilo vzhledem k výchozímu stavu začátkem 90. let zcela určitě k nejvýznamnějším počínům české historiografie na poli „německých tematik“.³¹

Neoddělitelnou součástí utváření přesnějšího a celistvějšího obrazu transferu Němců se v minulém období staly rovněž právní, resp. právně historické rozборы jeho mezinárodního rámce a vnitrostátní legislativy, a to jak z meritorních důvodů, tak vzhledem k trvajícím kontroverzím co do interpretace tehdy aplikovaných právních předpisů. Práce publikované k těmto otázkám (např. V. Pavlíčka, M. Potočného, P. Winklera, V. Mikuleho, J. Šedivého, F. Šamalíka, J. Hona a J. Šitlera a dalších),³² zejména k dekretální normotvorbě, závěrům konference v Postupimi, tzv. amnestijnímu zákonu č. 115/1946 Sb., konfiskačním aktům a odškodňovacím požadavkům vznášeným některými představiteli vysídleneckých kruhů, měly k historické produkci velmi úzký vztah. Do těchto souvislostí je třeba zařadit vydání komentované edice dekretů prezidenta republiky (nyní též v německé jazykové verzi),³³ syntézu Jana Kuklíka, informativní studie určené širší veřejnosti³⁴ a v některých ohledech i zřetelněji polemickými tóny podbarvenou publicistiku.³⁵

Pro rozšíření znalostí o historických skutečnostech, jež předcházely a provázely radikální poválečný rozchod s Němci, představovaly nezanedbatelný přínos překlady děl německých historiků, především předních bohemistů. Standardní práce Ferdinanda Seibta o historii česko-německých vztahů sledovala etapu po roce 1945 jen ve stručném nástinu (síla talentu tohoto před nedávnem zesnulého německého his-

31 Viz jednotlivé studie v RADVANOVSKÝ, Z. (ed.): *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*. Sv. 1–6. Ústí nad Labem 1996–2000; *Vybánání Čechů z pohraničí 1938. Vzpomínky*. Praha 1998; *Vybánání a život Čechů v pohraničí 1938–1945. Vzpomínky II*. Praha 1999; KURAL, V. – RADVANOVSKÝ, Z. (ed.): „*Sudety*“ pod bákovým křížem. Ústí nad Labem 2002. Srov. též *Židé v Sudetech. Die Juden im Sudetenland*. Vyd. Česká křesťanská akademie a Ackermann-Gemeinde. Praha 2000.

32 Viz KURAL, V. a kol. (ed.): *Studie k sudetoněmecké otázce*; KURAL V. a kol. (ed.): *Krajanské organizace sudetských Němců*; MATĚJKA, D. (ed.): *Právní aspekty odsunu sudetských Němců*. Praha 1995 (2. doplněné vydání 1996) a další položky v citovaných bibliografiích.

33 JECH, K. – KAPLAN, K. (ed.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty*. 2. vyd. Brno 2002 (1. vyd. ve dvou svazcích v roce 1995); JECH, K. (ed.): *Němci a Maďaři v dekretech prezidenta republiky. Studie a dokumenty 1940–1945. Die Deutschen und Magyaren in den Dekreten des Präsidenten der Republik. Studien und Dokumente 1940–1945*. Brno 2003 (vstupní studie J. KUKLÍKA na s. 19–75 a V. MIKULEHO na s. 76–99, bibliografie na s. 657–663).

34 KUKLÍK, J.: *Mýty a realita takzvaných „Benešových dekretů“*. *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*. Praha 2002 (bohatá bibliografie na s. 414–436); DEJMEK, J. – KUKLÍK, J. – NĚMEČEK, J.: *Kauza tzv. Benešovy dekrety. Historické kořeny a souvislosti: tři české blasy v diskusi*. Praha 1999; CHURÁŇ, M.: *Postupim a Československo. Mýtus a skutečnost*. Praha 2001.

35 Srov. příspěvky v citovaných bibliografiích a také např. DOLEŽAL, B.: *Poznámky k „prezidentským dekretům“*. In: *Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku*, roč. 12, 1996, č. 63, s. 88–92; MANDLER, E.: *Benešovy dekrety. Proč vznikaly a co jsou*. Praha 2002.

36 SEIBT, F.: *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. Praha 1996 (4. aktualizované německé vydání v Mnichově 1998); TÝŽ: *Němci v české historiografii*, s. 157–170. K tematice „vyhnání a vysídlení“ se Seibt vyjadřuje také v práci *Ta stará ošklivá melodie. Několik oblédnutí za německou historií 1900–1945*. Praha 2002. Viz rovněž *Deutsche, Tschechen, Sudetendeutsche. Analysen und Stellungnahmen zu Geschichte und Gegenwart aus fünf Jahrhunderten. Festschrift für F. Seibt zum 75. Geburtstag*. München 2002.

torika se v oblasti nejnovějších dějin manifestovala zpravidla formulací obecnějších, paradigmatických otázek společné minulosti),³⁶ pozornosti zainteresovaného publika se těšily české verze fundamentálních monografií Detlefa Brandese, jenž téměř vyčerpávajícím způsobem obsáhl i v domácí historiografii dosti frekventované téma geneze a prosazení transferového plánu,³⁷ nebo Volkera Zimmermanna o poměrech v nacisty zabraném pohraničním území republiky.³⁸ V češtině vyšly také další texty německých (rakouských) autorů zkoumajících zásadní zvraty v česko-německých vztazích v letech 1938/1939 – 1948/1950. Šlo převážně o časopisecké studie nebo stati ve sbornících, z nichž některé vycházely také ze studia českých pramenů. Inspirativně působily např. i texty Hanse Lemberga ke koncepčním a metodickým problémům bádání o fenoménu nuceného vysídlování početných lidských kolektivů.³⁹ V překladech byly rovněž zpřístupněny některé materiály,⁴⁰ svědectví a vzpomínky

- 37 BRANDES, D.: *Cesta k vyhnání 1938–1945. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska*. Praha 2002 (bibliografie na s. 441–448); TÝŽ: *Exil v Londýně 1939–1943. Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*. Praha 2003 (1. německé vydání v Mnichově 1989). Nemalou poznávací hodnotu si dosud uchovává starší Brandesova práce o historii protektorátu a českém odboji (*Češi pod německým protektorátem: okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha 1999). Dosavadní poznání této pohnuté kapitoly česko-německých vztahů v české historiografii prezentuje např. studie MARŠÁLEK, P.: *Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*. Praha 2002 (o pramenech a literatuře na s. 285–317).
- 38 ZIMMERMANN, V.: *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*. Praha 2001. Do češtiny zatím nebyla bohužel přeložena stejné téma sledující publikace GEBEL, R.: *„Heim ins Reich!“ Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland 1938–1945*. München 1999.
- 39 Srov. mj. LEMBERG, H.: *Vývoj plánů na vysídlení Němců z Československa*. In: ŘEZANKOVÁ, I. – KURAL, V. (ed.): *Cesta do katastrofy*, s. 59–69. Další příspěvky ve sbornících uváděných v pozn. č. 6 a 13.
- 40 Viz např. HILF, R.: *Němci a Češi: sousedství ve střední Evropě, jeho význam a proměny. Symbióza – katastrofa – nové cesty*. Praha 1996; *Tisíc let česko-německých vztahů. Data, jména a fakta o politickém, kulturním a církevním vývoji v českých zemích*. Zprac. kol. autorů. 2. vyd. Praha 1995. Dvojazyčné texty obsahuje zatím první díl obsáhlé dokumentární sbírky připravené pracovníky Sudetoněmeckého archivu v Mnichově (HOFFMANN, R. J. – HARASKO, A. (ed.): *Odsun – Die Vertreibung der Sudetendeutschen. Dokumentation zu Ursachen, Planung und Realisierung einer „ethnischen Säuberung“ in der Mitte Europas 1848/49–1945/46. 1. Vom Völkerfrühling und Völkerzwist 1848/49 bis zum Münchner Abkommen 1938 und zur Errichtung des „Protektorats Böhmen und Mähren“ 1939. Vyhnání sudetských Němců. Dokumentace o příčinách, plánování a realizaci „etnické čistky“ ve středu Evropy 1848/49–1945/46. 1. Od probuzení národů a národnostních bádek 1848/49 k Mnichovské dohodě 1938 a zřízení „Protektorátu Čechy a Morava“ 1939*. München 2000. Do češtiny byly přeloženy také vybrané části v sudetoněmeckém prostředí často připomínané práce ZAYAS, A. M. de: *Vyhnání Němců a Angloameričané*. In: *Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku*, 1997, č. 75, s. 109–120; 1998, č. 76, s. 92–105. Srov. též KIMMINICH, O.: *Postupim a otázka vyhnání*. In: tamtéž, 1996, s. 59–75; BLUMENWITZ, D.: *Benešovy dekrety z roku 1945 z hlediska mezinárodního práva*. In: tamtéž, 1992, č. 26, s. 22–30; OLBERT, F. (ed.): *Cesta ke smíření. Dokumenty 1948–1991*. Praha 1992 aj.
- 41 JAKSCH, W.: *Cesta Evropy do Postupimi. Vina a osud v podunajském prostoru*. Praha 2000. Srov. též mj. DĚDINOVÁ, S. (ed.): *Slyšme i druhou stranu. Dokumenty k vyhnání Němců z českých zemí*. Výběr a překlad z německého originálu *Dokumente zur Austreibung der Sudetendeutschen*. České Budějovice 1991. Z edic a vzpomínkových prací v češtině např. také PAUL, E.: *Lidice – Brno – Ústí nad Labem: místa českého a německého utrpení*. Praha 1990; HERTL, H. – PILLWEIN, E. – SCHNEIDER, H. – ZIEGLER, R.W. (ed.): *Němci ven! Die Deutschen raus! Brněnský pochod smrti 1945. Dokumentace*. Předmluva J. Mlynářík. Praha 2001; MATECIUK, Z. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Hořké loučení s Kopřivnicí. Zážitky mezi*

(mj. též Wenzela Jaksche),⁴¹ jejichž autoři vzešli z vysídleneckého prostředí nebo k němu měli velmi blízko. Jde pochopitelně o tematicky a názorově velmi různorodé písemnictví, jež je leckdy zřetelně profilováno osobními trpkostmi nebo poznamenáno více či méně zjevnou tendencí „politizace“ minulosti, nicméně obeznámení s předestřenými fakty, pokud ovšem nebyla účelově „reinterpretována“ nebo přímo falšována,⁴² mělo na české straně z hlediska reflexe problematiky nepřehlédnutelný význam.

Historický výzkum v českých podmínkách v uplynulém období patřičně zohledňoval kontext německé (rakouské) „historiografie odsunu“. V úvahu přitom byla brána měřítka kvality a poznávacího přínosu dnes již v jednom záběru jen obtížně zachytitelné literatury.⁴³ Otázka poválečných osudů Němců z Východu a speciálně též z českých zemí a Slovenska je v německojazyčném prostředí nadále aktuální. Platí to jak pro politickou sféru, tak pro historickou obec, badatele z dalších oblastí společenskovědních a humanitních studií, „krajanské“ komunity i publicistiku. Seriózní historická literatura reaguje na dosavadní výsledky českých výzkumů, vychází v řadě případů z práce v tuzemských archivech a obsahuje cenné poznatky a myšlenkové náměty. V tomto směru je možno poukázat na odborně vyvrátě studie

útekem a vyhnáním 1945–1946. Kopřivnice 2001; LANGER, K.: *Dny strachu. Zpráva o „odsunu“ sudetských Němců z Bruntálska.* Praha 1992; PAUSEWANG, G.: *Vzpomínám na Rozinkovou louku.* Praha 2001; SCHWELLA, E.: *50 let po vyhnání: „Mami, jsou Němci horší než ostatní lidé?“ Zpráva o skutečné události.* Karlsruhe 1998; WAGNEROVÁ, A.: *Odsunuté vzpomínky. Z vyprávění mých sudetoněmeckých generačních vrstevníků.* Praha 1993; WOJACZEKOVÁ–STEFFKEOVÁ, E.: *Ze země milované do země zaslíbené. Vzpomínky z let 1945–1952.* Praha 1995; WULFFEN, B. von: *Urny plné medu. Česká země – výprava do ztraceného času.* Brno 2001; STRIK, W.: *Vzpomínky na můj břebečský domov.* In: Moravskotřebovské vlastivědné listy. Sv. 9. Moravská Třebová 1998, s. 19–26 aj. Česky a německy vyšly souběžně také vzpomínky Němců, kteří po zakončení odsunu v Československu zůstali (*Svědkové zamlčené minulosti. Zeugen der verschwiegenen Vergangenheit.* Teil 1, 2. Praha 1995, 1996).

42 Jako příklad lze např. uvést pamflet KLEINING, G. – WEIKERT, J.: *Sudetští Němci: etnická čistka, vyhnání.* Opava 2000.

43 Srov. výběrové bibliografie uváděné v pozn. č. 3 a 11 a KŘEN, J.: *Poválečná německá historická literatura*, s. 125–155. Soupisy starší i novější literatury např. *Vertreibung und Vertreibungsverbrechen 1945–1948. Bericht des Bundesarchivs vom 28. 5. 1974. Archivalien und ausgewählte Erlebnisberichte.* Red. S. Spieler. Bonn 1989, u E. HAHNOVÉ (*Sudetoněmecký problém: obtížné loučení*) nebo H. NAWRATILA (*Schwarzbuch der Vertreibung 1945 bis 1948. Das letzte Kapitel unbewältigter Vergangenheit.* München 1999). Přehledně ke stavu historického výzkumu HRABOVEC, E.: *Zum Wissenstand über die Vertreibung der Sudetendeutschen.* In: *Nationale Frage und Vertreibung der Deutschen in der Tschechoslowakei*, s. 99–122.

44 TÁŽ: *Vertreibung und Abschub. Deutsche in Mähren 1945–1947.* 2. Aufl. Frankfurt am Main 1996; TÁŽ: *The Catholic Church and Deportation of Ethnic Germans from the Czech Lands.* In: *The Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 16 (2000), s. 64–82; TÁŽ: *Neue Aspekte zur ersten Phase der Vertreibung der Deutschen aus Mähren.* In: PLASCHKA, R. G. – HASSELSTEINER, H. – SUPPAN, A. – DRABEK, A. M. (ed.): *Nationale Frage und Vertreibung*, s. 117–140; TÁŽ: *Politisches Dogma kontra wirtschaftliches Kalkül. Einige Aspekte der wirtschafts- und sozialgeschichtlichen Entwicklung in den Sudetengebieten 1945–1946.* In: HEUMOS, P. (ed.): *Heimat und Exil*, s. 163–185.

45 PUSTEJOVSKÝ, O.: *Die Konferenz von Potsdam und das Massaker von Aussig am 31. Juli 1945. Dokumentation.* München 2001; GLOTZ, P.: *Die Vertreibung. Böhmen als Lehrstück.* Berlin 2003; ALTE, R.: *Die Aussenpolitik der Tschechoslowakei und die Entwicklung der internationalen Beziehungen 1946–1947.* München 2003. Z novějších přehledných prací např. KAISER-KAPLANER, I.: *Tschechen und Deutsche in Böhmen und Mähren von 1919 bis 1946.* Klagenfurt 2002.

Emilie Hrabovec,⁴⁴ dokumenty české provenience využívající publikaci O. Pustejovského, monografii P. Glotze, práci R. Alteho o československé zahraniční politice,⁴⁵ popularizační knížku E. K. Franzena o poválečném útěku a vysídlení německého obyvatelstva z Východu,⁴⁶ právně historické rozborů H. Slapnický⁴⁷ nebo důkladné analýzy a ediční počiny autorů (T. Grossera, M. Jahna, M. Willeho, W. Meinickeho aj.) , kteří zevrubně zkoumají složitý proces začleňování utečenců a vysídlenců do života v okupačních pásmech Německa a poté v NDR a SRN.⁴⁸ Zmínit je v této souvislosti třeba rovněž badatelské počiny některých mladších historiků, např. Švýcara Adriana von Arburga.⁴⁹ Na německé straně je dlouhodoběji věnována pozornost také

46 FRANZEN, E. K.: *Die Vertriebenen. Hitlers letzte Opfer. Mit einer Einführung von Hans Lemberg*. Berlin/München 2001. Ze starších publikací podobného zaměření viz např. sborník STREIBEL, R. (ed.): *Flucht und Vertreibung: zwischen Aufrechnung und Verdrängung*. Wien 1994 nebo reedici BENZ, W. (ed.): *Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Ursachen, Ereignisse, Folgen*. Frankfurt am Main 1996. Přehled základních faktů pro širší frankofonní čtenářskou veřejnost na základě německých publikací (bez přihlédnutí k výsledkům výzkumů v českém prostředí) např. BURRIN, Ph.: 1945–1948: *Douze millions de réfugiés allemands*. In: *L'Histoire*, No. 277 (Juin 2003), s. 77–83.

47 SLAPNICKA, H.: *Die rechtlichen Grundlagen für die Behandlung der Deutschen und der Magyaren in der Tschechoslowakei 1945–1948*. München 1999; TÝŽ: *Die Vertreibung der Deutschen aus der Sicht der innerstaatlichen Rechtsordnung*. In: *Bohemia*, Bd. 42, Heft 1 (2001), s. 13–26.

48 Informace o literatuře souhrnně GROSSER, T.: *Integrácia odsunutých v Spolkovej republike Nemecko. K postavení sudetských Němců v povojnové západoněmecké společnosti na příklade Bavorska*. In: KOVÁČ, D. – KŘEN, J. – LEMBERG, H. (ed.): *V rozdělené Evropě*, s. 42–52; TÝŽ: *The Integration of Deported into the Society of the Federal Republic of Germany*. In: RIEBER, J. A. (ed.): *Forced Migration in Central and Eastern Europe 1939–1950*. London 2000, s. 125–147; SCHWARTZ, M.: *Refugee and Expelles in the Soviet Zone of Germany: Political and Social Problems of their Integration 1945–1950*. In: Tamtéž, s. 148–174; JAHN, M.: *Kriegsende 1945. Zur Vertreibung der Deutschen aus der Tschechoslowakei und zu ihrer Aufnahme in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands*. In: *Odsun – Die Vertreibung*, s. 213–240; WILLE, M.: *Compelling the Assimilation of Expelles in the Soviet Zone of Occupation and the GDR*. In: THER, Ph. – SILJAK, A.: *Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944–1948*. Lanham – Boulder – New York – Oxford 2001, s. 263–283; SCHULZE, R.: *The German Refugees and Expelles from the East and the Creation of a Western German Identity after World War II*. In: Tamtéž, s. 307–325. Srov. též příspěvky ve sbornících PLATO, A. von – MEINICKE, W. (ed.): *Alte Heimat – neue Zeit: Flüchtlinge, Umgesiedelte, Vertriebene in der Sowjetischen Besatzungszone und in der DDR*. Berlin 1991; WILLE, M. (ed.): *Die Sudetendeutschen in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands. Aufnahme und erste Integrationsversuche*. Magdeburg 1993; JAHN, M. (ed.): *Die Sudetendeutschen in Nordböhmen*; WILLE, M. (ed.): *50 Jahre Flucht und Vertreibung*; SCHRAUT, S. – GROSSER, T. (ed.): *Die Flüchtlingsfrage in der deutschen Nachkriegsgesellschaft*. Mannheim 1996; HOFFMANN, J. – MEINICKE, W. (ed.): *Sie hatten alles verloren. Flüchtlinge und Vertriebene in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands*. Wiesbaden 1993; WILLE, M. (ed.): *Die Vertriebenen in der SBZ/DDR. Dokumente. Bd. 1: Ankunft und Aufnahme 1945*. Wiesbaden 1996. K integraci utečenců a vysídlenců v Rakousku např. SCHEURINGER, B.: *Die Situation der sudetendeutschen Flüchtlinge in Oberösterreich seit 1945*. In: *Nationale Frage*, s. 141–175.

49 Např. ARBURG, A. von: *Tak či onak. Nucené přesídlení v komplexním pojetí poválečné sídelní politiky v českých zemích*. In: *Soudobé dějiny*, roč. X, 2003, č. 3, s. 253–292. Srov. též výše uvedenou Arburgovu diplomovou práci a pracovní bibliografii, z dosud nezveřejněných textů např. *Abschub und Ansiedlung. Zur binnenstaatlichen Wirkung von zwei Migrationsprozessen in der Tschechoslowakei 1945–1950*, 38 str. rkp. nebo *Die Besiedlung der Grenzgebiete der böhmischen Länder als Kebrseite von Vertreibung und Zwangsaussiedlung der Deutschen 1945–1950*, 19 str. rkp. Arburg patří k těm zahraničním badatelům, kteří jsou velmi dobře obeznámeni s relevantní dokumentací uloženou v českých archivech.

odrazu fenoménu „útěku a vyhnání“ v různých žánrech literární tvorby.⁵⁰ Pokud jde o česko-rakouské vztahy, věnuje se jim např. ve své nejnovější práci Alfred Payrleitner, výsledky práce Česko-rakouské komise historiků bilancoval naposledy M. Kunštát.⁵¹

Míra respektování nových zjištění získaných výzkumy českých historiků je v německém (sudetoněmeckém) písemnictví předmětu různá, tamnímu názorovému spektru a stupni odborné způsobilosti odpovídají také důrazy položené na tu či onu stránku kontroverzní látky. Co se týče výkonů převážné části autorů spjatých s vysídleneckými kruhy, jsou sice patrné dílčí faktografické inovace⁵² a určité myšlenkové posuny, k zásadnějším korekcím zafixovaných hodnotících schémat ale nedošlo. Sporné body výkladu česko-německé minulosti a především „odsunové problematiky“ přetrvávají. Platí to hlavně pro různě motivované aktualizace tématu ve vazbě na politicky relevantní skutečnosti. V minulých více než deseti letech byly ve Spolkové republice opakovaně vydávány starší edice dobových dokumentů, svědectví utečenců a vyhnanců,⁵³ resp. práce, které zcela opomíjejí nebo spíše jen okrajově či selektivně zmiňují poznatky získané novějšími analýzami. Mnohá díla a dílka⁵⁴ pouze opakují tradiční interpretační koncepty (jistou poznávací hodnotu si

50 Z novějších titulů mj. KEIL, E.-E. (ed.): *Vertriebenen... Literarische Zeugnisse vom Flucht und Vertreibung. Eine Auswahl aus Romanen, Erzählungen, Gedichten, Tagebücher und Zeichnungen der Jahre 1945–1985. Mit einem historischen Exkurs von H. W. Rautenberg*. Bonn 1992; HELBIG, L. F.: *Der ungeheure Verlust. Flucht und Vertreibung in der deutschsprachigen Belletristik der Nachkriegszeit*. Wiesbaden 1996; KROLL, F. L. (ed.): *Flucht und Vertreibung in der Literatur nach 1945*. Berlin 1997; FEUCHERT, S. (ed.): *Flucht und Vertreibung in der deutschen Literatur*. Frankfurt am Main – Wien 2001; MEHNERT, E. (ed.): *Landschaften der Erinnerung*.

51 PAYRLEITNER, A.: *Österreich und Tschechien. Alter Streit und neue Hoffnung. Mit einem Vorwort von Jiří Gruša*. Wien 2003; KUNŠTÁT, M.: *Die österreichisch-tschechische Historikerkommission in den 1990er Jahren*. In: BUSEK, E. (ed.): *The Czech Republic and Austria in an Integrating Europe*. (IDM-Info für den Donauraum und Mitteleuropa), zvláštní sešit, 2001, č. 14, s. 22–25. Srov. též mj. RATHKOLB, O.: „Ein schwieriges Verhältnis“. *Österreich und die ČSR 1945–1950*. In: WINKELBAUER, T. (ed.): *Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte*. Horn/Waidhofen an der Thaya 1993, s. 479–490.

52 Jejich výskyt v přehledných pracích o českých (československých) dějinách však nebyl nijak častý. Srov. např. HABEL, F. P. (ed.): *Die Sudetendeutschen*. München 1998; PRINZ, F. (ed.): *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Bd. II. Böhmen und Mähren*. Berlin 1993; TÝŽ: *Geschichte Böhmens 1848–1948*. München 1997. V poslední době také TÝŽ: *Nation und Heimat. Beiträge zur böhmischen und sudetendeutschen Geschichte*. München 2004. Srov. k tomu KŘEN, J.: *Poválečná německá historická literatura*, s. 125–155.

53 Například *Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei. Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*. Bd. I, II. Augsburg 1994; *Dokumente zur Vertreibung der Sudetendeutschen. Mitteleuropäische Quellen und Dokumente*. Bd. 24. München 1992; REICHENBERGER, E. J.: *Sudetendeutsche Passion. Für Wahrheit und Gerechtigkeit*. Kiel 1995; PUST, I.: *Schreie aus der Hölle ungehört. Das totgeschwiegene Drama der Sudetendeutschen*. Sersheim 1996; AHRENS, W.: *Verbrechen an Deutschen. Dokumente der Vertreibung*. Bruckmühle 1999; HABEL, F. P. (ed.): *Dokumente zur Sudetenfrage. Unerledigte Geschichte*. München 2003 aj.

54 Např. BÖDDEKER, G.: *Die Flüchtlinge. Die Vertreibung der Deutschen im Osten*. Frankfurt am Main 1996; HABEL, F. P. (ed.): *Die Sudetendeutschen*; NAWRATIL, H.: *Schwarzbuch der Vertreibung*; ERTL, K. H.: *Der Prager Maiaufstand 1945*. Rosenheim 1996; GRILL, R.: *Es begann in Prag. Die Wurzeln der Vertreibung*. Berg 2000; RESCH-ROTHENBURG, F.: *Tage des Grauens. Die Tragödie der Vertreibung*. Berg 1995; SCHOLZ, F.: *Kollektischuld und Vertreibung. Kritische Bemerkungen eines Zeitzeugen*. Frankfurt am Main 1995; SCHREIBER, L.: *Tragödie unserer Heimat*. Kiel 1997; NOLYWAICA, J.: *Flucht und Vertreibung der Deutschen. Die Tragödie im Osten und im Sudetenland*. Kiel 1996; SCHNIRSCH, R. – THOMAS, H.

však uchovávají některé regionálně zaměřené příspěvky a vzpomínky),⁵⁵ argumentují převážně skutečnostmi prezentovanými v dokumentárních materiálech narativní povahy a dovolávají se také zahraničních autorit (obzvláště preferován je v tomto ohledu Američan Alfred M. de Zayas)⁵⁶ nebo názorově spřízněných, vědeckou akribií vybavených osobností z jiných, v první řadě právnických oborů (Theodora Veitera, Felixe Ermacory, Otto Kimminicha, Dietera Blumenwitze aj.).⁵⁷ Jejich přístupy a názory jsou poměrně často používány ke zdůvodnění vznášených požadavků na

(ed.): *Von Prag nach Sarajewo. Vertreibung und Wiedergutmachung*. Graz 1996; SEIFERT, M. W.: *Vom tschechischen Staat enterbt. Ein Vertriebenenschicksal. Die Benes-Dekrete und ihre Folgen*. Frankfurt am Main 2003 aj.

- 55 Srov. mj. ELSINGER, R. – WEISZ, F.: *Die historische Ursachen der Vertreibung der Deutschen aus Südmähren 1945–1946 und die völkerrechtlichen Konsequenzen*. Wien 1997; BLASCHKA, W. – FROHL, G. – ELSINGER, R. – LADNER, W. – LONGIN, F. (ed.): *50 Jahre Vertreibung aus Südmähren: 50 Jahre Unrecht (1945–1995)*. Geislingen 1995; HERTL, H. (ed.): *Der „Brünner Todesmarsch“ 1945. Die Vertreibung und Mißhandlung der Deutschen aus Brünn. Dokumentation*. Schwäbisch Gmünd 1998; BLASCHKA, W.: *Unsere Wurzeln zerrissen nicht. Ein halbes Jahrhundert Bekenntnis zur Heimat Südmähren*. Geislingen 1998; SUCHOMEL, L.: *Dokumentation über die Vertreibung der Deutschen aus dem Raum Wildenschwert am 8. März 1946*. Idar-Oberstein 1996; SAILER, H.: *Kapltitz. Geschichte eines Städtchens im Böhmerwald. Von Anfängen bis zur Vertreibung seiner deutschen Einwohner*. Glashenbach 1998; HAMPERL, W. D. (ed.): *Vertreibung und Flucht aus dem Kreis Tachau im Egerland. Schicksale in Berichten, Dokumenten und Bildern. Teil 1–2*. Seebruck 1997; TROTSBERG 1996; DVORAK, CH. A.: *Aus Böhmen vertrieben, aus Sachsen geflohen, in Bayern heimisch geworden*. Passau 1997; GEBERT, S.: *Gefesselt Leben in bewegten Zeiten. Erinnerungen eines Vertriebenen an Isergebirgsheimat, Zweiter Weltkrieg, Vertreibung, Neuanfang im Westen*. Kaufbeuren-Neugablonz 1999; HELFERT, E. A.: *Valley of the Shadow: after the Turmoil my Heart cries no more*. Berkeley 1997; GABERT, V. – WERNER, E.: *Wir wollten nicht mit den Massen irren*. München 1995; HERGLOTZ, H. K.: *Blätter aus dem Tagebuch eines Überlebenden*. Nürnberg 1999; HÜBLER, U.: *Meine Vertreibung aus Prag. Erinnerungen an den Prager Aufstand 1945*. Biographische Quellen zur deutschen Geschichte nach 1945. Bd. 11. München 1991; URBAN, I.: *Damals im Sudetenland. Schicksal einer Vertriebenen*. Berlin 1995; RAZUMOVSKY, M. – RAZUMOVSKY, D. – RAZUMOVSKY, O.: *Unser Abschied von der tschechischen Heimat. Tagebücher 1945–1946*. Wien 2000; FRITSCH, H.: *Das Delegationskind. Autobiographische Dokumentation. Schicksal eines Zwölfjährigen über Flucht, Vertreibung und Tod seiner Familie*. Oberaudorf 2000; GAUGLITZ, F. J. C. (ed.): *Landskroner Not und Tod. Dokumentation für den Kreis Landskron*. Wiesentheid 1997; LOSOVA, J.: *Kindheit in Böhmen und Mähren*. Köln 1996; CZERNIN, R. Graf: *Ein böhmisches Märchen. Helle Tage – dunkle Zeiten. Erlebte Zeitgeschichte*. Graz 2003 aj.
- 56 Zayasova publikace *Die Anglo-Amerikaner und die Vertreibung der Deutschen. Vorgeschichte, Verlauf, Folgen* vyšla v němčině ve Frankfurtu nad Mohanem v roce 1996 již podeváté, další jeho spisek (*Anmerkungen zur Vertreibung der Deutschen aus Osten*) ve Stuttgartu v roce 1993 potřetí. Viz též ZAYAS, A. M. de: *A Terrible Revange. The Ethnic Cleansing of the East European Germans 1944–1950*. New York 1994.
- 57 Srov. KIMMINICH, O.: *Völkerrechtliche Überlegungen zu Kriegsende, Potsdam, Vertreibung. Ausgewählte Beiträge*. Bonn 1996; ERMACORA, F.: *Die Sudetendeutschen Fragen. Rechtsgutachten*. München 1992; VEITER, T.: *Kein Schlußstrich. Die Sudetendeutschen und die Tatsachen in Geschichte und Gegenwart*. Wien 1994; BLUMENWITZ, D.: *Interessenausgleich zwischen Deutschland und die östlichen Nachbarstaaten*. Köln 1998; TÝŽ: *Die Vertreibung der Deutschen aus der Sicht des Völkerrechts und der Menschenrechte*. In: Nationale Frage, s. 77–98. Též ALLSTADT, M.: *Die offene Völkerrechtslage im deutsch-tschechischen Verhältnis und ihre Bedeutung für die Osterweiterung der Europäischen Union. Zugleich Überlegungen zu den Auswirkungen zwingenden Völkerrechts in der Vertriebenenfrage*. Schriften zum Staats- und Völkerrecht. Bd. 86. Frankfurt am Main 2000. V poslední době vystoupily dosti razantně do popředí rovněž otázky související s interpretací dekretů prezidenta republiky z poválečného období, jejichž aplikace zasáhla podstatně do života sudetských Němců. Viz např. SLAPNICKA, H.: *Dokumente zur Diskussion über die Beneš-Dekrete*. In: Osteuropa (Osteuropa-Recht), Jhrg. 45 (1999), s. 511–520; BEYERL, B.: *Die Benes-Dekrete. Zwischen tschechischer Identität und deutscher*

odčinění křivd a v minulosti spáchaného bezpráví. Obsah nemála těchto prací a publicistických příspěvků byl a stále je profilován ostře vypointovanými myšlenkovými zkratkami, negativními emocemi a stereotypy.⁵⁸ Ideovými zdroji, myšlenkovým záze-
mím a celkovou povahou těchto spisů, ale i „duchem“ tzv. Heimatliteratur, v jejímž
rámci ovšem v minulé etapě vznikly také pro historika po faktografické a tematické
stránce zajímavé tituly,⁵⁹ se nekonvenčně zabývali Eva a Hans H. Hahnovi.⁶⁰

Problematika nuceného vysídlení většiny Němců z Československa vzbudila
v poslední době rovněž zájem několika převážně mladších badatelů z anglofonní
sféry (Eagle Glassheima, Benjamin Frommera, Chada Bryanta, Nancy M. Wingfiel-
dové aj.), jejichž studie jsou věnovány jak obecnějším charakteristikám východisek
a průběhu odsunu, tak vybraným dílčím, s ním souvisejícím tematikám (např. vlast-
nickým změnám, retribuci, situaci národnostně smíšených manželství, úloze nacio-
nálních faktorů ve vývoji české společnosti v letech 1945–1948), přičemž jde z valné
části o prezentaci poznatků získaných vlastním výzkumem v českých archivech.⁶¹
Ojedinelé jsou zatím badatelské sondy provedené v ruských archivech.⁶² Zevrubněji

Begehrlichkeit. Wien 2002; COUDENHOVE, B. – RATHKOLB, O. (ed.): *Die Benes-Dekrete*. Wien 2002; PERZL, N.: *Die Benes-Dekrete. Eine europäische Tragödie*. St. Pölten 2003.

- 58 Srov. k tomu některé příspěvky uváděné v pozn. č. 54 a 55. „Odsunovými ztrátami“ na životech
Němců z Československa se pouze na bázi statistického materiálu a s vyloučením zevrubnějších ana-
lyz konkrétních případů zabývá např. HABEL, F. P.: *Ztráty sudetských Němců při vyhnání v letech 1945–*
–1946. In: *Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku*, 1997, č. 67, s. 75–83; Týž:
Sudetendeutsche Bevölkerungsbilanz 1939–1950: Der Wissenstand im Jahre 2000. In: *Sudetenland*,
Jhrg. 43, 2001, s. 82–99. V mnoha pracích je již tradičně v souvislosti s vyhnáním a nuceným vysíd-
lením Němců věnována pozornost československému prezidentovi E. Benešovi, jehož postoje jsou
obvykle podrobeny vyostřeně kritice. Řadou nepřesností a zjednodušených soudů se vyznačuje např.
„biografická skica“ ARNDT, V.: *Der zweite Präsident Eduard Beneš*. Magdeburg 1993. Srov. též CHRIST, H.:
Beneš und der Völkermord an den Sudetendeutschen. Zeitzeugen klagen an. Berg 1999. Charakter
„dokumentárního románu“ má knížka DEDINA, S.: *Eduard Beneš – der Liquidator, Dämon des Genozids*
an den Sudetendeutschen, Totgräber der tschechoslowakischen Demokratie. Dinkelsbühl 2000 (česky
DĚDINOVÁ, S.: *Eduard Beneš – likvidátor. Dokumentární román s doslovem L. Pachmana*. Praha 2003).
- 59 Srov. některé příspěvky uváděné v pozn. č. 55.

- 60 HAHNOVÁ, E. – HAHN, H. H.: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapominání*. Praha 2002.

- 61 Srov. GLASSHEIM, E.: *National Mythologies and Ethnic Cleansing. The Expulsion of Czechoslovak*
Germans in 1945. In: *Central European History*, 33/4 (November 2000), s. 463–486; Týž: *National or*
Social Revolution? Liquidating the Latifundia in Czechoslovakia 1945–1948. In: PYNSENT, R. B. (ed):
Phoney Peace. Power and Culture in Central Europe 1945–1949. School of Slavonic and East European
Studies – Occasional papers 46. London 2000, s. 171–181; Týž: *The Mechanics of Ethnic Cleansing.*
The Expulsion of Germans from Czechoslovakia 1945–1947. In: THER, Ph. – SIJAK, A. (ed): *Redrawing*
Nations, s. 197–219; FROMMER, B.: *Expulsion or Integration. Unmixing Interethnic Marriage in Postwar*
Czechoslovakia. In: *East European Politics and Societies*, 14, 2000, No. 2, s. 381–410; Týž: *To Prosecute*
or to Expel. Czechoslovak Retribution and the „Transfer“ of Sudeten Germans. In: THER, Ph. – SIJAK, A.
(ed): *Redrawing Nations*, s. 221–240; WINGFIELD, N. M.: *The Politics of Memory: Constructing National*
Identity in the Czech Lands during the Postwar Period 1945–1948. In: *East European Politics and*
Societies, 14, 2000, No. 2, s. 246–267; BRYANT, Ch.: *Občanství, národnost a každodenní život. Příspěvek*
k dějinám česko-německých smíšených manželství v letech 1939–1946. Kuděj. Časopis pro kulturní
dějiny, roč. 4, 2002, č. 2, s. 43–53. K těmto příspěvkům lze přiřadit také disertaci DOSTÁL–RAŠKA, F.: *The*
Czechoslovak Exile Government in London and the Sudeten German Issue. Prague 2002.

- 62 MURASCHKO, G. P. – NOSKOVA, A. F.: *Politisch-psychologische Aspekte der Umsiedlung der Deutschen aus*
Polen und der Tschechoslowakei nach dem Zweiten Weltkrieg. In: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*,
Jhrg. 44, 1996, Nr. 11, s. 979–990; NOSKOVA, A. F.: *Migration of the German after the Second World War.*
Political and Psychological Aspects. In: RIEBER, A. J.: *Forced Migration*, s. 96–114.

se plánováním a realizací hromadného transferu Němců z Československa zabývali někteří polští autoři, např. Piotr M. Majewski ve faktograficky důkladné práci o Edvardu Benešovi a vývoji jeho názorů na podobu česko-německého poměru, nebo Andrzej Kastory v souvislosti s analýzou politiky československého státu vůči sousedním zemím v prvním období po skončení války.⁶³

Nelze jistě opomenout skutečnost, že česká historiografie je v současnosti konfrontována s výzkumy nucených migrací a konkrétně též poválečné situace německých minorit, které uskutečnili slovenští, maďarští a polští kolegové. V devadesátých letech se jejich bádání na tomto poli rozvíjelo dosti intenzivně, k dispozici jsou již také kvalitní syntézy. Na Slovensku se „odsunovému tématu“ a postavení německého obyvatelstva, které zůstalo po zakončení vysídlovací akce, věnovali zejména Dušan Kováč, Milan Olejník, Soňa Gabzdilová nebo Jan Pešek.⁶⁴ V maďarském dějepiscectví zabývajícím se touto problematikou zaujímá určitě ústřední postavení monografie Agnes Tóthové.⁶⁵ Značný postup učinila v oblasti „německých tematik“ v minu-

63 MAJEWSKI, P. M.: *Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach*. Warszawa 2001; KASTORY, A.: *Rewanż za Monachium: z dziejów czechosłowackiej polityki wobec sąsiadów w latach 1945–1947*. Kraków 1996.

64 VIZ KOVÁČ, D.: *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku 1871–1945*. Bratislava 1991; TÝŽ: *Die Evakuierung und Vertreibung der Deutschen aus der Slowakei*. In: PLASCHKA, R. G. – HASELSTEINER, H. – SUPPAN, A. – DRABEK, A. M. (ed.): *Nationale Frage*, s. 111–116; TÝŽ: *Die „Aussiedlung“ der Deutschen aus der Slowakei*. In: BRANDES, D. – IVANIČKOVÁ, E. – PEŠEK, J.: *Erzwungene Trennung*, s. 235–240; TÝŽ: *Organizovaný odsun Nemcov zo Slovenska roku 1946*. Historický časopis, roč. 49, 2001, č. 2, s. 237–254; TÝŽ: *Vysídlenie Nemcov zo Slovenska 1944–1953*. Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Sv. 8. Praha 2001; OLEJNÍK, M.: *Miesto nemeckej menšiny v historickom vývoji Slovenska a okolnosti vedúce k jej odsunu*. In: Slezský sborník, roč. 94, 1996, č. 3, s. 190–197; TÝŽ – GABZDILOVÁ, S.: *Odsun nemeckej menšiny zo Spiša v rokoch 1945–1948*. In: *Spiš v kontinuite času*. Wien – Bratislava 1995, s. 214–222; TÝŽ: *Nemecká menšina na Slovensku a jej odsun v rokoch 1945–1946*. In: GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, J. (ed.): *Etnické menšiny na Slovensku. História, súčasnosť, súvislosti*. Košice 1997, s. 103–113; TÝŽ: *Aktivity Karpatonemeckého spolku na Slovensku v rokoch 1990–1997*. In: ŠRAJEROVÁ, O. (ed.): *Národnostní menšiny a majoritní společnost v České republice a v zemích střední Evropy v 90. letech XX. století*. Sborník z mezinárodní vědecké konference. Opava 1998, s. 116–122; TÝŽ: *Hlavná fáza odsunu nemeckého obyvateľstva zo Slovenska*. In: NOSKOVÁ, H. (ed.): *Sborník studií k národnostní politice Československa (1945–1954)*. Praha 2001, s. 105–127; GABZDILOVÁ, S.: *Nemecká menšina na Slovensku v rokoch 1947–1950*. In: GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, J. (ed.): *Etnické menšiny na Slovensku*, s. 114–123; TÁŽ: *Situácia nemeckej menšiny na Slovensku po návrate z evakuácie na jar a v lete 1945*. Historický časopis, roč. 49, 2001, č. 3, s. 453–476; TÁŽ – OLEJNÍK, M.: *Proces internácie nemeckého obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1945–1946*. Tamtéž, roč. 50, 2002, č. 3, s. 423–438; PEŠEK, J.: *Nemci na Slovensku po skončení hromadného povojnového odsunu (1947–1953)*. Tamtéž, roč. 46, 1998, č. 2, s. 261–280; TÝŽ: *Die Deutschen in der Slowakei nach Beendigung der kollektiven Abschiebung*. In: BRANDES, D. – IVANIČKOVÁ, E. – PEŠEK, J. (ed.): *Erzwungene Trennung*, s. 241–244.

65 TOTH, A.: *Migrationen in Ungarn 1945–1948. Vertreibung der Ungarndeutschen, Binnenwanderung und slowakisch-ungarischer Bevölkerungsaustausch*. Studien des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte. Bd. 12. München 2001; TÁŽ: *Zwang oder Möglichkeit? Die Annahme der Maxime von der Kollektivschuld und die Bestrafung der deutschen Minderbeit in Ungarn*. In: PLASCHKA, R. G. – HASELSTEINER, H. – SUPPAN, A. – DRABEK, A. M. (ed.): *Nationale Frage*, s. 89–103. Srov. rovněž SEEWANN, G.: *Der Vertreibungsprozess in und nach dem Zweiten Weltkrieg aufgrund kritischer Quellen*. In: SEEWANN, G. (ed.): *Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918 bis 1995*. München 1997, s. 55–89; GYARMATI, G.: *Odsun Němců z Maďarska 1945–1947*. In: BRANDES, D. – IVANIČKOVÁ, E. – PEŠEK, J. (ed.): *Vynútený rozchod*, s. 217–220.

lém desetiletí polská historiografie. Dosažené výsledky jsou co do počtu i kvality⁶⁶ vskutku úctyhodné. Upozornit je třeba mj. na práce W. Borodzieje, P. Madajczyka, M. Podlasek, S. Jankowiaka, Z. Kurcze, Cz. Osękowského, B. Ociepy, T. Szaroty, B. Linka, A. Saksona, Z. Romanowa, D. Matelského nebo E. S. Polloka.⁶⁷ O syntézu problematiky se vcelku zdárně pokusila Bernadetta Nitschke, Jerzy Kochanowski je autorem velmi solidní monografie o osudech německých vojáků v polském zajetí v letech 1945–1950.⁶⁸ Podobně jako v České republice je také v Polsku dané téma („kompleks wypędzenia“) významnou součástí oživených diskusí o historických proměnách polsko-německých vztahů.⁶⁹ Vzhledem k specifickým podmínkám oblastí,

- 66 Polské historické výzkumy mohly alespoň po faktografické stránce navázat na některé starší práce z 60. – 80. let (P. Lippóczyho a T. Walichnowského, S. Banasiaka, A. Brozka, J. Kokota, T. Bialeckého, Z. Lempińskiego, B. Pasierba, M. Cygańskiego, E. Dmitrów a aj.). Srov. k tomu např. bibliografii v monografii MATELSKI, D.: *Niemcy w Polsce w XX. wieku*. Warszawa – Poznań 1999, s. 370–398. Informace o stavu zkoumání problematiky např. MADAJCZYK, P.: *Poláci a jejich vztah k Němcům v letech 1945–1948 v pohledu polské historiografie*. Soudobé dějiny, roč. IV, 1997, č. 1, s. 118–133; BORODZIEJ, W.: *Polská historiografie a „vyhnání“ Němců*. Tamtéž, č. 2, s. 306–326; VALENTA, J.: *Odsun Němců z Polska. Současná bibliografie, stanoviska a diskuse*. In: KURAL, V. a kol. (ed.): *Krajanské organizace sudetských Němců*, s. 31–64.
- 67 OCIEPKA, B.: *Niemcy na Dolnym Śląsku w latach 1945–1970*. Wrocław 1992; ROMANOW, Z.: *Ludność niemiecka na ziemiach zachodnich i północnych w latach 1945–1947*. Ślupsk 1992; SZAROTA, T.: *Niemcy i Polaci. Wzajemne postrzeganie i stereotypy*. Warszawa 1996; PODLASEK, M.: *Wypędzenie Niemców z terenów na wschód od Odry i Nysy łużyckiej. Relacje świadków*. Warszawa 1995; OSĘKOWSKI, Cz.: *Spółczesność Polski zachodniej i północnej w latach 1945–1956*. Zielona Góra 1994; KURCZ, Z.: *Mniejszość niemiecka w Polsce*. Wrocław 1995; MADAJCZYK, P.: *Przylączenie Śląska Opolskiego do Polski 1945–1948*. Warszawa 1998; SAKSON, A.: *Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach 1945–1997*. Poznań 1998; MATELSKI, D.: *Niemcy w Polsce w XX. wieku*; LINEK, B.: *Polityka antyniemiecka na Górnym Śląsku w latach 1945–1950*. Opole 2000; POLLOK, E.S.: *Śląskie tragedie*. Kraków 2002. Srov. též příspěvky ve sbornících BORODZIEJ, W. – HAJNICZ, A. (ed.): *Kompleks wypędzenia*. Kraków 1998; *Mniejszość niemiecka w Polsce i Polacy w Niemczech*. Wrocław 1994; JASTRZĘBSKI, W. (ed.): *Ludność niemiecka na ziemiach polskich w latach 1939–1945 i jej powojenne losy*. Bydgoszcz 1995; SAKSON, A. (ed.): *Polska – Niemcy – mniejszość niemiecka w Wielkopolsce. Przeszłość i teraźniejszość*. Poznań 1994; THER, Ph. – SIJAK, A. (ed.): *Redrawing Nations*, (příspěvky S. Jankowiaka, B. Linka, K. Kersten, C. Kraft); ORLOWSKI, H. – SAKSON, A. (ed.): *Utracona ojczyzna. Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenie ludności niemieckiej z Polski w latach 1945–1949*. Zielona Góra 1999; KOCHANOWSKI, J.: *W polskiej niewoli. Niemieccy jeńcy wojenni w Polsce 1945–1950*. Warszawa 2001.
- 68 NITSCHKE, B.: *Wysiedlenie ludności niemieckiej z Polski w latach 1945–1949*. Zielona Góra 1999; KOCHANOWSKI, J.: *W polskiej niewoli. Niemieccy jeńcy wojenni w Polsce 1945–1950*. Warszawa 2001.
- 69 Srov. např. BACHMANN, K. – KRANZ, J. (ed.): *Przeprosić za wypędzenie? Wypowiedzi oficjalne oraz debata prasowa o wysiedleniu Niemców po II wojnie światowej*. Kraków 1997. Pro informaci též VALENTA, J.: *Odsun Němců z Polska*, s. 31–64.
- 70 Srov. tituly uvedené v pozn. č. 67 a bibliografii u MATELSKI, D.: *Niemcy w Polsce*, s. 370–398. Nucenými migracemi obyvatelstva na území nynějšího Polska se zabývají také práce německých autorů (z poslední doby např. GEBHARDT, M. – KÜTTNER, J.: *Deutsche in Poland nach 1945. Gefangene und Fremde*. Bearb. von D. Bingen. München 1997; ESCH, M. G.: „Gesunde Verhältnisse“. *Deutsche und polnische Bevölkerungspolitik in Ostmitteleuropa 1939–1950*. Marburg 1998; THER, Ph.: *Deutsche und polnische Vertriebene. Gesellschaft und Vertriebenenpolitik in der SBZ/DDR und in Polen 1945–1956*. Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, 127. Göttingen 1998).
- 71 BORODZIEJ, W. – LEMBERG, H. (ed.): „Unsere Heimat ist uns ein fremdes Land geworden...“: *Die Deutschen östlich von der Oder und Neisse 1945–1950. Dokumente aus den polnischen Archiven*. Bd. 1. Marburg/L. 2000. Souběžné polské vydání edice je již v současnosti kompletní (Warszawa 2000–2002).
- 72 Srov. např. KUČERA, J.: *Češi a Němci v Československu 1918–1946. Zamyšlení nad jejich soužitím a jeho koncem*. In: Slovanské historické studie, 1993, sv. 19, s. 124–147; TÝŽ: *Odsun nebo vyhnání? Sudeští Němci v Československu v letech 1945–1946*. Praha 1992; STANĚK, T.: *Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa (1948–1948)*. Ostrava 1992; TOMS, J.: *Přehled vývoje*

jež se staly součástí obnoveného polského státu, a také rozsáhlým nuceným migracím, k nimž došlo na jeho území v důsledku válečné katastrofy a posunu hranic, sehrávají v odborné i popularizující literatuře nezastupitelnou roli regionálně zaměřené a ke komparacím směřující práce. Do popředí zájmu se dostaly rovněž zvláštnosti proměn etnických identit „národnostně nevyhraněných“ skupin (obyvatel Slezska, Mazurů a Warmiaků ve Východním Prusku, Kašubů a Slowinců v Pomoří nebo Lubušanů v bývalých východních Braniborech), ale i životní podmínky německé minority a politika státu vůči ní od sklonku 40. let minulého století až do současnosti.⁷⁰ K nejvýznamnějším počínům posledních let nepochybně patří realizace polsko-německého projektu čtyřsvazkové edice dokumentů z polských archivů (pod hlavní redakcí Włodzimierze Borodzieje a Hanse Lemberga), které zachycují poválečnou situaci v oblastech osídlených Němci.⁷¹

Z předloženého pokusu o souhrnný pohled na stávající úroveň zpracování tematiky vysídlení většiny Němců z Československa lze vyvodit alespoň několik stručných závěrů. V zásadě lze říct, že v minulém desetiletí byly českými historiky – pochopitelně v rozdílné míře úplnosti – zachyceny hlavní problémové okruhy stále citlivé, leckdy též prudší názorové střety provokující látky. Díky publikovaným syntetickým pracím a regionálním studiím i probíhajícímu dialogu českých a německých (rakouských) badatelů se nesporně rozšířila a prohloubila všeobecná znalost dobových událostí a souvislostí. Objektivní a nepředpojaté výklady ověřených faktů si našly své místo také v textech určených pro širší veřejnost a v informativních přehledech vývoje česko-německých vztahů.⁷² Ne vždy však k nim, a to nesporně ke škodě věci, přihlížela v dostatečné míře domácí historizující a politizující publicistika. Reflexe problematiky, jejích přesahů a dosahů v historickém vědomí a historické paměti české společnosti má i nadále v řadě ohledů přinejmenším rozporuplný charakter podmíněný celkovým hodnocením zkušeností získaných v dramatických zvratech novodobých českých dějin.⁷³

Pokud jde o základní výzkum, stojí před historiky ještě mnohé úkoly. Zmínit lze např. potřebu systematictějšího studia archivních pramenů na celostátní i místní úrovni, resp. v zahraničí, což platí zejména o dokumentaci uložené v ruských archivech.

česko-německých vztahů na území České republiky od 12. století do roku 1947. Plzeň 1993; OTTER, J.: *Úděl česko-německého sousedství. Pohledy do zrcadla dvanácti století společných dějin.* Heršpice 1994; SUSA, Z.: *Vyprávění o Čechách a Němcích v českých zemích.* Středokluky 1995; RŮŽIČKA, T.: *Odsun Němců a náš dnešek.* In: *Za války a po válce.* Středokluky 1995, s. 57–86; RICHTER, K.: *Sudety.* Praha 1994; TÝŽ: *Češi a Němci v zrcadle dějin (duben 1938–do současné doby).* Sv. 2. Třebíč 1999; *Konfliktní společnosti, katastrofa, uvolnění; Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948.* Sestavil kolektiv autorů. Praha 2002; KURAL, V.: *Češi, Němci a mnichovská křižovatka.* Praha 2002. Sestaveny byly také texty určené pro školní výuku (např. BENEŠ, Z. – KUKLÍK, J. – KURAL, V. – PEŠEK, J.: *Téma: Odsun – Vertreibung. Informační materiál k výuce na základních a středních školách.* Praha 2002). Některé z výše uvedených příspěvků se stále vyznačují určitým zjednodušujícím pohledem na problematiku a příklonem k upřednostňování ve vědomí české společnosti zafixovaných jednostranných dějinných obrazů, případně opomíjejí výsledky novějších konkrétních historických analýz. Jinak ambiciózní snaha o vylíčení základních tendencí utváření česko-německého poměru v novodobých dějinách je v popularizační literatuře občas znehodnocována výskytem věcných omylů a faktografických chyb (např. SLÁDEK, M.: *Němci v Čechách. Německá menšina v českých*

Její detailnější prozkoumání by mohlo mimo jiné zpřesnit poznatky o okolnostech tzv. divokého odsunu. Žádoucí by bylo věnovat soustavnější pozornost propojení dosud upřednostňovaných otázek s rozbořem ostatních důležitých faktorů celkové transformace poměrů v dříve Němci osídlených územích a v neposlední řadě též pregnantnějšímu ozřejnění jejich vlivu na další vývoj české společnosti.⁷⁴ K deziderátům určitě patří také realizace k výraznějšímu zobecnění tehdejších událostí a ke komparacím ve středoevropském měřítku přihlížejících analýz. Fenomén nucených migrací početných skupin lidí vyvolaných spory mezi státy, válkami, nacionálními a konfesijními konflikty nebo aplikací zrůdných rasových a ideologických konceptů je nyní v popředí zájmu mezinárodní vědy, což by mělo být inspirací rovněž pro českou historiografii.⁷⁵ V užším slova smyslu zůstává pro další historický výzkum důležitým zadáním též všestrannější objasnění životních podmínek německé menšiny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v minulých desetiletích,⁷⁶ problematiky pobytu německých válečných zajatců na našem území nebo tzv. mobilizovaných a internovaných Němců – civilistů, předválečných čs. občanů, v Sovětském svazu.⁷⁷

V každém případě je dnes možno konstatovat, že česká „historiografie odsunu“ dosáhla v hodnoceném období nemála pozitivních výsledků, což je zřejmé i při jejich porovnání s obdobnými výzkumy v sousedních zemích, a že svým přínosem v nezanedbatelné míře obohatila obor soudobých dějin. Dosavadní úroveň poznání oprávněně nastoluje otázku sestavení obsáhlejší edice dokumentů.⁷⁸

zemích a Československu 1848–1946. Praha 2002 nebo RICHTER, K. a kol. (ed.): *Bez démonů minulosti. Česko-německé vztahy v osudových okamžicích společné minulosti.* Praha 2003).

73 K tomu mj. KŘEN, J.: *Tschechen, Deutsche, Vertreibung. Übereinstimmungen und Streitigkeiten.* In: MAIER, R. (ed.): *Tschechen, Deutsche und der Zweite Weltkrieg*, s. 9–22; TÝŽ: *Česká a německá historická paměť – včerejšek a dnešek.* Český časopis historický, roč. 97, 1999, č. 2, s. 321–331. Retrospektivní postřehy k diskurzu také KOPEČEK, M. – KUNŠTÁT, M.: „Sudetoněmecká otázka“ v české akademické debatě po roce 1989, s. 293–318.

74 Po obsahové i metodické stránce lze za přínosné považovat některé studie zachycující regionální aspekty znovuosídlování pohraničních oblastí po odsunu německého obyvatelstva (z poslední doby např. RADVANOVSKÝ, Z.: *The Social and Economic Consequences of Resettling Czechs into Northwestern Bohemia 1945–1947.* In: THER, PH. – SILJAK, A. (ed.): *Redrawing Nations*, s. 241–260 nebo VELEŠÍK, V.: *Osídlování Svitavska v letech 1945–1947.* In: *Pomezí Čech a Moravy. Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy*, 4 (2000), s. 199–268). Mnohostranným sepětím a vzájemným ovlivňováním odsunu Němců a procesu znovuosídlování pohraničí se zabývají také mladší historici (např. již výše zmíněný Adrian von Arburg). Zajímavé studie komparativního zaměření napsal Tomáš DVOŘÁK („Pobraníčí“ – „Ziemie odzyskane“ a jejich obyvatelstvo. *Pokus o srovnání vybraných aspektů československých a polských snah o integraci nových sídelních území po druhé světové válce*, 32 s. rkp. v tisku nebo *Binnenstaatliche Zwangsmigrationen in der Tschechoslowakei und in Polen nach 1947*, 7 s. rkp. v tisku). K zhodnocení vlivu nuceného vysídlení německého obyvatelstva na dynamiku vývoje české společnosti mezi květnem 1945 a únorem 1948 nověji KUČERA, J.: *Von der „nationalen“ zur „sozialen“ Revolution*, s. 123–140.

75 Viz např. NAIMARK, N. M.: *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe.* Cambridge 2001; TÝŽ: *Das Problem der ethnischen Säuberung in modernen Europa.* Zeitschrift für Ostmitteleuropäische Forschung, Jhrg. 48, 1999, Nr. 3, s. 317–347; RIEBER, A. J.: *Repressive Population Transfers in Central, Eastern and South-Eastern Europe: A historical Overview.* In: RIEBER, A. J. (ed.): *Forced Migration*, s. 1–27; KRAMER, M.: *Introduction.* In: THER, PH. – SILJAK, A. (ed.): *Redrawing Nations*, s. 1–41; THER, PH.: *A Century of Forced Migration: The Origins and Consequences of „Ethnic Cleansing“.* In: tamtéž, s. 43–72. Z českých autorů přehledně např. PEŠEK, J.: *20. století – doba nucených migrací, vybánění a transferů.* Dějiny a současnost, roč. XXIV, 2003, č. 1, s. 42–47.

SUMMARY

The German Population in the Czech Lands after the year 1945 (The Czech Historiography in the last decade and the international context)

The paper attempts to summarize and evaluate the state of research of the history of German inhabitants of Czech lands after 1945, both results of Czech historiography in the past decade and outcomes of the work on this topic and topic of forced migrations of foreign scholars, especially in our neighboring countries. The article briefly describes major fields of interest in this theme and outlines trends of possible future research. The survey does not claim itself to be complete (it follows the historiographical production of the topic from the beginning of 1990s until 2003/2004) and focuses mainly on major trends of research.

Translated by Eva Kalousová

doc. PhDr. Tomáš Staněk, CSc.
Slezské zemské muzeum
Tyršova 1
746 01 Opava

- 76 Výsledky dosud provedených výzkumů by bylo žádoucí doplnit a zpřesnit. Srov. např. Kučera, J.: *Die rechtliche und soziale Stellung der Deutschen in der Tschechoslowakei Ende der 40er und Anfang der 50er Jahre*. In: *Bohemia*, Bd. 33, 1992, Nr. 2, s. 322–337; Staněk, T.: *Německá menšina v českých zemích 1948–1989*; Týž: *K současnému postavení německé menšiny v České republice*. In: ŠRAJEROVÁ, O. (ed.): *Národnostní menšiny a majoritní společnost v České republice*, s. 88–101; GÖTZE, A.: *Německá menšina v České republice po roce 1989*. In: GABAL, I. a kol. (ed.): *Menšiny v ČR a v sousedních zemích z perspektivy integrace České republiky do Evropské unie*. Praha 1996, s. 93–104; *Svědkové zamlčené minulosti*; IHME-TUCHEL, B.: *Die tschechoslowakische Politik gegenüber der deutschen Minderheit und das Verhältnis zur DDR zwischen 1949 und 1960*. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, Jhrg. 44, 1996, Nr. 11, s. 967–978.
- 77 K pobytu německých válečných zajatců na čs. území a zacházení s nimi viz příslušné partie v práci Staněk, T.: *Tábory v českých zemích 1945–1948*. Srov. rovněž Janák, D.: *Jeńcy niemieccy na ziemiach czeskich po II. wojnie światowej*. In: Łambinowicki Rocznik muzealny. Jeńcy wojenni w latach II. wojny światowej, 25 (2002), s. 171–182; Týž: *Zur sozialen Lage der Bergarbeiter im Ostrau-Karwiner Revier 1945–1955*. In: *Bohemia*, Bd. 42, Heft 2 (2001), s. 290–326; Týž: *Nasazení německých zajatců ze SSSR v jáchymovských dolech (1947–1953)*. In: Borák, M. a kol.: *Perzekuce občanů z území České republiky v SSSR. Sborník studií. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Sv. 38*. Praha 2003, s. 229–263. Srov. též některé zmínky v monografii Borák, M.: *České stopy v Gulagu*. Opava 2003 (např. s. 111–118).
- 78 Společný česko-německý projekt takové edice s názvem „*Migrate a transformace – Migration und Transformation (1945–1950)*“ byl vypracován D. Brandesem, A. von Arburgem, J. Kučerou, T. Staňkem, T. Dvořákem a A. Wiedemannem v roce 2003.

ČESKOSLOVENSKÁ STRANA LIDOVÁ NA OLOMOUCKU 1948–1968

Karel Konečný

Před únorem 1948 měla Československá strana lidová ve městě Olomouci a v přilehlém okrese Olomouc – venkov poměrně solidní zázemí čítající dohromady okolo 8 300 registrovaných členů. Z hlediska početnosti členské základny oba centrální okresy volebního kraje nebyly v celostátním měřítku klíčové. Jejich výjimečné postavení spočívalo spíše v tom, že z titulu své polohy nabízely svým funkcionářům mnohem lepší a rychlejší uplatnění, a to buď přímo ve vnitrostranické hierarchii, nebo prostřednictvím delegatury do některého z národních výborů (např. ZNV, ONV město, ONV venkov), národních správ či společenských organizací. Jistě nebylo náhodné, že do února 1948 zaujímali většinu klíčových míst v krajském výboru (Krajské lidové radě) právě místní olomoučtí činovníci (J. Řehulka, V. Medek, F. Světlík), snad s výjimkou poslanců J. Tomáška ze Svěbohova na Zábřežsku a A. Hořínka z Doloplat na Přerovsku.

Dominantní úlohu sehráli olomoučtí lidovci také při konstituování prvního Krajského akčního výboru strany koncem února 1948. F. Světlík, A. Vodáček a A. Hálek, kteří zaujali první tři nejvýznamnější funkce v předsednictvu KAV, nebyli z olomouckého hlediska v KAV osamoceni. V plénu KAV se objevili ještě např. Jan Frait, Josef Glogar, Anna Pospíšilová, Jan Řezníček a Antonín Dastych, kteří současně zaujali významné pozice v obou okresních a v několika místních akčních výborech strany.

OAV ČSL pro Olomouc město se oficiálně ustavil 3. března 1948. Předsedou se stal P. Josef Glogar, místopředsedou úředník Stanislav Šimíček, jednatelem úředník Jan Řezníček a pokladníkem bankovní úředník František Riegl. V plénu pak zasedalo dalších 12 členů, mezi nimi fotograf Jan Frait, Anna Pospíšilová, profesor Josef Frydrych, obchodník Rudolf Novák a Antonín Dastych. Jedním z prvních činů OAV, kromě verbálního přihlášení se k budování lidově demokratického zřízení a loajality k režimu, byl návrh na vyloučení sedmi členů ze strany a vyškrtnutí dalších osmnácti.¹ Seznam vyloučených se ovšem postupně rozrůstal o další jména, včetně některých funkcionářů zasedajících v prvním okresním akčním výboru. Prakticky současně se spontánně vytvořily i místní akční výbory strany při dvanácti místních organizacích (sv. Václav; sv. Mořic; sv. Michal; Chválkovice; Hejčín – Řepčín; Černovír; Nová Ulice; Úřední čtvrt; Lazce – Letná; Neředín; Povel; Nové sady. Ze známějších jmen, která se objevila ve výborech místních akčních výborů, uveďme např. P. J. Glogar (sv. Václav), Rudolf Novák (sv. Michal), Michal Jahoda (Hejčín – Řepčín), Alois Hálek

1 SOKA Olomouc, OAV NF Olomouc město, M1-39, kart. č. 2.

(Nové Sady).² Ze složení okresního i místních akčních výborů je jasně patrná silná vzájemná personální provázanost také s krajským akčním výborem.

OAV ČSL Olomouc venkov se ustavil 6. března 1948, tedy jen o několik málo dní po ustavení obdobného výboru ve městě.³ Třináctičlenný výbor v čele s předsedou rolníkem z Vojnice Františkem Coufalem a tajemníkem Lubomírem Lounem, však neměl dlouhého trvání, protože nadřízený OAV NF pro olomoucký venkov lidovecký výbor odmítl uznat. Byly vysloveny zásadní námitky proti pěti členům, včetně předsedy F. Coufala, takže bylo nutno do složení celého okresního výboru podstatně zasáhnout. Současně byla zamítnuta žádost Lubomíra Louna o přezkoumání jeho odvolání proti negativnímu verdiktu OAV NF. Z dochovaných dokumentů není možno rekonstruovat, jakým „zázrakem“ se podařilo L. Lounovi nakonec kategorický nesouhlas s jeho osobou překonat tak, aby zanedlouho mohl nahradit v klíčové funkci tajemníka paralelního okresního výboru strany ve městě Václava Svozila. Tzv. očistu, sestávající se z vylučování dřívějších členů ze strany, zahájil venkovský okresní výbor podporou návrhu na zbavení poslaneckého mandátu Aloise Hoříňka. Městský okresní výbor měl řešit podobný problém v případě poslance Řehulky, ale definitivní rozhodnutí raději přenechal vyšším instancím, tj. parlamentnímu akčnímu výboru a Ústřednímu akčnímu výboru Národní fronty. Podobně by se asi vyvíjel i případ poslance Hoříňka, ale dramatický incident na počátku října 1948 jeho politickou likvidaci značně urychlil, aniž by do toho musel OAV ČSL přímo zasahovat. Dne 2. října 1948 A. Hořínek tříčlenné komisi, která se dostavila na jeho pronajatý velkostatek v Doloplazích u Tršic za účelem soupisu inventáře, pohrozil násilím tak důrazně, že jak předseda místního akčního výboru, tak i zástupci národního výboru a KSČ raději okamžitě utekli. Takové ponížení si ovšem nemohly místní revoluční orgány nechat líbit, a tak následovalo zatčení a v prosinci 1948 byl poslanec Hořínek odsouzen na šest měsíců těžkého žaláře nepodmíněně.⁴ Kádrování a prověřování se zdaleka netýkalo jen předúnorových poslanců, ale i všech zaměstnanců společného sekretariátu, z něhož jen někteří mohli ve své práci dál pokračovat.

Jedním z prvních důležitých úkolů, které na okresní lidovecké funkcionáře čekaly, bylo zajištění maximální účasti lidoveckých členů a sympatizantů ve volbách koncem května 1948. Zvláště silné obavy měl režim z reakce obyvatel ve venkovském okrese z důvodu silné religiozity rodin malých a středních rolníků. Desetiprocentní podíl bílých lístků na venkově byl nakonec komunistickými funkcionáři vzat na vědomí jako uspokojující, porovnáme-li jej s více než dvojnásobným počtem bílých lístků např. na sousedním Přerovsku a Hranicku. V samotné Olomouci odevzdalo bílý lístek bezmála 17 % voličů, avšak nebylo pochyb, že ne všechny bílé lístky mohly být přičteny na vrub právě lidovcům.

Částečně vlivem volebních výsledků, částečně na nátlak neustále bdělých akčních výborů Národní fronty, došlo v červnu 1948 k dílčí obměně obou okresních akčních výborů strany, především však výboru městského. Na předsedu OAV ČSL ve městě

2 Tamtéž.

3 SOKA Olomouc, OAV NF Olomouc venkov, M1-38, kart. č. 1.

4 Opis rozsudku č. Tk VI 2147/48 3Z Krajského soudu Olomouc ze dne 23. 12. 1948. Kopie zapůjčena autorovi paní A. Hořínkovou, Olomouc.

byl z pléna nečekaně povýšen Jan Frajt. Toto jmenování neznamenaló politické odstranění Frajtova předchůdce P. Glogara, neboť bylo zamýšleno tak, aby se P. Glogar mohl naplno věnovat své funkci člena předsednictva KAV. Prvním místopředsedou OAV ČSL se stal hudebník Oldřich Chrobák, druhým místopředsedou Anna Pospíšilová, jednatelem Antonín Dastych. Ze známějších jmen zasedali v plénu např. poslanec a místopředseda KAV strany A. Vodáček. Právě již zmiňovaná personální propojenost mezi KAV, oběma OAV i MAV byla důvodem, proč KAV NF existenci akčních výborů strany na úrovni okresů i místních organizací vzal prakticky ihned na vědomí a toleroval je, čehož se dlouho nedařilo dosáhnout funkcionářům z ostatních okresů v kraji.

Významnější úlohu z obou okresních výborů strany hrál vždy výbor městský. Stejně jako všichni další vedoucí funkcionáři, byli olomoučtí činovníci dlouhé měsíce po únorovém převratu jako „generálové bez vojska“. Ještě koncem září konstatoval ve zprávě KAV NF, že „OAV obou stran dosud neměly pražádného vlivu na svoje členstvo, o němž nemají vlastně ani správného přehledu“.⁵ Nemálo dřívějších členů mezitím využilo příležitosti a dokořán otevřenými dveřmi vstoupilo přímo do KSČ, jiní byli politicky vyřazení z veřejného života akčními výbory, další byli zastrašení a vyčkávali, jak se situace vyvine. Veškerou agendu za organizaci tedy vyřizovalo několik vedoucích funkcionářů, jejichž snahou bylo co nejdříve zahájit plošnou registraci členů a zkonsolidovat organizační strukturu.

KAV i OAV NF v Olomouci se od počátku dívaly na předsedu OAV ČSL Jana Frajta s podezíravostí. Frajt se sice slovně přihlásil k novému lidově demokratickému zřízení, nedokázal však věrohodně vysvětlit některé momenty svého jednání z doby vrcholící únorové krize, kdy na poslední chvíli před zablokováním stranického účtu vybral peníze a předal je odstupujícímu vedení. Přílišné důvěře se ostatně netěšil ani Frajtův tajemník L. Loun: „Není příliš politicky vyspělý ..., a potřebuje školení. Má na něj neblahý vliv krajský tajemník Švančara.“ L. Lounovi ale nakonec pomohlo, že jeho otec byl politicky činný na levici sociální demokracie, a tak v polovině května 1948 nakonec zástupce OAV NF poněkud neurčitě prohlásil, že „Loun má předpoklady pro spolupráci“.⁶

Na podzim 1948 se vedení obou okresních akčních výborů zdálo, že strana v regionu má nejtěžší časy za sebou, a že tudíž nastal čas ke konsolidaci organizační struktury. V listopadu 1948 tajemník L. Loun prohlásil, že očista byla dokončena, čímž vyjádřil přesvědčení, že bezprostřední nebezpečí pominulo a váhající členové se mohli bez obav začít znovu registrovat. Vedoucí funkcionáři předsednictev okresních a místních akčních výborů se úzkostlivě snažili, aby nezavdali režimu jakoukoli záminku k rozpoutání nového kola čistek a represí. Při každé příležitosti tedy vyzývali lidovecké zemědělce k vzornému plnění dodávek a sami šli příkladem v účasti na brigádách či ve sběru odpadových surovin. V prosinci 1948 se městský okresní výbor pokusil obnovit přednáškovou činnost v rámci tzv. Lidové akademie, avšak po konzultaci na příslušných místech výbor od záměru upustil. Přednost dostalo dvou denní intenzivní školení funkcionářů ve Slatinicích, kde se shodou okolností již dříve

5 SOKA Olomouc, OAV NF Olomouc město, M1-38, kart. č. 2.

6 Tamtéž.

školily v politické a ideologické oblasti okresní kádry KSČ. To se již oba okresní výbory připravovaly na sloučení do jednotné okresní organizace, protože bylo nutno se přizpůsobit reformě územně správního členění státu. Navzdory skutečnosti, že více členů měla strana na dřívějším venkovském okrese než ve městě, stal se jejím zástupcem v radě Jednotného národního výboru (JNV)⁷ předseda městského okresního výboru Jan Frait. V plénu pak zasedalo dalších šest členů ČSL, z nichž tři pocházeli z dřívější organizace venkovské a tři z městské. Obchodník z Velké Bystřice Antonín Nakládal, poslední předseda OAV ČSL Olomouc venkov, již ve sloučeném výboru nefiguroval. Nový jednotný okresní výbor vedl Jan Frait, kterého ve funkci místopředsedkyně zastupovala Anna Pospíšilová. Organizační schopnosti tajemníka Lubomíra Louna nezůstaly nepovšimnuty, takže po jeho převedení, resp. povýšení na krajský sekretariát, byl nahrazen Rudolfem Dostálem.

Dodnes zůstává malou záhadou, z jakého důvodu došlo koncem října 1950 ke změně na postu předsedy OAV strany. Žádný písemný pramen se k události nedochoval a zápisy ze schůzí předsednictva se této záležitosti důsledně vyhýbají. Protože ještě rok po této změně zaslal nový předseda OAV strany Michal Jahoda svému předchůdci blahopřejný a děkovní dopis, ve kterém vyzdvihl Fraitovy vlastnosti a zásluhy, lze se spíše domnívat, že J. Frait z funkce odstoupil na vlastní žádost. Kdyby byl totiž k odchodu donucen, pak by logicky následovala nějaká forma perzekuce, což bylo u angažovaných funkcionářů jakékoli strany či organizace v té době naprosto obvyklé.

V každém případě od listopadu 1950 již zápisy ze schůzí OAV uvádějí, že funkci předsedy OV zastával Michal Jahoda, kamenický mistr komunálního podniku v Olomouci. Alespoň navenek se nový předseda nijak výrazně slovně ani činy neprojevoval. Jeho hlavními vlastnostmi byly nenápadnost, pracovitost, poctivost a loajalita, díky nimž byl v lednu 1953 povolán do nově ustavené centrální hospodářské komise při ústředním výboru strany v Praze.⁸ Velmi silně dávala najevo své ambice Jahodova zástupkyně A. Pospíšilová. Tajemníkem se stal Jaroslav Bzůra, mající za hlavní úkol zintenzivnit agitaci mezi lidoveckými rolníky pro vstup do JZD. Teprve po dvou letech působnosti tohoto výboru se v roce 1952 konečně podařilo zjistit, že na okrese zůstalo straně věrných pouze 298 členů, působících v sedmi místních organizacích a na důvěrnických místech v dvanácti obcích. Poněkud specifickým způsobem byli zaregistrováni členové strany přímo v Olomouci, kde se automaticky stali členy přímo okresní organizace, s výjimkou Chválkovic, kde existovala jediná místní organizace ve městě. Převahu venkova jasně ilustruje 63 % podíl zemědělců, v krajském městě naopak převládali úředníci (30 %) vedle pětiprocentního minima dělníků.

Rok 1952 byl pro Československou stranu lidovou ovšem důležitý nejenom statisticky, ale také politicky. Rostoucí napětí ve společnosti provázené prohlubujícími se potížemi v hospodářství se režim rozhodl řešit zostřeným třídním bojem, zejména na vesnici. Nebylo jediného okresu se silnější členskou základnou nekomunistických stran, kde by nebyl odhalen alespoň jeden „třídní nepřítel“. V olomouckém okrese vyvrcholila kampaň proti tzv. venkovským boháčům v obci Nenakonice, kde bylo

7 Jednotný národní výbor vznikl sloučením Ústředního národního výboru hlavního města Olomouce a Okresního národního výboru Olomouc venkov v červnu 1949.

8 Důvěrník, roč. 6, č. 4, 19. 2. 1953, s. 28.

několik lidoveckých rolníků obviněno ze sabotáže kolektivizace. Ve městě se stal exemplárním příkladem perzekuce sám bývalý předseda OV Jan Frait. Na podzim 1952 byl zatčen pod záminkou promítání filmů propagujících nacismus a kromě toho obviněn ze zpronevěry. Dne 11. června 1953 pak byl rozsudkem Krajského soudu v Olomouci odsouzen na sedm a půl roku nepodmíněně, z čehož si většinu trestu odpykal v Jáchymově.⁹

Osudy bývalých členů strany, stížených jakoukoli formou perzekuce, však funkcionáře okresního výboru strany příliš nezajímaly. Ti naopak dělali vše proto, aby byly nadřízené složky Národní fronty kontrolované KSČ s jejich prací spokojeny. Vybraní členové začali navštěvovat kurzy pravidelného internátního školení v Klínci, okresní výbor se předháněl ve vyhlašování závazků na počest nejrůznějších komunistických svátků a výročí, zvýšil se nátlak na zemědělce, aby vstupovali do družstev. K pravidelným rituálům patřilo zasílání rezolucí za mír, proti imperialismu a proti válce v Koreji. Obsah dřívější lidovecké politiky, mající za úkol hájit zájmy řadových členů v souladu s jejich křesťanským světovým názorem, se od počátku padesátých let definitivně vyprázdnil. Nahradil ho rutinní provoz sekretariátu, řízeného po přechodu J. Bzůry na Krajský akční výbor Vojtěchem Kamarádem. Urychlující se metamorfóza strany v poslušnou společenskou organizaci Národní fronty však znechucovala stále více prostých členů, zejména na venkově, a tak jejich počet rok od roku utěšeně klesal. Jenom v období od počátku roku 1952 do konce roku 1953 se počet zmenšil z 298 na 233.

Předsedu OAV ČSL Michala Jahodu by pravděpodobně čekala za vzorné plnění úkolů v souladu se zájmy Národní fronty slibná funkcionářská kariéra. Zhatila ji však náhlá nemoc a smrt, která předsedu zastihla v červenci 1953.¹⁰ Po třech letech tak bylo nutno znovu řešit problém, kdo formálně převezme předsednictví olomoucké okresní organizace. Po téměř pětíměsíčním jednání byl do funkce zvolen sladovnický dělník z Olomouce Rudolf Novák, jeden z velmi mála zbývajících členů, kteří vstoupili do ČSL ještě před druhou světovou válkou. Silný vliv na chod organizace si stále udržovala první zástupkyně Anna Pospíšilová, která byla za stranu delegována do pléna JNV.

Pokračující trend klesajícího počtu členů lidové strany se projevoval i v okresní organizaci v Olomouci. Nová plošná registrace všech členů, kterou nařídil ústřední výbor provést během první poloviny roku 1955, ukázala, že za aktivní členy řádně platící příspěvky je ochotno se považovat pouhých 120 bratrů a sester, což znamenalo přibližně šedesátiprocentní úbytek oproti roku 1952. Jedním z důvodů tohoto stavu byl vysoký průměrný věk členů, který se stále zvyšoval, což znamenalo, že odcházející zasloužilí členy nenahrazovali žádní mladší nástupci. Strana tak po několika letech od svého tzv. „obrození“ začala pociťovat absenci své vlastní mládežnické organizace a k ní přidružených spolků, o které se mohla opírat před rokem 1948. Jednotný Československý svaz mládeže jako jediný oficiální orgán mládeže byl

9 Rozsudek Krajského soudu v Olomouci T 10/53 z 11. 6. 1953 je zmíněn a částečně citován v rehabilitačním rozsudku 1T 4/69 Okresního soudu v Olomouci z 25. 3. 1969. Kopii rozsudku poskytl autorovi k nahlédnutí p. J. Frait.

10 Důvěrník, roč. 6, č. 16, 13. 8. 1953, s. 147.

jednoznačně pod kontrolou vládnoucí KSČ, a ta ho také k náboru mladých perspektivních kádrů patřičně využívala.

Nemohla-li ČSL tedy doplňovat úbytek členů z řad mládeže, musela se maximálně snažit alespoň o udržení členů stávajících. Problém byl ovšem v tom, že stále více řadových členů během pěti až sedmi let od února 1948 pochopilo, že obrozená lidová strana, resp. její vedoucí funkcionáři, na původní zájmy svých členů rezignovali, opustili všechny důležité programové zásady a stali se servilními přísluhovači režimu. Mnoho zklamaných členů tedy nereflektovalo na výzvu o obnovení registrace, a tím automaticky ztratili členství. Vedle toho stále existovaly vynucené odchody ze strany, zejména na venkově, kde se lidovečtí rolníci vzpírali dobrovolnému vstupu do JZD. Zvlášť markantní byl nezáměr o členství ve dvou tradičních baštách na venkově – ve Skrbeni a ve Chválkovicích, kde po registraci zbylo v obou organizacích 22, resp. 18 posledních členů. Protože si však komunistický režim zánik lidové strany nepřál, snažil se zabránit perspektivě jejího vylidnění organizovaným nábořem. Na okrese Olomouc směla lidová strana přijmout do svých řad 70 nových členů tak, aby se celkový počet přiblížil dvěma stům. S tímto záměrem byl seznámen tajemník OV NF na poradě v červnu 1956 s tím, že bylo nutno překonat také přirozený odpor tajemníků na OV KSČ. Ti totiž většinou zastávali názor, že režim by se bez nekomunistických stran obešel.¹¹

Kvůli pokračujícímu úbytku členů strany, zejména na venkově, se posílila úloha místní organizace ve vnitřním městě, přičemž chválkovická organizace byla nadále považována za venkovskou. Vnitřní organizace se proto formálně osamostatnila vůči okresnímu výboru (doposud byli všichni členové ve městě automaticky považováni za členy okresní organizace bez nutnosti formálně ustavit organizaci městskou). Jejím předsedou byl zvolen olomoucký obchodník František Hubáček.¹² Jako hlavní pole působnosti viděl nový předseda dobrovolné brigády na zvelebení některých zanedbaných místních částí, propagaci československo-sovětské spolupráce a periodické školení funkcionářů v ideologii marxismu-leninismu. Aby mohl funkci zastávat s maximální zodpovědností, byl právě v době dramatických událostí v Maďarsku v listopadu 1956 odeslán na týdenní kurz na internátní stranickou školu do Klínce.¹³

Po nečekaném zatčení předsedy KV a poslance F. Kaďurka se dočasně zvýšil politický vliv předsedy olomouckého okresního výboru Rudolfa Nováka. Ten byl uprostřed roku 1955 pověřen současně vedením krajského výboru, dokud se vedení ČSL v Praze nedohodlo s příslušnými orgány režimu na definitivním řešení a nenominovalo do funkce krajského předsedy Aloise Coufala z Litovle.¹⁴ Rudolf Novák, navzdory absenci jakéhokoli vzdělání kromě základního, v sobě objevil nevšední přesvědčovací a organizátorské schopnosti, a obě funkce zvládl plně ke spokojenosti poslance Josefa Zedníka. J. Zedník, v té době nejmocnější funkcionář strany v celém kraji, proto navrhl, aby se využilo Novákových schopností k řešení složité situace v okresech Hranice a Přerov.

11 ZA Opava, pobočka Olomouc, KV NF Olomouc, kart. č. 57.

12 SOKa Olomouc, OV NF Olomouc, M1-121, fasc. 87.

13 Tamtéž.

14 Tamtéž.

Odchodem R. Nováka vyvstal pro olomouckou okresní organizaci již poněkolkáté v relativně krátké době úkol nalézt vhodného předsedu. Sázka na zasloužilého Antonína Dastycha, přivydělávajícího si současně jako dopisovatel místní filiálky Lidové demokracie, nebyla příliš šťastná. V červenci 1957 hlásil OV ČSL na KNV, že „předseda Dastych je již delší dobu ve stavu nemocných a léčí se na nervy. Pravděpodobně v nejbližší době by měla provedena změna na postu předsedy OV ČSL“.¹⁵ Tíha agendy tak spočívala na bedrech Dastychova tajemníka MUDr. Josefa Dvořáka, závodního lékaře v Moravských železárnách. Antonín Dastych se ale nakonec z pracovní neschopnosti vzpamatoval a vyměněn nebyl, alespoň během následujících tří let do reorganizace v roce 1960. Výměna naopak nastala na postu předsedy městské organizace v Olomouci. V listopadu 1958 byl předsedou místo F. Hubáčka zvolen ing. František Janáček, profesí dispečer na železnici.¹⁶ Za Dastychova formálního předsednictví, ale spíše zásluhou neobyčejného nasazení Dr. F. Dvořáka, ing. F. Janáčka, F. Hubáčka a také agitátora ing. Karla Ticháčka, se okresnímu výboru podařilo zvrátit doposud nepříznivý trend klesajícího počtu členů a koncem padesátých let okresní organizace dokonce zaznamenala mírný početní nárůst. Úspěchem bylo také ustavení další, celkově čtvrté místní organizace, v obci Nenakonice. Okresní výbor se mohl již uprostřed roku 1958 pochlubit tím, že na okrese zůstává několik posledních lidoveckých rolníků, kteří doposud nejsou členy JZD.¹⁷ Na prahu šedesátých let, kdy se olomoucká okresní organizace připravovala na mohutnou reorganizaci, mohl její okresní výbor konstatovat, že všechny podstatné úkoly, které komunistický režim lidové straně na okrese svěřil, byly beze zbytku splněny.

Do činnosti okresní a městské organizace Československé strany lidové v Olomouci se na počátku šedesátých let zásadním způsobem promítla územně správní reorganizace státu vycházející z usnesení pléna ÚV KSČ v lednu 1960 a z následného zákona č. 36/1960 Sb., který vstupoval v platnost k 1. červenci téhož roku. Přijetím zákona sice zmizel ze správní mapy státu olomoucký kraj, zato olomoucký okres se výrazně zvětšil, a to zejména rozšířením o převážnou část z území bývalých okresů Litovel a Šternberk. Bylo samozřejmostí, že územní reorganizaci správních orgánů se musely co nejdříve přizpůsobit i politické a společenské organizace, nekomunistické strany nevyjímaje. Bylo jistým paradoxem, že okresní organizace ČSL v Olomouci, která patřila do roku 1960 v rámci krajské organizace k průměrně velikým, se rázem stala jednou z nejpočetnějších okresních organizací strany v českých zemích vůbec, protože se mnohonásobně posílila především o příslušníky bývalé organizace litovelské. Rázem tak nová „nástupnická“ okresní organizace na počátku šedesátých let vykazovala kolem osmi set členů.

Na sloučení bývalých tří okresních organizací (Olomouc, Litovel a Šternberk) se olomoucký okresní výbor strany začal připravovat již v únoru 1960, tedy s dostatečným předstihem. Na zasedání předsednictva okresního výboru na počátku února 1960 bylo navrženo pořadí funkcionářů, kteří by připadali v úvahu do nově ustavených orgánů na úrovni nového severomoravského kraje (Krajský výbor strany a Kraj-

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ ZA Opava, pobočka Olomouc, KV NF Olomouc, kart. č. 57.

ský národní výbor) a okresu. Více než trojnásobná převaha členů bývalé okresní organizace v Litovli se však na ustavující schůzi nového okresního výboru strany v dubnu 1960 nemohla neprojevit.¹⁸ Za přítomnosti předsedy krajského výboru strany v Ostravě poslance Josefa Závěty byl předsedou okresního výboru zvolen Alois Coufal, rolník a předseda JZD v Nasobůrkách u Litovle, místopředsedou bývalý olomoucký funkcionář ing. Karel Ticháček, pokladníkem František Hubáček z Olomouce a tajemnicí výboru Vlasta Matalová z Litovle. Z významnějších členů z Litovelska byli do výboru ještě zvoleni Přemysl Papica z Mezic a Ladislav Kopřiva z Chořelic. Převaha dřívějších litovelských funkcionářů v novém výboru byla více než zřejmá, a tento stav nakonec přetrvával až do osmdesátých let.

Protože se formální předseda okresní organizace Alois Coufal musel zodpovědně věnovat vykonávání poslaneckých povinností v parlamentu a navíc i plnění úkolů jako místopředseda krajského výboru strany v Ostravě, přešlo řízení okresní organizace fakticky do rukou tajemnice Vlasty Matalové. Tento stav ostatně korespondoval s všeobecným trendem posilování moci aparátu na úkor volených představitelů, i když volených nikoli tajně a z více kandidátů, ale předem vybraných a schválených příslušnými orgány. Když na počátku roku 1960 nová tajemnice na půdě Okresního výboru Národní fronty představovala novou organizaci strany, uvedla, že tato registruje 796 členů v 26 místních organizacích a několika desítkách důvěrnických skupin. Uvedla rovněž, že 381 členů – zemědělců pracuje v JZD, zatímco dělníků je pouze 97 a úředníků 41. Zástupce Národní fronty Václava Sněžného ovšem zaujal fakt, že devět zemědělců – členů strany, stále samostatně hospodaří. Vytkl proto přítomnému předsedovi okresní organizace A. Coufalovi, že strana nesplnila závazek, když slíbila, že všichni její členové – zemědělci budou pracovat v rámci socialistického sektoru.¹⁹

Posílení zemědělského charakteru členské základny po sloučení v roce 1960 v podstatě určovalo hlavní náplň činnosti okresní organizace po celá šedesátá léta. Na jejich počátku bylo hlavním úkolem funkcionářů „dotáhnout“ proces kolektivizace do konce a přimět oněch posledních devět samostatně hospodařících rolníků ke vstupu do JZD. To se okresnímu výboru zcela podle jeho představ nakonec nepodařilo, zvláště kvůli zatvrzelému postoji rolníků Faksy a Navrátila v Dubčanech. Jejich případ byl koncem roku 1963 proto definitivně posouzen jako beznadějný a výbor se spokojil s tím, že oba rolníci řádně plní předepsané dodávky. Většina z rolníků evidovaných na černé listině se však po vytrvalém přesvědčování nakonec podvolila a přihlášku do družstev ještě do poloviny šedesátých let podepsali.

Po kýženém dokončení kolektivizace se těžiště politické práce strany v její zemědělské politice více přesunulo k opatřením majícím za úkol přesvědčit členy – družstevníky k maximálnímu nasazení při plnění plánu zemědělské výroby. Jedním z hlavních soudobých kritérií, podle kterého se aktivita zemědělců posuzovala, bylo jejich zapojení do brigád socialistické práce. Na pravidelných jednáních okresního výboru strany nicméně čas od času zaznělo, že orgány KSČ i Národní fronty ne-

18 Archiv ČSL Praha (dále Archiv ČSL), činnost okresních orgánů, kart. 12/102.

19 SOKA Olomouc, M6-121, fasc. 90.

využívají příležitosti patřičně propagandisticky vyzdvihnout a ocenit některé zvlášť výjimečné výkony lidoveckých „úderníků“, k čemuž byla vhodná příležitost např. při udělování vyznamenání k různým svátkům a výročím. V lednu 1961 si tajemnice V. Matalová trpce postěžovala tajemnici OV NF D. Pytlíčkové, že ani jedna ze sester navržených do delegace k přijetí prezidentem A. Novotným k Mezinárodnímu dni žen se na Hrad nakonec nedostala. OV KSČ ve spolupráci s OV NF nakonec lidovcům zajistily alespoň jakousi satisfakci tím, že sestra Žofie Utíkalová, dojička v JZD Budovatel Náklo, byla vybrána jako delegátka na V. sjezd JZD v Praze. O dva roky později byla vyznamenána ministrem zemědělství, protože jako jedna z mála pracovnic dosáhla titulu mistra vysoké užitkovosti.²⁰

V první polovině šedesátých let u některých funkcionářů režimu stále ještě přetrvávala víra, že zlepšení organizace práce a hospodářských výsledků by mohlo napomoci přebírání sovětských zkušeností a intenzivní ideologické školení pracovníků. Tomu se pochopitelně nemohli vyhnout ani lidovečtí družstevníci. Poslankyně za olomoucký volební kraj Božena Zapletalová, která již delší dobu v rámci vykonávání svého poslaneckého mandátu i z titulu funkce tajemnice OV NF v Olomouci se zaměřovala na dohled nad prací nekomunistických stran, se v létě 1963 rozhodla zorganizovat na Olomoucku besedu se sovětským kolchozníkem Moskalenkem. „Moskalenko přivezl opět mnoho poznatků. Byl na návštěvě kravína ve Štěpánově, poukázal na nedostatky při rozhovoru s dojičkami. Tyto přistoupily na to, že budou dojit třikrát denně, ale místní lidé to nakonec zvrátili.“²¹ Kritika poslankyně B. Zapletalové na půdě předsednictva OV ČSL ohledně nepřijetí Moskalenkových inovátorských řešení vycházela z toho, že právě ve Štěpánově bylo nemálo zemědělských pracovníků – členek ČSL. Proto se také ve věci okamžitě angažovala přítomná lidovecká poslankyně Anna Valouchová, původním povoláním také družstevní dělnice, i když z Hrabšína na Šumpersku. Ta jako členka KV i ÚV ČSL kromě vřelého doporučení sovětských metod navrhla, aby se pracovní morálka zemědělců zvýšila i zajištěním dostatečného množství návštěv angažovaných kulturních představení, např. divadel.²²

Z periodických zpráv nadřízeným orgánům vyplývá, že na půdě předsednictva okresního výboru celkově spíše převládal pocit nedostatečného ohodnocení činnosti okresní organizace právě na zemědělském úseku. Vyplýval mj. i z toho, že se neustále zmenšoval počet lidovců v řídících orgánech JZD. Při slučování malých družstev do větších celků dávala KSČ v případě, že proti sobě stál její člen proti lidovci, logicky přednost vlastnímu kandidátovi. V Nenakonicích a Měníku, jejichž družstva byla integrována a přidružena k družstvům ve Věrovanech a Řimicích, vyvolalo takové řešení mezi lidovci i bezpartijními občany značnou nespokojenost. Zvlášť nespokojen s novou funkcí místopředsedy družstva byl František Helekal. Jako zástupce ČSL v KNV v Ostravě se vehementně snažil o znovuvvedení do funkce předsedy JZD v Řimicích tak dlouho, až se mu to podařilo. V polovině šedesátých let tak byl jedi-

20 Tamtéž.

21 Archiv ČSL, činnost okresních orgánů, kart. 12/102.

22 Tamtéž.

ným lidoveckým předsedou JZD na celém okrese, zatímco na dalších 57 lidoveckých družstevníků zbyly pouze nižší funkce agronomů a vedoucích provozů.²³

Trvalým problémem, který činnost okresní organizace až do jara 1968 provázel, byl nepřetržitý úbytek členské základny. V létě 1960, když se ustavovala nová okresní organizace, vycházel okresní výbor z informace, že registruje rovných 800 členů. Na podzim 1962, tedy přibližně o dva roky později, však měla okresní organizace 767 členů, za další rok na podzim 733 členů, uprostřed léta roku 1965 se stav ocitl na samé hranici sedmi set členů.²⁴ Je ovšem možné, že tyto údaje ještě byly pracovníky okresního sekretariátu strany mírně nadhodnoceny, aby tito nesklidili kritiku svých nadřízených. V konfrontaci s čísly, kterými disponoval přibližně ve stejné době okresní výbor Národní fronty v Olomouci, např. vyplývá, že v říjnu 1966 měla okresní organizace lidové strany již jenom 669 členů, zatímco interní stranická zpráva z téže doby stále trvala na stavu 702 členů.²⁵ Stejně jako v padesátých letech spočívala i v následující dekádě hlavní příčina tohoto neradostného jevu v neexistenci mládežnické organizace, ze které by mohla strana rekrutovat nové členy.

Okresní organizace strany ovšem ztrácela členy i jinak než postupným a přirozeným odchodem nejstarších členů. V jistém smyslu symptomatické pro vývoj základny bylo jednání okresního výboru vůči místní organizaci v Žerotíně v roce 1962. Všech 10 členů tamní organizace se rozhodlo, že ze strany vystoupí, k čemuž měli jednoduché a logické zdůvodnění. Tvrdili, že jako řádní občané obce navštěvují vedle schůze své místní organizace strany i všechny schůze MNV, JZD a případně i dalších spolků, kde se stále opakují stejné nebo velmi podobné referáty. Přestali proto ve svém členství v ČSL vidět jakýkoli smysl, a proto všichni „en bloc“ vystoupili.²⁶ Záležitost pochopitelně vzbudila značnou pozornost okresního výboru, jehož tajemnice V. Matalová na logicky znějící argumentaci žerotínských členů reagovala se značnou dávkou arogance. Uvedla, že v místní organizaci jsou stejně pouze členové strany, kteří do ní vstoupili až po roce 1948, čímž je důvodné se domnívat, že nemají ke straně ten správný vztah. Věc uzavřela tím, že straně vlastně zrušení tamní místní organizace prospěje, protože o takové členy není radno vůbec stát.²⁷

V létě 1964 poněkud nečekaně narušila léty navyklou rutinní práci předsednictva okresního výboru žádost o obnovení členství, podaná bývalým předúnorovým členem Svatoplukem Reichlem. Dotyčný byl ze strany vyloučen akčními výbory v roce 1948, což považoval na nespravedlnost. Domníval se, že po více než patnácti letech je čas na přezkoumání jeho věci. Shodou okolností ve stejné době uveřejnil celostranický týdeník Důvěrník rozhovor s V. Medkem, který patřil před únorem 1948 k prominentním členům strany na střední Moravě. Členy předsednictva, zejména ing. K. Ticháčka a F. Hubáčka, zarazilo, že V. Medek je redaktorem osloven jako bratr a navíc byl článek částečně koncipován jako blahopřání k narozeninám. Tajemnice V. Matalová nakonec navrhla konzultaci s orgány Národní fronty s tím, že vyšší

23 Tamtéž.

24 Tamtéž.

25 SOkA Olomouc, M6-121, fasc. 35.

26 SOkA Olomouc, M6-121, fasc. 86.

27 Archiv ČSL, činnost okresních orgánů, kart. 12/102.

orgány strany by měly prošetřit, jak je vůbec možné, že se redakce Důvěrníka odvážíla článek týkající se V. Medka uveřejnit.²⁸ Reichlova žádost byla ihned prohlášena za bezpředmětnou; zda se rozjelo nějaké šetření ohledně článku v Důvěrníku a s jakým výsledkem, není z dochované dokumentace známo. Díky oběma podnětům však vůbec poprvé velmi konzervativní a režimu zcela oddaný členové předsednictva okresního výboru zaregistrovali měnící se atmosféru ve společnosti.

Zájem představitelů Národní fronty o lidovou stranu se vždy dočasně zvyšoval tehdy, když se s pravidelnou čtyřletou periodou blížily volby do Národních výborů a parlamentu. Ve volbách roku 1964 do nejvyšších zastupitelských sborů – Národního shromáždění a Krajského národního výboru – dostala okresní organizace ČSL přidělen jeden mandát v každém z nich. Na úrovni ONV měla strana čtyři mandáty, v městských a místních národních výborech dohromady 47 mandátů. K nim navíc přibýlo osm nových soudců mimo povolání, které bylo nutno společně se všemi novými funkcionáři v zastupitelských sborech řádně proškolit na Ústřední internátní škole v Klínci.²⁹ Poté, co dotyční funkcionáři školení absolvovali, nastolili na schůzích okresní organizace témata, která se v Klínci probírala. Vesměs se jednalo o reakce na dílčí opatření v rámci ekonomické reformy druhé poloviny šedesátých let. Také na tomto poli zůstávaly až do počátku roku 1968 obě nekomunistické strany zcela ve vleku vedoucí úlohy KSČ. Všechny novoty, o kterých se v letech 1965–1967 na lidoveckých schůzích diskutovalo, sem byly zvěstovány buď prostřednictvím proškolených funkcionářů v Klínci, nebo přednáškami lektorů Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí. Samotní členové, včetně naprosté většiny funkcionářů předsednictva, byli vůči rychle se měnícímu klimatu v roce 1967 značně inertní a s žádnými požadavky na změnu nepřicházeli.

Zcela novou etapu v historii okresní organizace zahájil až příjezd Rudolfa Ströbingera z Prahy v prosinci 1967, který přijal pozvání členů místních organizací v Olomouci a Savíně.³⁰ Neobvykle otevřená diskuse už se nesla ve svěžím duchu. První lednová schůze výboru roku 1968 již celospolečenské posuny konečně zaregistrovala, a tím otevřela cestu k radikálním změnám, které se v jejím rámci v dramatických letech 1968–1969 odehrály.

28 Tamtéž.

29 SOkA Olomouc, M6-121, fasc. 90.

30 Archiv ČSL, činnost okresních orgánů, kart. 12/103.

SUMMARY

The Czechoslovak People's Party in the Olomouc region in the period 1948–1968

This article examines the history of regional organization of the so called „revised“ Czechoslovak People's Party in Olomouc between 1948 and 1960. In spite of its large membership before 1948, due to the fact of the so called Catholic action declared in June 1949 its membership was constantly declining. During the 1950's the party suffered a total loss of trust by the rank and file. In 1960, the Party had to adjust its organization to new regional system with two new centres in Ostrava and Brno. It was not until late 1967 that party started policy of self-emancipation. In 1950s and 1960s was Czechoslovak People's Party totally controlled by the regime, including its regional organization in Olomouc.

Translated by Jaroslav Peprník

doc. PhDr. Karel Konečný, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc

HIC SUNT LEONES ANEB FRAGMENT ZE ZAPOMENUTÉ HISTORIE ZANIKLÝCH SÍDEL VOJENSKÉHO VÝCVIKOVÉHO PROSTORU LIBAVÁ

Jiří Glonek

Úvod

Vypůjčená latinská glosa *Hic sunt leones*, čili „zde jsou lvi“, používaná dříve starými geografi pro označení dosud neprobádaných oblastí na Zemi, ve své podstatě symbolizuje situaci teritoria, které se vlivem historických událostí stalo po roce 1946 zapomenutou a nadsazeně řečeno i onou neznámou krajinou včleněnou do Vojenského výcvikového prostoru Libavá (dále jen VVP Libavá). Tato *terra incognita*, rozprostírající se zhruba na 327 km², pohltila na čtyřicet lidských sídel, jejichž obyvatelé museli chtít nechtít své domovy až na výjimky opustit (nehledě na odsun německého etnika). Navíc v důsledku vzniku VVP zcela zaniklo a zmizelo ze zemského povrchu 19 z uvedených 24 lokalit. Zbývající zástupci, balancující ve své době rovněž na pokraji zániku, nakonec přežili do současnosti. Ovšem za cenu rozsáhlých urbanizačních zásahů, které zcela poznamenaly jejich vzhled.

Nejenže došlo k přerušení mnohasetleté kontinuální existence jednotlivých vesnic, ale i k jejich barbarské destrukci. V propadlišti dějin se tak ocitla téměř celá sídlištní síť i mnoho architektonicky cenných staveb, především církevní provenience, i řada ostatních drobných památek, nevýmaje z toho ani poničené a znesvěcené hřbitovní areály. Neúcta se zde snoubila s nezájmem a lhostejností.

Nově přizpůsobované teritorium nesoucí stigma někdejšího německého osídlení mělo sloužit jinému poslání – bez ohledu na ztráty, které již nelze vzít zpět. Snad nejznámějším mementem tak zůstává částečně rekonstruovaný barokní poutní chrám sv. Anny a sv. Jakuba Většího ve Staré Vodě. I když hrubá stavba je prozatím po rekonstrukci zachráněna, její interiér a zejména okolí se zaniklou vesnicí a klášteřem v mikropohledu vypovídají o osudu, jenž oblast po roce 1945 potkal. Ostatně neradostnou, byť ne tolik dramatickou, devastaci si prožilo celé pohraničí ČR.

Ať si to dovolíme přiznat, či nikoli, zůstává dnes před námi nesporný fakt, že akt odsunu poslední z generací německých obyvatel, bez ohledu na spáchané příkoří, způsobil v pohraničí, a v oblasti VVP Libavá díky jejímu uzavření a zániku vnitřní dynamiky sídel ještě umocnil, ztrátu kontinuity mezi nově příchozími a krajinou.

Základní charakteristika oblasti

Hornatý kraj pozdějšího vojenského prostoru ohraničený na západě řekou Bystřicí se od 13. století stával domovem mnoha lidských pokolení, která, i přes nepříznivé klimatické podmínky, s ním spojila své osudy. Žít zde znamenalo dennodenní tvr-

dou námahu. Jakýmsi ústředním centrem oblasti bylo Město Libavá, sídlo soudního okresu s 2 113 obyvateli a 359 domy (stav k roku 1930). Mezi větší sídla bezesporu patřila i Velká Střelná s 1 927 obyvateli, Rudoltovice s 1 063 obyvateli a nesmíme opomenout ani Smilov nebo Čermnou. Na protějším statistickém pólu bychom tehdy našli vesnice Heřmánky s pouhými 110 osadníky a Olejovice se 163 usedlíky.

Těžší životní podmínky se samozřejmě musely projevit i v lidském osídlení náhorní plošiny. Vždyť nejnižše položenou obcí byly Vojnovice, ležící při řece Odře ve 455 m. n. m. V rozmezí let 1880–1939 se počet obyvatel oblasti vždy pohyboval kolem 50 osob na jeden kilometr čtverečný (beru-li v potaz tehdejší výměru obecních katastrů, nikoli rozlohu dnešního VVP Libavá), což pro srovnání představovalo přibližně polovinu prvorepublikového průměru (včetně Slovenska a Podkarpatské Rusi).¹ Z národnostního hlediska jsem již ledacos naznačil, přesto se mohou zdát následující fakta překvapivá. Ve všech čtyřiaadvaceti vesnicích (městě) představoval německý živel od středověku viditelnou většinu nabírající v rozmezí 16. a 17. století drtivých rozměrů v porovnání s českým etnikem. V roce 1880 se k české národnosti hlásilo pouhých 64 osob ze 13 352 obyvatel popisovaného území. Procentuálně se jednalo asi o necelé půl procento. O 20 let později byla situace téměř stejná: z 13 896 obyvatel jen 86 Čechů, přičemž takřka polovina (40) jich žila v malé obci Heřmánky, kde pracovali v nedaleké sklárně. Určité navýšení českého národnostního prvku lze sledovat po roce 1918, tedy po vzniku samostatné Československé republiky.² Šlo vesměs o logický trend, kdy na území osídlená převážně německým etnikem přicházeli čeští státní zaměstnanci. Přesto rok 1918 nemohl nic změnit na dlouhodobém osídlení kraje, jehož národnostní složení zůstalo až do roku 1946 zhruba z 99 % německé.

Špatná dopravní dostupnost, celková odlehlost, málo úrodná kamenitá a písčitá půda, tuhé zimy i válka poznamenaly zdejší populaci klesajícím počtem obyvatel. Jestliže v roce 1900 žilo na teritoriu nynějšího VVP Libavá 13 896 osob, pak o 30 let později statistiky uvádějí o více jak 1 600 hlav méně, konkrétně 12 256 osob, žijících ve 2 263 domech.

Názorným příkladem vylidňování vesnic může být obec Čermná, ležící osm kilometrů jižně od Města Libavá. Mnoho zdejších obyvatel raději hledalo práci v hospodářsky silnějších prostorech Ostravska atd. Vyhledávaným pracovním cílem, zajišťujícím lepší možnost obživy, byla i vzdálená Vídeň, kde kolem roku 1900 žilo přes 70 osob, pocházejících právě z Čermné. V konečném součtu znamenal odliv obyvatel ze vsi mezi léty 1900–1930 úbytek více jak 200 osob, což znamenalo 25 % ze stavu k roku 1900.³

Hospodářská situace inkriminované oblasti nedávala velké šance rozvoji a růstu životní úrovně, neřkuli při hospodářské krizi ve třicátých letech 20. století. Průmysl, zastoupený zejména drobnými podniky a malými živnostmi, i zemědělství se nacházely na nízké až podprůměrné úrovni. Stav zemědělské produkce ovlivňovala poměrně vysoká nadmořská výška, kamenito-písčitá půda s nejnižší bonitou úrodnosti,

1 BARTOŠ, J. – TRAPL, M.: *Československo 1918–1938, Fakta – materiály – realie*, Olomouc 1991, s. 5.

2 1921: z 12 442 obyvatel jen 157 Čechů, 1930: z 12 256 obyvatel jen 158 Čechů.

3 GLONEK, Jirí: *Zaniklé obce bývalého soudního okresu Město Libavá ve fotografiích*, Olomouc 2000, s. 23 (seminární práce k souborné postupové zkoušce).

ale i nedostatek vody související s přítomností rozvodí Baltického a Černého moře. Svým charakterem byl celý kraj řazen spíše do převážně pastvinářské horské krajiny moravských Sudet.

Chov dobytka spolu s rozsáhlými lesy patřícími povětšinou velkostatkům (velkostatek olomoucké kapituly, velkostatek pánů z Vrbna) představoval ostatně proslulý obchodní artikl proudící ve velkém do úrodné roviny Hané. Zejména do obcí v jižní části VVP Libavá docházely dle vzpomínek pamětníků obchodníci s dobytkem a řezníci ze širokého okolí, aby si zde obstarali potřebný artikl svého obchodování. Horské obce jako Jestřabí, Varhošť, Nepřivaz, Kozlov aj. tak zásobovaly masem Olomouc i řadu ostatních vesnic „tam dole“ a ani mléko a mléčné výrobky nepřišly nazmar. Stejně důležitým zdrojem obživy pro místní obyvatele byly rozsáhlé lesní porosty, díky nimž mohlo v kraji fungovat mnoho dřevařských podniků. Část obyvatel tak našla práci a ještě měla možnost si přivydělávat svozem nasekaného palivového dříví, pěkně urovnaného v úhledných balících, do Olomouce a okolí.

Přes nepříznivé podmínky představovalo zemědělství nejdůležitější směr obživy pro rozhodující část obyvatel všech vesnic. Ze zemědělských plodin se pěstovalo především žito, oves, brambory nebo len. Ten ostatně měl v kraji dlouhou tradici zakořeněnou hluboko v 19. století a tírný lnu i pozdější lnářská družstva, zakládaná na jeho zpracování, byla roztroušena po celé oblasti Libavska.

Po průmyslové stránce bylo teritorium dnešního VVP Libavá na nízké úrovni a zaostalé. Velké průmyslové podniky zde chyběly úplně. Většinou šlo o podniky menšího, spíše místního významu, mezi kterými dominovaly malé živnosti zajišťující základní služby. Určitou výjimku tvořily pověstné lomy a doly na těžbu břidlice i některých dalších rud v okolí Velké Střelné, Rudoltovic, Barnova, Smilova atd. Ovšem menší lomy se nacházely téměř při každé obci v oblasti. Velké prosperitě se toto průmyslové odvětví těšilo zhruba do první světové války, kdy například ve velkostřelenských lomech našlo zaměstnání na 500 dělníků ze širokého okolí. Velkostřelenská kvalitní ložiska pokrývačské břidlice se těšila velkému zájmu a oblíbě až ve Vídni, kde zastřešila celou řadu významných budov a několik zásilek putovalo dokonce i do zámoří. Po roce 1918 dochází ovšem k definitivnímu útlumu těžby, dělníci přicházejí o zaměstnání a musí se poohlédnout jinde.⁴ Stejný osud postihl i tzv. barnovsko-rudoltovický revír, kde se dolovaly mimo břidlice i olověné a stříbrné rudy. Hornická činnost prodělávala v okolí Barnova a Rudoltovic neustále dobu konjunktury i úpadku již od středověku. Při rozvoji těžby, například v roce 1893, zde našlo práci na 280 dělníků. Ale i tady, stejně jako ve Velké Střelné, těžba upadala, stávala se nerentabilní a definitivně zanikla za druhé světové války.⁵

Z hospodářského hlediska se větší koncentraci průmyslových podniků těšilo snad jen Město Libavá, kde kromě rozličných živností, mlýnů, pil, cihelny, šterkovny, jatky, pracovala i strojírna, stavební firma, pivovar (výroba zastavena roku 1925, poté zde fungoval jen sklad pivovaru Hanušovice). Rovněž se zde vyráběly dřevěné hračky, cementové zboží, umělá hnojiva, likéry a lihoviny, sodová voda (také ve Velké

4 *Kronika Velké Střelné* (přesný opis). Diedelsheim 1993, s. 16–18.

5 Bärner Ländchen, Langgöns 1995/1, s. 16–18; SOkA v Olomouci, fond AOB Rudoltovic O1-54, *Pamětní kniha obce Rudoltovic*, inv. č. 1.

Střelné). Nejvýznamnějšími podniky byly továrny na výrobu hedvábného zboží (jen jedna z nich měla v roce 1930 150 zaměstnanců).⁶

Kulturními centry teritoria byly mimo vesnické školy, hospody a kostely střediskové Město Libavá a větší sídla v čele s Velkou Střelnou. Nad všemi ale vynikalo proslulé poutní místo ve Staré Vodě, které díky církevnímu komplexu staveb a dlouholetému působení významné piaristické koleje bylo známé po celé Moravě. Z ní vzešli odchovanci, jakými byli pozdější olomoucký arcibiskup ThDr. Antonín Cyril Stojan, významný orientalista Kristián Voborník, či rovněž zde působící Celestýn Josef Janáček – strýc hudebního skladatele Leoše Janáčka a mnoho dalších osobností církevního i veřejného života, kteří šířili slávu malé vesnice s barokním chrámem a klášterem do celého světa. Určitou dobu zde působili i takové kapacity jako Jan Evangelista Purkyně nebo Gelasius Dobner. Každým rokem se zde konaly četné poutě, vrcholící v létě na svátek sv. Anny. Skutečně téměř monstrózního kulturního aktu se zúčastnilo každoročně několik tisíc lidí (v roce 1910 to bylo na 4 000 poutníků) a například za rok 1909 bylo napočítáno na 85 procesí, malé v to nepočítaje. Počet návštěvníků dosáhl uvedeného roku 17 000 osob.⁷ Procesí i jednotliví poutníci přicházeli z celé Moravy (Kroměříže, Svatého Kopečka, Olomouce, Litovle, Nového Jičína, Opavy aj.) včetně obcí dnešního VVP. A z kulturního života kraje to zdaleka nebylo vše. I přes chudší hospodářskou základnu zde pulzoval všudypřítomný spolkový život, představovaný množstvím spolků, sdružení a družstev rozličných zaměření.

Konec války, vznik a formování VVP Libavá a zánik sídel

S pádem Třetí říše začalo pro místní německé obyvatelstvo těžké období vystrážlivosti, frustrace a strachu o budoucnost. Po odchodu sovětských vojsk do vesnic přicházeli většinou čeští národní správci – komisaři, kteří měli ve své moci veškerý život obce.

Zároveň se i zde rozběhla vlna represí, zatýkání a věznění zejména mužské části populace, jež byla odváděna do sběrných táborů v Olomouci-Hodolanech, Moravském Berouně atd., kde mnozí zemřeli v důsledku špatných podmínek, vyčerpání a krutého zacházení. Jednalo se o různé příslušníky nacistických složek (místní vedoucí NSDAP, SA), ale bohužel často i o „nevinné“ obyvatele.

Pokud je mi známo, byla oblast nynějšího VVP Libavá ušetřena tzv. divokých odsunů, „pouze“ docházelo k vnitřním přesunům německého obyvatelstva z důvodu bezpečnostních a především pracovních. Nemalý počet lidí tak byl nasazován na nejrozumnější práce v blízkém i vzdáleném okolí. Ve větším měřítku se to přímo dotklo obcí Nepřivaz, Jestřabí a Varhošť, které byly počátkem září 1945 vystěhovány v důsledku očekávaného příchodu nových osídlenců z Valašska. Němce ze zmíněných lokalit odvezli na vozech do novohodolanského tábora, odkud byli po mnoha týdnech propuštěni, nebo až v roce 1946 odsunuti do americké zóny.⁸

6 BARTOŠ, Josef a kol.: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*, svazek 3. Ostrava 1972, s. 332.

7 LOSERT, Adolf: *Wallfahrtsort Sankt Anna. Altwasser und seine Geschichte*. Bayreuth 1980, s. 37.

8 BAIER, A. – BÖHNEL, M.: *Haslicht*. Rosenheim 1977, s. 113; BIEBERLE, Josef: *Olomoučtí Němci*. In: *Revue Střední Morava*, Olomouc 1997/4, s. 10.

S postupným přílivem českého obyvatelstva do stále německých obcí nezřídka docházelo až k absurdním událostem. Na statcích, které zabrali nově příchozí čeští osídlenci, museli paradoxně nyní pracovat jejich bývalí majitelé. Sami byli nuceni bydlet po stodolách nebo starých domech, které nikdo z osídlenců nechtěl. Například v Nepřivazech tak žilo pohromadě v bývalém obecním domě sedm rodin.

Zdejší Němci platili za svou loajalitu nacistické Třetí říši krutou daň. Jako by nestálo, že během války padlo nebo bylo pohřešováno (z 24 obcí dnešního VVP Libavá) více jak 1000 mužů, z toho nejvíce (182) pocházelo z Velké Střelné.⁹ Navíc jejich další budoucnost zde byla nežádoucí a dny letité existence německého osídlení kraje se zdály být definitivně sečteny. Kontinuita osídlení měla přejít na nově příchozí Čechy, Slováky, Rumuny.

Souhrnná zpráva z moravskoberounského okresu ze dne 1. září 1945 uvádí: „Čechů přibývá a jen v Moravském Berouně je jich přes pět set. Bylo by třeba i v ostatních obcích usazovat Čechy, aby politický okres Moravský Beroun byl co nejdříve český.“¹⁰ Zatímco jihozápadní části okresu se dařilo osídlovat poměrně rychle, špatně dostupná hornatá jihovýchodní část na tom byla podstatně hůře. Panoval zde totální nedostatek tažných koní a dobytka, který byl ke všemu nakažen slintavkou a kulhavkou, a jehož počet činil pouze 25 % předválečného stavu. Problémem se stal rovněž všudypřítomný válečný arsenál a nemalá zaminovaná území, která měl na svědomí německý Wehrmacht.¹¹ K odsunu německého obyvatelstva z vesnic dnešního VVP Libavá se přikročilo na jaře (zhruba od dubna) 1946 a exodus měl pokračovat až do listopadu téhož roku. Několik transportů s německými antifašisty proběhlo ještě na jaře roku 1947.¹² Odsun se týkal přibližně 11 000 osob, přičemž jen zlomek mohl z různých důvodů v ČSR setrvat (někteří i nedobrovolně).

Odsun vesměs probíhal dle zavedeného scénáře. Po obdržení výměru o odsunu z území ČSR na základě dekretu prezidenta republiky ze dne 17. července 1945 (zákon 27/1945 Sb.) byli postižení nuceni se do určitého časového úseku (obvykle do 48 hodin) připravit k transportu z rodné obce do sběrných táborů. Byla stanovena hodina i místo srazu (škola, hostinec), odkud putovali buď pěšky nebo na vozech přes mezistanice v Městě Libavá, Budišově nad Budišovkou aj., kde byli důkladně prohlédnuti a zkontrolována stanovená váha zavazadel (50 kg), které si směli vzít s sebou. Poté jejich nucená pouť pokračovala do hlavních sběrných táborů, ponejvíce v Moravském Berouně (Hranice, Olomouc), kde po několika strávených dnech nastoupili svůj poslední krátký pochod rodným krajem, pod dohledem české eskorty, směrem k železničnímu nádraží v Ondrášově u Moravského Berouna (Andersdorf). Zde byli naloženi i se zavazadly do nákladních vagónů (do jednoho bylo umístěno zhruba 30 osob), a tím pro ně tragicky skončila jedna etapa života a začala druhá. Transporty většinou mířily do tzv. západních zón v obsazeném Německu.¹³

9 Viz jednotlivé kroniky obcí a další zmínky v časopise Bärner Ländchen.

10 CEPEK, Jan: *Politický okres Moravský Beroun v letech 1945–1948* (článek, archiv autora).

11 Při tzv. sběrných akcích pořádaných stanicemi SNB byl zjištěn větší počet válečného materiálu zejména v Zigartících, Milovanech, Kepřovicích, Luboměří pod Strážnou, Heroltovicích a Staré Vodě.

12 Například 16. dubna 1947 nastoupilo k transportu asi 100 osob z Velké Střelné.

13 „Naše obec byla přesídlena ve čtyřech transportech. Moje matka (55 let), sestra (26 let) a já (20 let) jsme šli s prvním transportem 5. dubna 1946, kdy pro naše zavazadla přijel povoz. Poslední pohled na náš dům a zahradu... Šli jsme za vozem do tří kilometry vzdáleného Města Libavá, kde nás zare-

Jakýmsi předobrazem VVT – VVP Libavá byla třicátá léta, kdy v roce 1935 na dnešní jižní hranici VVP vznikl Vojenský výcvikový tábor (VVT) Přáslavice.¹⁴

Po odsunu drtivé části německého obyvatelstva zůstaly doposud pulsující obce poloprázdné. Počty nově usazených osídlenců i přes veškerou snahu zdaleka nedosahovaly původního stavu. Svou roli při tom sehrála již výše zmíněná špatná dopravní dostupnost, celková odlehlost, horský, málo úrodný ráz krajiny, ale především prosakující informace o možném zřízení vojenského výcvikového tábora (VVT), a tudíž i přemístění nových osídlenců.

Rozhodně se nejednalo o nepodložené fámy, protože již v roce 1946 na jednání vlády ze 17. května a 17. září bylo rozhodnuto o zřizování nových VVT v oblastech Bezděz, Český Krumlov a Praděd. Od zřízení VVT v oblasti Pradědu bylo nakonec kvůli protestům upuštěno, ale zároveň došlo ke schválení možné alternativy v podobě vzniku VVT v prostoru okresu Moravský Beroun.¹⁵

V důsledku uvedených zpráv podávaly dotčené vesnice proti možnému vysídlení protesty, ve kterých poukazovaly na výhodnější strategickou polohu Pradědu. Zároveň argumentovaly tím, že zdejšímu kraji by vznikly mnohem větší škody než v případě zřízení VVT v oblasti Pradědu.¹⁶ Nebylo to nic platné. 24. září 1946 proběhlo na ONV v Moravském Berouně jednání, jehož předmětem se stalo technické provedení přesídlení osídlenců v politických okresech Moravský Beroun, Hranice, Olomouc a Šternberk.

„Zástupce ministerstva zemědělství zahájil jednání... a zúčastněným zástupcům úřadu a lidových orgánů sdělil usnesení vlády, podle kterého bylo rozhodnuto o vzniku výcvikového tábora. V důsledku toho jest třeba provést vysídlení těchto obcí:¹⁷

1. okres Moravský Beroun: Čermná, Luboměř pod Strážnou, Kepřovice, Město Libavá s osadou Dřemovice, Olejovice, Rudoltovice, Smilov, Velká Střelná, Nová Ves nad Odrou, Vojnovice, Stará Voda, Zigartice, Barnov, Milovany a Hühnerberg (osada Velké Střelné);
2. okres Olomouc: Nepřivaz, Varhošť, Jestřabí;
3. okres Hranice: Kozlov, Slavkov, Ranošov, Heřmánky, Bělidlo (osada Potštátu).

gistrovali, od všivili a zkontrolovali zavazadla. Potom jsme na nákladáku pokračovali v cestě do deset kilometrů vzdáleného okresního města Berouna, kde byl zřízen sběrný tábor. Zde jsme zůstali týden a nesměli jsme bez propustky opustit bránu tábora... 11. dubna byly připraveny vagóny pro transport, který se skládal ze 40 dobytčáků po 30 lidech se zavazadly. Většinou šlo o ženy a děti... Nikdo nevěděl, kdy se zase shledáme..." Viz *Vzpomínky Aurélie Drossové z Heroltovic*. In: Bärner Ländchen. Langgöns 2000/6, s. 263.

14 Popisovaný kraj občas využívala k armádním cvičením čsl. armáda, např. v roce 1936 proběhly manévry v okolí obce Rudoltovice.

15 KONEČNÝ, Martin: *Vývoj vojenských výcvikových prostorů v příhraničních oblastech s důrazem na VVP Libavá*. Brno s. d., s. 24 (bakalářská práce, Vojenská akademie v Brně).

16 CEPEK, Jan: c. d.

17 V seznamu se přímo nevyskytuje jméno obce Bělá, i když je dále uváděn počet osob atd. z politického okresu Šternberk, což evidentně přináleží právě k lokalitě obce Bělá. Mimo to se v tomto výčtu dále neuvádějí obce Heroltovice a Nové Oldřůvky, s nimiž rozsah VVT zřejmě ještě nepočítal.

Vcelku jde podle šetření Osídlovacích komisí ministerstva zemědělství ku dni 20. srpna 1946:

Moravský Beroun:	383 zemědělců,	112 nezemědělců,	2 835 osob
Olomouc:	90 zemědělců,	14 nezemědělců,	346 osob
Šternberk:	24 zemědělců,	? nezemědělců,	102 osob
Hranice:	32 zemědělců,	0 nezemědělců,	100 osob
Celkem:	529 zemědělců,	126 nezemědělců,	3 383 osob ¹⁸

Pro přesídlení zemědělců navrhuje ministerstvo zemědělství veškeré volné usedlosti v politickém okrese Bruntál, Krnov a Frývaldov (Jeseník) a veškeré usedlosti, které se v průběhu přesídlování uvolní v politickém okrese Moravský Beroun, Šternberk, Šumperk, Olomouc, Hranice, Rýmařov... „Přestěhování svršků, živého i mrtvého inventáře a zásob osídlenců do nových, pro ně vyhlédnutých míst provede vojenská správa svými prostředky a na svůj náklad v době, kterou stanoví v dohodě ministerstvo zemědělství.“¹⁹

Osud druhé vlny osídlení, ale především samotná existence letitých sídelních útvarů i dlouho utvářené kulturní krajiny byl zpečetěn. Nyní mělo být na vše postupně zapomenuto, sídelní areály zničeny, paměť zhmotněná v krajině v podobě tzv. času dlouhého trvání (*longue duree*) přetrhána, nenávratně poničena a odklizená do ústraní.

Předseda ONV v Moravském Berouně František Gil k nastalým událostem na prvním pololetním sjezdu národních výborů stále existujícího okresu Moravský Beroun 16. února 1947 konstatoval: „...byl dokončen odsun Němců, a když jsme měli nejmělejší plány, přišlo rozhodnutí vlády o vybudování vojenské zájmové oblasti v našem okrese. Snažili jsme se tomuto problému vyhnout, aby dosídlenci, kteří zde více jak rok pracovali, se nemuseli stěhovat. Snaha byla marná a celostátní zájem byl silnější...“²⁰ V rozmezí let 1947–1948 probíhala řada důležitých jednání bezprostředně se vztahujících k formování tehdejšího VVT a věcí s tím spojených, což se přímo existenčně dotýkalo i stále existujících vesnic, byť již z drtivé většiny vystěhovaných a pustých. Samotný proces vysídlování měl skončit k 15. květnu 1952.²¹ Na jednáních došlo mimo jiné k rozhodnutí o rozmístění střelnic v prostoru obcí Nepřivaz (pěchotní střelnice), Rudoltovic, Barnova, Milovan (dělostřelecké střelnice) a v teritoriu Smilova, Slepíčího vrchu (Hühnerberg) a Olejovic (tankové střelnice). Během června roku 1947 došlo k dohodě o vytyčení hranic VVT Město Libavá, který zahrnoval přibližně 18 000 ha lesa a 16 000 ha bývalé zemědělské půdy, jejichž správu měl převzít podnik Vojenské lesy a statky v Lipníku nad Bečvou (působící od 1. července 1947).²²

18 Zda tento počet zahrnuje ještě část v té době neodsunutých německých obyvatel, je nejasné, ale z celkového konceptu dokumentu můžu odvodit, že uvedené počty s nimi již nepočítají. Přesto jsou některé údaje podivné, vzhledem k jiným údajům a stížnostem na malý počet nových osídlenců v inkriminovaných obcích.

19 Vojenský újezdní úřad v Městě Libavá, osobní archiv správce, p. č. 1.

20 CEPEK, Jan: *c. d.*

21 KONEČNÝ, Martin: *c. d.*, s. 25.

22 Tamtéž, s. 25–30.

Téměř ihned po ustanovení VVT Město Libavá a vystěhování osídlenců docházelo od konce čtyřicátých let 20. století k demolicím vesnic, přičemž stavební materiál nezůstal ležet ladem, ale byl za levný peníz rozprodán obyvatelům obcí, které s VVT sousedily. Hojnými se staly případy rozkrádání konfiskovaného majetku i drancování kostelů a hřbitovů.²³

Jak měla postupovat zamýšlená likvidace sídel, dokumentuje nařízení vydané pro VVT v roce 1950 (viz tabulka).²⁴ Dle uvedeného nařízení byly veškeré budovy vesnic rozříděny do tří skupin:

1. budovy, které měly být udržovány pro ubytování vojska, popřípadě adaptovány na jiné účely;
2. budovy, které měly být udržovány pro ubytování vojska jen dočasně;
3. budovy, které měly být demolovány.

Přednostně měly být zbourány budovy, „které ohrožují bezpečnost v ubytovacích místech“, následně objekty nacházející se na cílových plochách a konečně budovy v nevyužívaných obcích.

Obec	Počet budov udržovaných pro ubytování	Počet budov dočasně udržovaných pro ubytování	Počet budov, které mají být demolovány
Stará Voda	28 (i kostel)	3	23
Keprtovice	žádné	4 (škola)	34
Zigartice	žádné	pro výcvik	—
Rudoltovice	46 (i kostel)	18	43
Luboměř p. S.	32	7	15
Vojnovice	žádné	15	21
Barnov	8	10	19
Heřmánky	žádné	jen budovy skláren	všechny
Milovany	—	—	všechny
Čermná	—	—	všechny
Kozlov	61	1	5
Slavkov	17 (i kostel)	9	4
Ranošov	18	12	7
Nepřivaz	27 (i kaple a větrný mlýn)	18	14
Jestřabí	žádné	17	11 (i kostel)
Varhošť	žádné	pro výcvik	—
Smilov	26	30	36
Velká Střelná	62	62	203
Nová Ves n. O.	žádné	5 (i kaple)	všechny ostatní
Olejovice	žádné	pro výcvik	—
Město Libavá	147 (i kostel)	42	164

K trvalému udržování bylo pro VVT prozatím určeno celkem 331 budov, k dočasnému 240 budov a k demolicí 569 budov. Vojenským lesům a statkům bylo přiděleno do trvalého udržování 142 budov, k dočasnému 12 budov, ke zbourání 31 budov.

²³ Vzpomínky Jana Zatloukala, kronikáře obce Daskabát, a Jaroslava Glonka z Mariánského Údolí.

²⁴ Vojenský újezdní úřad v Městě Libavá, osobní archiv správce.

V souhrnném počtu nebyly započítány budovy k demolici z Nové Vsi nad Odrou, Čermné, Milovan a Heřmáněk, jelikož měly být tyto lokality demolovány až na výjimky úplně. Podobně se mělo naložit se Zigarticemi, Varhoštěm a Olejovicemi, které rovněž přicházely v úvahu pro výcvik „a budou z nich odstraněny všechny stodoly a přístřešky snadno zápalné, a které mají dobrý stavební materiál“.

Nastíněné nařízení (stejně jako jednací protokol z 24. září 1947) se nikterak nezmiňuje o obcích Bělá, Heroltovice a Nové Oldřůvky, o jejichž demolici bylo patrně rozhodnuto později, což dokazují některé písemnosti a prameny vztahující se k vyklizované kapli v Heroltovicích a Bělé z roku 1952. Navíc prokazatelně ne vždy došlo k bezprostřední demolici vybraných obcí a budov, ale docházelo během let spíše k jejich postupné likvidaci. Konečný ve své práci uvádí následující tabulku o likvidaci některých obcí československou armádou. Bohužel neuvedl zdroj, ze kterého čerpal:²⁵

Nová Ves nad Odrou	1947–1948
Čermná	1947–1948
Varhošť	1950
Rudoltovice	1959
Bělá	1960
Jestřabí	1961
Nové Oldřůvky	1961
Nepřivaz	1965
Stará Voda	1965
Milovany	cca polovina 60. let
Keprtovice	cca polovina 60. let
Zigartice	cca polovina 60. let
Smilov	1967–1970
Velká Střelná	1967–1970

Co nestihla zdemolovat československá armáda, dokončila po roce 1968 „spřátelená vojska Sovětského svazu“, za trvalího přispění naší armády. Obě vojska zároveň využívala zchátralou, leč mnohde ještě stojící zástavbu jako výborné cíle při cvičení.

Mezitím došlo v roce 1953 k formální přeměně VVT na VVP Libavá, který dnes zaujímá rozlohu 32 716 ha, čímž se zařadil těsně na druhé místo mezi VVP v republice za VVP Hradiště (33 015 ha).²⁶

V období stabilizace VVP Libavá v letech 1955–1968 se pokračovalo s demolicemi bývalých německých obcí a v některých částečně již probíhal výcvik, při němž byly útvary vyváděny do VVP ke cvičení turnusově a ubytovány v budovách jednotlivých

25 KONEČNÝ, Martin: *c. d.*, s. 25.

26 Tamtéž, s. 6.

vesnic, které k tomuto účelu byly určeny (Velká Střelná, Nepřivaz, Smilov, Stará Voda, Město Libavá, Nové Oldřůvky, Jestřabí).²⁷

V druhé polovině padesátých let se v celém prostoru přikročilo k mnoha stavbám, jež měly sloužit k výcviku vojsk. V roce 1956 je dobudována tanko-průplavná střelnice Smilov, tankodrom Čepka, pěchotní a součinnostní střelnice Velká Střelná, pěchotní střelnice Strážisko a Jestřabí, tanková střelnice Oderský vrch, dělostřelecká a protitanková střelnice Rudoltovice, minometní střelnice Varhošť, letecká střelnice Nová Ves nad Odrou atd., přičemž jsou mnohé objekty v následujících letech dále rozšiřovány a upravovány.²⁸ V tzv. Vyhodnocení využití VVP Libavá, zpracovaném Krajskou vojenskou územní správou 17. ledna 1959, se kromě maximálního využití materiálu získaného z demolice vysídlených obcí hovoří i o hospodaření Vojenských lesů a statků v Lipníku nad Bečvou: „...zemědělství je organizováno zemědělskými závody Město Libavá, Luboměř pod Strážnou a Kozlov. Nyní se vytvářejí podmínky pro hospodaření v Heroltovicích a Slavkově. Vojenské lesy a statky hospodaří na ploše 19 072 ha, z toho 16 209 ha tvoří lesy a 2 863 ha plochy intenzivního hospodaření...“²⁹ Ve zprávě se též objevil názor generálmajora Streculi, který z vojenskotaktického hlediska navrhl upravit hranice VVP Libavá tak, aby jihovýchodní část přešla pod civilní sektor a místo toho posunuta severní hranice až na čáru Domašov nad Bystřicí – Moravský Beroun – Budišov nad Budišovkou. Újezdním městem se měl stát Domašov nad Bystřicí s tím, že Město Libavá bude srovnáno se zemí, protože brání pohybu vojsk. Návrh nebyl naštěstí nikdy uveden v život.³⁰

Významným datem nejen pro dějiny VVP Libavá se stal rok 1968, kdy v souladu se smlouvou o podmínkách „dočasného“ pobytu sovětských vojsk na území ČSSR ze dne 16. října 1968 přešel VVP Libavá do společného užívání. Prvních dvacet dnů v měsíci měla prostor využívat sovětská armáda a ve zbývajících deseti dnech československá.³¹ Současně se nezastavil proces budování vojenských komplexů, kdy byly např. v roce 1969 dokončeny součinnostní střelnice Brána, tankodrom Město Libavá, autodrom Stará Voda atd.

Dnes je VVP Libavá charakterizován jako vševojskový a z hlediska rozlohy, počtu a obsahu plněných úkolů polní přípravy vojsk zařazen do I. kategorie, přičemž celková rozloha VVP Libavá činí 32 715 ha, z toho pro činnost vojsk je přímo využíváno 10 779 ha a pro činnost vojenských lesů a statků 21 933 ha.³² Z někdejší sídlištní sítě, která v roce 1930 dle statistik zahrnovala plných 2 263 objektů³³ zbylo, či spíše nezbylo, jen nepatrné torzo skryté pod hustou vegetací. Přesto ani po téměř šedesáti letech devastace neztrácí krajina VVP Libavá na krásu, byť její tvář vypadá již zcela odlišně, než jak se na nás zrcadlí ze starých fotografických materiálů.

27 Tamtéž, s. 32.

28 Tamtéž.

29 Tamtéž, s. 33.

30 Tamtéž.

31 Tamtéž, s. 34.

32 Tamtéž, s. 7–8.

33 *Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské*. Praha 1935.

SOMMAIRE

Hic sunt leones ou un fragment d'histoire oubliée des habitations disparues de la Zone d'opération militaire Libava

Pas loin vers le Nord-est de la ville d'Olomouc s'étend un territoire particulier que les anciens géographes pourraient nommer par la glose latine « *Hic sunt leones* ».

Cet espace a été occupé et exploité pendant des siècles par l'ethnique allemand. Après la fin de la IIe guerre mondiale et l'expatriation de la population allemande, cet endroit a été choisi pour des raisons diverses à la création de la Zone d'opération militaire nommée *Libavá* qui s'y formait progressivement depuis 1946. Les communes de cette région disparaissent et deviennent des constructions abandonnées qui sont progressivement démolies et exploitées par l'armée pour des entraînements militaires. Tout ce que l'armée tchécoslovaque n'a pas pu anéantir, les troupes d'occupation russes ont parachevé.

Par suite de la création de la Zone d'opération militaire *Libavá* qui compte aujourd'hui 32 716 ha, 19 de 24 communes ont entièrement disparu. Les 5 communes restantes ont subi de fortes interventions urbaines qui ont négativement touché à leur allure. Par ailleurs beaucoup d'édifices de grande valeur architectonique ont été détruites, notamment des constructions religieuses (églises, chapelles). Les cimetières quant à eux n'étaient pas dispensés de démolition non plus.

L'ancien réseau d'habitation qui en 1930 comprenait à 2263 bâtiments n'est aujourd'hui qu'un petit torse caché sous une végétation luxuriante.

Traduction Simona Novotná

Mgr. Jiří Glonek
Vědecká knihovna v Olomouci
Bezručova 2
779 11 Olomouc 9

PRVOTNÍ PROGRAMY RADY SVOBODNÉHO ČESKOSLOVENSKA
PRO ZAHRANIČNÍ POLITIKU*

Vladimír Goněc

Na první pohled vypadá téma zahraniční politika pro činnost exilové organizace absurdně. Pro představu o formování zahraniční politiky máme jakoby zakódováno, že k tomu je povolána řádně uznávaná vláda určitého státu a její ministerstvo zahraničních věcí s příslušným aparátem. Takové články Rada svobodného Československa neměla.¹ Uvedená představa ovšem odpovídá mechanismům 19. století;² k nim pak 20. století jednak brzy přidává alespoň dílčí prvky parlamentních aktivit v zahraniční politice a druhá polovina 20. století i dílčí vliv veřejného mínění na zahraniční politiku.³ Spoluvinu historiků-specialistů pro zahraniční politiku a mezinárodní vztahy na udržování oné jednostranné představy znamená i přístup, kdy naprostá většina z nich z různých důvodů⁴ redukuje celé dějiny zahraniční politiky a mezinárodních vztahů na pouhé dějiny diplomacie.

Zapomíná se dále na skutečnost, že již od poloviny 19. století působily i významné „mezinárodní nevládní organizace“, z nich část, počínaje některými pacifistickými organizacemi, byla zaměřena do oblastí předtím výsostně vyhrazených „kabinetní diplomacii“. Tradiční meze realizace mezinárodních vztahů daleko překročila i třeba Meziparlamentní unie, vzniklá koncem osmdesátých let 19. století.⁵ Zastřena takto bývá i zkušenost přímo z našich dějin; totiž první fáze jak prvního, tak druhého zahraničního odboje musela spolu s organizací vlastní bojové a zpravodajské činnosti rozvíjet i intenzivní činnost zahraničněpolitickou, včetně činnosti diplomatické prováděné specifickými prostředky. Úsilí o ustavení, resp. obnovu samostatného státu si však již samo o sobě vyžaduje realizaci zahraničněpolitických aktivit, v tom i usilování o řádné uznání ze strany velmocí.

* MSN0021622426 Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy

1 Z literatury k počátkům RSČ viz zejména JIRÁSEK, Zdeněk – TRAPL, Miloš: *Exilová politika v letech 1948–1956. Počátky politické organizovanosti a činnosti pounorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa*. Olomouc 1996; ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Politici bez moci. Prvá léta exilové Rady svobodného Československa*. Šenov u Ostravy 2000.

2 A právě období 19. století bylo v oboru dějin zahraniční politiky a mezinárodních vztahů zpracováno zatím nejdůkladněji.

3 Na který jsme si – v důsledku našich historických zkušeností – stále ještě nezvykli, tím spíše se nenaúčili.

4 Především z pohodlnosti, nakolik dokumentace pro dějiny diplomacie je nejsnáze dostupná, nejlépe uspořádaná, tvorba samotných dokumentů má systematizovanou techniku, dokumenty jsou tudíž poměrně „průhledné“, atp.

5 Významná především v prvních padesáti letech své činnosti.

Radu svobodného Československa historikové vnímají doposud především z hlediska jejího organizačního ustavování a fungování, dále z hlediska kontinuování demokratických proudů československé politiky v poúnorovém období, podobně z hlediska kontinuity politické činnosti jednotlivých osobností. Druhým sledovaným souborem hledisek je jednak aktuální působení Rady přes železnou oponu směrem domů, jednak politika Rady vůči nedemokratickým proudům a činitelům v exilu, jednak formování představ, jak by se měly odvíjet poměry doma po pádu komunistického režimu.

Proti tomu však stojí skutečnost, že mezi vedoucí osobnosti československého demokratického exilu po roce 1948 patřily osobnosti jako Juraj Slávik, Ján Papánek, Štefan Osuský, Hubert Ripka. Tyto (a další) osobnosti československé diplomacie se přitom staly známými na mezinárodním poli již během třicátých let.

Znovu výrazně se dostávaly do nikoli pouze povědomí mezinárodní politiky, nýbrž do přímých kontaktů a vazeb nejen s představiteli diplomacie velmocí a dalších významných států, ale i do přímých kontaktů s vedoucími politiky západních zemí během své exilové činnosti za druhé světové války. Jmenovitě koncentrace exilových činitelů francouzských, belgických, nizozemských, zároveň polských, jugoslávských, etc. v Londýně výrazně přispěla k formování nejen úzkých vztahů pracovní součinnosti, nýbrž leckdy i vztahů vyhraněné osobních, ba přímo k formování osobních (i rodinných) přátelství. V období 1945–1948 znovu především činitelé československé diplomacie (včetně tentokrát již specifikovaného rezortu zahraničněobchodní služby) udržovali a upevňovali své osobní kontakty jak s diplomaty jiných zemí, tak politiky rekrystalizujícího „Západu“.

Právě tyto osobnosti, okamžitě po svém příchodu do nové emigrace zcela přirozeně obnovovaly své styky se špičkovými představiteli politiky západních zemí, resp. mohly navazovat na stará přátelství.⁶ Stejně tak se mohly zúčastnit staré vztahy s diplomaty těchto zemí, s úředníky ministerstev zahraničních věcí.⁷ Podobně velmi rychle se formovaly kontakty vůči nevládním organizacím pro zahraniční politiku (badatelským a dalším); navíc řada z takových organizací fungovala nikoli jako skutečné nevládní organizace, nýbrž jako neoficiální fóra pro prezentaci vládní politiky (či přímo jako ventily pro ni); jejich vedoucími činiteli se stávali bývalí (i budoucí) ministři a další vysocí státní činitelé stojící momentálně mimo špičkovou státní službu.

A právě díky kontaktům tohoto druhu se podařilo zajistit, že již počátkem května 1948 se mohla velkého Evropského kongresu v Haagu (který odstartoval iniciativy, vedoucí jednak k založení Rady Evropy a k vytvoření mohutné organizace Evropské hnutí, jednak již přímo k počátkům evropské integrace) zúčastnit delegace československého demokratického exilu, navíc s přiznaným statutem oficiální českosloven-

6 Tak například Georges Bidault, toho času předseda francouzské vlády, byl osobním přítelem Huberta Ripky. Zcela specifické byly pak toho času vztahy k Winstonu Churchillovi, který byl do sklonku roku 1951 „pouze“ vůdcem opozice v britském parlamentu a současně svérázným „politikem na volné noze“ s vysokou mezinárodní autoritou.

7 Že nejde jen o „obyčejné úředníky“, že jde o velmi důležité osobnosti, které mimo jiné předkládají náměstkům ministra, státnímu sekretáři i přímo ministrovi zahraničních věcí analýzy a memoranda (a že velmi záleží i na tom, jakým způsobem je předloží, atp.), si byl vědom a intenzivně to uplatňoval už Edvard Beneš za první světové války.

ské delegace.⁸ Jako hlavního argumentu pro přiznání takového statutu bylo použito, že jde o řádně zvolené členy československého parlamentu, kteří pouze pro momentální překážky nemohou vykonávat svou funkci; jde tedy o naprosto legitimní zástupce Československa. Tento akt se stal zároveň významným precedentem pro příští postavení činitelů československého demokratického exilu, tím spíše, že kongresu v Haagu se zúčastnilo přes osm set dalších předních západoevropských politiků, včetně řady ministrů t.č. v úřadě, dále bývalých ministrů a bývalých premiérů.⁹

A v obecné rovině nutno zdůraznit, že na intenzitě a efektivitě osobních vztahů exilových představitelů k vedoucím politickým představitelům hostitelských zemí a k představitelům velmocí (stejně tak i k představitelům politických stran, představitelům vlivných nevládních organizací, k významným sdělovacím prostředkům apod.) významně závisela samotná možnost politických aktivit exilových činitelů v dotyčných zemích, podobně i míra podpory politických aktivit exilových činitelů a organizací v samotných krocích mezinárodní politiky hostitelských zemí, atp.

Příbuznost či shodnost hlavního cíle, tedy obnovy samostatnosti svých států, si přirozeně vynucovala rovněž navazování kontaktů s předáky exilů z ostatních zemí střední a jihovýchodní Evropy, počínaje polskými. K tomu zase nejlepší předpoklady měli bývalí českoslovenští diplomaté. Ostatně obdobně i z polské strany šlo velmi často o postavy polské diplomacie. Tak někdejší polský ministr zahraničních věcí, August Zaleski,¹⁰ byl vyzvednut v padesátých letech do funkce polského exilového prezidenta; další špičková osobnost polské diplomacie, zejména z válečné etapy, Edward Raczyński, se stala klíčovou postavou zahraniční politiky polského exilu v padesátých letech (a v sedmdesátých letech exilovým prezidentem). Podobně tomu bylo i u dalších zemí střední jihovýchodní Evropy; například rumunský diplomat Grigore Gafencu byl navíc právě v pro nás kritickém roce 1938 ministrem zahraničních věcí významné spojenecké země; po roce 1948 byl přirozeně obzvlášť blízkým partnerem pro J. Slávika, H. Ripku a další. Dokonce mnohem intenzivněji než za války se formovaly vztahy k představitelům jugoslávského exilu. Co se týče maďarského exilu, fungovaly jako most především někdejší kontakty s antihorthyovským exilem z války (i z doby meziválečné). Tedy opět s nimi rychle navazovali kontakty „staří známí“ a jejich prostřednictvím se pak formovaly další sféry a vrstvy kontaktů, až nakonec třeba po některé horthyovce či Rowmunda Piłsudského.

A v neposlední řadě byly mnohostranně důležitými i propojení s „krajanskými organizacemi“, tedy s již naturalizovanými Američany, Kanaďany, Francouzi, etc. českého a slovenského původu. Z jejich strany přicházela mimo jiné velmi důležitá materiální pomoc pro činnost Rady svobodného Československa, zároveň však váha

8 S hlavním organizátorem kongresu, britským politikem Duncanem Sandysem (byl ministrem britské vlády za války a znovu od roku 1951) udržovali přímé kontakty již během roku 1947 (mj. v létě 1947 Sandys za uvedeným účelem pobýval v Československu), přes něho pak i s Winstonem Churchilllem jakožto ideovým pilířem kongresu.

9 Resp. i zase budoucích.

10 Ministrem zahraničních věcí Polska byl do roku 1932 (tedy před J. Beckem), ve velmi korektních vztazích k E. Benešovi, podobně i za války.

jejich organizací mohla být využívána k vlivu na příslušné vlády. Ostatně opět to nebylo v historii poprvé.¹¹

V etapě ustavování a rozbíhání činnosti Rady svobodného Československa se samozřejmě hlavní energie soustředila na organizační otázky, počínaje tím, jak zajistit funkčnost organizace se sídlem ve Washingtonu při rozptylu exulantů od Kanady přes západní Evropu až po Austrálii. Z hlediska institucionálního byl do čela Rady postaven výbor, v němž byly jednoznačně vymezeny pouze funkce předsedy a místopředsedy, ostatní byli jednoduše členy výboru. Aktivita v podobě sestavování memorand podávaných významným západním státníkům byly svěřovány Hubertu Ripkovi jakožto nejpovolanějšímu;¹² memoranda adresovaná prezidentům a předsedům vlád z protokolárních důvodů spolupodepisovali předseda výboru Petr Zenkl a místopředseda Jozef Lettrich. Brzy se však spojovalo v takových dokumentech s Ripkovým jménem i označení *chargé*, tedy pověřenec Rady pro zahraniční záležitosti, se zřetelnou paralelou k příslušné diplomatické klasifikaci.

Nešlo jen o nezbytnost oslovovat politiky zemí Západu. Nejen členové výboru, prakticky všichni členové Rady svobodného Československa ve své běžné politické činnosti uplatňovali živelně alespoň minimální prvky zahraniční politiky Rady vůči hostitelské zemi; podobně je uplatňovali i v publicistické činnosti. Ukazovalo se přitom, že Program Rady svobodného Československa pro takovouto činnost podává jen příliš všeobecné teze, že je třeba stanovit zřetelnější koncept, aby – byť *bona fide* – členové Rady nepodávali protichůdné informace či výroky.

A tak byl Hubert Ripka požádán o vypracování prvního specifického programového dokumentu Rady k zahraniční politice. Jím vypracovaný koncept byl následně detailně probírán a modifikován ve výboru Rady. Konečný text s názvem *Hlavní zásady politiky Rady svobodného Československa v boji proti komunismu a proti sovětskému imperialismu* byl přijat výborem 4. ledna 1951 a následně rozeslán členům Rady.¹³

Název dokumentu vyvolává dojem jistého jednostranného zaměření, byť přirozeně daného momentálním postavením a specifickým posláním Rady. Navíc obsahuje obsáhlé pasáže vnitrostátního dosahu, jmenovitě úkoly nápravy domácích právních, politických a hospodářských poměrů po pádu komunistické moci. Text tedy klade důraz na odmítnutí komunistické moci v Československu jakožto vnucené cizí silou,

11 Tak již za první světové války sehráli obrovskou úlohu „američtí Češi a Slováci“ (tedy správně Američané českého a slovenského původu); zásadní úlohu sehrál M. R. Štefánik jakožto francouzský občan a především francouzský generál; atp. Koneckonců po celé 20. století se v politice USA projevuje velmi silná lobbystická role organizací sdružujících občany podle zemí jejich původu.

12 V letech 1941–1941 řídil ministerstvo zahraničních věcí exilové vlády v Londýně (s hodností „státní ministr v ministerstvu zahraničních věcí“), 1945–1948 ministr zahraničního obchodu.

13 *Hlavní zásady politiky Rady svobodného Československa v boji proti komunismu a sovětskému imperialismu*. Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, fond H. Ripka, kart. č. 37, inv. č. 01496. Cyklostyl (ve složce je přiložen i Ripkův originální manuskript s příslušnými opravami a vpisky). Týž den výbor přijal i další důležitý programový dokument, totiž *Stanovisko Rady svobodného Československa k otázce česko-slovenské*; rovněž v tomto případě byl autorem podkladového textu k právě schválenému dokumentu H. Ripka.

jakožto fakticky „otrocké služby sovětskému imperialismu“ a současně jako elementu, který je v naprostém rozporu s historickými trendy u Čechů a Slováků. Současně je komunismus odmítán jakožto celosvětové nebezpečí, nakolik cílem sovětského imperialismu je hegemonie nad celým světem.¹⁴ Z hlediska konkrétních kroků zahraniční politiky se zvyrazňuje, že sovětská vláda porušila a zneužila všechny smlouvy a úmluvy, ujednané mezi Sovětským svazem a Československem; tudíž všechny jsou tímto zrušené a neplatné.¹⁵ Jmenovitě je zrušeno spojení na základě smluv z roku 1935 a 1943; smlouva o odstoupení Podkarpatské Rusi je prezentována jako neplatná od samého počátku, jednak pro vynucení silou, jednak pro porušení dalších právních postupů.

Na druhé straně všem dokument zdůrazňuje, že RSČ bojuje právě a jen proti sovětskému imperialismu, že nejde o boj proti národům žijícím na stávajícím území Sovětského svazu. Vůči těmto národům se uznává, že žijí v tomtéž otroctví jako národy, podřízené po válce sovětské hegemonii, a jakým jsou ohroženy i dosud svobodné národy.¹⁶

Přesto by byl uvedený dojem o jednostranném zaměření dokumentu falešný. Jednak jako vůbec východisko pro veškerou zahraniční politiku RSČ byly postaveny dvě základní teze. První z nich je zacílena na obnovu nezávislého Československa, které samo bude realizovat evropskou politiku, spoluvyžděno je přání sjednocené demokratické Evropy; druhá v paralele určuje cíl organizace světa na základě mezinárodního právního řádu závazného pro všechny.

Onen druhý princip jednoznačně kontinuuje vůči konceptu E. Beneše a jeho právních poradců F. Weyra a M. Zimmermanna ještě z počátků první republiky.¹⁷ Zato první bod je novum, jehož pouhé zárodky, a to ještě maskované před tehdejšími nátlakem sovětského spojence, se rodily teprve za londýnského exilu za druhé světové války. A teprve v rámci aktivit exilu po roce 1948 a jmenovitě i v tomto dokumentu se dospělo až k výrazné formulaci „svobodné Československo v demokratické sjednocené Evropě“.

Pro boj proti sovětskému imperialismu se Rada svobodného Československa vyhlášovala za spojence západních demokracií; jim byla t. č. připisována jak hlavní role v obecném soupeření s komunismem, tak hlavní role v konkrétním osvobození zemí střední a jihovýchodní Evropy, chápaném jako nedílná součást onoho obecného zápasu. Taková podoba osvobození byla deklarována jako zákroky nejen v zájmu samotných podmaněných zemí, nýbrž jako opatření v celoevropském zájmu. Už se sice neočekávala velká válka,¹⁸ která má vypuknout bezprostředně v nejbližších měsících, avšak nadále se osvobození zemí střední a jihovýchodní Evropy očekávalo

14 Tamtéž, s. 1–2.

15 Tamtéž, s. 3.

16 Tamtéž, s. 4.

17 Jejich koncepty jsou rozvedeny zvl. v dílech: WEYR, František: *Soudobý boj o nové mezinárodní právo*. Brno 1919; ZIMMERMANN, Michal: *Historický vývoj mezinárodního práva v 19. a 20. století*. Praha 1929; Tyž: *Společnost národů. Idea míru a právní organizace lidstva v minulosti, přítomnosti i budoucnosti*. Praha 1931.

18 Jak tomu bylo v prvních měsících aktivit pounorového exilu.

jako výsledek a „dílčí produkt“ celkového konfliktu Sovětského svazu se Západem, v důsledku pokračující sovětské agresivity. Úkolem Rady je proto všemožně napomáhat vítězství západních demokracií.¹⁹

Rada v tomto dokumentu nejen vyjádřila již naznačené přání, nýbrž se jednoznačně přihlásila k ideji sjednocené Evropy.²⁰ Ve sjednocení Evropy na demokratických principech se shledávala „nejbezpečnější záruka“ svobody, nezávislosti a bezpečnosti zejména malých národů Evropy. V procesu sjednocování Evropy se postupně mělo dospět k nadnárodním, federálním orgánům s obecně uznávanou autoritou. Zároveň konkrétně pro malé národy v prostoru „mezi Baltským a Středozemním mořem“ se měla již v exilu připravovat jejich budoucí „nejtěsnější součinnost“ v rámci sjednocené Evropy, s tím, že o její konkrétní podobě rozhodnou samy národy po osvobození.²¹

Dokument se pochopitelně vyjadřuje i k „německé otázce“; zkušenost druhé poloviny třicátých a první poloviny čtyřicátých let zůstávala nadále spoluurčující. Vztah Německa a v budoucnu osvobozeného Československa je prezentován jako součást celoevropského řešení; očekává se fungování Německa jako součásti sjednocené Evropy, tudíž Německa demokratického. Pro takovou verzi je jasně deklarována vůle: „S demokratickým Německem se chceme dohodnout na přátelské součinnosti.“ Zároveň podle mínění RSČ bude záležet už jedině na Německu, zda bude chtít zatěžovat československo-německé vztahy novým otevíráním sporů kolem sudetoněmecké otázky či nikoli; RSČ tuto dimenzi pokládala za definitivně uzavřenou.²²

Obnova nezávislého Československa v předmnichovských hranicích je přitom cílem, formulovaným nikoli s ohledem na sudetoněmeckou otázku, ani na vídeňskou arbitráž ani podobné akty; ty jsou pro RSČ jednoznačně anulovány. Jde o uplatnění obecného právního principu, že počínaje mnichovskou dohodou se vůči Československu aplikovaly samé protiprávní akty,²³ tudíž je nutný návrat k poslednímu skutečnému právnímu stavu. Jediné konkrétní vyjmenování pak akcentuje velký poválečný protiprávní krok, totiž sovětskou anexi Podkarpatské Rusi.²⁴

Jinak už vypadala problematika zahraniční politiky v obnovené a zároveň inovované, celkově mnohem početnější a zejména politicky širěji rozkročené Radě svobodného Československa od léta 1952. V červenci 1952 byla přijata základní programová linie Rady, tedy Politické směrnice.²⁵ V nich bylo mj. akcentováno přihlášení se k sjednocování západní Evropy s tím, že pouze sjednocená Evropa včetně národů středovýchodní Evropy, osvobozených od sovětského imperiálního zajetí, může být skutečně bezpečná a současně skutečně sjednocená a že právě demokratická sjed-

19 *Hlavní zásady*, s. 3.

20 Po sérii sice individuálních aktivit, realizovaných však ve vzájemném konsensu vedoucími činiteli Rady, počínaje samotným autorem zde pojednávaného programu, H. Ripkou, přes předsedu rady P. Zenkla a další.

21 *Hlavní zásady*, s. 3.

22 Tamtéž, s. 4.

23 Z nich pouze důsledky vídeňské arbitráže byly jednoznačně mezinárodněprávně napraveny.

24 *Hlavní zásady*, s. 3.

25 Jako naplnění článku IX, odst. 1 Stanov RSČ.

nocená Evropa je podmínkou trvalého zabezpečení svobodného Československa. Dále pro zahraničněpolitickou činnost Rady byly sice heslovitě avšak zcela zřetelně vymezeny úkoly trvalých a stále užších kontaktů s národy Západu a s jejich spojení, spolu s intenzívními toky informací od Rady k nim, vedle toho úkol spolupráce s organizacemi krajanů, státních příslušníků zemí Západu, a úkol prohlubování spolupráce s organizacemi demokratických exulantů ze zemí za železnou oponou.²⁶ Hlavní úkolem, jemuž „jsou podřízeny všechny dílčí zájmy“, samozřejmě zůstával boj proti komunistické moci v Československu.

Od přijetí Politických směrnic Rady se přirozeně směřovalo ke komplexnímu zahraničněpolitickému programu jako oficiálnímu dokumentu Rady. Vypracováním byl pověřen Hubert Ripka, který se ve vedení obnovené Rady stal opět chargé pro zahraniční záležitosti. Vedle něho byla vytvořena specifická funkce chargé pro federalizační záležitosti (opět ve výše uvedeném smyslu), svěřená Fedoru Hodžovi.

Z přelomu let 1952/1953 pochází hned dva dokumenty vypracované H. Ripkou, a to identického názvu: *Svobodné Československo ve sjednocené Evropě*, s podtitulem *Návrh Huberta Ripky na zahraničněpolitický program Rady svobodného Československa*. Dokumenty jdou v týchž intencích, rozdílné jsou však konkrétním obsahem i formou.

První z nich,²⁷ datovaný 6. listopadu 1952, byl úmyslně koncipován jako diskusní materiál obsahující jak základní záměry zahraniční politiky RSČ, tak i případné komentáře k dílčím otázkám. V rozsahu 27 stran byl vypraven pouze ve strojopisných průklepech k oponování členům výkonného výboru Rady.²⁸ Druhý z nich je vlastním návrhem, v sevřené verzi šest stran, předložený Výkonnému výboru Rady svobodného Československa 10. února 1953.²⁹ Dokument byl rozmnožen cyklostylem a rozeslán členům dalších orgánů RSČ k další diskusi.

Tento druhý dokument na závěr koncentrovaně formuluje sedm číslovaných hlavních úkolů pro realizaci zahraniční politiky Rady svobodného Československa:

1. Vypracovat vlastní plány a návrhy Rady k provádění „politiky osvobození“ a předkládat je americkým autoritám a institucím.
2. Předkládat vlastní podněty pro vedení propagandy k domovu, zejména rozkladné.
3. Rozvíjet rozsáhlou informační a propagační činnost za účelem, aby svobodný svět pochopil a uznal nutnost osvobození Československa ze sovětského jařma a aby měl porozumění pro mezinárodní význam svobodného a jednotného Československa.

26 *Rada svobodného Československa. Politické směrnice stanovené zastupitelstvem*. Washington 1952, s. 5–7.

27 *Svobodné Československo v sjednocené Evropě. Návrh dra Huberta Ripky na zahraničně politický program RSČ*. Archiv ÚSD AV ČR, fond H. Ripka, kart. č. 37, inv. č. 01496. Originál strojopisu, 27 s. Přiloženy průvodky, z nichž vyplývá, že Ripka distribuoval průklepy dne 10. listopadu 1952. Pozn.: dokument pro rozlišení dále v poznámkách uváděn jako: *Svobodné Československo* [I].

28 Zatím nalezeny stopy po dvou sadách průklepů.

29 *Svobodné Československo ve sjednocené Evropě. Návrh Huberta Ripky na zahraničně politický program Rady svobodného Československa*. Archiv ÚSD AV ČR, fond H. Ripka, kart. č. 37, inv. č. 01496. Cyklostyl, 6 s. (psáno hustě jednoduchým řádkováním, typem „perlička“). Pozn.: dokument pro rozlišení dále v poznámkách uváděn jako: *Svobodné Československo* [III].

4. Připravit návrhy na organizaci československých dobrovolnických jednotek, které by působily pod vlastním národním praporem v rámci příslušných mezinárodních vojenských institucí.
5. Intenzivně potírat separatismus český, slovenský a ukrajinský i iredentismus sudetoněmecký nebo maďarský.
6. Všechno se exponovat pro ideu evropské jednoty a federalistické asociace ve střední a jihovýchodní Evropě.
7. Dát podnět k asociaci středoevropských a východoevropských emigrací, která by připravila federalistickou spolupráci národů střední a jihovýchodní Evropy po jejich osvobození.

Sevřenost těchto sedmi bodů vyjadřuje aktuálně pocítované hlavní potřeby. Na jedné straně některé z těchto bodů znamenají především zcela konkrétní úkol, za jinými se však „skrývá“ celý komplex strukturované tematiky. K bodu prvnímu nutno poznamenat, že „politika osvobození“ zemí stojících pod sovětskou nadvládou se v roce 1952 stala mj. předmětem prezidentské volební kampaně v USA. Od nové republikánské administrativy se na jedné straně očekával razantnější postoj vůči Sovětskému svazu, zároveň se však objevily obavy z generálských či kovbojských postupů, kdy z neznalosti a současně neschopnosti naslouchat argumentům jiných se nadělá více škody než užitku. Celkově – i díky nedávné změně britské exekutivy (koncem roku 1951) – se pro politiku osvobození zemí střední a jihovýchodní Evropy spatřovaly mnohem nadějnější perspektivy.³⁰

Politika osvobození byla ovšem nadále chápána převážně jako součást válečného střetu. Ripkův koncept však před takovou politikou varuje; polem hlavních válečných aktivit by se stala střední Evropa, devastace by byla děsivá. Ripka tudíž kalkuloval variantu osvobození bez války, za předpokladu dosažení vyrovnanosti mocenských sil Západu vůči Sovětskému svazu a následné koordinované politiky západních mocností vůči Sovětskému svazu v provázanosti s aktivním odporem zemí stojících pod sovětským protektorátem,³¹ a posléze směřoval k „politice sebeosvobození“.³²

Za velmi nebezpečnou byla v kruzích demokratického exilu považována dedukce, že malé země střední a jihovýchodní Evropy je nutno jako neživotaschopné zařadit pod protektorát sousedních velmocí; Rusko to však být nemůže, zbývá Německo. Ripka poukazuje v této souvislosti i na potřebu vysvětlovat politikům Západu, jak jmenovitě pro veřejné mínění Polska a Československa (avšak do značné míry i Maďarska a Rumunska) je taková role Německa naprosto nepřijatelná a jak nahrává komunistům.³³ Neúnosný by byl v případě konfliktu Východ-Západ i vstup německých jednotek na území Polska a Československa.³⁴

30 Vůbec v období 1948–1951 exiloví činitelé oceňovali pouze politiku francouzské vlády za skutečně koncizní protisovětskou a protikomunistickou; politiku vlád USA a Británie považovali za nemístně smířlivou, najdeme i hodnocení „nový appeasement“.

31 Zde už je zárodek pozdějšího posunu Ripkova konceptu až k tzv. Ripkovu plánu (o něm viz příslušná kapitola GONĚC, Vladimír: *Za sjednocenou Evropu. Z myšlenek a programů Huberta Ripky*. Brno 2004, s. 174–192).

32 Ta byla doformulována jako zcela nový prvek v letech 1955–56 (srov. tamtéž).

Jako další závažné nebezpečí pro cíle Rady svobodného Československa byly po-
citovány sklony části západních politiků smířit se se stávajícím rozdělením Evropy,
přecházející až ve sklony dosáhnout trvalejšího modu vivendi se Sovětským svazem,
v jehož rámci by Západ uznal sovětskou nadvládu nad přinejmenším částí středoev-
ropského prostoru. Ze všech uvedených souvislostí (a řady dalších) pro cíle a potře-
by Rady vyplývá nutnost samostatného vystupování, nutnost zřetelného formulování
vlastních postojů a trpělivého vysvětlování těchto postojů politikům Západu.³⁵

Vyvrcholením první fáze samostatného postupu a sebeprosazování Rady se mělo
stát uznání Rady ze strany západu za legitimního mluvčího porobeného českosloven-
ského lidu a v konečné fázi za oficiálního představitele svobodného Československa.
Neznamená to nějaké povrchní napodobování prvního a druhého československého
odboje; jde o zmaření nebezpečí,³⁶ že v případě konfliktu Východ-Západ by Čes-
koslovensko bylo pokládáno za stát nepřátelský západním mocnostem. Naopak
pražská vláda by se uznáním RSC i oficiálně posunula do polohy loutkové vlády,
existující jedině z vůle Moskvy; v případě konfliktu Východ-Západ by RSC naopak
mohla vyhlásit Československo za spojence západních demokracií, se všemi dalšími
mezinárodněprávními důsledky.³⁷

Potřeba stavění vlastních podnětů RSC pro vedení propagandy směrem domů,
jakožto druhý úkol programu, stojí svými hlavními rozměry mimo pole zahraniči-
něpolitické činnosti Rady a byla tudíž v rámci Rady svěřena jinému „resortu“. Není
tedy v obou pojednávaných dokumentech podrobněji rozebrána. Zároveň však šlo
o to, aby RSC získala adekvátní vliv a prostor pro prosazování vlastních postojů
v západních médiích, která byla zaměřena na domácího československého čtenáře či
posluchače, počínaje československým vysíláním nejen Svobodné Evropy, ale i BBC,
francouzského rozhlasu, Hlasu Ameriky, atp.

Jinou dimenzi představuje úkol vlastní propagandy vůči svobodnému světu, ze-
jména za účelem uznání nutnosti svobodného Československa a uznání jeho mezi-
národního významu. Svobodné a jednotné Československo má být prezentováno
jako evropská potřeba, jako prvek rovnováhy a zajištění míru v Evropě. Z eventuali-
ty absence svobodného Československa se dovozovala nevyhnutelná politická závis-
lost českých zemí, Rakouska a nakonec i Slovenska na Německu, za další důsledek
se dovozovala přinejmenším ekonomická závislost Maďarska, Jugoslávie a Rumun-
ska na Německu a svízelné postavení Polska mezi mlýnskými kameny německého
a ruského (ukrajinského) tlaku, a to ještě v lepším případě. Jinou verzi by znamenalo
tříštění i dalších zemí, především Jugoslávie, Rumunska a Polska a totální atomiza-
ce celého prostoru střední a jihovýchodní Evropy; taková tříšť svárlivých drobných

33 Zde nepřímě prorokoval to, co reálně nastoupilo v roce 1956 v Polsku (totiž umná manipulace
„německou hrozbou“, prováděná jak Moskvou, tak podstatnou částí vedoucích představitelů polských
komunistů, zcela efektivně zablokovala ty trendy vývoje v Polsku, které jinak mohly vyústit ještě mno-
hem radikálněji než v Maďarsku v říjnu – listopadu 1956).

34 *Svobodné Československo* [I], s. 2.

35 Tamtéž.

36 Jehož se ostatně obával E. Beneš už v roce 1947.

37 *Svobodné Československo* [I], s. 4; *Svobodné Československo* [III], s. 5.

útvárů by se stala neodolatelným lákadlem pro silné sousedy, s negativními dopady pro celou Evropu.³⁸

V Ripkově návrhu z února 1953 je právě dokazování nezbytnosti svobodného Československa ze strany Rady a uznání téhož ze strany západních mocností akcentováno vlastně jako vůbec hlavní úkol zahraničněpolitické činnosti RSČ a budoucí svobodné Československo je vyzvedáno jako jeden z „hlavních pilířů mírového řádu, založeného na svobodě a spravedlnosti“.³⁹

Úkol čtvrtý je jakoby jen nadhozen. Jeho zvýraznění plyne jednak z přímých zkušeností prvního a druhého odboje; a obecně je zřejmé, že disponovat vlastními vojenskými jednotkami, tím spíše jednotkami skutečně použitelnými k přímému nasazení do bojů mimořádně zvyšuje mezinárodněpolitickou váhu exilové reprezentace a může být přímo klíčovým důvodem pro její oficiální uznání, resp. klíčovým argumentem, že Československo je skutečným spojencem Západu, byť jeho loutková vláda a loutková armáda jsou činné v područí Moskvy. Nová doba navíc přinášela i další teoretické možnosti uplatnění samostatných československých jednotek Rady svobodného Československa, například v zapojení analogického typu „modrých příleb“ OSN či jako součást tehdy připravované evropské armády.⁴⁰

Odsuzování separatismu a aktivity proti jeho hlasatelům jakožto pátý úkol programu přímo vyplývá z již uvedeného principu „Československo evropskou potřebou“.⁴¹ Slovenský separatismus je prezentován jakožto neméně ofenzivní jako za druhé světové války; k tomu se však momentálně druzí i projevy českého separatismu, které slovenský separatismus ještě posilují.⁴² Slovenský separatismus představovala především složka ľudácké emigrace z roku 1945. Objevila se však i složka v českém exilu, zacílená na samostatnost českých zemí, vzápětí na jejich federování s Německem. Jedním z jejích kořenů byli váleční kolaboranti, připojili se k nim však i někteří činitelé poúnorového exilu.⁴³

Oficiální kruhy západních demokratických zemí nebraly vážně činitele českého ani slovenského ani ukrajinského separatismu. Méně jednoznačné to však již bylo s některými činiteli maďarské a sudetoněmecké iredenty. Skutečné ohrožení pro cíle československého demokratického exilu však představoval vliv separatistických i iredentistických činitelů na část veřejného mínění v západních zemích, obzvlášť na oživující izolacionistické trendy v USA; stejně tak ohrožení představovala otevřená podpora těchto kruhů antidemokratickými režimy od Franca po například Peróna.

38 *Svobodné Československo* II, s. 23–24, 27; *Svobodné Československo* III, s. 4.

39 *Svobodné Československo* III, s. 1.

40 Příslušná smlouva o Evropském obranném společenství byla již podepsána a proces její ratifikace se zastavil až koncem srpna 1954.

41 V RSČ samozřejmě dlouhodobě probíhaly diskuse k širšímu tématu česko-slovenského vztahu, v tomto rámci byla diskutována (od září 1952) i tematika slovenského a českého separatismu. Blíže GOŇEC, Vladimír: *Diskuse o česko-slovenském vztahu v Radě svobodného Československa počátkem padesátých let* [úvodní studie a edice dokumentů]. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, 2004, s. 349–413.

42 *Svobodné Československo* II, s. 2.

43 Např. bývalý lidovecký poslanec Bohdan Chudoba.

Stojí za povšimnutí, že konečná Ripkova redakce klade na první místo, tudíž považuje nakonec za nejnebezpečnější právě separatismus český.⁴⁴

Ještě jednoznačněji než na počátku roku 1951 je tentokrát vyzvedáno přihlášení se k ideji „sjednocené Evropy, organizované podle federalistických principů“ s tím, že skutečné sjednocení Evropy přinese až přímá spoluúčast zemí střední a jihovýchodní Evropy, naopak sjednocení pouze západní Evropy by znamenalo jen polovičaté řešení, taková Evropa by byla neúplná.⁴⁵ Na druhé straně ovšem pro případ koncentrovanějšího sjednocení západní Evropy se otevřeně uznává, že takovýto celek ve spolupráci s USA by byl schopen urychlit sjednocení Německa stejně jako urychlit proces osvobození malých národů střední a jihovýchodní Evropy.⁴⁶

V této dimenzi Ripkovy návrhy předkládají i řešení československo-německých vztahů. Ripka vycházel střízlivě z faktu, že Německo je spojencem západních mocností a že jím s velkou pravděpodobností zůstane. V této i dalších svých tehdejších analýzách ovšem striktně diferencoval; K. Adenauera a jemu nejbližší považoval za přesvědčené přívržence Západu, proti nim však i v samotné CDU viděl i jiné elementy, s temnou minulostí, a za zcela nevěrohodnou považoval tehdejší FDP, schopnou ve jménu německého nacionalismu i spojit se se Sovětským svazem proti Západu. A obecně poukazoval na průběžný nárůst německého nacionalismu od roku 1950, zároveň na fakt, že Německo neustále těží ze soupeření mezi Západem a Východem a že síly německého nacionalismu budou po oslabení či zlomení moci Sovětů lákány k novým pokusům o „Mitteleuropu“.

Odtud je dedukován pro RSČ úkol všemožně napomáhat německé demokracii a zároveň se tvrdě stavět proti imperiálním ambicím německého nacionalismu. Současně problém československo-německého vztahu je hodnocen jako součást širšího komplexu, včetně polsko-německého a rakousko-německého vztahu. Z celoevropského pohledu pak německé demokracii napomůže důsledné zakotvení Německa v evropské integraci; zároveň pro zájmy Československa spolu s Rakouskem a Polskem (i dalšími zeměmi střední a jihovýchodní Evropy) bude nejlepším řešením jejich federativní sjednocení. Takový článek bude vůči Německu skutečně rovnocenným partnerem. Z druhé strany jednoznačným a naplnitelným zájmem svobodného Československa i Polska a Rakouska je „přátelská součinnost s Německem“.⁴⁷

Pro středoevropskou federaci shledával Ripka důvody i ve vztahu k pravděpodobnému vývoji na východ od prostoru střední Evropy. Jak pro variantu přetrvání komunistického panství v Sovětském svazu, tak pro variantu jiné koncentrované moci v tomto prostoru, tak pro variantu rozpadu Sovětského svazu a zformování Ukrajiny jako nové velmoci viděl Ripka mnohem více bezpečnostních rizik než pozitivních okolností ve vztahu ke středoevropským národům. Vedle bezpečnostních aspektů je vyzvedán i přínos středoevropské federace pro urychlení hospodářské a sociální

44 *Svobodné Československo* [III], s. 5–6.

45 *Svobodné Československo* [I], s. 27; *Svobodné Československo* [III], s. 2. Posledně jmenovaný princip sám Ripka deklaroval v podobě varování v západních médiích už v roce 1949. Srv. např. RIPKA, Hubert: *Pas de véritable Union Européenne sans les peuples opprimés de l'Est*. In: Carrefour, 31. 8. 1949.

46 *Svobodné Československo* [III], s. 2.

47 *Svobodné Československo* [I], s. 6–9, 15; *Svobodné Československo* [III], s. 2.

obnovy tohoto prostoru po pádu komunismu.⁴⁸ Sjednocení střední a jihovýchodní Evropy přitom není chápáno⁴⁹ jako opatření pouze v zájmu národů tohoto prostoru. Bude to znamenat přínos celoevropský a celosvětový, se zdůvodněním, že ovládnutí tohoto prostoru některou z velmocí vzápětí automaticky přináší převahu této velmoci nad celou Evropou a ohrožení evropského míru.⁵⁰

K poslednímu úkolu, asociace středoevropských exilů nepodal Ripka žádné bližší rozvedení či vysvětlení ani v jednom z obou dokumentů. Jak programové zdůvodnění, tak praktické kroky spadaly do kompetence Fedora Hodži jako chargé RSČ pro federalistické záležitosti. A F. Hodža skutečně takové kroky činil.⁵¹ Ripka osobně ovšem tento problém nikterak neodkládal stranou; jednak s F. Hodžou úzce spolupracoval, jednak sám toto téma rozvinul v závěrečné kapitole své knihy o středoevropské federaci.⁵²

Nad jednotlivými tématy a body programu se rozvinula obsáhlá a detailní praktická diskuse, a to jak „dovnitř“, tedy mezi členy Rady i širší exilovou komunitou,⁵³ tak i „navenek“, v první řadě vůči Polákům, dále vůči mezinárodním nevládním organizacím exilovým i politickým činitelům a nevládním organizacím západoevropským a severoamerickým. Diskuse přitom vlastně směřovala k dalšímu rozvedení jednotlivých témat, k objasnění detailů, resp. k úpravě formulací, nikoli ke změně principů. Jako příklad lze uvést odpověď Jozefa Lettricha, místopředsedy RSČ, která byla H. Ripkovi odeslána již čtrnáct dnů po rozeslání první pracovní varianty programu („listopadové“). J. Lettrich se výslovně ztotožňuje s Ripkovými náměty, přikládá své starší teze a zároveň velmi taktně dává podnět, aby konečná verze programu neměla tolik podobu vysvětlovací, resp. „vyprávěcí“, jako spíše sevrženou formu vyjmenování základních cílů a úkolů.⁵⁴

Konkrétně pak v otázkách středoevropské a evropské integrace se přímo pozitivní provokací s mezinárodním ohlasem stal Ripkův spis vysvětlující potřebu federalizace střední a jihovýchodní Evropy, dokončený v únoru roku 1953 a rozšiřovaný v anglické a francouzské verzi.⁵⁵ Ve vztahu k polskému exilu mimořádné echo vyvolala diskuse H. Ripky a E. Raczyńského, přetištěná v prosincovém čísle 1952 pařížského

48 *Svobodné Československo* [I], s. 14, 15–16; *Svobodné Československo* [III], s. 3.

49 Opět podobně jako obnova nezávislého Československa.

50 *Svobodné Československo* [III], s. 3.

51 Srv. níže. Dále velmi rychle vyjednal a s H. Ripkou připravil dohodu o koordinaci s polskými exilovými činiteli v těchto záležitostech. Srv. *Návrh na spolupráci polsko-československou* z 18. 5. 1953. Archiv ÚSD AV ČR, fond H. Ripka, kart. č. 39, inv. č. 01504.

52 RÍPKA, Hubert: *A Federation of Central Europe*. New York 1953, s. 81–88.

53 Výkonný výbor RSČ se proto rozhodl neukončovat diskusi předčasně, zároveň se rozhodl, že se dokumentem z 10. 2. 1953 bude v dalších krocích řídit. Srv. *Zpráva Zastupitelstvu Rady svobodného Československa o činnosti Výkonného výboru v době od 5. července 1952 do 23. května 1953*, s. 2. Archiv ÚSD AV ČR, fond H. Ripka, kart. č. 38, inv. č. 01501 (cyklostyl).

54 Dopis Jozefa Lettricha Hubertu Ripkovi ze dne 24. 11. 1952. Archiv ÚSD AV ČR, fond H. Ripka, kart. č. 6, inv. č. 00300. 2 s. Originál strojopisu vlastnoručně podepsaný.

55 RÍPKA, Hubert: *A Federation of Central Europe*. New York 1953. Anglická verze byla vydána v tiskové sice zjednodušené, zároveň však vyvázané podobě, francouzská verze (poněkud zkrácená) „vyšla“ jako cyklostyl na volných listech (srv. Archiv ÚSD AV ČR, fond H. Ripka, kart. č. 14, inv. č. 00697). Přípravovalo se i české vydání (srv. Archiv Centra pro Československá exilová studia při UP v Olomouci, fond Rada svobodného Československa, ve stavu pořádání), posléze zůstalo nedokončeno.

polského časopisu *Kultura*.⁵⁶ V mimořádně choulostivé otázce československo-německých vztahů přednesl v květnu 1953 obsáhlé expoé před Zastupitelstvem Rady svobodného Československa H. Ripka; následně se zejména sudetoněmecké problematice věnoval v podobě právnických a právněpolitických analýz Jaroslav Stránský.⁵⁷ Téma „Československo evropskou potřebou“ se stalo předmětem další Ripkovy studie.⁵⁸ Atp. Co se týče posledního úkolu, vytyčeného v dokumentu z února 1953, tedy k asociaci exilů ze zemí střední a jihovýchodní Evropy, docházelo průběžně zprvu po stranických liniích.⁵⁹ Vrchol znamenalo vytvoření ACEN – Shromáždění porobených evropských národů v roce 1954,⁶⁰ s tím, že průběžně docházelo k intenzifikaci činnosti Komise pro střední a východní Evropu při Evropském hnutí.⁶¹

56 Vzápětí vydána i zkrácená verze v oficiálním měsíčníku RSC: RIPKA, Hubert: *Pro československo-polskou konfederaci!*; RACZYŃSKI, Edward: *Účast Československa a Polska v organizaci budoucího zřízení východo-střední Evropy*. In: Hlas Československa, III, 1953, leden, s. 18–21.

57 Kratší analýzu připravil ještě v roce 1953 (Archiv ÚSD AV ČR, fond H. Ripka, kart. č. 30, inv. č. 01117), nato dvousvazkovou brožuru. J. Stránský také navázal kontakty s demokratickými sudetoněmeckými exulanty, žijícími v západní Evropě.

58 RIPKA, Hubert: *Československo – evropskou potřebou*. In: Hlas Československa, III, 1953, květen, s. 6–8.

59 Tak agrárníci, kteří představovali v meziválečném období výraznou politickou sílu ve všech zemích střední a jihovýchodní Evropy, vytvořili International Peasant Union, činnou především v USA. Pokus o obrodu politického liberalismu vyústil v ustavení Liberal Democratic Union (v USA a Kanadě) a Committee of Liberal Exiles of Central East Europe (pro západní Evropu); v roce 1956 se obě organizace propojily a byly přijaty do Světové liberální unie (Liberální internacionály). Sociální demokraté brzy fungovali pod střešou a zprostředkováním Socialistické internacionály, časem měli i svou Union of Democratic Socialists of Central East Europe. Podobně křesťanští demokraté se propojovali pod zastřešením Nouvelles équipes internationales, časem se vytvořila i specifická Christian-Democratic Union of Central East Europe. Navíc v jejich čele stáli právě představitelé československého exilu, Vratislav Bušek v čele Liberal Democratic Union, Vilém Bernard v čele Union of Democratic Socialists, Adolf Procházka v čele Christian Democratic Union.

60 Disertaci k činnosti ACENu připravuje Pavel Paleček.

61 Vznikla ještě roku 1950. Šlo o početně rozsáhlý (kolem 150 členů) quasizastupitelský orgán složený z větší poloviny z exilových reprezentací, z menší části ze západoevropských politiků. Viceprezidenty za československý exil byli Štefan Osuský a Adolf Procházka.

SUMMARY

Foreign Politics Initial Programmes of the Council of Free Czechoslovakia

The Council of Free Czechoslovakia was founded as a politic representation of Czechoslovak democratic anticommunist exile in February 1949. The need for specific foreign politics programme was saturated by the programme from the beginning of January 1951, in following phase by rather more elaborated documents from November 1952 and February 1953. All these texts were written by Hubert Ripka, diplomat, and minister of Czechoslovak governments both in the exile one (1941–1945) and in the first post-war one (1945–1948). The programmes accentuate that an own „liberation politics“ plans are necessary and that for propagation of Council's goals, the support of politicians and public opinion of the free world countries is essential. The council took a prominent stance on the behalf of European integration, suggesting integration of Central and East European countries as a specific united formation. Furthermore, the solution of the sensitive Czechoslovak–German relation was obvious as a result of intensive European integration, when German democracy would have been strengthened and German nationalism weakened. These documents are the first degree in the well known „Ripka's plan“ from the 1950s.

Translated Roman Goněc

Doc. PhDr. Vladimír Goněc, CSc.
Historický ústav
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
Arne Nováka 1
602 00 Brno

ZPRÁVY

ZA ZESNULÝM DOCENTEM JOSEFEM BARTOŠEM

Miloš Trapl

Docent PhDr. Josef Bartoš, DrSc., který ukončil svou životní pouť po těžké nemoci dne 21. listopadu 2005, patřil dlouhá léta k nejčelnějším historikům města Olomouce, Univerzity Palackého a její katedry historie. Byl uznávaným odborníkem v novodobých či soudobých dějinách, jeho vědecké publikace o Němci okupovaném pohraničí v letech 1938–1945, či o období německé okupace a našeho protinacistického odboje vůbec, zvláště na Moravě, patří k nejceněnějšímu co o těchto otázkách bylo napsáno. Také historie československého hnutí mládeže patřila poměrně dlouho k jeho dominantním tématům. Zabýval se i politickými dějinami první poloviny dvacátého století. Vždy ho také zajímaly obecné metodologické a metodické problémy historické vědy a snažil se je zkoumat a objasňovat. Josef Bartoš byl uznávaným nástupcem profesora Ladislava Hosáka v čele olomoucké historické regionalistiky, která od druhé světové války patřila ke špičkám tohoto vědeckého odvětví v Československé a později i v České republice. Zakládal Kabinet regionálních dějin při katedře historie FF UP a stal se pak hlavním aktérem jednoho z největších edičních počínů v naší historiografii po roce 1945: *Historického místopisu Moravy a Slezska v letech 1848–1960*, který byl v těchto dnech svým šestnáctým svazkem – po 40 letech vydávání – dokončen. Mimořádná byla také Bartošova produkce o dějinách obcí, zvláště pak v posledních letech. Jeho obsáhlá bibliografie představuje více než 500 položek, a to jen pokud jde o vědecké a populárněvědecké publikace, odborné stati, studie ve sbornících, články v historických časopisech, odborné recenze, zprávy a podobně. Vedle toho publikoval i mnoho historických populárních článků v denním tisku a časopisech. Vypracoval desítky expertíz, posudků a vyjádření o mnoha historických projektech, vedl a posuzoval velké množství diplomových, doktorandských i habilitačních prací, lektoroval desítky publikací určených k tisku. Jako vysokoškolský učitel byl proslulý svou náročností, ale zároveň i velkou obětavostí a invencí, s níž studentům či postgraduátům pomáhal v jejich práci. Ve vysokoškolské výuce se zaměřoval na novodobé československé dějiny, na úvod do studia historie, historický proseminář, regionální dějiny, nauku o pramenech a také na archivnictví. Napsal desítky skript k řadě z těchto historických odvětví a vedle toho se jeho proslulá „miniskripta“ o tom jak psát diplomovou práci, stala mimořádně vyhledávanou pomůckou i pro jiné než historické obory a vyšla v mnoha vydáních.

Předcházející výčet byl podán především proto, abychom si uvědomili, že záběr Bartošovy historické vědecké, populárněvědecké i pedagogické práce byl skutečně široký, obdivuhodný a mimořádný. Jaká však měl na jedné straně východiska a na

druhé straně povahové rysy, které mu tyto vynikající výsledky umožnily. Narodil se 4. prosince 1931 ve vsi Klopíně na Zábřežsku a v této obci a v sousední Rohli prožil svá dětská léta, narušená v necelých jeho sedmi letech na řadu let německou okupací pohraničí. Právě zážitky z dětství zřetelně přispěly k tomu, že se věnoval jako své nejvýznamnější historické tematické výzkumu okupovaného pohraničí a že tento výzkum začal právě prací o odboji na Zábřežsku. Josef Bartoš pocházel ze sedmi dětí, jeho otec byl drobným živnostníkem, truhlářem, takže mnoho finančních prostředků v rodině nebylo. Jenom Josefovo mimořádné nadání a vynikající výsledky v základní škole přiměly rodiče, že jej dali v roce 1945 studovat na gymnázium do Zábřeha. Bylo to umožněno i tím, že zde mohl přebývat u příbuzných, neboť dojíždění ze školy domů bylo v té době ještě velmi složité. Také na gymnáziu Josef tvrdě pracoval a měl výborné výsledky. Životní podmínky studenta z chudé rodiny ještě zvýšily jeho zděděnou houževnatost a pracovitost, zároveň pak měly vliv na jeho levicové smýšlení. Proto také po maturitě počátkem padesátých let odešel studovat preferovanou pražskou Vysokou školu hospodářskou a politickou, na níž se věnoval novodobé historii. V roce 1954 byla škola zrušena a Josef Bartoš dokončil studium jednooborové historie na Filozofické fakultě Karlovy univerzity. Společně s ním tehdy na těchto školách studovala řada jiných pozdějších výborných historiků (např. profesor Vilém Prečan a další). Bartoš již za studií napsal i první historické práce věnované hnutí pokrokové mládeže. Protože bádal v pražských archivech, dostal umístěnku na střední školu pro pracovníky SNB v hlavním městě. Typ školy mu však vůbec nevyhovoval, a proto se brzy ucházel o řadu míst na Moravě. V roce 1958 pak vyhrál konkurs na místo vedoucího Státního archivu v Janovicích u Rýmařova, fungujícího jako krajský archiv tehdejšího Olomouckého kraje, čímž se vrátil do oblasti svého mládí. Janovický archiv byl umístěn ve zdejším zámku a zde Josef Bartoš získal i byt, který potřeboval, neboť se nedávno předtím oženil s Erikou Kauzerovou (pocházela z místa jeho rodiště – z Klopiny). V roce 1961 pak vedení archivu, jenž se stal po územní reorganizaci roku 1960 pobočkou Státního archivu v Opavě, přešlo v čele s J. Bartošem do Olomouce.

V novém působišti se tehdejší prom. hist. Josef Bartoš vedle nového zájmu o archivnictví (stal se mj. předsedou redakční rady Archiváře Olomouckého kraje, podílel se na práci na druhém dílu *Průvodce po archívních fondech* a zpracovával řadu fondů) začal opět výrazněji zajímat o historii regionu střední a severní Moravy. Začal zde publikovat již zmíněnou problematiku národně osvobozenického boje na severní Moravě za okupace. Právě tato nejuznávanější oblast jeho výzkumů začínala jako práce regionální, pak přecházela na výzkum postavení českého obyvatelstva v celém pohraničí českých zemí v letech 1938–1945, aby se pak v devadesátých letech rozšířila i na zmapování situace nejen českého, ale i německého obyvatelstva v této oblasti. Tehdy Josef Bartoš plnil společně s historiky na univerzitách v Ústí nad Labem a v Plzni na toto téma úkoly dvou rozsáhlých grantů.

V době přechodu J. Bartoše do Olomouce se na Katedře historie FF UP zrodila, především zásluhou docenta Josefa Bieberleho, myšlenka projektu novodobého moravského místopisu, který by navázal na *Historický místopis země Moravskoslezské* profesora Ladislava Hosáka. Když se podařilo zajistit pro tento projekt podporu některých pražských historických kruhů, bylo rozhodnuto zřídit při katedře pracoviště

pro práci na tomto úkolu. Dík příznivému postoji tehdejšího rektora a úsilí J. Bieberleho, bylo roku 1962 zřízeno zpočátku pracoviště, a od následujícího roku Kabinet regionálních dějin, který byl pověřen zpracováním novodobého moravského místopisu. Jako prvního pracovníka a pak dlouhodobého vedoucího Kabinetu získal J. Bieberle Josefa Bartoše. Josef Bartoš se do práce na místopise okamžitě zapojil se svou typickou houževnatostí a pílí a přičinil se o to, že první svazek *Historického místopisu Moravy a Slezska v letech 1848–1960* (o struktuře moravských a slezských celozemských institucí všeho druhu) vyšel již roku 1966. O rok později vyšel nečíslovaný úvodní svazek – zkrácený Hosákův místopis do roku 1848 a roku 1968 pak svazek druhý – bibliografie regionální a vlastivědné literatury Moravy. V té době měl již Kabinet další dva pracovníky – Miloše Trapla, který přišel z olomouckého muzea, a Jindřicha Schulze, který po úspěšné vědecké aspirantúře u profesora Hosáka zůstal v Kabinetu jako vědecký pracovník (Bartoš a Trapl byli odborní asistenti pověřeni mj. prací v Kabinetu).

Podoba jednotlivých svazků vlastního místopisu se ještě dlouho rodila. Snahou pracovního kolektivu (Bartoš – Schulz – Trapl) bylo vytvořit dílo, v němž by údaje o jednotlivých regionech (bývalých okresech) a obcích byly srovnatelné. Proto se o náplni díla dlouho jednalo, hledaly se především netradiční materiály (např. jsme s Bartošem prohlíželi depozitáře olomouckých, brněnských, pražských i dalších knihoven a hledali tam vhodné statistické aj. materiály) o okresech a obcích celé Moravy a Slezska. Konečně pak roku 1972 vyšel první (číslovaný jako třetí) svazek místopisu s několika okresy a jejich obcemi. Od té doby vycházely další svazky až do současnosti, kdy byl dokončen poslední 16. svazek, který je v tisku. Josef Bartoš všechny svazky redigoval a zpracoval vždy, stejně jako další členové tříčlenného kolektivu, některý z okresů (většinou byly ve svazku tři až čtyři). Je velká škoda, že se vydání posledního svazku nedožil.

Práce na místopise znamenala, že se Bartoš seznámil s velkým množstvím materiálů o jednotlivých městech a obcích Moravy a Slezska. Bylo proto zcela logické, že začal tohoto materiálu, doplněného o další bádání v archivech, využívat k zpracování dalších regionálních publikací a článků. Podílel se – a to až do posledního období svého života – na historii celé řady měst a obcí (zvláště ve spolupráci se Stanislavou Kovářovou). Nelze opomenout ani jeho teoretické práce o regionálních dějinách, uveřejňované v řadě časopisů a sborníků, dále pořádání konferencí na toto téma či dvojí vydání skript s touto tematikou.

V dlouhé době více než čtyřiceti let, kdy Josef Bartoš na katedře historie působil, vykonával zde také řadu funkcí. Nejdéle – přes 30 let – byl vedoucím Kabinetu regionálních dějin, 15 let řídil katedru historie, krátce byl i proděkanem fakulty pro vědeckou činnost, měl i některé funkce politické, jež se vždy snažil vykonávat humanisticky a spravedlivě. Především však získával za svou mimořádně aktivní odbornou činnost vědecké a vědeckopedagogické tituly. Již v roce 1965 obhájil kandidaturu historických věd, o rok později pak získal ze zákona titul PhDr., v roce 1969 se habilitoval a stal se docentem československých dějin. Počátkem osmdesátých let získal v Praze doktorát historických věd (DrSc.). Stal se i profesorem československých dějin. Josef Bartoš nezatrpkal i po listopadu 1989 pomáhal katedře historie v její práci. O jeho rozsáhlé publikační činnosti jsme již psali, ale vedle toho na katedře

působil až do posledních měsíců i jako externí učitel, školitel diplomantů a doktorandů a v řadě odborných funkcí. Sám se pak cítil v demokratické společnosti mnohem svobodnější a byl šťasten, že se mu konečně podařilo zbavit se obávaných politických tlaků komunistického režimu, které ho provázely po většinu jeho života a často mu znepríjemňovaly život (měl např. v období, kdy byl proděkanem, úplnou hrůzu z této své funkce a po onemocnění infarktem myokardu se jí bleskově zbavil). Pochopil také, že předchozí režim nebyl ani zdaleka skutečným socialismem (tvrdil pak, že ani komunismem), jehož ideální vize byl jinak velkým příznivcem.

Při veškeré své historické práci, do níž zapojoval i svou manželku (především mu psala velké množství článků na psacím stroji a pak na počítači), se Josef Bartoš zajímal i o světové i domácí dění, měl jistý přehled i o kultuře a o sportu, v mladším věku rád cestoval, ale nějakou aktivnější činnost v žádném „hobby“ nevyvíjel. Bránil se, pokud mohl, všemu, co by ho odvádělo od jeho práce. Miloval svou rodinu – manželka Erika je již řadu let v důchodu, jediný syn Michal vystudoval přírodovědeckou fakultu a pracuje na olomouckém Městském úřadě v oboru ochrany přírody, jeho žena učí a mají dvě děti.

Svou typickou houževnatost a statečnost projevoval Josef Bartoš ve střetnutích se svými chorobami, které ho dlouho sužovaly. Po zmíněném infarktu skončil okamžitě s kouřením – byl do té doby velkým a téměř „programovým“ kuřákem. Je zajímavé, že však zůstal (oproti mnoha jiným „vyléčeným“) vůči kuřákům tolerantní. V posledních letech pak prodělal řadu operací nezhoubného (naštěstí) nádoru a musel překonávat další choroby (např. také cukrovku). Snažil se do poslední chvíle odrážet i poslední nápor celé škály těžkých nemocí, které se shodou okolností zkoncentrovaly, aby nakonec jeho statečný zápas několik dní před jeho 74. narozeninami ukončily.

Josef Bartoš byl výborným kolegou i spolupracovníkem. Jeho naprostá otevřenost a kritičnost směřovala k řešení problémů, spolupráce s ním vedla k dobrému výsledku, neboť vždy splnil to, co slíbil, a na čem jsme se dohodli. Nebylo jediného díla (a napsali jsme jich spolu mnoho), které bychom nedokončili. Z nich si snad nejvíce (kromě místopisu) cením 4. dílu dějin Moravy (1918–1945), který vyšel asi před rokem. Neplánovali jsme však Bartošův odchod. Počítal totiž ještě s dokončením mnoha dalších prací, z nichž se nejvíce těšil na akademické dějiny města Olomouce, na nichž jsme oba intenzívně pracovali. Ani na celé řadě dalších prací, o nichž jsme se bavili, že bychom je mohli spolu dělat, však již spolupracovat nebudeme, protože velký historik a můj dlouholetý kolega a přítel Josef Bartoš již není mezi námi.

SMUTEČNÍ PROJEV DĚKANA FF UP

Ivo Barteček

Vážení přítomní, vážení pozůstalí,

naplnění životní pouti doc. PhDr. Josefa Bartoše, CSc., nás v těchto chvílích semklo v úctě k majestátu smrti. Mnozí z nás v uplynulých dnech bilancovali – jedni hlouběji, druhí v náznaku – zač vděčíme panu doc. Josefu Bartošovi. Vděčnost a vděčnost, to jsou slova, jejichž význam si uvědomujeme, jejichž význam docenujeme teprve ve chvílích, kdy jsme propojeni a konfrontováni s nezvratností osudu.

Pedagogická, badatelská a organizační práce na poli historických studií se staly panu Josefu Bartošovi životním posláním. Jak si počínal v tomto zápase?

Mohu-li hovořit z pozice studenta z let sedmdesátých, pak jsem vnímal lidský rozměr Katedry historie Filozofické fakulty a v tomto prostoru náleželo Josefu Bartošovi místo muže s autoritou, který byl přísným a velkorysým zároveň.

Mohu-li hovořit v postavení absolventa katedry historie, pak jsem se s tvůrčím odkazem Josefa Bartoše setkával v celorepublikovém měřítku, ať již se jednalo o úvody do řemesla historikova či archivářova, o metody historikovy práce a regionální historii. Psala se léta osmdesátá a teprve s uzráním času jsem nacházel cestu k místopisným studiím, a právě zde jsem se zpětně vracel k dílně a dílu Josefa Bartoše.

Kabinet regionálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Palackého, Historický místopis Moravy a Slezska či periodikum Severní Morava jsou pak jednoznačnými symboly naplněné práce, symboly naplněného poslání dnes již odkazu díla Josefa Bartoše.

Odešel člověk spjatý s moderními dějinami, člověk moderní dějiny utvářející, člověk moderní dějiny sepisující. Připomínám si slova Františka Šmahela – Jsme dědici světlých i stinných momentů, zářných i méně zářných stránek minulosti i současnosti. Badatelský i osobnostní vklad Josefa Bartoše bude v budoucnu historiografii bezesporu důsledně zhodnocen.

Mohu-li hovořit jako kolega a jen přízní osudu po určitou dobu vedoucí kdysi Bartošovy katedry, rád jsem vstoupil do těchto vod s příchodem devadesátých let. A byl to opět Josef Bartoš, který dokládal a doložil, že osudy katedry historie a osudy české historie a české historiografie jsou současně osudy jeho samého. Je možno říci, že to bylo a je pro katedru dobré. Dobrým bylo a je Bartošovo dílo.

Sešli jsme se ve chvílích bilancování naplnění jedné životní pouti. Jaká poselství si odnášíme? Nenechme se – jako náš učitel a kolega – odradit od odkrývání minulosti, pečujme o šlépěje minulosti a šlépěj Josefa Bartoše je jasně identifikovatelnou.

Josef Bartoš je následováníhodný svou moudrou tvrdohlavostí, s níž historii, katedře historie a Filozofické fakultě zůstával věren.

Odešel člověk, který promlouval, odešel člověk, který byl slyšet, odešel člověk, který byl slyšen.

Doba se mění a s ní i hrdinové. Kéž bychom poutali odborným odkazem Josefa Bartoše. Kéž by i budoucí historikové poutali jak respektem, tak ochotou naslouchat názorům. To činil Josef Bartoš, to náleželo k dílně Bartošově.

Vážený pane docente, milý příteli, Josefe, přijměte – prosím – poděkování Vám za chvíle s Vámi strávené. Přijměte naši úctu.

prof. PhDr. Ivo Barteček, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc

ZPRÁVA O ČINNOSTI KATEDRY HISTORIE FILOZOFICKÉ FAKULTY UP ZA AKADEMICKÉ ROKY 2003/2004 A 2004/2005

Jana Burešová

Od akademického roku 2003/2004 došlo na Katedře historie FF UP v Olomouci k několika personálním změnám. V souvislosti se zvolením dosavadního vedoucího katedry doc. PhDr. Iva Bartečka, CSc., do funkce děkana FF UP (od února 2003) byla vedením katedry pověřena jeho zástupkyně doc. PhDr. Jana Burešová, CSc. Na základě vyhlášeného konkursu na místo vedoucího Katedry historie FF UP byla do této funkce od 1. 9. 2004 děkanem jmenována. Funkci zástupce vedoucí vykonával prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc. V pozici tajemníka katedry pracoval zpočátku ještě Mgr. Martin Elbel, M.A., Ph.D., kterého od letního semestru 2003/2004 vystřídal doc. Mgr. Jaroslav Miller, M.A., Ph.D. Do funkce proděkanky pro zahraniční styky byla novým děkanem jmenována Mgr. Radmila Slabáková, Ph.D.

Ve vědecké radě FF UP za obor historie zasedali I. Barteček a M. Trapl, z externistů PhDr. Karel Müller, ředitel Zemského archivu Opava.

Mgr. Kateřina Válová, Ph.D., v roce 2004 provdaná Lerchová, byla v akademickém roce 2004/2005 na mateřské dovolené. Její pedagogický úvazek v tu dobu ve velkém rozsahu převzal Mgr. Tomáš Baletka, Ph.D., pracovník Státního okresního archivu v Novém Jičíně. PhDr. Karel Chobot a doc. PhDr. Miloš Kouřil pracovali na úvazek 0,5, PhDr. Marie Macková, Ph.D., v akademickém roce 2004/2005 na úvazek 0,7. Doc. PhDr. Jan Bistřícký, CSc. měl úvazek nadále 0,2. Práci sekretářky zastávala Jana Jančíková.

Jako externí učitelé působili v obou akademických letech blízcí spolupracovníci katedry. Zajišťovali speciální předměty archivního studia i studia historie a nebo rozšiřovali nabídku volitelných témat pro obor historie, zvláště v magisterské fázi studia. Byli to: Doc. PhDr. Josef Bartoš, DrSc. (dlouholetý interní člen katedry), Mgr. Petr Balcárek, Ph.D., PhDr. Josef Bláha, Ph.D. (Katedra dějin umění FF UP), doc. PhDr. RSDr. František Hanzlík, CSc. (Univerzita obrany Brno), PhDr. Josef Harna, CSc. (Historický ústav AV ČR Praha), PhDr. Miloslava Hošková, CSc. (Vlastivědné muzeum Olomouc), Mgr. Marek Junek, Ph.D. (Národní muzeum Praha), Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D., PhDr. Bohdan Kaňák, Ph.D. (Státní okresní archiv Olomouc), PaedDr. Zdeněk Kašpar (Státní okresní archiv Olomouc), Mgr. Jitka Komendová, Ph.D. (Katedra slavistiky FF UP), PhDr. Jiří Lach, M.A., Ph.D. (Katedra politologie a evropských studií FF UP), Mgr. Monika Mandelíčková, PhDr. Karel Müller (Zemský archiv Opava), PhDr. PaedDr. Jan Novotný, Ph.D. (Kabinet vyučovací techniky FF UP), PhDr. Milada Polišínská, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

Praha), PhDr. Jaroslav Peška a Mgr. Pavlína Kalábková (oba Archeologické centrum Olomouc), PhDr. Václav Pumprla (Kabinet pro klasická studia při Filozofickém ústavu AV ČR Praha), doc. PhDr. Tomáš Staněk, CSc. (Slezský ústav Slezského zemského muzea Opava), PhDr. Jan Šmerda (Moravské zemské muzeum Brno), PhDr. Pavel Urbášek (Archiv UP), PaedDr. Miroslav Vaněk, Ph.D. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha). Jazykovou přípravu studentů historie a archivnictví zajišťovali doc. PhDr. Rudolf Baumbach, CSc., Mgr. Vlasta Benňová, Mgr. Jana Engelbrechtová, Ph.D. a PhDr. Ivana Marková. S katedrou spolupracovaly doc. PaedDr. Jiřina Holínková, CSc. a při zajišťování archivních exkurzí PhDr. Jitka Balatková (Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc).

V uplynulých dvou letech došlo k několika kvalifikačním postupům: I. Barteček byl v roce 2004 jmenován profesorem, J. Opplertová získala v dubnu 2005 vědeckou hodnost Ph.D., v září 2005 se habilitoval J. Miller. Ze spolupracovníků katedry z jiných pracovišť obhájili vyšší kvalifikační stupně před vědeckými radami FF UP a UP titulo historikové: PhDr. Vilém Prečan, CSc. v roce 2004 profesuru, stejně tak v roce 2005 PhDr. František Halas, CSc. a PhDr. Blahoslav Hruška, CSc.; PhDr. Tomáš Staněk, CSc. se v roce 2003 stal docentem.

Od roku 2003 bylo institucionalizováno Kolegium oboru historie, sdružující profesory a docenty v oboru historie ze všech fakult Univerzity Palackého. Kolegia jednotlivých oborů pěstovaných na UP byla zřízena rozhodnutím rektorátu jako poradní orgány vědeckých rad. Předsedkyní Kolegia oboru historie se stala J. Burešová.

Jako členové oborové rady doktorského studia a členové komise pro státní doktorské zkoušky pracovali: pro obor historie prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc. (předseda), prof. PhDr. Libuše Hrabová, CSc., prof. PhDr. Ivo Barteček, CSc., doc. PhDr. Jana Burešová, CSc., doc. PhDr. Jindřich Schulz, CSc., externisté prof. PhDr. Vladimír Wolf (Univerzita Hradec Králové), doc. PhDr. Tomáš Staněk, CSc. (Slezské zemské muzeum Opava). Pro obor pomocné vědy historické byla ustavena komise ve složení doc. PhDr. Jan Bistřícký, CSc. (předseda), prof. PhDr. Libuše Hrabová, CSc., prof. PhDr. Ivo Barteček, CSc., externisté doc. PhDr. Josef Bartoš, DrSc., PhDr. Karel Müller (Zemský archiv Opava), doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc. (FF UK Praha).

Od akademického roku 2003/2004 došlo k zásadní změně v organizaci výuky. Celá Filozofická fakulta přešla na třístupňovou strukturu studia v uzavřených, na sebe navazujících celcích. Prvním stupněm je tříleté bakalářské studium, ukončené bakalářskou státní zkouškou a obhajobou bakalářské diplomové práce. Na ně podle zájmu studentů o další fázi studia a přijímacích podmínek bude navazovat dvouleté magisterské studium. Doktorské studium je třetím stupněm vysokoškolského studia. Ve standardní podobě je tříleté (v prezenční i kombinované formě), s možností prodloužení o dva roky. Katedra historie má oprávnění k rigoróznímu řízení v oboru historie a udělování akademického titulu PhDr.

Na katedře historie bylo v akademickém roce 2003/2004 zahájeno bakalářské studium jednooborové historie a dvouoborové historie. Pokračovalo bakalářské studium jednooborového archivnictví a dobíhají studijní programy magisterské pětileté jednooborové historie a dvouoborové historie v kombinaci s libovolným dalším oborem pěstovaným na FF UP a také s geografií na Přírodovědecké fakultě a někte-

rými obory na Pedagogické fakultě a Fakultě tělesné kultury a rovněž v kombinaci s teologií na Cyrilometodějské teologické fakultě.

Do budoucna katedra začala připravovat rozšíření nabídky studijních programů jak pro bakalářské studium, tak pro studium magisterské. Do prvních ročníků všech oborů je každoročně přijímáno zhruba 100 nových studentů.

Katedra historie udělila Cenu katedry za nejlepší vyhodnocenou diplomovou práci v oboru středověkých a raně novověkých dějin (ze soukromých zdrojů). Vítězové vystoupili v následujícím semestru s veřejnou přednáškou o svých diplomových tématech: v roce 2003 Tomáš Klimek (*Cestování v českých zemích do doby Karla IV.*), v roce 2004 Vítězslav Prchal (*Pevnost a rezidence – Pernštejnské zbrojnice a jejich funkce*) a Filip Hradil (*Augustiniáni ve Šternberku, Fulneku a Olomouci*).

V listopadu v každém zimním semestru proběhlo katedrové kolo studentské vědecké konference. Nejlepší práce postoupily do kol celostátních, které se konaly v prosinci 2003 v Pardubicích a v prosinci 2004 v Brně. Někteří olomoučtí studenti zde zaznamenali úspěch a jejich práce byly publikovány ve sbornících (Petr Černíkovský a Jana Kožová). Petr Černíkovský (téma práce *Raně novověké město jako vrchlost*) navíc získal prestižní Cenu Josefa Šusty, udělovanou Sdružením historiků ČR.

Katedra historie pokračovala ve své nadstandardní práci v podobě doplňování klasických studijních programů poznávacími kulturně historickými exkurzemi. Aktivní účastí na exkurzi mohou studenti získat kredity v skupině doplňujících předmětů. V létě 2004 uspořádala PhDr. Ivana Koucká ve spolupráci s PhDr. Karlou Vymětalovou ze Slezské univerzity v Opavě exkurzi do Itálie, v létě 2005 vedla prof. PhDr. Libuše Hrabová, CSc. ve spolupráci s Mgr. Dušanem Kořeným a za přípravné pomoci Mgr. Jana Stejskala, M.A., Ph.D. exkurzi do pobaltských států. O prázdninách se konaly tradiční vodácké exkurze pod vedením Mgr. Jana Stejskala, M.A., Ph.D. – v roce 2004 Ohře a v roce 2005 Lužnice. V průběhu obou akademických let byly uspořádány ještě některé kratší exkurze, např. v dubnu 2004 s cílem poznání pohraničního opevnění v Kladském výběžku (PhDr. Karel Podolský, Mgr. Michael Viktořík), v březnu 2005 návštěva výstavy Abúsír v Praze (PhDr. Ivana Koucká). Mgr. Martin Elbel, Ph.D. a Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D. nabídli studentům katedry účast na exkurzi po památkách Čech, Moravy a Slovenska (vždy v květnu) v rámci své výuky a další péče o semestrální pobyty amerických studentů na FF UP (vzdělávací zahraniční projekt Nebraska).

Studenti katedry mají možnost se zúčastnit různých podob zahraničního studia, např. v rámci programu Evropské unie pro podporu mezinárodní spolupráce v oblasti vzdělávání s názvem Socrates. Jeho součástí je podprogram Erasmus týkající se vysokých škol. Umožňuje výměny studentů a učitelů mezi univerzitami, které se ho účastní, což je velký počet univerzit zemí Evropské unie a zemí střední a východní Evropy. Spolupráce a aktivity v programu probíhají na základě bilaterálních smluv. Katedra historie má uzavřeny smlouvy s těmito zahraničními univerzitami: Université Paris, Sorbonne – Paris IV (Francie), Université Nancy 2 (Francie), Université Blaise Pascal v Clermont – Ferrand (Francie), Rijksuniversiteit v Groningenu (Nizozemí), Universiteit v Utrechtu (Nizozemí), Katholieke Universiteit v Leuvenu (Belgie), Universiteit Gent (Belgie), Technische Universität v Chemnitz (Německo), Universität Konstanz (Německo), Georg-August Universität v Göttingen (Německo),

Köbenhavns Universitet v Kodani (Dánsko), Universidade de Coimbra (Portugalsko), Universidad de Deusto v San Sebastianu (Španělsko), Uniwersytet Jagiellonski v Krakowie (Polsko), Uniwersytet Marii Curie-Sklodowskiej v Lublině (Polsko), Università St Kliment Ohridski v Sofii (Bulharsko), Università degli Studi di Udine (Itálie) a Uppsala Universitet (Švédsko).

V akademickém roce 2004/2005 probíhaly z iniciativy Mgr. Radmily Slabákové, Ph.D., přípravné práce pro nový interdisciplinární a interuniverzitní magisterský studijní program v angličtině Euroculture. Dále se začala připravovat nová výměnná zahraniční studijní síť CEEPUS.

Na katedře se neustále rozšiřoval počet studentů přijímaných do prezenční (interní) tříleté formy doktorského studijního programu. V roce 2003/2004 studovalo ve všech ročnících 9 doktorandů, v roce 2004/05 10 doktorandů (magistři Antonín Kalous, Dušan Kořený, Lenka Líbalová, Monika Mandelíčková, Vladimír P. Polách, Tomáš Sedoník, Pavla Slavíčková, Jiří Šmeral, Michael Viktořík, Roman Göttlicher, Filip Hradil, Tomáš Motlíček, Pavel Mücke, Monika Vondráková). Všichni byli úspěšnými absolventy magisterského studia na FF UP v Olomouci. L. Líbalová a T. Sedoník ve druhém roce svého studia prezenční formu opustili, o rok později tak učinil i Dušan Kořený.

Ve sledovaném období úspěšně ukončili doktorské studium a získali vědeckou hodnost Ph.D. Antonín Kalous, z externích doktorandů pak Marek Junek, Jana Vlčková, Marek Suchý, Šárka Lelková, Jürgen Helfricht (Německo), Aleš Homan a Bohdan Kaňák.

Proběhlo několik úspěšných rigorózních řízení, na jejichž základě získali tyto pracovníci akademický titul PhDr: František Hanzlík, Karel Goš, Jiří Lach a Jiří Petráš.

V uplynulém období vyvinula katedra poměrně rozsáhlou publikační a ediční práci. Autorskou, ediční či redaktorskou péčí členů katedry vyšly následující publikace:

Sborník prací historických XIX. (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 31–2002), Olomouc 2003. Výk. red. M. Pospíchal.
Sborník prací historických XX. (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 32–2003), Olomouc 2004. Výk. red. M. Pospíchal.
Miscellanea ze semináře starších dějin. Editoři Radmila Pavlíčková a Martin Elbel. Olomouc 2005.

V knižnici Verbum, kterou v roce 2001 založil a řídí prof. PhDr. Ivo Barteček, CSc., vyšly tyto svazky:

Vlastimil KYBAL: *Po československých stopách v Latinské Americe.* Olomouc 2003. (Svazek 7.)

David PAPAJÍK: *Majetkové poměry na střední Moravě ve 14.–16. století.* Olomouc 2003. (Svazek 8.)

Studie z dějin emigrace (sborník studentských prací). Olomouc 2003. (Svazek 9.)
Gabriel Tetzl – Cestovní deník Lva z Rožmitálu a na Blatné 1465–1467.

Ed. Lenka Líbalová, Olomouc 2003. (Svazek 10.)

Jiří FIALA – Martina NOVÁKOVÁ: *Moravský osvícenec J. V. Monse (1733–1793).* Olomouc 2003. (Svazek 11.)

Jiří LACH: *Josef Šusta 1874–1945. A History of Life.* Olomouc 2003. (Svazek 12.)

Eva SKOUMALOVÁ: *Německá vlastivědná a historická práce na Šumpersku a Zábřežsku do roku 1945*. Olomouc 2004. (Svazek 13.)

Jiřina HOLINKOVÁ: *Dvě studie z dějin městské školy na Moravě v předbělohorském období*. Olomouc 2005. (Svazek 14.)

Jitka KOMENDOVÁ: *Středověká Rus a vnější svět*. Olomouc 2005. (Svazek 15.)

V knižnici LOCUS při Kabinetu regionálních dějin, založené v roce 2003 (knižnici řídí Mgr. David Papajík, Ph.D.), vycházejí práce zaměřené na problematiku regionálních dějin.

Přehled dosud vyšlých svazků Knižnice Locus:

sv. 1: David PAPAJÍK: *Dějiny obcí Těšetice, Rataje a Vojnice*. Těšetice 2003.

sv. 2: David PAPAJÍK: *Dějiny obce Topolany*. Olomouc 2003.

sv. 3: David PAPAJÍK.: *Dějiny obce Říkovice*. Říkovice 2004.

sv. 4: *Dějiny města Kelče*. Kelč 2004.

sv. 5: Josef BARTOŠ – Stanislava KOVÁŘOVÁ: *Dějiny obce Lazníčky*. Lazníčky 2004.

V knižnici EMIGRACE při Centru pro československá exilová studia (knižnici řídí Prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc.) vyšla publikace:

Miloš TRAPL – Arnošt SKOUPÝ – Miloš KOUŘIL: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*. Olomouc 2004.

Mimo uvedené ediční řady katedry vyšly další publikace:

České národní aktivity v pobraničních oblastech první Československé republiky. Olomouc – Opava – Šenov u Ostravy 2003.

Josef BARTOŠ – Miloš TRAPL: *Dějiny Moravy*, IV. Brno 2004.

Jan STEJSKAL: *Podivuhodný příběh Jana Jeronýma*. Praha 2004.

Jaroslav MILLER: *Falcký mýtus: Fridrich V. a obraz české války v raně Stuartovské Anglii*. Praha 2004.

David PAPAJÍK: *Páni ze Sovince*. Praha 2005.

Laudatio Brevis (sborník věnovaný Doc. PhDr. Stanislavu Sedláčkovi). Ed. Ivana Koucká, Olomouc 2004.

O exilu, šlechtě, Jihoslovanech a jiných otázkách moderní doby (sborník k narozeninám Arnošta Skoupého). Ed. Radmila Slabáková, Olomouc 2004.

Andros probabilis. Sborník prací přátel a spolupracovníků prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc. Ed. Jiří Malíř a Pavel Marek, Matice Moravská v Brně a Univerzita Palackého Olomouc 2005.

Nadále pokračovala a rozšířila se pedagogická, odborná i vědeckovýzkumná spolupráce s historickými pracovišti českými i zahraničními. Na semestrálním přednáškovém pobytu působili na katedře historie v letním semestru 2003/2004 prof. Charles Johnson z Valdosta State University a v následujícím roce prof. Robert Wilson z Georgia College and State University v Milledgeville v USA. V rámci vzájemné výměny pedagogů vyjel obdobně na univerzitu do Valdosty v USA Mgr. Antonín Kalous, Ph.D.

Na jednorázových přednáškových pobytech hostila katedra historie několik dalších zahraničních i domácích odborníků. Např. v akademickém roce 2003/2004 přednášeli na katedře PhDr. Jiří Jurok, CSc. (Úloha šlechty v husitské revoluci),

PhDr. Josef Špičák (Podkarpatská Rus v první Československé republice), studenti z občanského sdružení Herodotos zorganizovali v dubnu 2004 pro veřejnost celodenní přednáškový blok na téma Dějiny Olomouce ve světle nejnovějších výzkumů. V akademickém roce 2004/2005 hostovali na katedře k jednorázovým přednáškám Dr. Otfried Pustejovsky (Německá opozice proti Hitlerovi), prof. George Bernard (Kdy se stala Anglie protestantskou zemí?), Dr. Mark Hengerer (Habsburský dvůr v raném novověku), Mgr. Tomáš Baletka, Ph.D. (Páni z Kravař), prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc. (Zrod velkého historika – cesta Josefa Pekaře dějinami), prof. PhDr. Jana Geršlová, CSc. (K českým hospodářským dějinám od poloviny 19. století do 2. světové války), Dr. Frank Müller (Art et tolérance religieuse a la cour de Prague et dans les Provinces-Unies autour de 1600), prof. Jacques Solé (Révolutions a la fin du XVIIIe siècle).

Veřejná vystoupení absolvovali i někteří doktorandi, při nichž v tzv. doktorském čtení představili své závěry z doktorských disertačních prací.

Pracovníci sekce dějin raného novověku uspořádali v obou zimních semestrech série hostitelských přednášek k různým dílčím tématům.

V zahraničí pobývali na delších výzkumných či studijních pobytech Mgr. Radmila Pavlíčková, Ph.D. (2003, 2005) a doc. Mgr. Jaroslav Miller, M.A., Ph.D. (2004), oba v Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu v SRN, Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D. (2003–2004) na Harvard Center for Italian Renaissance Studies ve Florencii v Itálii, Mgr. Radmila Slabáková, Ph.D. (2004) v Netherlands Institute for Advanced Studies in the Humanities and Social Sciences ve Wassenaaru v Nizozemí, Mgr. Antonín Kalous, Ph.D. (2004) v Historickém ústavu AV ČR v Římě. Na kratší pobyty po Evropě vyjížděli poměrně často další členové katedry.

Pracovníci katedry se tak jako v předchozím období aktivně zúčastnili řady odborných a vědeckých konferencí pořádaných historickými pracovišti v České republice i v zahraničí. Ze zahraničních významných akcí uvádíme alespoň světový historický kongres v australském Sydney v létě 2005, kterého se aktivně zúčastnila Mgr. Radmila Slabáková, Ph.D.

Největší akcí co do významu, rozsahu i účasti hostů, která se konala na FF UP za hlavní organizační účasti katedry historie, speciálně pracovníků Centra pro výzkum československého exilu, bylo 22. zasedání výročního světového kongresu SVU – Československé společnosti pro vědy a umění v USA. Tématem jednání byla „Morava viděná zvnějšku“. Kongres probíhal v prostorách Uměleckého centra UP ve dnech 28. 6.–3. 7. 2004 pod garancí za českou stranu děkana FF UP prof. I. Bartečka a za americkou stranu Dr. Miloslava Rechcigla, prezidenta SVU.

V listopadu v roce 2003 i 2004 proběhla už tradičně (od roku 1998) Čtenice, soutěžní přehlídka středoškolských prací v oboru historie, konaná v rodišti Františka Palackého v Hodslavicích (v roce 2004 v nově zrekonstruovaném blízkém zámku v Kuníně). Spolupořadatelé jsou Státní okresní archiv a Okresní vlastivědné muzeum v Novém Jičíně, Okresní úřad Nový Jičín, Obecní úřad v Hodslavicích a Katedra historie FF UP. Duší celé akce vždy byla PhDr. Zora Kudělková. Pracovníci katedry historie (především prof. Hrabová, dr. Pospíchal, nově dr. Podolský) se ujali práce v posuzovací porotě. Před vlastní soutěží provedli za široké účasti interních dok-

torandů katedry užší výběr soutěžních prací a vyhotovili na ně odborné posudky. Zájem středoškoláků o účast na této akci postupně vzrůstá.

Katedra historie uspořádala v květnu v obou letech už tradičně celodenní informační blok pro uchazeče o studium oborů historie a archivnictví na FF UP.

V letním semestru roku 2004/2005 zajistila katedra historie přednáškovou náplň pro Univerzitu třetího věku tématy ze svých specializací (J. Schulz, L. Hrabová, M. Macková, I. Koucká, M. Pospíchal, J. Oppeltová, D. Papajík, A. Skoupý, K. Podolský, J. Burešová).

V březnu 2004 vystoupili J. Burešová, K. Konečný a K. Podolský v přednáškovém bloku pro další vzdělávání učitelů dějepisu, konaném na Slovanském gymnáziu v Olomouci.

Při katedře historie dále pracoval *Kabinet regionálních dějin* pod vedením doc. J. Schulze. Vedle prof. M. Trapla, dr. D. Papajíka, externisty doc. J. Bartoše pracuje v kabinetu interní doktorand Mgr. Michael Viktořík.

Úspěšně pokračovalo ve své činnosti druhé vědeckovýzkumné a dokumentační pracoviště při katedře historie, *Centrum pro československá exilová studia* pod vedením prof. M. Trapla. Dokumentační a organizační prací je pověřen interní doktorand Mgr. Tomáš Motlíček. Centrum v současnosti mimo jiné práce zajišťuje kompletaci a redaktorské práce k vydání sborníku příspěvků přednesených na výše uvedeném kongresu SVU.

Pracovníci katedry se podíleli na řešení řady grantových projektů:

Historie a kultura Moravy. Hlavní řešitelé za katedru historie I. Barteček, M. Trapl a další. Výzkumný záměr MŠMT, 1999–2004.

Obraz dějin Polabských Slovanů ve středověké historiografii. L. Hrabová. 2003–2005.

Řádové komunity augustiniánských kanovníků a jejich působení v rámci řeholních struktur Moravy v 18. století. Řešitel F. Hradil. Grant FF UP Olomouc, 2005.

Falcký mýtus a obraz české války v raně Stuartovské Anglii. Řešitel J. Miller. GA ČR, 2003–2004.

Mezi středověkem a novověkem: Městská společnost středovýchodní Evropy, 1500–1650 (komparativní analýza). Řešitel J. Miller. GA ČR, 2005–2006.

Exil sám o sobě. Řešitel S. Brouček (Etnologický ústav AV ČR), spoluřešitel T. Motlíček. MZV ČR, 2004.

Josef Dobiáš (1888–1972) a Vladimír Grob (1895–1941) – historikové starověku. Řešitel grantu T. Motlíček. Grant FF UP, 2005.

Církevní aristokracie zemí Koruny české v pohřebních kázáních raného novověku. Řešitel R. Pavlíčková. Post-doc grant GA ČR, 2005–2008.

CURSUS INNOVATI: Inovace výuky dějin středověku a raného novověku. Řešitel R. Pavlíčková. Spoluřešitel J. Stejskal, F. Hradil. Grant Vzdělávací nadace Jana Husa, 2002–2004.

Prameny a dokumenty k hmotné kultuře šlechtických sídel v raném novověku. Řešitel R. Pavlíčková. Grant Fondu rozvoje vysokých škol, 2003.

Vybrané prameny k dějinám expanze Vikingů na západ v 10. století. Řešitel V. P. Polách. Grant FF UP, 2004.

Paralely proměn českého a světového cyberpunku. Řešitel D. Faltýnek (Katedra bohemistiky FF UP), spoluřešitel V. P. Polách. Grant FF UP, 2005.

Akademické dějiny města Olomouce. Řešitel J. Schulz a další. Magistrát statutárního města Olomouce, 2000–2007.

Československá historická ročenka. Spoluřešitel J. Schulz. GA ČR, 2003–2007.

Český exil v novodobých dějinách. Řešitel M. Trapl, spoluřešitelé I. Barteček, K. Konečný, M. Kouřil, A. Skoupý, J. Burešová, T. Motlíček a další. MŠMT ČR, 2002–2004.

Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1948–1990. Řešitel M. Trapl, spoluřešitel I. Barteček, A. Skoupý. GA ČR, 1999–2001.

Český politický katolicismus 1860–2000. Řešitel M. Trapl, spoluřešitelé P. Marek, P. Fiala a další. GA ČR, 2005–2007.

Sociální politika královských měst v předbělohorském období. Řešitel P. Slavičková. Grant FF UP, 2004.

Sociální politika královských měst v předbělohorském období. Řešitel P. Slavičková. Grant FF UP, 2005.

Knihovna Ladislava Černoborského z Boskovic. Řešitel J. Šmeral. Grant FF UP, 2004.

Hřebečská historiografie. Řešitel J. Šmeral. Grant FF UP, 2005.

Ladislav Černoborský z Boskovic. Řešitel J. Šmeral. Fond rozvoje vysokých škol, 2005.

Katolická emigrace v Itálii v době husitské. Řešitel J. Stejskal. GA ČR, 2001–2004.

Cesta z krize – spiritualita 15. století. Řešitel J. Stejskal. „Stipendium Rudolfa II.“, 2003.

Židovské podnikání v Olomouci. Řešitel M. Viktořík. Grant FF UP, 2005.

Vybrané prameny k dějinám středověkých poutí do Santiago de Compostela (se zřetelem k českým zemím). Řešitel M. Vondráková. Grant FF UP, 2005.

Databáze pramenů ke světovým dějinám 19. století a k moderní historiografii. Řešitel R. Slabáková. Grant Fondu rozvoje vysokých škol, 2004.

Studijní program Euroculture. Řešitel R. Slabáková. Grant Rozvojové projekty MŠMT, 2004.

Nobility of Bohemia and Moravia in exile after 1945. Řešitel R. Slabáková. GA ČR, 2001–2003.

Členové katedry se podíleli jako spoluřešitelé i na některých projektech, kde hlavním nositelem grantu bylo jiné pracoviště, např. projekt *Komunismus a radikální socialismus v Československu 1918–1989*. Grant AV ČR, hl. řešitel prof. PhDr. Zdeněk Kárník, DrSc., nositel grantu Ústav pro soudové dějiny AV ČR Praha, spoluřešitel J. Burešová, nebo projekt *Nacionalizace společnosti 1848–1914*. Řešitelka K. Kaiserová (UJEP Ústí nad Labem), spoluřešitelka M. Macková, GA ČR, 2004–2006.

Externí pracovník katedry Doc. PhDr. Josef Bartoš, DrSc. se v návaznosti na úspěšný projekt z předchozího období podílel na spolupráci na výzkumném projektu *Historie okupovaného pohraničí – Sudetská župa 1938–1945* spolu s historiky Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem a Západočeské univerzity v Plzni.

Ve sledovaném období dosáhlo několik členů katedry významných životních jubileí. Hned na podzim 2003 oslavili prof. PhDr. Ivo Barteček, CSc., 50 let, po něm prof. PhDr. Libuše Hrabová, CSc., 75 let a PhDr. Miloslav Pospíchal 70 let. V lednu 2004 se v plné pracovní výkonnosti dožil 70. výročí svého narození PhDr. Arnošt Skoupý, CSc., a v lednu 2005 stejně tak prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc. V červnu 2005 dosáhl 75 let doc. PhDr. Jan Bistrický, CSc., a v prosinci 2005 dosáhl věku 65 let doc. PhDr. Jindřich Schulz, CSc. Všem jubilantům přejeme hodně zdraví, osobní pohody a jim vlastní dále trvající pracovní svěžest.

V srpnu 2005 navždy odešla doc. PaedDr. Jiřina Holinková, CSc., která historii a olomoucké katedře historie zasvětila celý svůj život a jejíž osobnost bude katedře chybět.

doc. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
778 00 Olomouc

ZPRÁVA O ČINNOSTI KABINETU REGIONÁLNÍCH DĚJIN ZA LÉTA 2004–2005

David Papajík

Kolektiv pracovníků a spolupracovníků Kabinetu regionálních dějin při katedře historie Filozofické fakulty UP v Olomouci se v posledních letech nezměnil.¹ Vedoucím zůstává doc. PhDr. Jindřich Schulz, CSc., dalšími členy jsou prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc. a Mgr. David Papajík, Ph.D. Externím spolupracovníkem je doc. PhDr. Josef Bartoš, DrSc. Do práce Kabinetu je zapojen také od podzimu 2003 interní doktorand Mgr. Michael Viktořík a někteří další členové katedry.

Činnost Kabinetu v letech 2004–2005 byla obdobná dřívějším aktivitám v předchozích letech. Nejviditelnějším výsledkem členů Kabinetu jsou jejich publikační výstupy. Na prvním místě musíme jmenovat dílo autorů J. Bartoše a M. Trapla *Dějiny Moravy, díl 4, Svobodný stát a okupace*, který byl zařazen do prestižní řady Vlastivědy moravské a vyšel v roce 2004 v Brně. Oba autoři v něm prokázali velkou znalost tohoto období dějin Moravy, k čemuž jim pomohly i materiály shromážděné v Kabinetu regionálních dějin.

Dosud se nepodařilo vydat poslední 16. svazek stěžejního díla, které určovalo směřování Kabinetu mnoho let, a to *Historického místopisu Moravy a Slezska v letech 1848–1960*.² Věříme, že v nejbližší době se podaří tento projekt dokončit.

Nejvíce času a energie je v rámci Kabinetu od roku 2002 věnováno projektu Dějin obcí. Právě tohoto roku přišli pracovníci Kabinetu pod vedením dr. D. Papajíka s nápadem autorsky a garančně zajistit zpracování dějin moravských lokalit. I když byl původně projekt koncipován širěji, praxe ukázala, že bude schůdnější jeho realizace v rámci Olomouckého kraje. Přesto, že se nakonec nepodařilo přes velkou snahu zajistit již slíbenou finanční podporu od vedení Olomouckého kraje, projekt byl úspěšně nastartován. V rámci něho vznikla Knižnice Locus, kterou vede dr. D. Papajík. Ve spolupráci s olomouckým nakladatelstvím Alda se dosud podařilo vydat pět svazků zmíněné Knižnice a další tři jsou v tisku.

Přehled dosud vydaných svazků Knižnice Locus:

sv. 1: PAPAJÍK, D.: *Dějiny obcí Těšetice, Rataje a Vojnice*. Těšetice 2003 (260 stran, ISBN 80-85600-85-4);

sv. 2: PAPAJÍK, D.: *Dějiny obce Topolany*. Olomouc 2003 (154 stran, ISBN 80-85600-87-0);

sv. 3: PAPAJÍK, D.: *Dějiny obce Říkovice*. Říkovice 2004 (186 stran, ISBN 80-85600-90-0);

1 Viz předcházející *Zprávu za léta 2002–2003* v Actech UP, Historica 32, 2003, s. 113–115.

2 BARTOŠ, J. – SCHULZ, J. – TRAPL, M.: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1948–1960 (okresy Ostrava, Fryštát, Hlučín)*. Olomouc 2005, v tisku.

sv. 4: *Dějiny města Kelče*. Kelč 2004 (446 stran, ISBN 80-85600-91-9);
sv. 5: BARTOŠ, J. – KOVÁŘOVÁ, S.: *Dějiny obce Lazníčky*. Lazníčky 2004 (150 stran, ISBN 80-85600-93-5).

Z výše uvedeného přehledu plyne, že není zájmem vedení Knihnice Locus, aby ročně vycházelo velké množství publikací. Cílem je ročně vydat jeden až dva svazky Knihnice. Vždy záleží na konkrétní situaci a časových možnostech autorů.

S potěšitelným publikačním počinem přišel ve druhé polovině roku 2005 interní doktorand Kabinetu Mgr. M. Viktořík, kterému se podařilo vydat knihu o dějinách litovelského cukrovaru.³ Právě tato práce ukázala možnosti dalšího směřování odborného zájmu pracovníků Kabinetu. Jestli z toho vznikne širěji koncipovaný projekt podobný Knihnici Locus, jak navrhoval autor této zprávy, nebo se bude jednat o ojedinelou práci, ukáže až budoucnost.

Většina pracovníků Kabinetu regionálních dějin (prof. M. Trapl, doc. J. Bartoš, doc. J. Schulz a Mgr. M. Viktořík) se v letech 2004–2005 podílela na přípravě několikavazkových dějin města Olomouce. Vedoucím velmi širokého a různorodého autorského kolektivu je doc. J. Schulz.

Členové Kabinetu se stejně jako v předešlých letech podíleli na recenzní činnosti prací k regionálním dějinám (zvláště doc. J. Bartoš a dr. D. Papajík). Nejčastěji můžeme jejich recenze najít ve Vlastivědném věstníku moravském a v revui Střední Morava.

V poslední části zprávy se zaměříme na pedagogické aktivity členů Kabinetu. V letech 2004–2005 vyšla dvě skripta sepsaná pracovníky Kabinetu. Trojice autorů J. Bartoš – J. Schulz – M. Trapl vydala pro studenty v roce 2004 skripta pod názvem *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika*. O rok později pak D. Papajík sepsal učební text pod názvem *Dějiny měst, městeček a vesnic* (metodická příručka).

Kurzy regionálních dějin na Katedře historie FF UP v Olomouci ve sledovaných letech vedli prof. M. Trapl a dr. D. Papajík. Vedoucí Kabinetu, doc. J. Schulz, zajišťoval výuku regionálních dějin na univerzitě v Ostravě.

Mgr. David Papajík, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc

3 VIKTOŘÍK, M.: *Litovelský cukrovar. Dějiny podniku od jeho založení až do současnosti*. Litovel 2005.

ČTENICE 2003

Libuše Hrabová

Již po šesté se v souvislosti s Mezinárodním dnem studentstva konala v listopadu 2003 v Hodslavicích, rodišti Františka Palackého, soutěž mladých historiků. Tato soutěž vznikla v „Roce Palackého“ 1998 jako pokus otevřít nejmladším historikům možnost uplatnit vlastní samostatné práce a konfrontovat je s pracemi i názory jejich vrstevníků, zájemců o historii ze středních škol celé České republiky.

Takovou možnost ovšem nabízejí i jiné soutěže studentské tvořivosti. Proto jsme od počátku usilovali o to, aby specifikem Čtenice byl výběr a ocenění takových prací, které nejsou pouhými kompilacemi z literatury, nýbrž výsledkem práce v archivech, muzeích, s pamětníky nebo studia památek v terénu, a při tom hledají odpovědi na otázky, které dosud nikdo nezodpověděl nebo které z těch nebo oněch důvodů vůbec nebyly položeny. Třebaže se tato kritéria hodnocení zdají být pro středoškolskou soutěž poněkud nadsazená, zájemci o soutěž je zřejmě přijali. Rok od roku ubývá mezi zaslanými pracemi „velkých témat“ (jako Napoleon nebo Život Marie Stuartovny) a přibývá prací, které skutečně otevírají nové pohledy na minulost. Nejde jen o interpretaci nových pramenů, mnohdy rodinné provenience nebo nalezených v zapomenutých archívních fondech, ale také o nové souvislosti, které vyvstávají v obrazech lidských osudů uprostřed převratů uplynulých století, zvláště pak století dvacátého.

Je velmi potěšitelné, že se v poslední Čtenici objevil celý komplex prací, jejichž autorům nejde tolik o rekonstrukci průběhu událostí, jako o jejich příčiny, následky a především o jejich reflexi. Ukazuje se, že ti nejmladší už nejsou sevření ani tradičními výklady, ani vnějšími tlaky, ani vlastními iluzemi a dovedou pohlédnout kriticky a zároveň s úsilím o porozumění minulým generacím na stále otevřené a palčivé problémy. Dvě vítězné práce, jedna dvou studentek z Bruntálu a druhá studentky ze Svitav, se zabývají osudy hřbitovů a památníků padlých z první světové války v dříve německých oblastech. První z nich dokumentovala, jak se zničily „německé vojenské hřbitovy“ v Bruntále a na základě podrobného výzkumu soupisu tam pohřbených, uloženého v Zemském Archivu v Opavě, ukázala, že šlo o hroby vojáků ukrajinských, polských, slovenských, maďarských a českých, kteří zemřeli v bruntálských lazaretech. Druhá práce byla věnována německému „Háji hrdinů“ u Svitav a sledovala jeho absurdní proměny: oslavu padlých jako německých hrdinů první světové války, zanedbání ve třicátých letech, přeměnu na „Pionýrský háj“ se sportovištěm v poválečném období a na „Schindlerův háj“ s hotelem v devadesátých letech. I další oceněné práce se tím nebo oním způsobem dotýkaly otázek hrdinství a obětí: vytváření hrdinů z českých vojáků zabitých v krvavém střetu v Jihlavě v roce 1920,

osudu českého legionáře na Rusi, který byl pak v roce 1943 vyhnán ze svého statku na Novojičínsku, aby se po návratu v roce 1945 stal znovu nežádoucím elementem, tragédii partyzáanky, která padla v obraně své skupiny, když ji před tím – těhotnou – chtěli jako přítěž zastřelit vlastní soudruzi, osudu židovských rodin v Jihlavě, obětí provokace v padesátých letech a podobně.

Všech 21 prací, které byly na základě posouzení pracovníky Katedry historie FF UP a dalšími posuzovateli z novojičínských historických pracovišť vybrány ze zaslaných 72 prací k prezentaci, přineslo konkrétní a prameny podložené drobné obrazy dějin, doplňující a korigující obecně přijímané představy. To, že nejmladší historici hledají v oněch obrazech odpovědi na otázky, které si – sami pro sebe – kladou, zdá se být velmi dobrým signálem a nadějným příslibem do budoucnosti.

ČTENICE 2004

Libuše Hrabová

Hodslavická Čtenice, soutěž mladých historiků-středoškoláků, se v roce 2004 konala již po sedmé, opět za značného zájmu účastníků z různých středních škol z celé České republiky. Bylo zasláno celkem 30 prací, které vesměs plnily základní kritéria této soutěže. Čtenice chce vyhledávat takové práce, v nichž se jeví snaha řešit otázku, která dosud nebyla zodpovězena, úsilí dospět k řešení výzkumem pramenů, tedy autentických pozůstatků minulosti, nikoliv jen shrnutím dosavadních poznatků z literatury a konečně schopnost vidět minulost v jejích podivných proměnách a někdy i v její absurditě. Práce z loňského i minulých ročníků ukázaly, že se to středoškolákům nejeví jako přemrštěné nároky. Dovedou si vybrat taková témata, v nichž mohou přinést něco nového, někdy až překvapivě objevného.

Podané práce byly pečlivě posouzeny interními doktorandy Katedry historie Filozofické fakulty UP a na základě posudků pak z nich soutěžní komise vybrala – i když to nebylo lehké – 12 prací k prezentaci. Práce se vesměs zaměřily k novým dějinám, většinou ke dvacátému století. Bylo zřetelné, že mladé badatele zaujaly především osudy lidí, kteří procházeli politickými převraty a hledali možnost, jak uplatnit v těžkých dobách své schopnosti a nezpronevřit se při tom sami sobě. Vítězné práce se na příklad zabývaly osudem francouzské básnířky Suzanne Renaud, která se provdala za českého katolického básníka Reynka a sdílela s ním tvrdý osud, osudem ruského emigranta a stoupence Masarykova na základě vzpomínek vlastní rodiny účastnice soutěže, životem moravského historika, veřejného činitele a sběratele lidových písní, osudy majitelů novojičínské továrny a podobnými tématy.

Prezentace prací se tentokrát nekonala v Hodslavicích, nýbrž na zámku v Kuníně, kde mladý František Palacký získal v alternativní výběrové škole, založené majitelkou zámku, hraběnkou Truchsesovou, znalosti i rozhled, jež mu umožnily úspěch v pozdějším studiu. Prezentace soutěžních prací ve velkém zámeckém sále byla velmi důstojná. Soutěžící obhajovali své práce s velkým zaujetím a někteří z nich i se značně působivou formou podání, což ovlivnilo i konečné hodnocení. Účastníci Čtenice měli možnost prohlédnout si zámek a seznámit se nejen s jeho historií, nýbrž také s obtížnou, ale neobyčejně úspěšnou rekonstrukcí zámku, o níž je informoval správce zámku PhDr. Jaroslav Zezulčík.

ZPRÁVA O ČINNOSTI CENTRA PRO ČESKOSLOVENSKÁ EXILOVÁ STUDIA
ZA ROK 2004

Tomáš Motlíček

Centrum pro československá exilová studia (dále jen CČES) při Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci vstoupilo v roce 2004 do druhého desetiletí své činnosti. Jedenáctý rok existence olomouckého pracoviště potvrdil dlouhodobě rostoucí zájem o historii české a slovenské emigrace. Na CČES se v tomto roce obraceli s četnými dotazy nejen odborní vědečtí pracovníci, ale i zájemci z řad široké veřejnosti. Tato druhá skupina badatelů hledala především informace o rodinných příslušnících a příbuzných, kteří odešli z nejrůznějších důvodů z Československa do emigrace.

Dalším rokem pokračovala realizace dlouhodobého výzkumného záměru Emigrace z českých zemí v novověku uděleného Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy (2001–2006). Do výzkumu se zapojil kolektiv členů a spolupracovníků CČES a katedry historie: doc. PhDr. Ivo Barteček, CSc., doc. PhDr. Jana Burešová, CSc., doc. Dr. František Hanzlík, CSc., PhDr. Karel Konečný, CSc., doc. PhDr. Miloš Kouřil, Mgr. Monika Mandelíčková, Mgr. Tomáš Motlíček, Mgr. Vladimír P. Polách, M.Phil., PhDr. Arnošt Skoupý, CSc., Mgr. Jiří Šmeral, prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc. (ředitel CČES), Mgr. Michael Viktorík a další externisté.

Realizace výzkumného záměru se i v tomto roce soustředila na akvizici archivních materiálů, prohloubení stávajícího výzkumu a publikování nových poznatků. Podobně jako v předchozích letech se výzkum orientoval třemi teritoriálními směry.

Kolektiv M. Trapl, A. Skoupý a M. Kouřil dokončil první část projektu zaměřeného na historii švýcarského exilu. Historici se věnovali především konstituování a vývoji českého a slovenského krajanského hnutí. K prohloubení našich znalostí o československém exilu ve Švýcarsku přispěli rovněž J. Šmeral studií *Československý křesťansko-demokratický exil a křesťanské odbory ve Švýcarsku* a P. Orság statí *Časopis českého exilu ve Švýcarsku: Zpravodaj*. Obě práce byly otištěny ve studentském sborníku *Studie z dějin emigrace*.

K exilu v Německu se dílčím způsobem obrátila i interní doktorandka M. Mandelíčková, jež pokračovala v přípravě dizertační práce, v níž se zabývá mj. i otázkou uprchlických táborů na území Německa.

V rámci plnění výzkumného záměru vycestovali K. Konečný a J. Šmeral v červnu 2004 do Vídně. Jednali o další spolupráci s L. Kolinem, bývalým funkcionářem exilové československé sociálně demokratické strany v Rakousku. Do archivu CČES přivezli další část archivu této politické strany a dojednali její kompletní předání do Olomouce.

V roce 2004 probíhala analýza získaných archivních materiálů z cest po USA, jež se realizovaly v předchozích letech. Mnoho cenných a doposud neznámých faktů přinášejí dílčí studie K. Konečného a F. Hanzlíka o osudech československých armádních důstojníků žijících v exilu v USA a Kanadě.

K. Konečný a I. Barteček absolvovali v říjnu 2004 cestu do USA (Washington, New York). Na schůzce s prezidentem SVU M. Rechcíglem dohodli podmínky založení pobočky SVU v Olomouci; jednali s pamětníky o poskytnutí písemností do archivu ČČES.

K otázkám československého exilu v Latinské Americe se nadále vracel I. Barteček. Poznatky z předchozích výzkumných cest po jihoamerickém kontinentě v letech 2001–2003 publikoval v řadě sborníků a odborných periodik. Spolupráce s českou krajskou komunitou ve Venezuele, která náleží mimo jiné díky I. Bartečkovi k nejlépe popsaným, dala podnět k přípravě monografie Češi ve Venezuele.

Někteří členové ČČES (I. Barteček, T. Motlíček, A. Skoupý, M. Trapl) se podíleli na řešení grantu Etnologického ústavu AV ČR (oddělení etnických studií) v Praze pod vedením S. Broučka.

Volitelný seminář Česká emigrace v 19. a 20. století (se zvláštním zaměřením na emigraci do USA) pro studenty historie v zimním semestru 2004 připravila a vedla M. Mandelíčková. Seminář navštěvovalo 11 studentů, z čehož dva se problematice emigrace věnují i ve svých diplomových pracích (Rádio Svobodná Evropa a KBSE).

Díky iniciativě R. Slabákové a M. Mandelíčkové byla navázána spolupráce s Katholieke Universiteit v Lovani. Tamější univerzitní pracoviště se zaměřilo zejména na problematiku polského exilu. Zástupce ústavu dr. Idesbald Godeeris přicestoval v rámci programu Socrates na týdenní výměnný pobyt do Olomouce, kde realizoval několik přednášek pro studenty katedry historie.

V roce 2004 studovali ve fondech archivu ČČES převážně vědečtí pracovníci z českých univerzit a studenti pracující na svých diplomových a dizertačních pracích. Jako v předešlých letech i v tomto roce patřila k badatelsky nejvyužívanějším fondům Rada svobodného Československa. Fond se postupně pořádá a plánuje se převoz druhé části materiálů z USA.

Fondy archivu se rozrostly o prameny darované ČČES ze Švýcarska (fotografie, brožury, noviny a výstřižky z novin, plakáty, dílčí korespondenci apod.). Všechny získané písemnosti dokumentují bohatý kulturní a společenský život českých spolků.

O další položky byl doplněn fond L. Kolina z Vídně. Doklady se týkají, jak již bylo řečeno výše, exilové československé sociální demokracie v Rakousku. Příprav na převoz zbývajících částí materiálů se během studijního pobytu v Rakousku ochotně ujal doktorand katedry historie M. Viktorík.

V roce 2004 se značně rozrostly publikační a ediční aktivity ČČES. Na knižní trh byl uveden první svazek nové ediční řady ČČES – EMIGRACE (výkonný redaktor T. Motlíček), kterou uvedla publikace *Československý exil a krajské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989. I. Od května 1945 do srpna 1968* (Olomouc 2004) autorského kolektivu M. Trapl, A. Skoupý a M. Kouřil. K. Konečný a T. Motlíček uspořádali sborník studentských prací *Studie z dějin emigrace* (Olomouc 2003, vyšlo 2004), který vyšel v knižnici VERBUM katedry historie. Sborník obsahuje devět studentských studií s tematikou československého exilu. Jako sedmý svazek téže edice byl vydán péčí I. Bartečka (autor úvodní studie) spis Vlastimila Kybala *Po československých stopách*

v *Latinské Americe* (Olomouc 2003, vyšlo 2004). ČČES se pod vedením I. Bartečka a T. Motlíčka ujalo vydání dvou publikací prezidenta SVU M. Rechcígla – *Czech-American Historic Sites, Monuments and Memorials* (Olomouc – Ostrava 2004) a *Czechoslovak American archivalia*. I.–II. díl. (Olomouc – Ostrava 2004). Všechny publikace byly prezentovány v rámci programu kongresu SVU. U příležitosti konání 22. kongresu SVU v Olomouci byla dvě čísla Listů. Časopis pro politickou kulturu a občanský dialog (č. 3–4) věnována mimo jiné i problematice československého exilu (přispěli: I. Barteček, J. Burešová, K. Konečný, M. Mandelíčková, T. Motlíček).

Sbírka časopisů a novin ČČES byla i nadále rozmnožována. Pracoviště dlouhodobě odebírá: Zpravodaj, časopis Čechů a Slováků ve Švýcarsku (Švýcarsko), Nový domov–New Homeland, Kanadské listy a Dobrý den (Kanada), Zprávy SVU (USA).

Účetnictví Nadačního fondu ČČES spravoval ing. Z. Aulehla, CSc. Předsedou Nadačního fondu byl i nadále doc. PhDr. Miloš Kouřil. Z prostředků fondu byli vyplaceny odměny studentům, kteří se podíleli na organizaci kongresu SVU.

Kongres SVU v Olomouci

ČČES se výraznou měrou podílelo na organizaci 22. výročního světového kongresu Československé společnosti pro vědy a umění (Washington, USA), který proběhl na půdě Filozofické fakulty (Umělecké centrum) Univerzity Palackého ve dnech 26. června až 4. července 2004. Zvolené téma kongresu „Morava viděna z vnějšku“ bylo stanoveno po dohodě a na přání SVU.

V organizačním výboru kongresu zasedli: doc. PhDr. Ivo Barteček (děkan FF UP, viceprezident), PhDr. Karel Konečný, CSc. (tajemník), Mgr. Tomáš Motlíček, Mgr. Radmila Slabáková, Ph.D, Mgr. Jiří Šmeral, prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc. Do organizace celé akce se aktivně zapojili studenti katedry historie. ČČES garantovalo organizaci celého kongresu.

Spolupracovníci z řad ČČES a členů katedry historie na kongresu také aktivně vystoupili v jednotlivých přednáškových blocích (I. Barteček, J. Bartoš, F. Hanzlík, K. Chobot, M. Kouřil, A. Kalous, K. Konečný, M. Mandelíčková, A. Skoupý, M. Trapl ad.).

Během kongresu byly mimo jiné navázány nové pracovní kontakty mezi jednotlivými spolupracovníky ČČES a zahraničními členy SVU. Zástupci amerických a kanadských institucí přislíbili předání písemností spolků a organizací do archivu ČČES. Většina domácích i zahraničních účastníků kongresu také navštívila prostory ČČES, kde se živě zajímala o činnost olomouckého pracoviště a studium exilu v České republice.

Po skončení kongresu SVU se začalo s přípravou sborníku z konference, který bude představen u příležitosti 23. světového výročního kongresu SVU v Českých Budějovicích v létě 2006.

Mgr. Tomáš Motlíček
Centrum pro československá
exilová studia
Křížkovského 12
771 80 Olomouc

NEVIDITELNÉ OBĚTI KOMUNISMU V ZEMI JAVORŮ
(projekt studentů Gymnázia F. X. Šaldy v Liberci pod vedením
Jana Golla a Václava Ulvra)

Jan Goll – Václav Ulvr

Dějepis je veřejností označován mnohdy za obor plný letopočtů, jmen, názvů. Na Gymnáziu F. X. Šaldy v Liberci se pokoušíme vymanit se z tohoto stereotypu a vytvořit předmět, který studenty „neubije“, ale osloví. Stejně jako na mnoha jiných školách ani nám se nedaří stoprocentně děti pro dějepis nadchnout, ale nakonec vždy mezi nimi několik „zapálenců“ nalezneme. Zejména z důvodu jejich hlubšího zájmu pořádáme neformální sezení nad různými historickými tématy. Během našich setkání asociační tok úvah různého charakteru není limitován ani pětáctýřicetiminutovým intervalem vyučovací hodiny, ani nutností omezovat se na informace související s okruhem probírané látky.

Smyslem našich setkání bylo společně se studenty hledat různé již existující obrazy minulosti, formou dialogu je přimět k vytvoření vlastních představ a názorů, naučit je samostatně uvažovat o historických souvislostech a v neposlední řadě jim pomoci v jejich vlastních pokusech o historická bádání.

Při jedné z debat nad českým stavovským povstáním 1618–1620, resp. protestantskými emigracemi s ním souvisejícími, jsme se zcela volně přes jiné nucené odchody „českého“ obyvatelstva dostali až k emigrantům za komunistického režimu.

Tři ze studentů postupně projevovali stále větší zájem o tuto problematiku. Začali shánět a pročítat základní literaturu o dané době a literaturu specializovanou na problematiku emigrace. Díky jejich jazykovému vybavení a mladické touze po exotice si za stěžejní problém svého hlubšího výzkumu zvolili kanadské krajánky.

Nejprve jsme si nebyli jisti, zdali je máme v jejich velkolepém snění podporovat. Ovšem v momentě, kdy jsme dočetli jejich koncept projektu s názvem „*Neviditelné oběti komunismu v zemi javorů*“, jsme si uvědomili, co bychom to byli za pedagogy, kdybychom se nepokusili pomoci jim jejich sny naplnit.

Naše původně neformální schůzky získaly pevný rámec, a tak se změnily na specializovaný seminář k československému exilu po roce 1948. Pomocí internetové sítě jsme kontaktovali dvě významné československé exilové organizace v Kanadě – Czech and Slovak Association of Canada a Masaryk Memorial Institut. Oslovili jsme hlavní představitele těchto spolků, představili jsme jim koncept našeho projektu a požádali je o spolupráci. Úkolem nás pedagogů bylo kromě odborné přípravy studentů sehnat peníze na realizaci cesty a samotného pobytu studentů v zámoří. Za

sponzorské podpory několika firem a finanční spoluúčasti rodičů studentů se podařilo vysněný plán zrealizovat.

V červenci roku 2004 byl koncept projektu odborně dopilován, přípravné práce na území České republiky dokončeny, a tak studentský tým Gymnázia F. X. Šaldy, ve složení Jakub Hodboď, Hana Nováková a Kateřina Součková, vyrazil za krajánky do Kanady. Jejich finální destinací se stalo Toronto.

Studenti pátrali po příčinách, které vedly některé občany ČSR k tomu, že po roce 1948 opustili svou rodnou vlast, a snažili se zmapovat jejich poslední okamžiky v původní domovině. Výzkum se rovněž soustředil na mnohdy velmi dramatický přechod státní hranice, na různé způsoby jeho uskutečnění a na pobyt emigrantů v utečenec-kých táborech v Německu. Projekt zevrubně analyzoval táborový režim, poukázal na překážky, jež museli Čechoslováci v německém prostředí zdolávat, počínaje materi-ální nouzí, která kvůli jejich pozici a situaci, v které se nenacházelo válkou zničené Německo bojující o holé přežití, byla katastrofální, a konče většinou nepříjemným setkáváním s nedávno z Československa odsunutými sudetskými Němci. Pozornost studentů se také soustředila na veškeré procedury, jež emigranti podstoupili, aby vůbec mohli pomýšlet na případný zisk azylu. „Proč si někteří z uprchlíků zvolili za svůj domov právě Kanadu?“ I na tuto otázku hledala vyslaná „expedice“ odpověď.

Na základě rozhovorů s přímými aktéry a dobovými pamětníky v České republice a v Kanadě a po prostudování odborné literatury české, anglické a německé pro-venience vznikl velmi kvalitní videoprogram „*Neviditelné oběti komunismu v zemi javorů*“ a seminární práce Jakuba Hodboďe s názvem „*Útěk z vlasti*“. Oba výstupy zaznamenaly velký ohlas laické i odborné veřejnosti.

Úvodní audiovizuální prezentace proběhla v prostorách Gymnázia F. X. Šaldy v Liberci za účasti předsedy Senátu České republiky Přemysla Sobotky, který drží hlavní záštitu nad naším projektem, prezidenta Czech and Slovak Association of Canada Miloše Šuchmy a vedoucího Odboru školství, mládeže, tělovýchovy a sportu Libereckého kraje Roberta Gamby. V červnu 2005 se vedoucí projektu Jan Goll stal čestným hostem 57. kongresu Czech and Slovak Association of Canada konaném v kanadském Halifaxu, kde mohl výsledky projektu představit samotným emigran-tům. Promítání výše uvedeného videodokumentu ukončovalo celou akci a setkalo se s obrovským ohlasem. Zájem o projekt studentů Gymnázia F. X. Šaldy v Liberci projevil též média. Prostor a čas na studenty si našel např. Český rozhlas 1 Radio-žurnál a další, včetně krajanského tisku v Kanadě a Austrálii. Celý videozáznam byl odvysílán v ontarijské televizi Nový záběr.

Písemný výstup, seminární práce Jakuba Hodboďe, byl také velmi úspěšný. Od-borný elaborát byl ohodnocen prvním místem v celostátním kole Středoškolské od-borné činnosti. Zároveň uvedená práce autorovi vynesla cenu Učené společnosti České republiky.

Po úspěšném uskutečnění projektu „*Neviditelné oběti komunismu v zemi javorů*“ ve školním roce 2004/2005 jsme nehodlali započatou práci ukončit a vznikl koncept projektu totožného názvu s číslovkou II, tentokrát se specializující na život a úspěchy emigrantů v Kanadě. Kvůli časové náročnosti projektu jsme rozšířili odborné vedení o jednoho pedagoga, Václava Ulvra, a z důvodů značného množství materiálu ke

zpracovávání se rozrostl též studentský tým, do něhož byly přizvány Markéta Kopalová, Veronika Počerová, Michaela Rutová a Alena Čechová.

Nově jsme začali spolupracovat s Centrem pro československá exilová studia při Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. V březnu letošního roku, za odborné asistence člena tohoto pracoviště Tomáše Motlíčka, sbíral studentský tým Gymnázia F. X. Šaldy v Liberci informace právě tam.

Za podpory Magistrátu města Liberec, Libereckého kraje a několika firem libereckého regionu vyvrcholil sběr materiálu v červenci letošního roku opět v Kanadě. Studenti byli rozděleni do dvou skupin, jedna měla své sídlo v Torontu, druhá pracovala v Ottawě a částečně v Montrealu. Kromě rozhovorů se studenti soustředili na archiválii v National Archives of Canada v Ottawě. V současné době probíhá zpracovávání získaného materiálu. Prezentace výsledků letošního výzkumu se uskuteční na konci letošního roku.

Na základě diskusí s účastníky projektu pokládáme jeho pokračování za smysluplné a již se rodí skica třetího pokračování projektu *„Neviditelné oběti komunismu v zemi javorů“*.

Zvolené téma nebylo sice zcela průkopnické, neboť se jedná o problematiku na „historickém poli“ odborníky již hrubě zpracovanou. I přesto stále existuje značné množství bílých míst, která je nutno vyplnit. Díky možnosti pracovat nejen s písemnými prameny, nýbrž i s dosud žijícími pamětníky, lze k výzkumu využít různých moderních metod, např. „oral history“, a navíc je pravdou, že práce na tomto tématu má interdisciplinární charakter. Výzkum je alternativním způsobem vzdělávání.

Mezi další neméně významné cíle projektu patří uvědomění si zločinů komunistické éry a zvýšení povědomí o československém exilu mezi veřejností, zejména mezi mladými lidmi, a to formou besed.

Příležitost studia přímo v Kanadě studentům pomáhá nejen vyzkoušet si vědecké bádání, nýbrž i prohloubit znalosti anglického jazyka a lépe se orientovat v dnešním kosmopolitním světě.

THE AUTHORS AND SUMMARIES

Prof. PhDr. Lumír DOKOUPIL, CSc.

(*1935) Teaches at the Department of History of the Philosophical Faculty, Ostrava University. He devotes his research to the historical demography, economic and social history and population development of Moravia from the seventeenth to nineteenth century, genesis and development of industrial areas. He published many monographs and studies, e.g. *Encyklopedie Slezska* (*The Encyclopedia of Silesia*, 2nd ed., Ostrava 2002), *K populačnímu vývoji měst a městeček na severovýchodní Moravě od třicetileté války do poloviny 19. století* (*On the population development of towns and small towns in the north-eastern Moravia from the Thirty Year War to the Half of the Nineteenth Century*, Ostrava 2002); he is an editor of the *Biografický slovník Slezska a severní Moravy* (*Biography Dictionary of Silesia and northern Moravia*).

*The Beginnings of František Hrubý's historical work during
his studies in Olomouc*

The article informs about the beginnings of František Hrubý's historical work during his studies at the Slavic Secondary School (Slovanské gymnázium) and in the theological seminary in Olomouc. Hrubý later became professor at Masaryk University and head of the Provincial Archive (Zemský archiv) in Brno. The article stresses the influence of family background that stimulated his interest in history, and particularly the significant pedagogical and professional influence of his high school professor, Vincenc Prasek. It was in Prasek's *Selský archiv* that the young student published all his contributions between 1904 and 1909.

The study is based particularly on the analysis of the letters exchanged by the two personalities.

Mgr. Jiří GLONEK

(*1978) Works in the Department of Historical Funds of the Research Library in Olomouc. Researches German inhabitants of northern Moravia, especially the period 1918–1948, in particular political orientation of the German population, German fascism and prospective resistance of groups of German population to Nazism. Published a book *Dějiny obce Hlubočky* (*History of the village Hlubočky*, Hlubočky 2006).

*Hic sunt leones. Fragment from a forgotten history of extinct settlements
in the Military training area Libavá*

The territory of the military training space Libavá is situated in the north-east of Olomouc and has been gradually formed since 1946. The military region with its area of 32 716 hectares gradually absorbed 24 villages, 19 of them completely disappeared. The remaining 5 localities were not spared of extensive urban changes which had huge impact on their appearance. Also many architecturally valuable buildings were demolished, in particular ecclesiastical ones (churches, chapels) and other small monuments of the former cultural countryside. Cemeteries were destroyed, too. Only fractional torso of the original 2 263 objects of the former settlement net (in 1930) have been preserved hidden under the thick vegetation.

doc. PhDr. Vladimír GONĚC, CSc.

(*1959) Teaches at the Philosophical Faculty, Masaryk University Brno, Czech Republic. Focuses his research on the history of the twentieth century, especially on the cultural history and history of ideas, presently founding a new discipline in the Czech Republic called “history of the European integration”. He is associated with the Department of History at the Philosophical Faculty of the Palacký University by his research of Czech-Slovak relations and by the topic of the Czechoslovak exile during the war and in particular after 1948. He is the author of *Od malé Evropy k „velké Evropě”: dějiny rozšiřování Evropských společenství/Evropské unie 1950–2002. Sv. 1 a 2.* (From the tiny Europe to the „great“ Europe: the history of growth of the European communities/European Union. 2 vols. Brno 2002–2003) and *Evropská idea: idea mírové, kooperující a sjednocující se Evropy. 1. díl: Do roku 1938. 2. díl: 1938–1950* (The European Idea: Idea of a peaceful, cooperative and uniting Europe. Vol. 1: until 1938. Vol 2: 1938–1950. Brno 2001, 2002).

Programmes for foreign policy at the beginning of the Council of Free Czechoslovakia

“Foreign policy activity” became – from the perspective of fulfilling aims of political exile – the most significant part of the activities of political exile from the Central European countries. In this respect the key personality of the Czechoslovak exile became Hubert Ripka (as the former “acting secretary of state” and later as the minister of foreign trade), in cooperation with Czechoslovak diplomats from the period before February 1948. This study focuses on seven major programme articles; it is the Czechoslovak participation in forming of the American “liberation policy”, propaganda towards the home-country, activity with the aim of claiming the international significance of free Czechoslovakia, intention to form Czechoslovak voluntary units, persecution of internal ethnic separatism, support to European integration and association of exiles from Central Eastern Europe.

prof. PhDr. Libuše Hrabová, CSc.

(*1928) Professor of History at the Philosophical Faculty, Palacký University in Olomouc. Specializes in Central European medieval history and its historiography. She is the author of *Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve druhé polovině 13. století* (Economy of the Feudal Domain of the Bishopric of Olomouc in the Second Half of the Thirteen Century, Praha 1964), *Geschichte der Elbslawen und Prussen im Bilde der humanistischen Historiographie* (Praha 1991), and *Stopy zapomenutého lidu: obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii* (Traces of the Forgotten People. Image of History of Polabian Slavs in Historiography, České Budějovice 2006). One of her major research topics has been Slavic-German relations in Central Europe and their context (medieval colonization, crusades in Europe, humanist historiography of Central Europe, opinions of František Palacký).

Bernard of Clairvaux Calls for the Second Crusade and Their Later Consequences

The only copy of a letter of Bernard of Clairvaux in which he appealed for a Crusade against pagan Slavs was preserved in Olomouc. Most likely it arrived in

Olomouc in connection with the presence of the bishop of Olomouc Heinrich Zdík in this Crusade. The original letter was lost but its copy is preserved in the Codex 177 from the fourteenth century in the Chapter library (today in the Olomouc branch of the Regional Archive in Opava).

According to Bernard's conception the Crusades' aim was either to subjugate the pagans or annihilate them. This conception brought to its end the thousand-year long missionary activities during which majority of European inhabitants were won for Christianity. Bernard's idea inspired the Crusades and wars of conquest in Europe until the fourteenth century.

Mgr. Antonín KALOUS, M.A., PH.D.

(*1977) Antonín Kalous is currently working at the Department of History at Palacký University, Olomouc, Czech Republic. His main research interests lie in the late medieval period; he specializes in the history of international relations, humanism, papacy, history of Hungary and Central Europe, cultural and church history. He has published several articles on these subjects.

The Lords of Boskovice in the Political and Diplomatic Service of Matthias Corvinus

The article concentrates on the activity of the Moravian Boskovice family at the court of Matthias Corvinus in the second half of the fifteenth century. Tas of Boskovice, the bishop of Olomouc, became the most important representative in the service of the Hungarian king, fulfilling some diplomatic missions in Central Europe and working also in the internal Hungarian church administration. Later on, his brothers, as well as his nephews were active in Hungary as well. The cooperation ended after the unjust decapitation of one of them in 1485, which turned the rest of the family against King Matthias.

doc. PhDr. Karel KONEČNÝ, CSc.

(* 1965) Lecturer at the Department of History at the Philosophical Faculty of the Palacký University in Olomouc where he has worked since 1988. He focuses his research on European and American contemporary history. He is a scholarly secretary of the Centre of Czechoslovak Exile Studies at the Philosophical Faculty of the Palacký University in Olomouc. He also devotes his research to modern history of non-communist parties in Czechoslovakia and Czechoslovak exile and emigration after 1948. He published monograph *Československá strana lidová na střední Moravě 1948–1960* (*The Czechoslovak People's Party in the Middle Moravia in 1948–1960*, Olomouc 2005).

The Czechoslovak People's Party in the Olomouc region in the period 1948–1968

This article examines the history of regional organization of the so called „revided“ Czechoslovak People's Party in Olomouc between 1948 and 1960. In spite of its large membership before 1948, due to the fact of the so called Catholic action declared in June 1949 its membership was constantly declining. During the 1950s the party suffered a total loss of trust by the rank and file. In 1960, the Party had to adjust its organization to new regional system with two new centres in Ostrava and Brno. It

was not until late 1967 that party started policy of self- emancipation. In 1950s and 1960s was Czechoslovak People's Party totally controlled by the regime, including its regional organization in Olomouc.

doc. PhDr. Miloš KOUŘIL

(*1932) Works at the Department of History, Philosophical Faculty of the Palacký University in Olomouc. His research is focused on church history. He is the author of 219 books or articles. He lectured in Vienna, Graz, Cambridge, Lublin, Warsaw, Wrocław and Munich.

Graduates of the Collegium Germanicum in the Diocese of Olomouc Prior to 1620

The Collegium Germanicum, founded in Rome in 1552 by Pope Julius III at the initiative of Ignatius of Loyola, and reorganized in 1580, was designed to contribute to the recatholization of the lands beyond the Alps. The institute headed by the Jesuits was to improve the education of elite students of theology, who later were to work in chapters and as bishops. In the diocese of Olomouc, two of the graduates became bishops: Jan Mezoun (1576–1578) and Stanislav Pavlovský of Pavlovice (1579–1598). Many more became members of the Olomouc chapter and its prelates.

Mgr. Irena Marie KUBEŠOVÁ – Mgr. Helena RICHTEROVÁ

Mgr. Irena Kubešová (*1969) is the head of the Historical Department of the Regional Museum in Olomouc. As an art historian she focuses on architecture. Contributed to the monograph *Poutní místo Stará Voda (The pilgrimage place of Stará Voda; Olomouc 1997)*, *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, díl 3. a 4. (From the Gothic to Renaissance. Fine Art of Moravia and Silesia 1400–1550, Vol. III and IV, Olomouc and Brno 1999)* and *Průvodce historickou Olomoucí (The Guide to historical Olomouc, Olomouc 2002)*.

Mgr. Helena Richterová (*1957) works in the National Institute for the Preservation of Historical Monuments in Olomouc. Specializes in regional history; contributed to *Poutní místo Stará Voda (The pilgrimage place of Stará Voda; Olomouc 1997)* and *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, díl 3. (From the Gothic to Renaissance. Fine Art of Moravia and Silesia 1400–1550, Vol. III, Olomouc and Brno 1999)*.

Construction History of the St. Joseph House in the Olomouc Praeurbium

The house is located in one of the most ancient settlements in Olomouc. Data about specific construction activities date back to the beginning of the eighteenth century. The western part of the land parcel bought by a widow of the general de Wemlin in 1715 was connected with the eastern part after 1726. On this position the new owner built a three-wing two-storey city palace. The building is interesting in its interior because many types of Baroque lunette vault were used. The frontage of the building is damaged by modern interventions, however as a whole it is a rare illustration of Olomouc late Baroque decoration of facades of civic houses. The major part of the Baroque construction was apparently built before 1741 when the house was

inherited by Marie Anna, Baron Böss. The construction was evidently finished latest before 1758 when the building was donated to become a dwelling of an artillery commander. The house remained a military property until 1898. The most significant reconstruction of the Classicist era was the fourth one-storey wing with preserved vaults in the ground-floor where used to be stables for the horses of officers. Extensive reconstructions were realized at the end of the nineteenth century when the house was acquired from the army by the Catholic journeymen fellowship.

Mgr. Radmila PAVLÍČKOVÁ, PH.D.

(*1974) A senior assistant at the History Department, Philosophical Faculty, Palacký University in Olomouc, she focuses her research on the Early Modern History, particularly cultural history of church aristocracy. Presently she researches the history of sepulchral sermons on bishops in the early modern period in the Czech Lands in the comparison to the Holy Roman Empire areas. She is the author of *Sídla olomouckých biskupů. Mecenáš a stavebník Karel z Liechtensteinu-Castelkorna 1664–1695* (*The Residences of the bishops of Olomouc. Patron and Builder Karel of Liechtenstein-Castelkorn 1664–1695*, Olomouc 2001).

„Fatherless we are, orphans...” Sepulchral sermons for bishops in the Early Modern Period and the construction of the diocese continuity.

The study deals with the image of the continuity and antiquity of a diocese in funeral sermons over bishops in the Early Modern Ages. Funeral sermons over bishops include passages in which the author describes the history of the diocese, points out the predecessors of the deceased as well as his successors, reminds the faithful of the eternal intercession which the deceased bishop gives to his diocese etc. Special attention is given to the funeral sermon over the Bishop of Olomouc, Cardinal Wolfgang Hannibal Schrattenbach (†1738).

Mgr. Vladimír P. POLÁCH, M.PHIL.

(*1977) Vladimír P. Polách is a Ph.D. student at the Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University, and a lecturer at the Department of Czech language and literature at the same institution. He focuses on the field of medieval history and history of Scandinavia, Christianization of Europe and historiography. The chronicle of Theodoricus Monachus is the topic of his dissertation thesis.

Theodoricus Monachus: Between the Lines of One Medieval Norwegian Chronicle

Theodoricus Monachus' *Historia de antiquitate regum Norwagiensium* from (most likely) the 1170s is one of the earliest Norwegian chronicles. It is in a way also a unique one, built not on the traditional native sources, narratives and attitudes (as are the sagas, but also partly some other chronicles), but on the European Christian models. This article lists Theodoricus' sources, but more importantly, explains their use. One of the interesting features of the chronicle is also the fact that Theodoricus does not describe his own times, finishing the chronicle with the events of the early twelfth century. Or, at least he claims to. In fact, as can be shown on some few

stories and metaphors in his work, he is describing his own times indirectly, which makes him also a unique author among the contemporaries in Scandinavia.

Mgr. Pavla SLAVÍČKOVÁ

(*1979) Teaches at the Department of History at the Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc. She is a coordinator of the international programme Euroculture at the same department and works on a project funded by the European Social Fund.

New materials of Swedish provenience for the history of Olomouc

The study is a synoptic summary of sources for the history of Olomouc, primarily for the period of the Thirty Years War, which are preserved in two central Swedish archives: the Imperial Archive (Riksarkivet) and the Military Archive (Krigsarkivet) in Stockholm. The research of the collections of these archives, which are related to the history of our space, was inspired by more than one hundred years old conclusions of Běda Dudík and other younger historians, whose conclusions it fills in and specifies in several cases.

Mgr. Jiří ŠMERAL

(*1973) Works at the Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University in Olomouc. He focuses his research on the Late Medieval History, particularly Transalpine Renaissance and Humanism in the Central Europe and on the regional history and historiography of the Hřebečsko region.

Doc. PhDr. Tomáš STANĚK, CSc.

(*1952) A fellow of the Silesian Institute at the Silesian Regional Museum in Opava, teaches also at the Silesian University in Opava. He devotes his research to the position of Germans in post-war Czechoslovakia and their expulsion from the country, to the development of the Czech-German relations in the Central European context and to various aspects of judicial and extra judicial persecutions in the establishing period of the communist regime. He is the author of *Odsun Němců z Československa 1945–1947* (*The Expulsion of Germans from Czechoslovakia 1945–1947*, Praha 1991) and *Německá menšina v českých zemích 1948–1989* (*The German Minority in the Czech Lands 1948–1989*, Praha 1993).

The German Population in the Czech Lands after the year 1945

(The Czech Historiography in the last decade and the international context)

The paper attempts to summarize and evaluate the state of research of the history of German inhabitants of Czech lands after 1945, both results of Czech historiography in the past decade and outcomes of the work on this topic and topic of forced migrations of foreign scholars, especially in our neighboring countries. The article briefly describes major fields of interest in this theme and outlines trends of possible future research. The survey does not claim itself to be complete (it follows the his-

toriological production of the topic from the beginning of 1990s until 2003/2004) and focuses mainly on major trends of research.

Josef ŠRÁMEK

(*1982) Josef Šrámek is a student of the Department of History. His main interest lies in the field of medieval history. The study published here won an acclaimed price for the best students' paper in a national competition in 2005.

On the question of John of Luxembourg's death

The study discusses a well-known theme of the Battle of Crécy and the death of the King John of Luxembourg. The author suggests that King John and a part of his entourage died in a face-to-face fight, i.e. the retinue of the Czech king reached the English positions and was not blown away by a lethal salvo of the English arrows. Thus the author obliquely propounds to take a soberer view of the English long bows. It is possible to relate this thesis to the entire of French troops which moves the most famous conflict of the Hundred Years War to a different perspective. The major source on which the author relies is the result of the anthropological research of the King John's remains John executed by Emanuel Vlček.

prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc.

(*1935) Professor of History at the Department of History of the Palacký University Philosophical Faculty. He focuses his research on the Czechoslovak history among the World Wars, primarily political Catholicism (e.g. some of its representatives – Monsignor František Světlík and Monsignor Jan Šrámek), political system and regional history of Moravia. He also researches post 1945 history: Czechoslovak exile and regional history of many Moravian towns and villages. He is the co-author of a series *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960* (*Historical Topography of Moravia and Silesia in 1848–1960*). He is the author of *Politický katolicismus a Československá strana lidová v Československu v letech 1918–1938* (*Political Catholicism and Czechoslovak People's Party in Czechoslovakia in 1918–1938*; Praha 1990); *Dějiny Moravy 4. Svobodný stát a okupace*. Vlastivěda moravská, sv. 9. (*History of Moravia 4. Free State and Occupation*. National History and Geography of Moravia, vol. 9; Brno 2004, co-author J. Bartoš).

PhDr. Michael VIKTORÍK, Ph.D.

(*1979) Teaches at the Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University in Olomouc and is a member of the Institute of Regional History at the Department of History. He focuses his research on the economic history in the nineteenth and twentieth century, especially on the history of industry and business and food-processing industry (malt and sugar industry), regional history and military history in the nineteenth century, primarily fortifications.

The Fürst Family – a Story of the Maltsters from Moravia

The Fürst family belonged to the important Moravian business families, which dealt with production of the malt. The founder of the malt-tradition in this Jewish family was a shopkeeper Emanuel Fürst. In 1870 he established a malt house in Uherské Hradiště, which became one of the most significant plants in the Austro-Hungarian Empire in the following decades and later in the first Czechoslovak Republic. The flourishing enterprise of the Fürst family was destroyed in the time of the Nazi occupation. Their company was aryanized and the owners of “Mährischen Exportmalz-fabriken” were sent to the concentrations camps. After the World War Two the malt house in Tovačov was confiscated and nationalized. The former owners were quite absurdly declared as enemies of Czechoslovakia and all the restitution-applications of the family members, who survived holocaust, were rejected.

Mgr. Monika VONDRÁKOVÁ

(*1976) Ph.D. student at the Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University, Olomouc. She specializes in the research of general medieval history, particularly on the cultural and religious history (the phenomenon of pilgrimages).

Homo viator or a man peregrinating. Several notes on the medieval pilgrimages to the grave of Saint James the Apostle

Among the most frequently visited pilgrimage places in the Middle Ages was besides holy places like Jerusalem (The Temple of The Holy Grave) and Rome (the graves of Saint Peter and Paul the Apostles) also the grave of Saint James in Galician Compostela. One of the most distinct witnesses of Saint James piusness is presented by a unique Latin written record *Liber sancti Jacobi* (called also *Jacobus* or *Codex Calixtinus*), of which five books were probably written in the first half of the twelfth century by Aimericus Picaudus, a French cleric from the surroundings of Poitiers. In particular in the Book II (narration of 22 miracles caused by the Apostle's intercession) and Book V (a practical pilgrim's guide to Compostela) we can see some motifs of the famous peregrination “to the end of the world”.

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS

FACULTAS PHILOSOPHICA

HISTORICA 33 – 2007

**SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH**

XXI

PhDr. Ivana Koucká
Mgr. Jiří Šmeral
(editoři)

Výkonný redaktor: prof. PhDr. Ladislav Daniel, Ph.D.
Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová
Sazba: Mgr. Vladimír P. Polách, M.Phil.

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
@-mail: vup@upol.cz

Olomouc 2007
1. vydání

ISBN 978-80-244-1721-9
ISSN 0472-8947